МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БАРАННІК РОМАН В'ЯЧЕСЛАВОВИЧ

УДК 343.13:340.113(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ОЦІННИХ ПОНЯТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, наукових результатів, цитат супроводжуються належними посиланнями на їх авторів та джерела опублікування, всі частини тексту дисертації, під час написання яких використовувалися технології штучного інтелекту, перевірені та відредаговані особисто _____**Р. В. Бараннік**

Ірпінь – 2026

АНОТАЦІЯ

Бараннік Р. В. Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час застосування оцінних понять у кримінальному процесі України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Державний податковий університет, Ірпінь, 2026.

Дисертаційна робота є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням оцінних понять у кримінальному процесуальному праві в їх системному взаємозв'язку з механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження. Актуальність дослідження зумовлена кількома взаємопов'язаними чинниками. По-перше, в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації суттєво зросло навантаження на правоохоронну систему: у 2022 році кількість злочинів збільшилась на 12,8 % порівняно з попереднім роком, а кількість особливо тяжких злочинів зросла з 13 199 у 2020 році до 105 559 у 2022 році, що становить збільшення на 669,8 %. По-друге, євроінтеграційні процеси та реформування кримінального судочинства загострили потребу в уніфікації підходів до тлумачення і застосування правових норм, зокрема тих, що містять оцінні поняття. По-третє, в українській правовій доктрині досі відсутнє комплексне дослідження оцінних понять у кримінальному процесуальному праві саме в їх взаємозв'язку з механізмом забезпечення прав учасників провадження. Наявна фрагментарність наукових розробок і відсутність уніфікованих методологічних орієнтирів тлумачення оцінних понять у практиці органів досудового розслідування, прокуратури та суду обумовлюють теоретичну та суспільно-практичну значущість обраної теми.

За результатами аналізу наявних наукових підходів сформульовано авторське визначення оцінних понять як закладених у правових термінах змістовно широких і формально не визначених понять, які набувають конкретизації та уточнення в процесі інтелектуального аналізу і оцінки

контексту конкретних обставин справи чи правовідносин суб'єктом правозастосування на підставі його дискреційних повноважень та можуть передбачати варіативність правових наслідків чи змістовних характеристик для об'єктів правозастосування. Змістовний обсяг оцінного поняття представлено у вигляді рамки з верхніми та нижніми межами: у межах цієї рамки суб'єкт правозастосування на власний розсуд вирішує, наскільки зміст поняття корелює з конкретними фактичними обставинами правовідносин. Запропоновано класифікацію оцінних понять за чотирма підставами: залежно від цільової спрямованості – на ті, що потребують простої оцінки, та ті, застосування яких вимагає глибокого аналізу всієї сукупності фактичних даних; за правовим наслідком застосування – на такі, що встановлюють варіативність прав, варіативність обов'язків або їх поєднання; залежно від кола осіб – на загальні та спеціальні; за змістовним спрямуванням – на кількісні та якісні.

Порівняльний аналіз засвідчив, що категорія "оцінні поняття" є самобутньою для вітчизняної правової науки і не має прямого відповідника в англомовній доктрині. Функціонально суміжними є поняття "vague legal terms" (невизначені юридичні поняття), "open-textured legal terms" (юридичні поняття з відкритою текстурою) та "evaluative judgement" (оцінне судження), у яких оціночний елемент є лише одним із декількох складових змісту, а не визначальною ознакою. Ретроспективний аналіз підтвердив, що оцінні поняття є невід'ємною складовою нормативно-правових актів упродовж усього історичного розвитку людства; їх наявність не є вадою законодавчої техніки, а відображає об'єктивну неможливість нормативно охопити всю різноманітність суспільних відносин без надання суб'єктам правозастосування певної дискреції.

Розкрито ієрархію правових механізмів: правовий механізм – механізм правового регулювання – механізм забезпечення прав і свобод – механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження як його галузевої конкретизації. Встановлено, що механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження характеризується наявністю процесуальних гарантій, інституційної інфраструктури (суд, прокуратура, адвокатура), а також

імплементованих у КПК України міжнародно-правових стандартів; його ефективність визначається не лише юридичними, а й соціально-економічними чинниками. Теоретичну основу взаємозв'язку між оцінними поняттями та механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження становлять чотири передумови: системний характер кримінального процесуального права; поширеність та функціональна роль норм з відкритою структурою; необхідність гнучкого, але контрольованого правозастосування; необхідність розроблення надійних методологій тлумачення. Виявлено п'ять функціональних форм взаємодії між оцінними поняттями та цим механізмом: як інструментів гнучкої реалізації процесуальних прав; як засобів дискреційного застосування процесуальних гарантій; як чинників підтримання системної узгодженості та заповнення нормативних прогалин; як джерел варіативності правових результатів; як елементів, що водночас обмежуються та структуруються процесуальними гарантіями. Встановлено чотири виміри системної вбудованості оцінних понять у кримінально-процесуальний механізм: структурний, нормативний, функціональний та епістемологічний.

Розроблено трирівневу ієрархічну модель механізму функціонування оцінних понять у кримінальному провадженні. Правотворчий рівень (Верховна Рада України, Конституційний Суд України, ЄСПЛ) формує нормативний "каркас" оцінних понять, задаючи їх конституційні та міжнародно-правові межі й делегуючи право оцінки суб'єктам правозастосування. Правозастосовний рівень (слідчий, дізнавач, прокурор) здійснює первинну конкретизацію оцінних понять, наповнюючи абстрактний стандарт індивідуальним змістом у конкретній фабулі справи. Юрисдикційний рівень (слідчий суддя, суди) виконує контролюючу та фінальну оцінку, легітимізуючи або коригуючи первинні висновки та забезпечуючи стабілізацію й уніфікацію тлумачення оцінних понять у судовій практиці. Встановлено виражену векторність ієрархії конкретизації – від абстрактності законодавчого положення до абсолютної конкретності вироку, де на кожному етапі відбувається звуження кола можливих значень оцінного поняття.

Дослідження діяльності органів досудового розслідування виявило ієрархічну систему процесуального розсуду: дискреція слідчого/дізнавача є практично-оперативною та визначає первинну якість доказової інформації; дискреція керівника органу досудового розслідування – організаційно-контрольною; дискреція прокурора – стратегічно-владною, здатною змінювати процесуальний статус особи й визначати межі обвинувачення. При цьому встановлено, що некоректним є твердження про можливість розширення відкритої логічної структури оцінного поняття суб'єктом правозастосування: нові суттєві ознаки може встановити виключно законодавець, тоді як нові фактичні форми прояву явища є лише різновидами його реалізації.

Обґрунтовано концептуальне положення про те, що оцінні поняття є не допоміжним, а концептуальним ядром змагального кримінального процесу: кожна оцінка обвинувачення повинна зустрічати рівноцінну контраргументацію сторони захисту, а захисник перетворює емоційну або життєву оцінку підзахисного на структуровану юридичну позицію аналітичного характеру. Потерпілий і його представник визначені первинними суб'єктами конкретизації оцінних понять, чия оцінна активність є структурно пов'язаною з реалізацією змагальності та впливає на формування внутрішнього переконання суду; представник потерпілого виконує функцію професійної конверсії емоційних оцінок у юридично релевантні категорії. Судова діяльність розкрита як фінальна стадія конкретизації правової норми: суд виступає верифікаційним арбітром, що здійснює ревізію оцінної діяльності суб'єктів досудового розслідування та усуває обвинувальний ухил; межі судового розсуду при застосуванні оцінних понять жорстко обмежені стандартом доказування "поза розумним сумнівом" і вимогою правової передбачуваності (lex certa). За результатами дослідження сформульовано п'ять конкретних рекомендацій щодо забезпечення єдності практики: доповнення статті 36 КПК України обов'язком прокурора детально обґрунтовувати застосування оцінного поняття; створення в Офісі Генерального прокурора постійно діючої робочої групи з аналізу оцінних понять; розроблення спеціального Методичного кодексу прокурора; запровадження системи

моніторингу судових рішень щодо застосування оцінних понять; проведення систематичних тренінгів для слідчих та прокурорів.

Встановлено, що ефективне тлумачення оцінних понять потребує звернення до принципів права, цілей і завдань законодавства, правосвідомості суб'єкта правозастосування та об'єктивних ознак, що характеризують відповідне явище. Принципи верховенства права і законності слугують реальними змістовними орієнтирами – вони не лише обмежують розсуд, а й позитивно спрямовують його, формуючи системний і послідовний підхід до пізнання змісту оцінних понять. Правосвідомість суб'єкта правозастосування розкрито як своєрідний "фільтр", що забезпечує баланс між формальними вимогами права та морально-ціннісними орієнтирами суспільства; обґрунтовано можливість її цілеспрямованого підвищення шляхом систематичної фахової освіти.

Людська гідність виконує подвійну функцію: як інструмент обмеження – результат трактування оцінного поняття не може суперечити людській гідності як базовому праву особи; як якісний орієнтир – вирішення питання про наявність чи відсутність її порушення сприяє послідовному і справедливому застосуванню оцінних понять. Принцип розумних строків має подвійну природу: він одночасно є стандартом, що задає часовий вимір для оцінки інших правозастосовних дій, та сам виступає оцінним поняттям, що потребує самостійної верифікації з урахуванням конкретних обставин. За результатами дослідження обґрунтовано необхідність викладення статті 2 КПК України у новій редакції, що розмежовуватиме ціль і задачі кримінального провадження як самостійні орієнтири для тлумачення оцінних понять: ціллю пропонується визначити захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а серед задач – охорону прав учасників, забезпечення повного й неупередженого розслідування, недопущення обвинувачення невинуватих, запобігання необґрунтованому процесуальному примусу та гарантування належної правової процедури.

Встановлено подвійну природу взаємозв'язку між оцінними поняттями та правовими колізіями: з одного боку, оцінні поняття здатні виступати каталізатором правових колізій через притаманну їм двозначність, яка може

спричинювати розбіжності в інтерпретації різних суб'єктів правозастосування аж до виникнення фактичної колізії за відсутності формальної суперечності між нормами; з іншого боку, належно сконструйовані оцінні поняття виконують превентивну функцію щодо прогалин, забезпечуючи гнучкість регулювання в ситуаціях, не передбачених законодавцем. Правова доктрина у кримінальному процесуальному праві здійснює реальний і системний вплив на розуміння і застосування оцінних понять через чотири взаємопов'язані функції: інтерпретаційну (формування концептуальних рамок); наповнення нормативного змісту (вироблення конкретних критеріїв там, де закон принципово мовчить); систематизації та уніфікації (подолання роздробленості правозастосовної практики) та прогностичну (моделювання перспективних підходів). Виявлено системні проблеми доктринального впливу: конкуренцію наукових позицій, відсутність механізму обов'язковості, ризик доктринального відставання від реформованого законодавства. Як системна відповідь на ці проблеми обґрунтовано необхідність формування спеціальної галузевої доктрини оцінних понять кримінального процесуального права України.

Порівняльний аналіз засвідчив принципові відмінності у підходах систем загального та континентального права до судової дискреції. У системі загального права судді активно використовують гнучкі стандарти, зокрема концепцію "розумної людини" як універсальний тест оцінки поведінки. Континентальна система базується на кодексах і детально визначених нормах, що зменшує простір для абстрактних концепцій, однак зберігає гнучкі елементи оцінного судження як необхідний інструмент індивідуалізації. Аналіз суддівської дискреції у США, Франції та Німеччині підтверджує, що надмірне її обмеження призводить до негнучкості і несправедливості, тоді як надмірна свобода створює ризики суб'єктивізму; оптимальний підхід передбачає встановлення чітких рамок для прийняття рішень, що забезпечує баланс між вимогами закону та врахуванням унікальних обставин кожної справи.

Встановлено та систематизовано сім взаємопов'язаних функцій практики Європейського суду з прав людини щодо оцінних понять у кримінальному

процесі. Інтерпретаційна функція полягає у наданні таким поняттям, як “справедливий суд”, “розумний строк”, “обґрунтована підозра”, “необхідність у демократичному суспільстві”, конкретних змістовних критеріїв. Гарантійна функція виражається у покладенні на державу обов’язку не лише усувати індивідуальні порушення, а й забезпечувати стандарти, що запобігають новим. Функція уніфікації сприяє гармонізації національної судової практики через вироблення спільних базових стандартів. Коригувальна (трансформаційна) функція через пілотні рішення формує державну політику у сфері правосуддя. Освітньо-методична функція підвищує правову культуру суб’єктів правозастосування. Контрольна функція забезпечує оцінку відповідності національної практики конвенційним стандартам. Функція каталізатора правової визначеності виражається у виробленні орієнтирів для тлумачення відкритих законодавчих формулювань. Попри позитивні зрушення, в Україні спостерігається фрагментарність системної імплементації практики ЄСПЛ. За результатами дослідження сформульовано шість рекомендацій, зокрема: нормативна конкретизація найбільш уживаних оцінних понять у спеціальному глосарії до КПК або через пряму відсилку до практики ЄСПЛ; інституційне закріплення обов’язковості урахування рішень ЄСПЛ при тлумаченні оцінних понять через узагальнення судової практики Верховним Судом.

Практика Конституційного Суду України розкрита як багатовимірна модель оцінки допустимості оцінних понять: КСУ не відкидає їх апріорі, а перевіряє через призму впливу на конституційні гарантії. Ключовим орієнтиром є принцип правової визначеності, що охоплює ясність норми, передбачуваність правових наслідків, наявність процедурних і часових меж реалізації повноважень та недопущення свавільного втручання. Вимоги до визначеності диференціюються залежно від інтенсивності втручання в права: чим суттєвіше втручання – особливо у кримінальному процесі, де йдеться про обмеження свободи й недоторканності особи, – тим суворіші вимоги до нормативної конкретності. Встановлено, що оцінне поняття є неприпустимим, якщо воно поєднується з автоматичним механізмом реалізації, що унеможливлює

індивідуальну оцінку обставин.

Оптимізацію застосування оцінних понять досліджено через три взаємопов’язані вектори. Перший вектор – сучасні технології: штучний інтелект може посилити послідовність застосування оцінних понять як аналітичний інструмент систематизації судової практики і виявлення закономірностей, однак персональна відповідальність за процесуальні рішення та їх мотивування не може бути перенесена на технічні системи. Застосування ШІ потребує п’яти інституційних запобіжників: прозорості, пояснюваності алгоритмів, контролю користувача, недискримінаційності та процедурної можливості сторін оспорювати коректність алгоритмічних висновків. Другий вектор – юридична освіта: навчальні програми мають включати тлумачення і застосування оцінних понять як наскрізний елемент підготовки юриста. Третій вектор – наукова доктрина: необхідне формування спеціальної галузевої доктрини оцінних понять кримінального процесуального права як цілісної наукової концепції із систематизованим каталогом понять і доктринальними критеріями їх змісту.

Ключові слова: оцінні поняття, кримінальне процесуальне право, механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження, дискреційні повноваження, правозастосування, тлумачення права, правова визначеність, суддівський розсуд, правові колізії, захист прав, правова доктрина, порівняльне правознавство, ЄСПЛ, Конституційний Суд України.

SUMMARY

Barannik R. V. Ensuring the rights of criminal proceedings participants in the application of evaluative concepts in the criminal process of Ukraine. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Legal Sciences in the specialty 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operative–Investigative Activity. – State Tax University, Irpin, 2026.

This dissertation is the first comprehensive monographic study in Ukraine of

evaluative concepts in criminal procedural law in their systemic interrelation with the mechanism for ensuring the rights of participants in criminal proceedings. The relevance of the study is determined by several interrelated factors. First, under the conditions of the full-scale invasion by the Russian Federation, the burden on the law enforcement system increased significantly: in 2022, the number of crimes increased by 12.8 % compared to the previous year, and the number of particularly serious crimes grew from 13,199 in 2020 to 105,559 in 2022, representing an increase of 669.8 %. Second, European integration processes and the reform of criminal justice heightened the need for unification of approaches to the interpretation and application of legal norms, particularly those containing evaluative concepts. Third, Ukrainian legal doctrine still lacks a comprehensive study of evaluative concepts in criminal procedural law specifically in their interrelation with the mechanism for ensuring the rights of participants in proceedings. The existing fragmentation of scholarly developments and the absence of unified methodological guidelines for interpreting evaluative concepts in the practice of pre-trial investigation bodies, the prosecution, and the courts determine the theoretical and socio-practical significance of the chosen topic.

Based on the analysis of existing scholarly approaches, the author formulated a definition of evaluative concepts as substantively broad and formally undefined concepts embedded in legal terms that acquire specification and refinement through intellectual analysis and assessment of the context of specific circumstances of a case or legal relations by the law enforcement subject on the basis of their discretionary powers, and may entail variability of legal consequences or substantive characteristics for the objects of law enforcement. The substantive scope of an evaluative concept is presented as a framework with upper and lower boundaries: within this framework, the law enforcement subject decides at their own discretion how the content of the concept correlates with the specific factual circumstances of legal relations. A classification of evaluative concepts is proposed based on four criteria: depending on the target orientation – those requiring simple assessment and those whose application requires in-depth analysis of the entire body of factual data; by the legal consequence of application – those establishing variability of rights, variability of obligations, or their

combination; depending on the range of persons – general and special; by substantive orientation – quantitative and qualitative.

Comparative analysis demonstrated that the category of “evaluative concepts” (otsinni poniattia) is distinctive to domestic legal science and has no direct equivalent in English-language doctrine. Functionally adjacent are the notions of “vague legal terms”, “open-textured legal terms”, and “evaluative judgement”, in which the evaluative element is only one of several components of content rather than a defining feature. Retrospective analysis confirmed that evaluative concepts are an integral component of normative legal acts throughout the entire historical development of humanity; their presence is not a deficiency of legislative technique but reflects the objective impossibility of normatively encompassing the entire diversity of social relations without granting law enforcement subjects a certain degree of discretion.

The hierarchy of legal mechanisms is revealed: legal mechanism – mechanism of legal regulation – mechanism for ensuring rights and freedoms – mechanism for ensuring the rights of participants in criminal proceedings as its sectoral specification. It is established that the mechanism for ensuring the rights of participants in criminal proceedings is characterized by the presence of procedural guarantees, institutional infrastructure (court, prosecution, bar), as well as international legal standards implemented in the Criminal Procedure Code of Ukraine; its effectiveness is determined not only by legal but also by socio-economic factors. The theoretical basis of the interrelation between evaluative concepts and the mechanism for ensuring the rights of participants in criminal proceedings comprises four prerequisites: the systemic nature of criminal procedural law; the prevalence and functional role of open-textured norms; the necessity of flexible yet controlled law enforcement; and the necessity of developing reliable interpretation methodologies. Five functional forms of interaction between evaluative concepts and this mechanism are identified: as instruments for flexible realization of procedural rights; as means of discretionary application of procedural guarantees; as factors maintaining systemic coherence and filling normative gaps; as sources of variability in legal outcomes; and as elements that are simultaneously constrained and structured by procedural guarantees. Four dimensions

of the systemic embeddedness of evaluative concepts in the criminal procedural mechanism are established: structural, normative, functional, and epistemological.

A three-level hierarchical model of the mechanism for the functioning of evaluative concepts in criminal proceedings is developed. The law-making level (Verkhovna Rada of Ukraine, Constitutional Court of Ukraine, ECtHR) forms the normative "framework" of evaluative concepts, setting their constitutional and international legal boundaries and delegating the right of assessment to law enforcement subjects. The law enforcement level (investigator, inquiry officer, prosecutor) carries out the primary specification of evaluative concepts, filling the abstract standard with individual content in the specific factual context of a case. The jurisdictional level (investigating judge, courts) performs a controlling and final assessment, legitimizing or correcting primary conclusions and ensuring the stabilization and unification of the interpretation of evaluative concepts in judicial practice. A pronounced directionality of the specification hierarchy is established – from the abstractness of a legislative provision to the absolute concreteness of a verdict, where at each stage the range of possible meanings of an evaluative concept narrows.

The study of the activities of pre-trial investigation bodies revealed a hierarchical system of procedural discretion: the discretion of the investigator/inquiry officer is practical-operational and determines the primary quality of evidentiary information; the discretion of the head of the pre-trial investigation body is organizational-supervisory; the discretion of the prosecutor is strategic-authoritative, capable of changing the procedural status of a person and determining the scope of charges. At the same time, it is established that the assertion regarding the possibility of expanding the open logical structure of an evaluative concept by the law enforcement subject is incorrect: new essential features can be established exclusively by the legislator, while new factual manifestations of a phenomenon are merely varieties of its realization.

The conceptual position is substantiated that evaluative concepts are not an auxiliary element but rather the conceptual core of the adversarial criminal process: every assessment by the prosecution must be met with an equivalent counterargument

from the defense, and the defense counsel transforms the emotional or experiential assessment of the defendant into a structured legal position of an analytical nature. The victim and their representative are identified as primary subjects of the specification of evaluative concepts, whose evaluative activity is structurally linked to the realization of the adversarial principle and influences the formation of the court's inner conviction; the victim's representative performs the function of professional conversion of emotional assessments into legally relevant categories. Judicial activity is revealed as the final stage of the specification of a legal norm: the court acts as a verification arbiter that reviews the evaluative activity of pre-trial investigation subjects and eliminates prosecutorial bias; the limits of judicial discretion in applying evaluative concepts are strictly constrained by the standard of proof «beyond a reasonable doubt» and the requirement of legal foreseeability (lex certa). Based on the results of the study, five specific recommendations are formulated to ensure consistency of practice: supplementing Article 36 of the Criminal Procedure Code of Ukraine with the prosecutor's obligation to provide detailed justification for the application of an evaluative concept; establishing a permanent working group for the analysis of evaluative concepts in the Office of the Prosecutor General; developing a special Methodological Code for prosecutors; introducing a system for monitoring court decisions regarding the application of evaluative concepts; and conducting systematic training for investigators and prosecutors.

It is established that effective interpretation of evaluative concepts requires recourse to the principles of law, the aims and objectives of legislation, the legal consciousness of the law enforcement subject, and the objective features characterizing the respective phenomenon. The principles of the rule of law and legality serve as real substantive guidelines – they not only constrain discretion but also positively direct it, forming a systematic and consistent approach to understanding the content of evaluative concepts. The legal consciousness of the law enforcement subject is revealed as a distinctive “filter” that ensures a balance between the formal requirements of law and the moral-value orientations of society; the possibility of its purposeful enhancement through systematic professional education is substantiated.

Human dignity performs a dual function: as an instrument of limitation – the result of interpreting an evaluative concept cannot contradict human dignity as a fundamental right of a person; as a qualitative benchmark – resolving the question of whether or not it has been violated promotes consistent and fair application of evaluative concepts. The principle of reasonable time has a dual nature: it simultaneously serves as a standard that sets the temporal dimension for evaluating other law enforcement actions, and itself constitutes an evaluative concept requiring independent verification taking into account specific circumstances. Based on the results of the study, the necessity of presenting Article 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in a new version is substantiated, one that would distinguish the aim and objectives of criminal proceedings as independent guidelines for interpreting evaluative concepts: the aim is proposed to be defined as the protection of the individual, society, and the state from criminal offenses, while the objectives would include the protection of participants rights, ensuring a complete and impartial investigation, preventing the prosecution of innocent persons, preventing unjustified procedural coercion, and guaranteeing due legal process.

The dual nature of the interrelation between evaluative concepts and legal conflicts is established: on the one hand, evaluative concepts are capable of acting as catalysts for legal conflicts through the ambiguity inherent to them, which can cause divergences in interpretation among different law enforcement subjects to the point of an actual conflict arising in the absence of a formal contradiction between norms; on the other hand, properly constructed evaluative concepts perform a preventive function with respect to gaps, ensuring regulatory flexibility in situations not foreseen by the legislator. Legal doctrine in criminal procedural law exercises a real and systemic influence on the understanding and application of evaluative concepts through four interrelated functions: interpretive (formation of conceptual frameworks); filling normative content (development of specific criteria where the law is fundamentally silent); systematization and unification (overcoming fragmentation of law enforcement practice); and prognostic (modeling prospective approaches). Systemic problems of doctrinal influence are identified: competition among scholarly positions, the absence

of a mechanism of obligatoriness, and the risk of doctrinal lag behind reformed legislation. As a systemic response to these problems, the necessity of forming a special sectoral doctrine of evaluative concepts of the criminal procedural law of Ukraine is substantiated.

Comparative analysis demonstrated fundamental differences in the approaches of common law and continental law systems to judicial discretion. In the common law system, judges actively employ flexible standards, including the concept of the "reasonable person" as a universal test for evaluating conduct. The continental system is based on codes and detailed norms, which reduces the scope for abstract concepts, yet preserves flexible elements of evaluative judgment as a necessary instrument of individualization. Analysis of judicial discretion in the United States, France, and Germany confirms that excessive limitation leads to inflexibility and injustice, while excessive freedom creates risks of subjectivism; the optimal approach involves establishing clear frameworks for decision-making that ensure a balance between the requirements of the law and consideration of the unique circumstances of each case.

Seven interrelated functions of the practice of the European Court of Human Rights regarding evaluative concepts in criminal procedure are established and systematized. The interpretive function consists in providing concepts such as "fair trial", "reasonable time", "reasonable suspicion", and "necessity in a democratic society" with specific substantive criteria. The guarantee function is expressed in imposing on the state the obligation not only to remedy individual violations but also to ensure standards that prevent new ones. The unification function promotes the harmonization of national judicial practice through the development of common baseline standards. The corrective (transformative) function shapes state policy in the sphere of justice through pilot judgments. The educational-methodological function enhances the legal culture of law enforcement subjects. The supervisory function ensures the assessment of the conformity of national practice with Convention standards. The function of a catalyst for legal certainty is expressed in developing guidelines for the interpretation of open-ended legislative formulations. Despite positive developments, Ukraine exhibits fragmentation in the systemic implementation

of ECtHR case law. Based on the results of the study, six recommendations are formulated, including: normative specification of the most commonly used evaluative concepts in a special glossary to the Criminal Procedure Code or through direct reference to ECtHR case law; institutional consolidation of the obligatory consideration of ECtHR decisions in interpreting evaluative concepts through the generalization of judicial practice by the Supreme Court.

The practice of the Constitutional Court of Ukraine is revealed as a multidimensional model for assessing the admissibility of evaluative concepts: the CCU does not reject them a priori but examines them through the prism of their impact on constitutional guarantees. The key benchmark is the principle of legal certainty, which encompasses the clarity of the norm, the foreseeability of legal consequences, the existence of procedural and temporal limits on the exercise of powers, and the prevention of arbitrary interference. The requirements for certainty are differentiated depending on the intensity of the interference with rights: the more substantial the interference – particularly in criminal proceedings, where the restriction of personal liberty and inviolability is at stake – the stricter the requirements for normative specificity. It is established that an evaluative concept is impermissible if it is combined with an automatic implementation mechanism that precludes individual assessment of the circumstances.

The optimization of the application of evaluative concepts is examined through three interrelated vectors. The first vector – modern technologies: artificial intelligence can enhance the consistency of the application of evaluative concepts as an analytical tool for systematizing judicial practice and identifying patterns, yet personal responsibility for procedural decisions and their reasoning cannot be transferred to technical systems. The application of AI requires five institutional safeguards: transparency, explainability of algorithms, user control, non-discrimination, and the procedural ability of the parties to challenge the correctness of algorithmic conclusions. The second vector – legal education: curricula must include the interpretation and application of evaluative concepts as a cross-cutting element of legal training. The third vector – scholarly doctrine: the formation of a special sectoral doctrine of evaluative

concepts of criminal procedural law is necessary as a holistic scholarly concept with a systematized catalogue of concepts and doctrinal criteria for their content.

Keywords: evaluative concepts, criminal procedural law, mechanism for ensuring the rights of participants in criminal proceedings, discretionary powers, law enforcement, interpretation of law, legal certainty, judicial discretion, adversarial principle, human dignity, reasonable time, legal doctrine, comparative jurisprudence, ECtHR, Constitutional Court of Ukraine.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

статті в закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus:

1. Barannik R., Kostiuchenko O., Dunaievska L. Mechanism for ensuring the rights of participants in criminal proceedings : balance of socio-economic and legal factors. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. Vol. 11, № 2. Pp. 310–314. https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-2-310-314. URL: https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001529062500003 (Web of Science Core Collection)

2. Barannik R., Balatska O., Holovko O. Artificial intelligence as a tool for applying evaluative concepts in criminal proceedings: legal and economic aspects. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2026. Vol. 12, № 1. Pp. 125–133. https://doi.org/10.30525/2256-0742/2026-12-1-125-133. URL: https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001693490300002 (Web of Science Core Collection)

3. Nehodchenko V., Barannik R., Pochtovyi M., Polovnikov, V., Shapovalova A. Foreign Experience of Illegal Import/Export of Medicinal Drugs: Administrative Legal and Criminal Legal Aspects. *Journal of Drug and Alcohol Research.* 2026. Vol. 15. Article ID 188221. 07 pages. https://doi.org/10.4303/JDAR/236494. URL: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=60623809300 (Scopus)

статті в наукових виданнях, внесених до Переліку наукових фахових видань України:

4. Бараннік Р. В., Лях Д. А. Забезпечення прав учасників кримінального провадження: до питання застосування оціночних понять. *Науковий журнал Ампаро.* 2024. № 3. С. 37–43. https://doi.org/10.26661/2786-

5649-2024-3-05

5. Бараннік Р. В. Оціночні поняття як інструмент забезпечення справедливості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2024. № 72. С. 116–120. https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.72.22

6. Бараннік Р. В. Виникнення категорії “оціночні поняття” в правовій доктрині: порівняльний аналіз досвіду України і зарубіжних країн. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2024. № 6. С. 167–172. https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-6-26

7. Бараннік Р. В., Кучинська О. П. Теоретичні аспекти зв’язку оціночних понять і механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2025. Серія Право. Випуск 89. Ч. 3. С. 311–316. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.46

8. Бараннік Р. В. Принципи верховенства права і законності як орієнтири тлумачення оціночних понять у кримінальному провадженні. *Право і суспільство.* 2025. № 4. Т.2. С. 157–164. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.24

9. Бараннік Р. В. Порівняльний аналіз оціночних понять та суддівської дискреції в кримінальному праві Франції та Німеччини. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* Серія економічна. Серія юридична. Випуск 46/2025. С. 76–82. https://doi.org/10.5281/zenodo.17703554

10. Бараннік Р., Кучинська О. Практика Європейського суду з прав людини як орієнтир у застосуванні оціночних понять. *Право України.* 2025. № 9. С. 33–43. https://doi.org/10.33498/louu-2025-09-033

11. Бараннік Р. В. Правові колізії при застосуванні оціночних понять. *Європейські перспективи.* 2025. № 4. С. 56–61. https://doi.org/10.71404/EP.2025.4.9

12. Бараннік Р. В. Оціночні поняття в кримінальному процесі та їх вплив на правомірність застосування поліцейським вогнепальної зброї. *Юридичний*

науковий електронний журнал. 2025. № 10. С. 325–327. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-10/72

13. Бараннік Р. В. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження: структура, доктринальні підходи та напрями розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2025. № 77. С. 72–77. https://doi.org/10.32782/2307-1745.2025.77.15

14. Бараннік Р. В. Фактор часу і стресу у формуванні обґрунтованої підозри: вогнева підготовка як елемент кримінально-процесуальної безпеки. *Держава та регіони. Серія Право.* 2025. № 3 (88). С. 212–217. https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.3.28

15. Бараннік Р. В. Вогнева підготовка як превентивний механізм кримінального провадження: аналіз судової практики та КПК України. *Правові новели.* 2025. № 26. С. 499–504. https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.56

16. Бараннік Р. В. Пропорційність і необхідність як юридичні межі стрільби: порівняльний аналіз вогневої підготовки і кримінального процесу. *Право і суспільство.* 2025. № 3. Том 2. С. 629–634. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.85

17. Бараннік Р. В. Стандарти доказування та прийняття рішень у ситуаціях застосування зброї: кримінально-процесуальний аналіз дій поліцейського. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 11. С. 185–187. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-11/38

18. Бараннік Р. В. Оціночні поняття як джерело правових колізій у кримінальному процесі: українська практика та міжнародні підходи. *Juris Europensis Scientia. Науковий журнал.* 2025. Випуск 5. С. 93–97. https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.17

19. Бараннік Р. В. Взаємозалежність оціночних понять і механізму забезпечення прав у кримінальному процесі: структурний, нормативний та епістеміологічний виміри. *Науковий журнал Ампаро.* 2025. № 4. С. 45–52. https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-4-06

20. Бараннік Р. В. Застосування оцінних понять керівником органу

досудового розслідування. *Приватне та публічне право.* 2025. № 4. С. 40–45. https://doi.org/10.32782/2663-5666.2025.4.7

21. Бараннік Р. В. Оціночні категорії в кримінальному праві США та Великої Британії: порівняльний аналіз стандартів покарання і суддівської дискреції. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. Випуск № 1, Ч. 3. С. 27–32. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.4

22. Бараннік Р. В. Еволюція оціночних понять у кримінальному процесі: історико-доктринальний аналіз. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* Том 36 (75) № 6, 2025. С. 162–170. https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/26

23. Бараннік Р. В. Людська гідність, принципи права та правосвідомість як орієнтири тлумачення оціночних понять. *Держава та регіони. Серія: Право.* № 4 (90), 2025. С. 38–45. https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.4.5

24. Бараннік Р. В. Оцінні поняття у кримінальному процесі та стандарти ЄСПЛ: методологія тлумачення й інституційні механізми імплементації. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Т. 33. № 1. С. 324–340. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-324

25. Бараннік Р. В. Оцінні поняття в практиці Конституційного Суду України: правова визначеність, дискреція та конституційні гарантії. *Київський часопис права.* 2026. № 1. С. 360–367. https://doi.org/10.32782/klj/2026.1.50

26. Бараннік Р. В. Оцінні поняття в прокурорській діяльності на досудовому провадженні: межі суб’єктивного судження та судовий контроль. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ.* 2026. № 1. С. 215–223. https://doi.org/10.32782/2078-3566-2026-1-28

27. Basysta, I., Balynska, O., Barannik, R., Kuchynska, O., & Shchur, B. (2025). Legal and socio-psychological means to address child delinquency and ensure their rights in criminal proceedings. *Social and Legal Studios,* 2025. № 8(3). С. 8–22. https://doi.org/10.32518/sals3.2025.08

28. Бараннік Р. В. Оцінні поняття як інструмент процесуального розсуду слідчого та дізнавача у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального*

судочинства. 2026. № 1. С. 8–26. https://doi.org/10.59835/2413-5372.2026.1/8-26

29. Бараннік Р. В. Оцінні поняття і правові прогалини кримінального процесуального законодавства: до питання співвідношення явищ. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* Том 37 (76) № 2, 2026. С. 158–164. https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/24

30. Бараннік Р. В. Роль правової доктрини в контексті застосування оцінних понять. *Право та державне управління.* 2026. № 1. С. 184–189. https://doi.org/10.32782/pdu.2026.1.24

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

31. Бараннік Р. В. Застосування оціночних понять під час кримінального провадження по справам щодо неповнолітніх осіб. *Perspectives of contemporary science: theory and practice.* Proceedings of the 8th International scientific and practical conference. SPC "Sci-conf.com.ua". Lviv, Ukraine. 2024. Pp. 769–775. ISBN 978-966-8219-88-7

32. Бараннік Р. В. Грані дискреції: методологічний аналіз оціночних понять у кримінальному процесі. *Global trends in science and education.* Proceedings of the 7th International scientific and practical conference. SPC "Sci-conf.com.ua". Kyiv, Ukraine. 2025. Pp. 370–377. ISBN 978-966-8219-82-5

33. Бараннік Р. В. Термінологічна сталість і гнучкість правозастосування: природа та визначення оціночних понять у кримінальному процесі. *Science and technology: challenges, prospects and innovations.* Proceedings of the 13th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Osaka, Japan. 2025. Pp. 204–212. ISBN 978-4-9783419-4-5

34. Бараннік Р. В. Особливості використання оціночних понять у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: модернізація розвитку в умовах воєнного стану:* матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кропивницький, 07 жовтня 2025 року). Кропивницький, 2025.

С 290–293. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/11/zbirnyk_07.10.2025.pdf

35. Бараннік Р. В. Принцип розумності строків як орієнтир тлумачення оціночних понять у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми досудового розслідування та протидії злочинності у сучасних умовах :* матеріали Всеукр. наук.- практ. конф. (м. Дніпро, 31 жовтня 2025 р.). Дніпро : ДДУВС, 2025. С. 64–67. ISBN 978-617-560-090-0

36. Бараннік Р. В. Вогнева підготовка як елемент кримінально-процесуальної безпеки: нормативний і практичний вимір. *Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів :* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24 жовтня 2025 року / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2025. С. 122–127.

37. Бараннік Р. В. Оціночні поняття у прокурорській діяльності: правова природа, ризики та напрями уніфікації. *Актуальні проблеми правової науки та правоохоронної діяльності :* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 22 грудня 2025 року / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2025. С. 4–7.

38. Бараннік Р. В. Достатні підстави як оцінне поняття та стандарт доказування у кримінальному процесі України. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу:* мат-ли VII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10.12.2025) / за заг. ред. М. Є. Кисельова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2025. С. 52–55. ISBN 978-617-8800-36-9

39. Бараннік Р. В. Стандарт “розумної людини” як інструмент тлумачення оціночних понять. *Реформування правоохоронних органів в Україні: актуальні питання та перспективи :* Міжнародна науково-практична конференція. Науково-дослідний інститут публічного права, 5 лютого 2026 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2026. С. 13–16. https://doi.org/10.36059/978-966-397-589-4-3. ISBN 978-966-397-589-4

40. Бараннік Р. В. Оціночні поняття у кримінальному праві: порівняльно-правові моделі застосування та межі суддівської дискреції..*Сучасне*

кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (20 лютого 2026 року) / упоряд. А. А. Стрижевська, К. П. Задоя. К., 2026. С. 115–117. https://doi.org/10.5281/zenodo.19357935.

41. Бараннік Р. В. Професійна підготовка поліцейського як гарантія правомірності застосування вогнепальної зброї: кримінально-процесуальний аспект. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти :* матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 16 березня 2026 р.) до 60-річчя ДДУВС ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2026. Ч. І. С. 762–763.

42. Бараннік Р. В. Оцінні поняття в кримінальному процесі та їх конкретизація в судово-експертній практиці: теорія і практика застосування. *Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку :* матеріали III Всеукр. наук.-практ. конференції (м. Київ, 22 травня 2026 р.) / відп. упоряд.: Гуріна Д. П., Поливода В. В., Воробйова О. П., Житник Н. С., Пашкевич І. О., Чміленко О. П. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2026. С. 53–56. ISBN 978-966-999-619-0

43. Бараннік Р.В. Кримінально-процесуальна оцінка застосування вогнепальної зброї: між нормою та оперативною реальністю. *Тенденції, новації та перспективи юридичної науки України в умовах воєнного стану. Юридична наука: проблеми та шляхи вирішення* [Електронне видання]: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 5 березня 2026 року. Київ: Приватний вищий навчальний заклад “Європейський університет”, 2026. С. 24–26. ISBN 978-966-301-272-8

Інші публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

44. Кучинська О. П., Фулей Т. І., Бараннік Р. В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія / О. П. Кучинська, Т. І. Фулей, Р. В. Бараннік. Ніжин : ТОВ

“Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2013. 228 с.

45. Бараннік Р. В. Кібербезпека і управління інформаційними ресурсами : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 236 с. ISBN 978-966-667-894-5

46. Бараннік Р. В. Судові та правоохоронні органи України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 620 с. ISBN 978-966-667-915-7

47. Бараннік Р. В. Судові та правоохоронні органи України : методичні рекомендації до практичних занять для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності “Правоохоронна діяльність” освітньо-професійної програми “Правоохоронна діяльність”. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2025. 131 с.

48. Бараннік Р. В. Методичні рекомендації до проведення бінарних практичних занять у формі поліцейського квесту для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності “Правоохоронна діяльність” освітньо-професійної програми “Правоохоронна діяльність”. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2025. 32 с.

49. Кучинська О. П., Бараннік Р. В. Національна та міжнародна практика застосування норм, що містять оцінні поняття, під час обрання запобіжних заходів. *Часопис цивільного і кримінального судочинства.* 2017. № 4(37). С. 164–171.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....4
ВСТУП.....6

Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ОЦІННИХ ПОНЯТЬ У РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ……23
1.1. Оцінні поняття в кримінальному провадженні: визначення, види, класифікація.....23
1.2. Передумови виникнення категорії оцінних понять у правовій доктрині.....43
1.3. Генеза механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження.....59
1.4. Теоретичні аспекти зв’язку оцінних понять і механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження.....78
Висновки до розділу 1.....94

Розділ 2. ФОРМУВАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ОЦІННИХ ПОНЯТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ ОКРЕМИМИ СУБ’ЄКТАМИ…….……99
2.1. Роль і місце суб’єктів правотворчості та правозастосування під час використання оцінних понять….....99
2.2. Застосування оцінних понять судом.....126
2.3. Застосування оцінних понять прокурором.....146
2.4. Застосування оцінних понять органами досудового розслідування.....162
2.5. Застосування оцінних понять підозрюваним, обвинуваченим, захисником.....188
2.6. Застосування оцінних понять потерпілим, представником потерпілого..205

Висновки до розділу 2.....222

Розділ 3. ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ОЦІННИХ ПОНЯТЬ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ……227

3.1. Межі тлумачення та застосування оцінних понять.....227

3.2. Правові колізії під час застосування оцінних понять.....245

3.3. Правові прогалини під час застосування оцінних понять.....262

3.4. Місце правової доктрини в контексті застосування оцінних понять.....280

Висновки до розділу 3.....297

Розділ 4. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОЦІННИХ ПОНЯТЬ ЯК СКЛАДОВОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ……..…302

4.1. Досвід зарубіжних країн у застосуванні оцінних понять.....302

4.2. Практика Європейського Суду з прав людини як орієнтир в застосуванні оцінних понять.....325

4.3. Оцінні поняття в практиці Конституційного Суду України.....345

4.4. Шляхи оптимізації застосування оцінних понять.....363

Висновки до розділу 4.....381

ВИСНОВКИ.....386

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....395

ДОДАТКИ.....445

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРП – Вища рада правосуддя

ВРУ – Верховна Рада України

ВС – Верховний Суд

ГПК – Господарський процесуальний кодекс

ДПА – Державна податкова адміністрація

ДСА – Державна судова адміністрація

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗМІ – засоби масової інформації (медіа)

ІМС – імплементація міжнародного стандарту

КАС – Кодекс адміністративного судочинства

КК – Кримінальний кодекс

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

КУ – Конституція України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МАЮ – Міжнародна асоціація юристів

МКС – Міжнародний кримінальний суд

МТКЮ – Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії

НААУ – Національна асоціація адвокатів України

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОДР – Орган досудового розслідування

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку

ООН – Організація об’єднаних націй

ОП – Оцінні поняття

ПКУ – Податковий кодекс України

РЄ – Рада Європи

СОТ – Світова організація торгівлі

США – Сполучені Штати Америки

ФОП – Фізична особа-підприємець

ЦК – Цивільний кодекс

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Становлення та розвиток України як незалежної європейської держави відбуваються в умовах масштабних безпрецедентних безпекових, соціальних і правових викликів сучасності, що охоплюють практично всі сфери суспільного та правового життя. Численні соціальні трансформації, пандемія коронавірусу COVID-19 і повномасштабне вторгнення Російської Федерації стали чинниками потреби ухвалювати швидкі, але виважені правові рішення. Особливо гострими ці проблеми постають у кримінальному судочинстві: 2022 року кількість злочинів суттєво зросла, порівняно з попереднім періодом, на 12,8 %, а кількість особливо тяжких злочинів збільшилась з 13 199 випадків 2020 року до 105 559 2022 року, що становить зростання на 669,8 %. Така кількість злочинів суттєво підвищує навантаження на правоохоронну та судову системи, вимагаючи від кожного із елементів механізму досягнення завдань кримінального провадження бути злагодженим, гармонійним та адаптованим до реалій сьогодення.

В умовах правової реформи, євроінтеграційних процесів і дії особливих правових режимів, зумовлених збройною агресією, особливого значення набуває якість правозастосовної діяльності та забезпечення прав учасників кримінального провадження. Ефективність кримінального судочинства безпосередньо залежить від того, наскільки точно, послідовно й передбачувано суб’єкти правозастосування тлумачать і застосовують правові норми, зокрема ті, що містять оцінні поняття. КПК України, як і будь-який законодавчий акт, не може передбачити всіх можливих ситуацій, тому неминуче містить оцінні поняття – змістовно широкі, формально не визначені правові конструкції, що набувають конкретного змісту в процесі правозастосування.

Оцінні поняття є невід’ємним елементом кримінального процесуального законодавства, що зумовлює гнучкість правового регулювання та дає змогу враховувати індивідуальні обставини конкретного кримінального провадження. Водночас відсутність чітких критеріїв їхнього тлумачення породжує

суб'єктивізм правозастосування, сприяє виникненню правових колізій і прогалин, а також створює ризики для дотримання прав і свобод учасників кримінального провадження. Відхід від радянської державоцентричної правової моделі до сучасної людиноцентричної парадигми суттєво розширив коло суб'єктів оцінювання, проте одночасно поглибив проблему забезпечення передбачуваності та однаковості правозастосування.

Незважаючи на наукові розробки окремих аспектів застосування оцінних понять у праві, в українській правовій доктрині досі відсутнє комплексне дослідження оцінних понять у кримінальному процесуальному праві в їхньому системному взаємозв'язку з механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження. Водночас сама категорія "оцінні поняття" є самобутньою для вітчизняної правової науки та не має прямого відповідника в англомовній доктрині, де функціонально суміжними є поняття "vague legal terms", "open-textured legal terms" та "evaluative judgement", що обумовлює потребу в автентичному науковому осмисленні цього феномена.

Проблематику оцінних понять у праві досліджували: В. А. Біленко, О. М. Ботнаренко, Д. К. Василяка, О. В. Веренкіотова, С. І. Вільнянський, Д. Л. Драч, М. М. Забарний, Е. М. Кісілюк, А. В. Коломійчук, Т. О. Коломоєць, В. М. Косович, Д. С. Кравчук, Т. О. Музика, К. М. Оробець, В. О. Рибалко, О. В. Степаненко, І. А. Тітко, О. В. Ус, О. В. Чебакова, С. М. Черноус, С. Д. Шапченко, О. О. Юхно та ін. Окремі аспекти кримінального процесуального права, механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, тлумачення правових норм, суддівської дискреції та правової доктрини були предметом наукових розробок таких учених: Н. Р. Бобечко, І. В. Гловюк, В. О. Гринюк, М. С. Іванов, О. В. Капліна, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, О. П. Кучинська, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, С. А. Паршак, М. А. Погорецький, М. М. Погорецький, С. П. Погребняк, Є. Ю. Полянський, П. М. Рабінович, Д. Б. Сергєєва, Д. В. Сімонович, Д. О. Скрипник, С. М. Тарасюк, В. В. Топчій, О. О. Торбас, Л. Д. Удалова, Т. Г. Фоміна, М. Є. Шумило, О. О. Юхно, Ю. В. Циганюк, О. Г. Яновська та ін.

Визнаючи значущість проведених цими вченими наукових досліджень, доводиться констатувати, що питання оцінних понять у кримінальному процесуальному праві в їхньому взаємозв'язку з механізмом забезпечення прав учасників провадження залишаються недостатньо дослідженими й потребують комплексного наукового осмислення. Фрагментарність наукових розробок, відсутність уніфікованих підходів до тлумачення та застосування оцінних категорій у практиці органів досудового розслідування, прокуратури й суду, а також недостатність доктринального осмислення цього феномена обумовлюють актуальність і суспільно-практичну значущість обраної теми дослідження. Відтак постала важлива теоретико-прикладна проблема, вирішення якої сприятиме підвищенню якості правосуддя, забезпеченню правової визначеності й ефективному захисту прав і свобод людини в кримінальному провадженні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дослідження відповідає пріоритетним напрямам наукових досліджень і науково-технічних розробок, зокрема: Цілям сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020); Національній стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021); Комплексному стратегічному плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023); позиціям Кіотської декларації щодо розширення можливостей попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права (Чотирнадцятий Конгрес ООН із запобігання злочинності та кримінального судочинства, Кіото, Японія, 2021 р.).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Державного податкового університету від 29 червня 2026 року (протокол № 20).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження – здійснити комплексний теоретико-правовий аналіз оцінних понять у кримінальному процесуальному праві України, розкрити їх сутність,

функціональну роль і механізм застосування у взаємозв'язку з механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження, а також сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики.

Для досягнення поставленої мети визначено такі *завдання*:

– з'ясувати стан наукової розробки теми та визначити методологічні засади дослідження оцінних понять у кримінальному процесуальному праві;

– сформулювати авторське визначення оцінних понять у кримінальному процесуальному праві та провести їх класифікацію;

– дослідити стан розробки категорії "оцінні поняття" в українській і зарубіжній правовій доктрині та встановити її співвідношення із суміжними поняттями англомовної правової традиції;

– дослідити взаємозв'язок оцінних понять із механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження та визначити функціональні форми їхньої взаємодії;

– розкрити механізм функціонування оцінних понять у кримінальному провадженні через призму діяльності суб'єктів правотворчого, правозастосовного та юрисдикційного рівнів;

– дослідити особливості застосування оцінних понять органами досудового розслідування, прокурором, стороною захисту, потерпілим і судом;

– встановити роль принципів права, правосвідомості та людської гідності в тлумаченні та застосуванні оцінних понять у кримінальному провадженні;

– з'ясувати взаємозв'язок оцінних понять з правовими колізіями та прогалинами в кримінальному процесуальному праві; визначити роль правової доктрини у формуванні критеріїв їхнього застосування;

– провести порівняльно-правовий аналіз застосування оцінних понять у системах загального та континентального права;

– визначити роль практики ЄСПЛ і Конституційного Суду України у формуванні стандартів допустимості та застосування оцінних понять;

– визначити напрями оптимізації застосування оцінних понять у

кримінальному процесі з урахуванням сучасних технологій, юридичної освіти й наукового розвитку;

– сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з тлумаченням і застосуванням оцінних понять у кримінальному провадженні в їхньому взаємозв'язку з механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження.

Предметом дослідження є забезпечення прав учасників кримінального провадження під час застосування оцінних понять у кримінальному процесі України.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, що забезпечили отримання достовірних та науково обґрунтованих результатів.

Діалектичний метод забезпечив вивчення оцінних понять у взаємозв'язку з іншими правовими явищами, зокрема з механізмом правового регулювання, механізмом забезпечення прав і свобод особи, правовими колізіями та прогалинами. Системно-структурний метод дав змогу розкрити ієрархічну структуру механізму функціонування оцінних понять через систему суб'єктів правотворчого, правозастосовного та юрисдикційного рівнів. Герменевтичний метод застосовувався для з'ясування змісту оцінних понять, закріплених у нормативно-правових актах і судовій практиці. За допомогою порівняльно-правового методу виявлено особливості застосування оцінних понять у системах загального та континентального права, а також встановлено співвідношення вітчизняних оцінних категорій із суміжними поняттями англомовної правової доктрини. Метод case study використовувався для глибокого аналізу окремих прецедентних рішень ЄСПЛ і Конституційного Суду України. Формально-юридичний метод застосовувався під час аналізу норм КПК України, практики судів і рекомендацій міжнародних інституцій. Застосування аксіологічного

підходу забезпечило визначення ціннісної сутності оцінних понять та їхнього значення для забезпечення справедливого правосуддя.

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнені дані проведеного соціологічного опитування 73 суддів, 96 прокурорів, 159 слідчих, 71 дізнавача та 103 оперативних працівників у Запорізькій і Дніпропетровській областях, офіційні статистичні дані Офісу Генерального прокурора, Національної поліції України, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, аналітичні матеріали Верховного Суду, Європейського суду з прав людини, матеріали нормативно-правового, науково-публіцистичного й аналітичного характеру щодо забезпечення прав учасників кримінального провадження під час застосування оцінних понять у кримінальному процесі України.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням оцінних понять у кримінальному процесуальному праві в системному взаємозв'язку з механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження. Наукова новизна роботи конкретизується в таких положеннях:

вперше:

– сформульовано авторське визначення оцінних понять у кримінальному процесуальному праві як закладених у правових термінах змістовно широких і формально не визначених понять, які набувають конкретизації та уточнення в процесі інтелектуального аналізу й оцінювання контексту конкретних обставин справи чи правовідносин, що здійснюється суб'єктом правозастосування на підставі його дискреційних повноважень і може передбачати варіативність правових наслідків чи змістовних характеристик для об'єктів правозастосування; змістовний обсяг оцінного поняття представлено у формі рамки з верхніми та нижніми межами, у межах якої суб'єкт правозастосування на власний розсуд вирішує, наскільки зміст поняття корелює з конкретними фактичними обставинами;

– здійснено комплексну порівняльну характеристику категорії "оцінні поняття" у вітчизняній і зарубіжній правовій доктрині та встановлено, що ця

категорія є самобутньою для вітчизняної правової науки й не має прямого відповідника в англомовній доктрині, де функціонально суміжними є поняття “vague legal terms” (невизначені юридичні поняття), “open-textured legal terms” (юридичні поняття з відкритою текстурою) та “evaluative judgement” (оцінне судження), в яких оцінний елемент є лише одним із декількох складових змісту, а не визначальною ознакою; обґрунтовано потребу в інтеграції вітчизняної доктрини оцінних понять у міжнародний науковий дискурс;

– виявлено й систематизовано п’ять функціональних форм взаємодії оцінних понять з механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження та встановлено чотири системні виміри їхньої вбудованості в кримінально-процесуальний механізм: структурний, нормативний, функціональний та епістемологічний; доведено, що оцінні поняття є не недоліком законодавчої техніки, а об’єктивно необхідним елементом нормативного регулювання, наявність якого підтверджується всім ходом історичного розвитку кримінально-процесуального законодавства;

– розроблено трирівневу ієрархічну модель механізму функціонування оцінних понять у кримінальному провадженні, що охоплює: правотворчий рівень (Верховна Рада України, Конституційний Суд України, ЄСПЛ), який формує нормативний “каркас” оцінних понять; правозастосовний рівень (слідчий, дізнавач, прокурор), що здійснює первинну конкретизацію; юрисдикційний рівень (слідчий суддя, суди), який виконує контролювальне та фінальне оцінювання, легітимізуючи або коригуючи первинні висновки; встановлено виражену векторність ієрархії конкретизації – від абстрактності законодавчого положення до абсолютної конкретності вироку;

– досліджено ієрархічну систему процесуального розсуду органів досудового розслідування та прокуратури: дискреція слідчого / дізнавача визначена як практично-оперативна, дискреція керівника органу досудового розслідування – як організаційно-контрольна, дискреція прокурора – як стратегічно-владна; встановлено, що некоректним є твердження про можливість розширення відкритої логічної структури оцінного поняття суб’єктом

правозастосування – нові суттєві ознаки може встановити виключно законодавець, тоді як нові фактичні форми прояву явища є лише різновидами його реалізації;

– обґрунтовано концептуальне положення про те, що оцінні поняття є не допоміжним, а концептуальним ядром змагального кримінального процесу, оскільки кожне оцінювання обвинувачення повинно зустрічати рівноцінну контраргументацію сторони захисту; визначено специфічний процесуальний статус потерпілого як суб'єкта застосування оцінних понять, чиє оцінювання обумовлене безпосереднім суб'єктивним досвідом настання шкоди;

– обґрунтовано подвійну функцію людської гідності в системі тлумачення та застосування оцінних понять: як інструменту обмеження (результат трактування оцінного поняття не може суперечити людській гідності як базовому праву особи) та як якісного орієнтиру правозастосування, що визначає верхні й нижні межі допустимого розсуду; встановлено подвійну природу принципу розумних строків – він одночасно є стандартом для оцінювання застосування інших оцінних понять і сам виступає оцінним поняттям, що підлягає самостійній верифікації;

– розроблено та запропоновано нову редакцію статті 2 КПК України, що розмежовує ціль і завдання кримінального провадження як самостійні орієнтири для тлумачення та застосування оцінних понять: ціллю визначено захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, а серед завдань – охорону прав учасників, забезпечення повного й неупередженого розслідування, недопущення обвинувачення невинуватих, запобігання необґрунтованому процесуальному примусу та гарантування належної правової процедури;

– встановлено й систематизовано сім взаємопов'язаних функцій практики Європейського суду з прав людини щодо оцінних понять у кримінальному процесі: інтерпретаційну (надання змістовних критеріїв), гарантійну (покладення на державу обов'язку забезпечення стандартів), уніфікаційну (гармонізація національної судової практики), коригувальну, або трансформаційну (формування державної політики у сфері правосуддя через

пілотні рішення), освітньо-методичну (підвищення правової культури), контрольну (оцінювання відповідності національної практики конвенційним стандартам) і функцію каталізатора правової визначеності (вироблення орієнтирів для тлумачення відкритих законодавчих формулювань);

– обґрунтовано потребу у формуванні спеціальної галузевої доктрини оцінних понять кримінального процесуального права України як цілісної наукової концепції із систематизованим каталогом оцінних понять, доктринальними критеріями їхнього змісту та методологією застосування; визначено три взаємопов'язані вектори оптимізації: сучасні технології (штучний інтелект із п'ятьма інституційними запобіжниками), юридична освіта й наукова доктрина.

удосконалено:

– класифікацію оцінних понять у кримінальному процесуальному праві за чотирма підставами: залежно від цільової спрямованості – на ті, що потребують простого оцінювання, та ті, застосування яких вимагає глибокого аналізу всієї сукупності фактичних даних; за правовим наслідком застосування – на ті, що встановлюють варіативність прав, варіативність обов'язків або можливість виникнення як прав, так і обов'язків; залежно від кола осіб – на загальні та спеціальні (що застосовуються до визначеного кола осіб: народних депутатів, адвокатів, неповнолітніх тощо – в межах особливих порядків провадження); за змістовним спрямуванням – на кількісні (орієнтовані на числові дані) та якісні (орієнтовані на абстрактні характеристики);

– розуміння ієрархії правових механізмів у юриспруденції: встановлено підпорядковану послідовність від правового механізму – через механізм правового регулювання та механізм забезпечення прав і свобод – до механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження як його галузевої конкретизації; доведено, що в структурі цього механізму можуть виділятися специфічні підмеханізми залежно від стадії кримінального провадження або набутого учасником процесуального статусу; показано, що ефективність механізму визначається не лише юридичними, а й соціально-економічними

чинниками;

– розуміння взаємозв’язку оцінних понять із правовими колізіями та прогалинами в кримінальному процесуальному праві: обґрунтовано подвійну природу цього зв’язку – з одного боку, оцінні поняття здатні бути каталізатором правових колізій через притаманну їм двозначність, яка може призводити до розбіжностей у тлумаченні різних суб’єктів правозастосування аж до виникнення фактичної колізії за відсутності формальної суперечності між нормами; з іншого боку, належно сконструйовані оцінні поняття виконують превентивну функцію щодо прогалин, забезпечуючи гнучкість регулювання в ситуаціях, не передбачених законодавцем;

– характеристику ролі правової доктрини у формуванні критеріїв тлумачення та застосування оцінних понять через чотири взаємопов’язані функції: інтерпретаційну (формування концептуальних рамок для розуміння оцінних понять), наповнення нормативного змісту (вироблення конкретних критеріїв там, де закон принципово мовчить), систематизації та уніфікації (подолання роздробленості правозастосовної практики через формування спільних стандартів) і прогностичну (моделювання перспективних підходів у сферах, де нормативне регулювання ще не сформувалося); виявлено системні проблеми доктринального впливу: конкуренцію наукових позицій, відсутність механізму обов’язковості, ризик доктринального відставання від реформованого законодавства;

– характеристику моделі оцінювання допустимості оцінних понять Конституційного Суду України: встановлено, що КСУ застосовує багатовимірний підхід, за якого оцінні поняття не відкидаються апріорі, а перевіряються через призму їхнього впливу на конституційні гарантії; ключовим орієнтиром є принцип правової визначеності: ясність норми, передбачуваність правових наслідків, наявність процедурних і часових меж реалізації повноважень, недопущення свавільного втручання; диференційовано вимоги залежно від інтенсивності втручання в права – чим суттєвіше втручання, тим суворіші вимоги до визначеності; встановлено, що оцінне поняття є

неприпустимим, якщо воно поєднується з автоматичним механізмом реалізації, що унеможливлює індивідуальне оцінювання обставин;

– порівняльно-правову характеристику застосування оцінних понять у системах загального й континентального права на прикладі США, Франції та Німеччини: доведено, що надмірне обмеження суддівської дискреції призводить до негнучкості й несправедливості, тоді як надмірна свобода створює ризики суб'єктивізму; обґрунтовано, що оптимальний підхід – встановлення чітких рамок для прийняття рішень – забезпечує баланс між потребою в дотриманні закону та врахуванням унікальних обставин кожної справи; показано, що трактування оцінних понять ґрунтується на соціальних нормах і цінностях, що робить їх предметом як наукових досліджень, так і реформаторських ініціатив;

дістали подальшого розвитку:

– положення про роль принципів верховенства права та законності як реальних змістовних орієнтирів під час тлумачення та застосування оцінних понять у кримінальному провадженні: встановлено, що ці принципи не лише обмежують розсуд, а й позитивно спрямовують його, формуючи системний і послідовний підхід до пізнання змісту оцінних понять; водночас підтверджено, що складність кримінального провадження є об'єктивною, а обмеженість ресурсів органів, які здійснюють провадження, зумовлює нерівномірність правозастосовної практики стосовно різних проваджень;

– уявлення про правосвідомість суб'єкта правозастосування як своєрідний "фільтр", через який здійснюється тлумачення та застосування оцінних понять: доведено, що від рівня правосвідомості безпосередньо залежить якість правозастосовної діяльності, оскільки вона забезпечує баланс між формальними вимогами права та морально-ціннісними орієнтирами суспільства; обґрунтовано, що на правосвідомість може здійснюватися цілеспрямований позитивний вплив через систематичну фахову освіту та вдосконалення суб'єктів правозастосування;

– розуміння судової діяльності як фінальної та завершальної стадії конкретизації правової норми, на якій абстрактна законодавча можливість

трансформується в юридичну реальність, набуваючи ознак дефінітивності й імперативності: суд є остаточним “наповнювачем” змісту оцінних понять, реалізуючи верифікаційну функцію як незалежний арбітр, що здійснює ревізію оцінної діяльності суб’єктів досудового розслідування, усуває обвинувальний ухил і забезпечує правову передбачуваність; межі судового розсуду під час застосування оцінних понять обмежені стандартом доказування “поза розумним сумнівом” і вимогою правової визначеності (lex certa);

– підходи до визначення конкретних заходів забезпечення єдності та об’єктивності в застосуванні оцінних понять органами досудового розслідування й прокуратурою: запропоновано доповнити статтю 36 КПК України нормою про обов’язок прокурора детально обґрунтовувати застосування кожного оцінного поняття з посиланням на конкретні фактичні обставини справи; обґрунтовано доцільність створення в Офісі Генерального прокурора постійної робочої групи з аналізу застосування оцінних понять і розроблення спеціального Методичного кодексу прокурора;

– розуміння ролі практики ЄСПЛ у формуванні стандартів застосування оцінних понять в Україні: встановлено фрагментарність системної імплементації – формальні посилання на рішення ЄСПЛ без належного застосування виражених у них принципів, недостатня аргументованість судових актів, нерівномірність правозастосування; сформульовано шість рекомендацій щодо системної імплементації, зокрема нормативну конкретизацію найбільш уживаних оцінних понять у спеціальному глосарії до КПК України або через пряму відсилку до усталеної практики ЄСПЛ та інституційне закріплення обов’язковості врахування рішень ЄСПЛ під час тлумачення оцінних понять через узагальнення судової практики Верховним Судом;

– підходи до оптимізації застосування оцінних понять через три взаємопов’язані вектори: сучасні технології, юридичну освіту та наукову доктрину; визначено, що штучний інтелект може посилити послідовність застосування оцінних понять як аналітичний інструмент систематизації судової практики й виявлення закономірностей, однак персональна відповідальність за

процесуальні рішення та їхнє мотивування не може бути перенесена на технічні системи без загрози процесуальним гарантіям; встановлено п’ять інституційних запобіжників застосування ШІ в кримінальному процесі: прозорість, пояснюваність алгоритмів, контроль користувача, недискримінаційність і процедурна можливість сторін оспорювати коректність алгоритмічних висновків.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження мають як теоретичне, так і прикладне значення та можуть бути використані в:

– *сфері правотворчості* – обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення статті 2 КПК України та нормативної конкретизації найбільш уживаних оцінних понять можуть бути використані в законодавчій діяльності та під час підготовки змін до кримінального процесуального законодавства (лист-відповідь від Апарату Верховної Ради України та Комітету ВР України з питань правоохоронної діяльності від 26.02.2026 за № 49268Б-1-02.2026/41793);

– *сфері правозастосування* – сформульовані критерії та методологічні орієнтири тлумачення й застосування оцінних понять можуть використовуватися слідчими, прокурорами, слідчими суддями та суддями (лист-відповідь від секретаріату Вищої Ради правосуддя від 21.04.2026 за № 7633/0/9-26; акт впровадження від Ради адвокатів Запорізької області від 03.04.2026 за № 13);

– *науково-дослідній сфері* – положення дисертації поглиблюють теоретичні уявлення про природу оцінних понять у кримінальному процесуальному праві та можуть слугувати основою для подальших наукових досліджень;

– *освітньому процесі* – матеріали дисертації можуть використовуватися у викладанні дисциплін “Кримінальний процес”, “Кримінально-процесуальне право”, “Теорія права” та відповідних спецкурсів у вищих юридичних навчальних закладах (акт впровадження в навчальний і науково-дослідний процес юридичного факультету Запорізького національного університету від

01.05.2026).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень.

У науковій статті “Mechanism for ensuring the rights of participants in criminal proceedings : balance of socio-economic and legal factors”, опублікованій спільно з O. Kostiuchenko, L. Dunaievska, автором обґрунтовано значення оцінних понять у формуванні балансу між соціально-економічними та правовими чинниками в механізмі забезпечення прав учасників кримінального провадження, визначено їх роль у забезпеченні ефективності та справедливості правозастосування.

У науковій статті “Artificial intelligence as a tool for applying evaluative concepts in criminal proceedings: legal and economic aspects”, опублікованій спільно з O. Balatska, O. Holovko, автором здійснено аналіз можливостей застосування штучного інтелекту як інструменту інтерпретації та конкретизації оцінних понять у кримінальному провадженні, обґрунтовано його вплив на забезпечення єдності правозастосування та баланс між ефективністю і гарантіями прав людини.

У науковій статті “Foreign Experience of Illegal Import/Export of Medicinal Drugs: Administrative Legal and Criminal Legal Aspects”, опублікованій спільно з V. Nehodchenko, M. Pochtovyi, V. Polovnikov, A. Shapovalova, автором здійснено аналіз застосування оцінних понять у правовому регулюванні протидії незаконному обігу лікарських засобів, обґрунтовано їхнє значення для кваліфікації правопорушень і забезпечення єдності правозастосування.

У науковій статті “Забезпечення прав учасників кримінального провадження: до питання застосування оціночних понять”, опублікованій спільно з Д. А. Лях, автором здійснено наукове обґрунтування впливу оцінних понять на забезпечення прав учасників кримінального провадження, визначено проблеми їхнього застосування та запропоновано підходи до їхньої конкретизації в правозастосовній практиці.

У науковій статті “Теоретичні аспекти зв’язку оціночних понять і механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження”, опублікованій спільно з О. П. Кучинською, автором обґрунтовано теоретичний зв’язок оцінних понять із механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження, їх роль як інструменту реалізації процесуальних гарантій.

У науковій статті “Практика Європейського суду з прав людини як орієнтир у застосуванні оціночних понять”, опублікованій спільно з О. П. Кучинською, автором здійснено аналіз практики Європейського суду з прав людини як джерела формування підходів до застосування оціночних понять, обґрунтовано її роль у забезпеченні єдності правозастосування та дотриманні стандартів прав людини в кримінальному процесі.

У науковій статті “Legal and socio-psychological means to address child delinquency and ensure their rights in criminal proceedings”, опублікованій спільно з I. Basysta, O. Balynska, O. Kuchynska, B. Shchur, автором визначено особливості застосування оцінних понять у діяльності суб’єктів кримінального провадження під час протидії неправомірній поведінці неповнолітніх та обґрунтовано їхнє значення для забезпечення процесуальних гарантій.

Ідеї та розробки, що належать співавторам, разом з якими були опубліковані наукові статті, в дисертації не використовувалися. Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися наукові праці інших учених, на які зроблено посилання.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на кафедрі кримінального права та процесу Державного податкового університету, а також були представлені на 13 міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, зокрема: 8th International scientific and practical conference “Perspectives of contemporary science: theory and practice” (Lviv, Ukraine, September 16–18, 2024); 7th International scientific and practical conference “Global trends in science and education” (Kyiv, Ukraine, July 28–30, 2025); 13th International scientific and

practical conference “Science and technology: challenges, prospects and innovations” (Osaka, Japan, August 14–16, 2025); ІІ Всеукраїнська науково-практична конференція “Приватно-правові та публічно-правові відносини: модернізація розвитку в умовах воєнного стану” (м. Кропивницький, ДонДУВС 07 жовтня 2025 року); Всеукраїнська науково-практична конференція “Актуальні проблеми досудового розслідування та протидії злочинності у сучасних умовах” (м. Дніпро, ДДУВС, 31 жовтня 2025 року); Всеукраїнська науково-практична конференція “Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів” (м. Запоріжжя, ЗНУ, 24 жовтня 2025 року); Всеукраїнська науково-практична конференція “Актуальні проблеми правової науки та правоохоронної діяльності” (м. Запоріжжя, 22 грудня 2025 року); VII Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу” (м. Київ, КНДІСЕ, 10 грудня 2025 року); Міжнародна науково-практична конференція “Реформування правоохоронних органів в Україні: актуальні питання та перспективи” (м. Львів – м. Торунь, Науково-дослідний інститут публічного права, 5 лютого 2026 року); Міжнародна науково-практична конференція “Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри” (м. Київ, ННІ права КНУ імені Тараса Шевченка, 20 лютого 2026 року); Х Міжнародна науково-практична конференція “Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти” (м. Дніпро, ДДУВС, 16 березня 2026 року); ІІ Міжнародна науково-практична конференція викладачів, аспірантів, докторантів та молодих вчених “Юридична наука: проблеми та шляхи їх вирішення” (м. Київ, ПВНЗ “Європейський університет”, 5 березня 2026 року); ІІІ Всеукраїнська науково-практична конференція “Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку” (м. Київ, ДНДЕКЦ МВС, 22 травня 2026 року).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладені в 49 публікаціях, серед яких 27 статей, опубліковані в наукових фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, 3 публікації

в наукових виданнях Web of Science Core Collection/Scopus, 13 тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, та 6 публікацій, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, що містять вісімнадцять підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 477 сторінок, з них основний текст – 394 сторінки, список використаних джерел – 50 сторінок (406 найменувань) та 9 додатків на 33 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ОЦІННИХ ПОНЯТЬ У РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1.1. Оцінні поняття в кримінальному провадженні: визначення, види, класифікація

Сучасний етап існування України як незалежної держави нерозривно пов’язаний зі значною кількістю викликів. Навряд чи в історії незалежної України можна виділити період стійкого, сталого, закономірного розвитку. Численні соціальні трансформації, революції, пандемія коронавірусу COVID-19, повномасштабне вторгнення російської федерації стають чинниками необхідності приймати швидкі рішення, реактивно орієнтуватися в наявних реаліях, вирішувати проблеми з розрахунком на максимальну оперативність. Законодавчий процес, правозастосування як явища нерозривно пов’язані з наведеними вище факторами. Відповідно, вони зазнають значного впливу і потребують активної уваги наукової спільноти до нагальної проблематики, що може дати можливість суб’єктам правотворчості і правозастосування обґрунтовано і швидко вирішувати існуючі проблеми.

Особливо актуальними ці проблеми стають в аспекті кримінального судочинства. У 2022 році, з початком повномасштабного вторгнення російської федерації, кількість злочинів суттєво зросла в порівнянні з попереднім періодом – на 12,8 %. При цьому, варто зауважити, що кількість особливо тяжких злочинів суттєво зросла – з 13 199 випадків у 2020 році до 105 559 – у 2022 році, що на 669,8 % більше [165, с. 109]. Така кількість злочинів суттєво підвищує навантаження на правоохоронну систему. Відповідно, кожен із елементів механізму розкриття злочину, притягнення винуватого до кримінальної відповідальності, повинен бути злагодженим, гармонійним, застосовуваним до реалій сьогодення.

Кримінальне судочинство слугує визначеним державою порядком встановлення фактів злочинів, притягнення винуватих до кримінальної відповідальності і протидії злочинності як соціальному явищу. Воно реалізується на основі КПК України, завданням якого є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [126].

КПК України, як і будь-який інший законодавчий акт, складається з норм права. У науковому розумінні норма права – це базова одиниця права, формально визначене і закріплене правило поведінки, яке забезпечує регулятивний вплив держави на суспільство [153, с. 16 – 17, 233, с. 367 – 368]. Якщо аналізувати норму права більш детально, то можна виокремити характерну рису – частіше за все, це закріплене, виражене в тексті правило регулювання суспільних відносин. Оскільки Україна належить до романо-германської правової сім'ї, текст норми права отримує своє закріплення в законах і підзаконних нормативно-правових актах. Текст нормативно-правового акта (закону, підзаконного нормативно-правового акта) є певною оболонкою, формою вираження закладених у ньому норм права. Враховуючи те, що будь-який текст, будучи відображенням думок свого творця, не може бути абсолютно точно викладеним, актуалізується питання якості закону.

Мельник А. А. визначає якість закону крізь призму адекватного відображення в ньому наявних у суспільстві процесів, їх проєктування на майбутнє, а також визначення можливих шляхів розвитку суспільних відносин [147, с. 397]. Одним із факторів впливу на якість закону є якість його тексту. Текст закону, як сукупність символів, що формують слова, які, у свою

чергу, об’єднуються в речення і абзаци, стає відображенням закладених у ньому ідей. Необхідно розуміти, що на формування тексту закону впливають слова, які самі по собі мають значення. У науковому дискурсі ці слова отримали визначення “термін”. На думку Біленко В. А., термін – це певна одиниця професійної чи спеціальної лексики, що служить точним позначенням поняття і дозволяє диференціювати його від змістовно близьких понять [32, с. 59]. Нормативно-правові акти наповнені термінами. Вони, у свою чергу, є надзвичайно важливим елементом правотворчості, оскільки дозволяють точно і однозначно позначати в тексті нормативно-правового акта спільні за своєю змістовною наповненістю поняття.

Говорячи про визначення поняття, варто звернутися до академічного тлумачного словника української мови, який детермінує поняття як одну з форм прояву мислення, результат узагальнення суттєвих ознак певного об’єкта дійсності [223]. Поняття – це результат інтелектуальної діяльності, що формується шляхом осмислення, класифікації та ототожнення речей або явищ, які мають подібний зміст. Це не просто слово чи словосполучення, а глибинний зміст, який стоїть за ними, спрямований на структурування та систематизацію знань про об’єктивну реальність. Формування поняття відбувається через синтез, аналіз, дедукцію, індукцію, абстрагування та узагальнення, що забезпечує можливість встановлення загальних закономірностей або характеристик об’єктів. Значну роль у формуванні понять відіграють закони діалектики.

Поняття є багатозначним інструментом, адже одне й те саме слово залежно від контексту чи сфери застосування може набувати різного, а часто й зовсім протилежного змісту. Наприклад, говорячи про наукове сприйняття слова “теорія”, ми вбачаємо під ним систематизоване знання, підтверджене експериментами. Застосовуючи його у розмовній мові, ми надаємо йому значення припущення чи здогадки. Це демонструє, що поняття, виражене певною мовною формою, не є статичним і завжди залежить від сфери використання та цілей комунікації.

Поняття, як будь-яка категорія мислення, не існує у вакуумі. Воно завжди

є частиною певної системи знань і має спрямованість на пояснення, аналіз та узгодження розуміння певного явища або предмета. Завдяки своїй змістовній спрямованості поняття стає основою для формування єдиного погляду на явище, що дозволяє уникати неоднозначності у сприйнятті або застосуванні його в конкретних умовах.

Крім того, поняття виконує ключову роль у процесі пізнання. Воно є основою для розробки наукових теорій, формулювання законів та принципів, що регулюють взаємозв'язки між різними явищами. У соціальному контексті поняття сприяє встановленню спільного розуміння між людьми, забезпечуючи ефективну комунікацію та співпрацю. Зрештою, поняття – це не лише продукт мислення, але й активний інструмент, який використовується для вирішення складних завдань, створення нових знань та вдосконалення існуючих. Його гнучкість і багатозначність є водночас його перевагою та викликом, адже потребує глибокого аналізу та врахування контексту під час використання.

Наявність у науковому дискурсі та нормативно-правових актах термінів зумовлена тим, що вони є виразниками певних понять. Ці поняття в силу їхньої спільності або типових характеристик, отримують фіксацію у формі слів чи словосполучень, які виконують функцію маркерів змісту. Таким чином, терміни стають важливими інструментами для опису, класифікації та регулювання явищ чи процесів, забезпечуючи їхню уніфіковану інтерпретацію. У науковому дискурсі терміни є необхідними для фіксації концепцій, теорій та ідей. Вони сприяють ефективній комунікації між науковцями, дозволяючи чітко визначати об'єкти дослідження та їхні характеристики. Наприклад, термінологія в галузі фізики чи хімії є основою для точного опису явищ, процесів чи експериментів, тоді як у соціальних науках терміни відіграють ключову роль у формуванні теорій і методів дослідження.

Однак термін завжди залишається похідним від поняття. Саме поняття є первинним результатом осмислення об'єктивної реальності, тоді як термін слугує його формальним вираженням. Цей зв'язок пояснює важливість систематичної роботи над термінологією у будь-якій сфері. Сформульовані

терміни повинні не лише точно відображати сутність поняття, але й бути зручними для використання та тлумачення в межах відповідної галузі.

Крім того, варто зазначити, що терміни є динамічними. З розвитком науки, технологій та суспільних процесів поняття змінюються, а разом із ними коригується і термінологія. Ця еволюція сприяє глибшому осмисленню явищ та вдосконаленню підходів до їхнього аналізу та регулювання. Яскравими прикладами термінів, закладених у КПК, перелічені у ст. 3: “близькі родичі та члени сім’ї”, “головуючий”, “досудове розслідування” та інші. З огляду на специфіку їхнього змісту і важливості їх точного розуміння і безпомилкового застосування, законодавець визначає поняття цих термінів. Саме тому, як слушно зауважує Онищук І. І., характерною рисою юридичних термінів є сувора змістовна визначеність, однозначність, функціональна стійкість [170, с. 154]. Втім, навіть незважаючи на необхідність суворої змістовної визначеності, виникають суперечності в розумінні і застосуванні термінології. Один стійкий, однозначний, змістовно визначений термін може бути по-різному трактованим суб’єктами, враховуючи те, що у них може бути різне світосприйняття, культура, досвід, знання і розуміння предметної складової цього терміну. Тому в контексті характеристики термінів, слід говорити про те, що їх характерною рисою є спільні підходи до розуміння, сприйняття і реалізації закладеного в них змісту.

Саме тому, говорячи про терміни і поняття в контексті кримінального судочинства, не можна залишити без уваги вкрай важливу тему наявності та застосування оцінних понять.

Категорія “оцінні поняття” дісталася українському науковому правничому дискурсу з радянського періоду. Своє визначення вона отримала в працях Вільнянського С. І., який характеризував їх як можливість суду застосовувати вільну оцінку фактів і допустимість врахування особливостей конкретного випадку під час застосування законодавства [50, с. 22]. Втім, це визначення не набуло широкого поширення чи застосування в сучасній правовій доктрині. Така ситуація зумовлена фундаментальною відмінністю підходів до праворозуміння, які існували у радянській правовій системі та нині

застосовуються у сучасному праві. Радянська правова доктрина була побудована на ідеї централізованого державного управління, де суб'єктами оцінки виступали виключно органи державної влади, партійної влади або суд. Інші учасники правовідносин практично не мали можливості впливати на процес правозастосування чи давати власну оцінку ситуації.

Сучасне праворозуміння, навпаки, фокусується на людині як центральній цінності правової системи. Основний акцент зміщується на людиноцентричну модель, залишаючи в минулому державоцентричність. Це означає, що всі учасники правовідносин, незалежно від їхнього статусу, можуть бути суб'єктами оцінки і отримують право на власну інтерпретацію правових норм і юридичних фактів. Такий підхід значно розширює можливості для реалізації прав і свобод особи, створюючи умови для більш інклюзивного та збалансованого правозастосування. Сучасне праворозуміння також передбачає багатоступеневу оцінку правових норм, яка враховує індивідуальні обставини кожної ситуації.

Визначення оцінних понять є так само складним, як і механізм захисту прав і дискусійним аспектом правової доктрини. Косович В. М. розглядає оцінні поняття крізь призму вираження у певній конкретній юридичній нормі абстрактної (неконкретної) характеристики соціальної (особистої, групової та ін.) значущості реальних або потенційних фактів, яка підлягає необхідній конкретизації під час правозастосування чи реалізації, завдяки чому відбувається забезпечення юридичного реагування держави на всі індивідуалізовані факти (ті, які стосуються певної особистості), яким притаманна значущість, що міститься в правовій нормі [115, с. 25]. Біленко В. А. трактує оцінні поняття крізь призму недостатньо чи взагалі не визначеного теорією права змісту [32, с. 59]. Аналізуючи оцінні поняття, Василяка Д. К. стверджує, що вони становлять відносно певні поняття, використовувані законодавчим органом через відсутність можливості детального врегулювання низки схожих обставин і об'єктами для позначення абстрактних правових явищ, характерною рисою яких є незамкнена структура, у силу чого вони, завжди залишаючись відкритими, можуть бути встановлені лише за допомогою самостійної оцінки конкретної

правозастосовчої процедури суб'єктом правозастосування [43, с. 75]. На думку вченого Шапченка С. Д. "оцінні поняття" – це певні узагальнені уявлення, використані законодавчим органом для неопосередкованого вираження соціально значущого в праві, чим наповнюють правові норми оцінювальним фактором, в результаті чого і на основі індивідуального нормативного регулювання суспільних відносин, застосування цих норм надає можливість власної оцінки конкретного випадку з боку суб'єктів права [259, с. 12 – 13].

Резюмуючи наведені визначення, назвемо оцінні поняття певною правовою лакуною, зумовленою неможливістю нормативно-правової регламентації всіх можливих аспектів суспільних відносин, такою, що передбачає можливу варіативність дій уповноважених органів і правових наслідків, відштовхуючись від конкретних обставин справи, особливостей особи, щодо якої вони використовуються і на яку мають вплив тощо. Оцінні поняття є невід'ємною складовою законодавства, нерозривно пов'язаною з природною концепцією права і відходом від правового позитивізму, основною ідею якого є те, що правом є те, що передбачено в законі.

Проблематика використання оцінних понять полягає в складності їх правозастосування, наданні дискреції органу чи посадовій особі, відповідальній за певні рішення чи дії. Оцінне поняття можна застосовувати на розсуд суб'єкта оцінки, відповідно, прямо чи опосередковано впливати на правовий стан особи, щодо якої відбувається таке застосування. Ця складність у правозастосуванні оцінних понять створює ризики виникнення правової невизначеності та неоднаковості рішень. З одного боку, оцінні поняття дозволяють гнучко адаптувати правові норми до конкретних обставин справи, що особливо важливо у складних ситуаціях, де чіткі норми можуть бути недостатніми. Однак, з іншого боку, таке застосування відкриває можливості для зловживань, суб'єктивізму або навіть порушень прав людини.

Дискреція, яку надає оцінне поняття, дозволяє органам влади або посадовим особам приймати рішення на основі власної оцінки фактів і обставин. Це може бути як перевагою, так і загрозою, оскільки від рівня компетентності,

об’єктивності та неупередженості суб’єкта залежить результат правозастосування. В умовах недостатньо розроблених критеріїв або відсутності механізмів перевірки, такі рішення можуть впливати на правовий стан особи несправедливо або непропорційно.

Також проблема полягає в тому, що оцінні поняття можуть застосовуватися по-різному в аналогічних ситуаціях різними суб’єктами, що призводить до нерівності в правовому захисті. Це особливо критично у питаннях, що стосуються прав неповнолітніх або вразливих категорій населення, де навіть незначні відхилення у тлумаченні можуть суттєво вплинути на долю особи.

У той же час, у літературі трапляється критична позиція наявності оцінних понять у контексті дискреції органів правозастосування, а саме того, що такі повноваження є наслідком недоліків побудови законодавчої системи, і в цілому несуть негативний вплив. Лише закон, – а не будь-які інші міркування чи сторонні впливи, вимоги й вказівки, – основа правосуддя [40, с. 18]. Ми не можемо погодитися з такою позицією. Закон неможливо позбавити всіх оцінних понять. Його неможливо перетворити на інструкцію, яка містить чіткі правила дії, що можуть бути застосовані до кожної практичної ситуації. Статті законодавчого акта – це передусім спосіб оформлення норм права, їх фіксації і консолідації в певному документі. Втім, норми права є поняттям значно ширшим і об’ємнішим, аніж стаття закону. Говорячи про правову систему України, ми повинні відштовхуватися від того, що Україна відповідно до ст. 1 Конституції України є правовою державою у якій, як зазначено в ч. 1 ст. 8, визнається і діє принцип верховенства права [112]. Оцінні поняття є складовою закону, який має застосовуватися передусім з розумінням того, що його основою є право. Відповідно, ми не можемо вести дискусію про те, що оцінні поняття мають бути витісненими із законодавства чи заміненими імперативними поняттями, які не даватимуть свободи тлумачення і правозастосування. Утім, можна і частково поділяти думку автора – використання оцінних понять там, де дискреція не має сенсу чи є недопустимою – показник необхідності поліпшення юридичної техніки законодавця, а саме формування правових норм чіткіше і надання їм

зрозумілого, єдиного змісту. Використання оцінних понять і термінів дозволяє забезпечити повноту кримінального процесуального закону і водночас надає його текстуальному вираженню лаконічності та компактності [77, с. 142]. Говорячи про лаконічність і компактність кримінального закону, можна навести дві протилежні позиції: з одного боку, належна деталізація закону є запорукою належного його застосування, з іншого боку, вона суттєво ускладнює роботу з кримінальним процесуальним законодавством, викликає необхідність постійного моніторингу відповідності фактичних обставин справи нормам закону. Лаконічність закону містить зворотний ризик – звуження варіативності можливих рішень, що може привести до відсутності орієнтиру на особу, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, недотримання її прав, свобод і законних інтересів.

Виходячи з проаналізованих вище поглядів на детермінацію предмета нашого дослідження та беручи до уваги розгляд оцінних понять як правової і філософської категорії, ми пропонуємо науковій спільноті власне розуміння: *оцінні поняття – це закладені в правових термінах змістовно широкі та формально не визначені поняття, які набувають конкретизації та уточнення в процесі інтелектуального аналізу і оцінки контексту конкретних обставин справи чи правовідносин, що здійснюється суб'єктом правозастосування на підставі його дискреційних повноважень та може передбачати варіативність правових наслідків чи змістовних характеристик для об'єктів правозастосування.* Зміст оцінного поняття можна розуміти як певну рамку, що має верхні та нижні межі. Звертаючись до оцінного поняття, суб'єкт на власний розсуд, відштовхуючись від меж рамки, вирішує, як зміст оцінного поняття корелює зі змістом конкретних правовідносин.

Для більш глибокого і комплексного розуміння категорії оцінних понять і їх тлумачення в контексті реалізації механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, проведемо їх аналіз і дамо характеристику за допомогою правових методів трактування: граматичного, системного, історичного, телеологічного, конституційно-конформного.

Розглядаючи з позиції граматичного методу, слід розібрати окремо складові категорії “оцінні поняття”. Термін “оцінні” тісно пов’язаний із родовим “оцінка”. Відповідно до академічного тлумачного словника, оцінка – думка, міркування про якість, характер, значення і т. ін. кого-, чого-небудь, а також дія за значенням “оцінити”, “оцінювати”. Термін “поняття” розуміється як одна із форм мислення, результат узагальнення суттєвих ознак об’єкта дійсності, або розуміння кимсь чого-небудь, що склалося на основі якихось відомостей, власного досвіду [223]. Об’єднавши обидва терміни, ми можемо дати граматичне тлумачення категорії “оцінні поняття” – це оцінка узагальнених суттєвих ознак об’єкта дійсності. Пряме граматичне трактування цієї категорії можна описати як використання чи розуміння певних понять шляхом їх оцінки.

З точки зору системного методу, оцінні поняття є складовою норми права. Норма права не існує сама по собі, а тісно пов’язана з сусідніми нормами, а також з іншими нормативно-правовими актами. Відповідно, оцінне поняття, яке вона містить, перебуває в зв’язку з іншими нормами права і нормативно-правовими актами, що, у свою чергу, формує декілька можливих наслідків розуміння оцінних понять: 1) розширення їх змісту (фактичне збільшення оцінної (дискреційної) складової); 2) звуження їх змісту (зменшення оцінної (дискреційної) складової). Одним із прикладів розширення змісту при системному аналізі конкретної правової норми, що містить оцінне поняття, є ч. 2 ст. 347 КПК України, яка встановлює, що судовий розгляд починається з оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акту. В цьому випадку оцінним є поняття “короткий виклад обвинувального акту”. Розглядаючи це поняття системно, тобто в зв’язку з іншими нормами права чи нормативно-правовими актами, ми можемо проаналізувати його зв’язок зі ст. 291 , яка встановлює дванадцять пунктів, що мають міститися в обвинувальному акті. Реалізовуючи ч. 2 ст. 347 на практиці, прокурор зустрічається з питанням, які саме із вказаних пунктів необхідно озвучити в межах короткого викладу обвинувального акту. Відповідно, відбувається розширення змісту цього оцінного поняття.

Аналізуючи проблематику оцінних понять крізь призму історичного методу, варто зауважити таке: динамічність розвитку суспільних відносин породжує необхідність внесення змін до законодавства. Певні історичні процеси, зміни суспільної парадигми спонукають рух законодавчої думки. У контексті історичного аналізу виникнення категорії "оцінні поняття" слід розуміти, що її закріплення в доктринальному обігу не стало створенням нового інституту. Фактично відбулася лише констатація їх наявності з вказівкою на необхідність більш комплексного дослідження. Аналізуючи окремі оцінні поняття кримінального процесуального законодавства, варто згадати ч. 2 ст. 223 КПК України, яка зазначає, що підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. Оцінним що має верхні та нижні межі цієї статті є поняття "достатніх відомостей". Перед органами досудового розслідування виникає необхідність розуміння і, що особливо важливо, аргументування достатності відомостей, які необхідні для проведення слідчих (розшукових) дій. Введення цієї норми стало інновацією, оскільки Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. не визначав подібних умов, відповідно, підстави для проведення досудового слідства були доволі нечіткими [127]. В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень від 2011 року доречно зазначено, що подібні положення сприяли трансформації ролей учасників кримінального провадження: завдяки наявним повноваженням слідчі наближалися за своїм правовим статусом до судового слідства, а підслідні особи фактично наближувалися до підсудних [242, с. 7]. Таким чином, історичний злам поглядів на організацію проведення досудового розслідування став основою для закріплення в законодавстві згаданого вище оцінного поняття.

Щодо телеологічного аналізу (грец. telos – "ціль") оцінних понять, необхідно сказати наступне: законодавчі положення повинні мати певну ціль. Ціль введення оцінних понять – дати можливість дискреції, право вибору для суб'єкта правозастосування, що виражається в найбільш відповідному застосуванні цього поняття суспільним відносинам, які підлягають

регулюванню. Через призму цілі можна проаналізувати положення ч. 2 ст. 236 КПК України, у якій йдеться, що обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку. Ця правова норма закріплює одразу два оцінні поняття: 1) час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи; 2) істотно зашкодити меті обшуку. Ціль першого оцінного поняття – гарантувати дотримання прав людини під час проведення обшуку, враховуючи попередню практику органів досудового розслідування (дізнання) проводити обшук у нічний час. Ціль другого оцінного поняття – дати можливість органам досудового розслідування (дізнання) в тих випадках, коли проведення обшуку в час, який заподіє найменше шкоди звичайним заняттям особи, спричинить істотну шкоду меті проведення обшуку, провести цю слідчу (розшукову) дію в той час, який сприятиме меті досудового розслідування.

Трактуючи оцінні поняття крізь призму конституційно-конформного підходу, варто зауважити, що Конституція України в ст. 8 закріплює, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Частина 2 ст. 19 Конституції України встановлює, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [112]. Відповідно, у контексті згаданої вище можливості реалізації дискреції сторонами кримінального провадження, необхідно вказати, що застосування оцінних положень повинно реалізовуватися на основі Конституції, відповідно до закріплених в ній прав, свобод і обов’язків осіб. Трактуючи конституційно-конформним шляхом оцінні поняття, можна згадати положення ч. 2 ст. 484 КПК України, яка встановлює, що під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь,

зобов’язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям. Звичайний уклад життя неповнолітнього і відповідність віковим та психологічним особливостям кореспондують зі ст. 51 і 52 Конституції України, які встановлюють конституційні основи захисту прав неповнолітніх. Відповідно, застосування вказаних вище оцінних понять повинно бути заснованим на положеннях Конституції України.

Говорячи про види і класифікацію оцінних понять, слід зауважити, що вони будуються на основі двох ключових аспектів – об’єктивного і суб’єктивного [43, с. 65].

У науковій літературі і періодиці наявна класифікація оцінних понять на основі галузевого поділу права: 1) оцінні поняття в кримінальному праві; 2) оцінні поняття в адміністративному праві; 3) оцінні поняття в цивільному праві; 4) оцінні поняття в сімейному праві; 5) оцінні поняття в кримінальному процесуальному праві 6) оцінні поняття в фінансовому праві і тощо.

Роблячи спроби класифікувати оцінні поняття, Косович В. М. вказує на такі можливі їх види: 1) моральні; 2) правові; 3) політичні; 4) соціально-економічні [115, с. 43].

Аналізуючи оцінні поняття, Василяка Д. К. виокремлює наступні підходи до їх класифікації:

1. Залежно від сфери (суто правові поняття, універсальні поняття). У межах правових можуть бути виділені: 1) оцінні поняття, які застосовуються у межах як матеріального, так і процесуального права; 2) Оцінні поняття, що застосовуються у процесуальному праві для врегулювання порядку провадження в кримінальних та цивільних справах; 3) Оцінні поняття, що використовуються тільки в кримінальному процесуальному праві.

2. Залежно від суб’єкта, що оперує оцінними поняттями.

3. Залежно від функції оцінного поняття [43, с. 148 – 150].

Серед видів оцінних понять зустрічаються також темпоральні, тобто часові [119].

Роблячи спробу провести власну класифікацію оцінних понять, ми пропонуємо такі їх види:

1) залежно від їх цільової спрямованості ми можемо поділити оцінні поняття на ті, що потребують простої оцінки, а також ті, що потребують від суб'єкта застосування глибокого аналізу та врахування всіх можливих фактичних даних.

2) залежно від правового наслідку застосування оцінного поняття ми можемо виділити ті, що встановлюють варіативність прав, для суб'єкта їх впливу; ті, що встановлюють варіативність обов'язків для суб'єктів їх впливу; ті, що встановлюють можливість виникнення як прав, так і обов'язків для суб'єкту їх впливу;

3) залежно від кола осіб, щодо яких застосовуються оцінні поняття ми можемо виділити загальні, тобто ті, які стосуються у межах загального порядку здійснення кримінального провадження щодо підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та інших учасників кримінального провадження, щодо яких відсутня специфіка правозастосування; і спеціальні, тобто ті, що застосовуються до спеціально визначеного кола осіб у межах особливого порядку здійснення кримінального провадження (народного депутата України, адвоката, неповнолітнього та інших);

4) залежно від змістовного спрямування ми можемо виділити кількісні (орієнтовані на певні числові дані) і якісні (орієнтовані на певні абстрактні дані) оцінні поняття.

У рамках практичного аналізу оцінних понять, які містяться у КПК України, ми хочемо зосередити особливу увагу на спеціальних, тобто тих, які стосуються суб'єктів особливого порядку здійснення кримінального провадження, а саме неповнолітніх. Проблематика злочинності серед неповнолітніх в Україні є одним із явищ, яке вимагає не лише активної суспільної уваги і розголосу, але і компетентних проактивних і реактивних дій з боку суб'єктів правотворчості і правозастосування. Деренько О. І. вказує, що проблематика злочинності неповнолітніх викликає занепокоєння і стає стимулом

пошуку нових засобів її запобігання, ужиття додаткових заходів із боку державних органів і громадськості, які б сприяли протидії і поступовому зменшенню злочинних проявів серед неповнолітніх [64, с. 47]. Ріст злочинності серед неповнолітніх зумовлений низкою соціальних, економічних, культурних факторів, девальвацією цінностей і зміною моральних орієнтирів суспільства. Саме тому, вкрай важливим є коректне розуміння і застосування оцінних понять у межах особливого порядку здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Результати проведеного анкетного опитування підтверджують, що проблема застосування оцінних понять у кримінальному провадженні має особливу вагу з огляду на ризики процесуальної асиметрії. Так, 40,8 % респондентів зазначили, що широка дискреція при застосуванні оцінних категорій частіше створює ризики саме для сторони захисту, тоді як 33,1 % вважають, що такі ризики виникають для обох сторін однаковою мірою (див. Додаток В). У провадженні щодо неповнолітніх зазначена асиметрія набуває підвищеної значущості, оскільки наслідки неправильної або надмірно широкої інтерпретації можуть мати довготривалий вплив на формування особистості, соціальну адаптацію та подальшу правову долю дитини. Відтак застосування оцінних понять у цій сфері потребує не лише формальної відповідності закону, але й підвищеного рівня обґрунтованості, чутливості та конституційно орієнтованого тлумачення.

Проведемо аналіз окремих оцінних понять, закріплених у КПК, що стосуються неповнолітніх:

– Термін “найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього” може бути трактований різними способами. З точки зору неповнолітнього, який веде антисоціальний спосіб життя, звичайний уклад життя може проявлятися в щоденному вживанні алкогольних чи тютюнових виробів, спілкуванні з соціальним колом, яке відповідає їх інтересам і поділяє спільні погляди. Часто, у межах їх звичного укладу життя відсутнє відвідування навчальних закладів, розвиток, читання літератури, спілкування з батьками чи рідними. У них може

бути відсутньою соціальна відповідальність перед членами їх сім'ї чи педагогами. Будь-яка зміна парадигми їх поведінки, навіть така, що застосована органом правозастосування у межах кримінального провадження, може бути сприйнята ними як грубе втручання в їх особистий простір, руйнування їх звичного способу життя. Звичний уклад життя з погляду органу правозастосування може трактуватися як щоденне виконання обов'язків, пов'язаних з необхідністю отримання освіти, спілкування з батьками і рідними, колом друзів і товаришів, які не несуть деструктивного впливу на неповнолітнього.

– Термін "відповідає його (неповнолітнього) віковим та психологічним особливостям". З точки зору неповнолітнього, речі, які відповідають його віковим і психологічним особливостям можуть сприйматися діаметрально протилежно тому, як їх бачать органи правозастосування, психологи і педагоги. У цьому контексті також можуть виникнути розбіжності з батьками чи опікунами неповнолітнього, які вважають, що вживання алкогольних напоїв, куріння сигаретних виробів, вжиття нецензурної лексики чи раннє статеве життя є нормальним. Складнощів визначення цього оцінного поняття додає той факт, що у зв'язку зі стрімким технологічним розвитком, розмиваються типові уявлення про вікові і соціальні потреби неповнолітніх. Двоє неповнолітніх одного віку можуть знаходитися на зовсім різних рівнях розвитку і потребувати кардинально протилежних умов.

– Термін "заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього". Це оцінне поняття складне тим, що негативний вплив на неповнолітнього може бути визначений по-різному. Наприклад, джерелом негативного впливу на неповнолітнього можуть бути необхідність спілкування з батьками чи опікунами, які ведуть антисоціальний спосіб життя, відвідування навчального закладу, в якому через порушення навчальної дисципліни і недодержання стандартів навчального процесу формуються деструктивні соціальні групи серед дітей, які об'єднуються на основі спільних протиправних ідей і намірів. Залежно від психологічних особливостей неповнолітнього,

негативний вплив може бути викликаний заходами, які є звичними для більшості людей його віку.

– Термін “стан здоров’я та рівень розвитку”. Говорячи про стан здоров’я і рівень розвитку неповнолітнього, вкрай важливо зауважити наступне: вони мають визначатися із залученням відповідних фахівців – лікарів, які можуть провести комплексну експертну оцінку стану здоров’я, виявити патології чи причини, які можуть сприяти погіршенню стану здоров’я в подальшому. Оцінку рівня розвитку можуть здійснювати професійні психологи і педагоги, які за допомогою навчально-методичних тестів і комплексів, у межах розмови з неповнолітнім, можуть виокремити основні риси, які характеризуватимуть стан його інтелектуального і емоційного розвитку. Для перевірки стану здоров’я доцільно також залучати фахівця з фізичної культури, який може перевірити неповнолітнього на відповідність виконання вікових нормативів фізичних вправ і навантажень. У той же час, неповнолітній, у межах проведення подібних перевірок, може намагатися применшити чи завищити свої показники як фізичного стану, так і рівня розвитку.

– Термін “інші соціально-психологічні риси особи”. Цей термін у контексті оцінних понять є особливо складним, оскільки одразу передбачає широку можливість суб’єкта правозастосування використовувати його на власний розсуд. Зокрема, ним може охоплюватися те, що неповнолітній, який веде антисоціальний спосіб життя у взаєминах з іншими людьми, може проявляти хороше ставлення до тварин. Іншим прикладом може бути схильність до навчання. У таких обставинах перед суб’єктами правозастосування у межах кримінального провадження, незважаючи на доволі часте надмірне навантаження [253], необхідно приділяти увагу дослідженню окремих аспектів особи неповнолітнього.

– Термін “морально-побутові умови сім’ї”. Проблема тлумачення і оцінки морально-побутових умов сім’ї може бути спричинена тим, що дитина, яка росте в достатніх для належної якості життя умовах, забезпечена всім необхідним для побуту, може зіштовхнутися з тиском, моральним впливом, засудженням і

приниженням з боку батьків і опікунів. Відповідна належна оцінка в цьому контексті вимагає від компетентних органів виходу за рамки візуальної оцінки сім'ї і дитини, більш глибокого і комплексного аналізу умов її життя.

– Термін "характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього". У межах тлумачення цього оцінного поняття перед органом кримінального провадження постає необхідність всебічного розгляду і аналізу всіх застосованих до неповнолітнього заходів виховного характеру, таких як спеціальні заходи, спрямовані на обмеження кола спілкування, консультації і візити до психолога тощо. Вкрай важливо взяти до уваги і оцінити всі застосовані заходи, вплив кожного з них окремо і всіх разом.

– Термін "зв'язки і поведінку неповнолітнього поза домом". Зв'язки і поведінка неповнолітнього поза домом складно проаналізувати, оскільки для цього виникає необхідність детального дослідження способу життя неповнолітнього за межами дому і сім'ї. Тобто необхідно визначити коло його спілкування за межами дому, зрозуміти, хто є колом його друзів, товаришів, однокласників. Також, слід вивчити, що становить предмет захоплення його оточення і безпосередньо його самого. З цим можуть виникнути складнощі, оскільки неповнолітні можуть не повідомляти про свої справжні захоплення і коло спілкування. Відповідно, перед органами, які здійснюють кримінальне провадження, виникає складне завдання вивчення умов і особливостей поведінки неповнолітнього.

– Термін "шкоди інтересам неповнолітнього". Шкода інтересам неповнолітнього може мати різний зміст у контексті того, що основним інтересом неповнолітнього може бути збереження стійких соціальних зв'язків з колом спілкування, яке несе для нього деструктивний вплив, вживанні алкогольних напоїв і тютюнових виробів. Держава розглядає інтереси неповнолітнього крізь призму гарантій на захист його прав і свобод, необхідності виконання взятих на себе у межах міжнародних угод і декларацій зобов'язань і, зрештою, цілі становлення неповнолітнього повноцінною частиною соціуму.

– Термін "його (неповнолітнього) належну поведінку". Це оцінне поняття

передбачає необхідність встановлення того, чим є належна поведінка і неналежна поведінка. Проблемність його застосування може бути викликана диференційованими поглядами на поведінку. Та поведінка, яка одними може бути сприйнята як повністю відповідна категорії належності, іншими може трактуватися як така, що не відповідає усталеним нормам і правилам моралі. Відповідно, насамперед виникає необхідність зрозуміти, що насправді становить належна поведінка.

– Термін "обставин, що можуть негативно вплинути на нього". Це оцінне поняття нерозривно пов'язане безпосередньо зі специфікою здійснення кримінального провадження щодо неповнолітнього. Це зумовлено тим, що кримінальне провадження саме по собі є обставиною, яка викликає у особистості, що ще формується стрес, пов'язаний зі здійсненням процесуальних дій. Відповідно, це оцінне поняття слугує своєрідним орієнтиром, який використовується для обмеження можливих негативних наслідків, зумовлених діями органів правозастосування.

– Термін "найбільш доцільних заходів щодо обвинуваченого з метою його перевиховання". Це оцінне поняття наголошує увагу на тому, що обираючи з можливих заходів, які сприятимуть перевихованню неповнолітнього, слід виходити від того, щоби вони були найбільш доцільними. Вимога доцільності означає фактичну відповідність застосованих виховних заходів особистості правопорушника, його морально-психологічним якостям і необхідності впливу на нього.

Виходячи з проаналізованих поглядів на детермінацію оцінних понять, дослідження оцінних понять як правової і філософської категорії, ми пропонуємо науковій спільноті власне їх розуміння: *оцінні поняття – це закладені в правових термінах змістовно широкі і формально не визначені поняття, які набувають конкретизації та уточнення в процесі інтелектуального аналізу і оцінки контексту конкретних обставин справи чи правовідносин, що здійснюється суб'єктом правозастосування на підставі його дискреційних повноважень та може передбачати варіативність правових наслідків чи змістовних*

характеристик для об'єктів правозастосування. Зміст оцінного поняття можна розуміти як певну рамку, що має верхні та нижні межі. Під час звернення до оцінного поняття, суб'єкт на власний розсуд, відштовхуючись від меж рамки вирішує, як зміст оцінного поняття корелює зі змістом конкретних правовідносин.

Провівши власну класифікацію оцінних понять, ми пропонуємо такі їх види:

1) залежно від їх цільової спрямованості ми можемо поділити оцінні поняття на ті, що потребують простої оцінки; ті, що потребують від суб'єкта застосування глибокого аналізу та врахування всіх можливих фактичних даних.

2) залежно від правового наслідку застосування оцінного поняття ми можемо виділити ті, що встановлюють варіативність прав для суб'єкта їх впливу; ті, що встановлюють варіативність обов'язків для суб'єктів їх впливу; ті, що встановлюють можливість виникнення як прав, так і обов'язків для суб'єкту їхнього впливу;

3) залежно від кола осіб, щодо яких застосовуються оцінні поняття ми можемо виділити загальні, тобто ті, що застосуються в межах загального порядку здійснення кримінального провадження щодо підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та інших учасників кримінального провадження, щодо яких відсутня специфіка правозастосування і спеціальні, тобто ті, що застосовуються до спеціально визначеного кола осіб у межах особливого порядку здійснення кримінального провадження (народного депутата України, адвоката, неповнолітнього та інших);

4) залежно від змістовного спрямування ми можемо виділити кількісні (орієнтовані на певні числові дані) і якісні (орієнтовані на певні абстрактні дані) оцінні поняття.

1.2. Передумови виникнення категорії оцінних понять у правовій доктрині

Право, як і суспільні відносини, є динамічною категорією, яка відображає наявну соціальну реальність, її специфіку та визначальні характеристики соціуму. Оцінні поняття, що становлять одну з ключових складових права загалом та кримінального процесуального права зокрема, зазнають змін і трансформацій під впливом часу, суспільних процесів, а також осіб, здатних впливати на розвиток правової системи.

Формування уявлень щодо природи оцінних понять як правової категорії, їх тлумачення, застосування та сприйняття є результатом багаторічного накопичення емпіричного та теоретичного досвіду правників. У контексті стрімкого, а подекуди й хаотичного розвитку законодавства [102, с. 4], науковці зіштовхуються з низкою викликів. Одним із ключових завдань є не лише аналіз сутності оцінних понять, а й усвідомлення причин, передумов та наслідків тих чи інших правових явищ, а також гармонізація їх із сучасними соціальними реаліями.

Така постановка питання вимагає системного підходу до дослідження, що охоплює як історичні передумови, так і перспективи правового розвитку, враховуючи вплив різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів.

Аналіз будь-якого із явищ права передбачає необхідність особливої уваги до історичних аспектів його виникнення і становлення. Такий аналіз будується на двох ключових аспектах: 1) вивченні об’єктивної реальності; 2) дослідженні суб’єктивної складової (наукових поглядів, правової доктрини). Така методологічна основа дозволяє не лише розкрити сутність правового явища, а й зрозуміти механізми його еволюції.

Дослідження об’єктивної реальності передбачає врахування конкретних соціально-економічних, політичних та культурних факторів, що вплинули на формування відповідних правових норм. Це може включати вивчення історичних джерел права, нормативно-правових актів минулих епох,

правозастосовної практики та суспільних запитів, які сприяли виникненню певних правових інститутів.

Суб'єктивна складова аналізу охоплює наукові дискусії, теоретичні концепції, що формували правову доктрину в різні періоди. Важливим є вивчення підходів мислителів, юристів і філософів до тлумачення права, його функцій і принципів. Такий підхід дає змогу простежити зв'язок між правовими ідеями та їхнім практичним втіленням, а також зрозуміти, як змінювалися уявлення про право під впливом суспільного розвитку.

Таким чином, комплексний підхід до аналізу правових явищ через призму історичних чинників та наукових концепцій забезпечує глибше розуміння їхньої сутності та перспектив розвитку.

Дискусію щодо оцінних понять доцільно розглядати у двох основних вимірах: у контексті нормативно-правових актів та в межах правової доктрини. Перший аспект передбачає аналіз законодавчих текстів, у яких закріплені оцінні поняття, а також дослідження того, як ця категорія впливає на правозастосовну практику. Нормативно-правові акти часто містять терміни, зміст яких неможливо визначити однозначно без врахування конкретних обставин. Це дозволяє зберігати гнучкість правового регулювання та адаптувати його до мінливих соціальних реалій, але водночас створює певні ризики, пов'язані з можливістю неоднакового тлумачення. Наприклад, у кримінальному процесуальному законодавстві широко використовуються поняття "розумний строк", "значні обставини", "особливі випадки", що потребують конкретизації в процесі правозастосування. Відсутність чітких критеріїв для їхньої інтерпретації може призводити до правової невизначеності, створювати труднощі для судів і сторін процесу, а також впливати на передбачуваність судових рішень.

Другий аспект дослідження оцінних понять пов'язаний з правовою доктриною, в межах якої розглядаються різні підходи до їхнього визначення, методологія тлумачення та розуміння їх значення для правової системи в цілому. Лінгвістичний аналіз дозволяє розкрити семантику таких понять, виявити їхні різні значення та варіативність залежно від контексту. Методологічний підхід

акцентує увагу на інструментах, які використовуються для конкретизації оцінних категорій у процесі правозастосування, зокрема на судових рішеннях та адміністративній практиці. Філософсько-правовий вимір передбачає дослідження взаємозв'язку між оцінними поняттями та загальними принципами права, такими як верховенство права, справедливість і правова визначеність. У цьому контексті особливу роль відіграє судова практика, оскільки саме судові рішення поступово формують конкретне розуміння змісту тих чи інших оцінних категорій. У країнах з прецедентною правовою системою такі тлумачення набувають обов'язкового характеру, що сприяє стабільності та передбачуваності правозастосування.

Оцінні поняття є невід'ємною частиною права, що забезпечує його адаптивність та ефективність, але водночас вимагає розробки чітких методологічних підходів до їхнього застосування. Комплексний аналіз цієї проблематики дозволяє не лише зрозуміти специфіку використання таких категорій у законодавстві, а й визначити їхнє значення для правової доктрини та судової практики.

Говорячи про оцінні поняття у контексті історичного розвитку нормативних правових актів, можна зробити висновок про їх фактично нерозривну природу. Практично неможливо сформулювати нормативно-правовий акт без внесення в його зміст оцінних понять. Наприклад, перший із Законів царя Хаммурапі вказує на те, що: "Якщо людина почне, клянучись, звинувачувати іншу людину у вбивстві, а цього не докаже, то її треба вбити" [390]. Застосовуючи методи тлумачення норм права, виявляємо оцінне поняття – "докаже". У контексті цього оцінного поняття виникає закономірне питання: що буде вважатися фактом чи фактами, що підтверджують звинувачення іншої людини у вбивстві? Відповідно, без належної деталізації, це поняття залишалося предметом оцінки для того, хто розглядав справу по суті.

Оцінні поняття зустрічаються й в історичних джерелах українського права, зокрема, в "Руській правді" [210]. Поняття "вбив відкрито" не мало чіткого юридичного визначення, що надавало можливість для його різного

тлумачення залежно від обставин конкретної справи. Важливим було визначити, що саме вважалося відкритим убивством: чи йшлося про вбивство, яке сталося у присутності свідків, чи про таке, що не було прихованим та умисним. Крім того, значення цього терміна могло варіюватися залежно від соціального статусу потерпілого та вбивці, місця події та мотивів злочину.

Необхідність оцінювання таких понять у правозастосовній практиці сприяла розвитку судової системи Київської Русі та закріпленню прецедентного підходу до правового аналізу. Суддя або князь, який виносив рішення, мав враховувати всі обставини злочину, визначати рівень відкритості дії та співвідносити це із санкціями, передбаченими законом. У такому контексті можна говорити про те, що оцінні поняття в "Руській правді" виступали засобом встановлення гнучкого та водночас справедливого правосуддя, яке ґрунтувалося не тільки на формальних нормах, а й на аналізі реальних життєвих обставин.

Подальший розвиток правової системи Київської Русі демонструє, що використання оцінних понять було притаманне не лише кримінальному праву, але й іншим сферам правового регулювання, зокрема цивільному праву, зобов'язальним відносинам та процесуальному праву. Це свідчить про універсальність такого інструменту правового регулювання в умовах нестабільного соціального середовища, коли правові норми ще не досягли необхідної деталізації.

Дослідження оцінних понять у правових пам'ятках Київської Русі дозволяє зробити висновок, що вони відігравали подвійну роль: з одного боку, забезпечували правозастосувачам можливість ураховувати специфіку кожного конкретного випадку, а з іншого – створювали ризики правової невизначеності та суб'єктивізму у прийнятті рішень. Разом з тим, їхня наявність у "Руській правді" є свідченням глибокого зв'язку правової традиції Київської Русі із загальноєвропейськими тенденціями розвитку середньовічного права.

Велика Хартія Вольностей 1215 року (Magna Carta Libertatum) є одним із ключових правових актів, який започаткував розвиток концепції правової держави та заклав основи конституціоналізму в Європі. Будучи реакцією на

кризу, яка склалася між королівською владою та баронами, документ вперше кодифікував фундаментальні принципи обмеження абсолютної влади монарха, судового захисту та прав людини. Велика Хартія Вольностей, хоча й не мала статусу конституції у сучасному її розумінні, стала прототипом майбутніх конституційних актів і правових стандартів, що розвивалися в англосаксонській та європейській традиціях. Аналізуючи текст документа, слід звернути увагу на його юридичну природу та специфіку застосування. Велика Хартія Вольностей містить значну кількість норм, які можуть бути віднесені до оцінних понять, що відіграють важливу роль у правозастосовній практиці. Саме оцінні поняття, будучи гнучкими за змістом, дозволяли забезпечити баланс між стабільністю правового регулювання та необхідністю його адаптації до змінних суспільних обставин.

Цей правовий акт поклав початок становленню європейських правових цінностей, принципів конституціоналізму, принципу розподілу влади, представницької демократії [353, с. 31]. Проводячи постатейний аналіз, можна виокремити велику кількість оцінних понять, зокрема: “дрібне правопорушення” (ст. 14) “клятва чесного” (ст. 14) та інші. Ці поняття не мали однозначного тлумачення у XIII столітті, а їх зміст формувався у контексті правозастосування, судової практики та соціальних норм того часу. Оцінні поняття, закріплені у Великій Хартії Вольностей, стали основою для подальшого розвитку принципів справедливого правосуддя, відповідальності та належної правової процедури.

Одним із важливих джерел кримінального процесуального права періоду середньовіччя є Кароліна (Кримінально-судове уложення Священної Римської Імперії) [94]. Кароліна, або “Constitutio Criminalis Carolina” (CCC), була прийнята у 1532 році за правління імператора Карла V і стала основним кодифікованим актом кримінального та кримінально-процесуального права Священної Римської Імперії. Вона відігравала важливу роль у розвитку правових систем багатьох європейських держав, заклавши основи для подальшого формування принципів кримінального судочинства.

Кароліна мала на меті уніфікацію кримінального процесу та встановлення

загальних правил судочинства, що дозволяло імперським судам застосовувати єдині стандарти у вирішенні справ. Вона регламентувала порядок проведення слідства, способи збору доказів, застосування тортур, визначення складу злочину та призначення покарань.

Однією з ключових особливостей Кароліни було закріплення інквізиційного процесу, що передбачав активну роль суду в розслідуванні злочину. Водночас документ містив низку норм, спрямованих на обмеження свавілля та забезпечення певних гарантій прав особи. Наприклад, хоча Кароліна передбачала застосування тортур як засобу отримання зізнання, вона водночас встановлювала певні межі їх використання та вимоги щодо доведеності вини.

Значення Кароліни виходило далеко за межі Священної Римської Імперії. Вона вплинула на правові системи багатьох європейських країн, сприяла формуванню сучасних принципів кримінального права та правосуддя. Попри свою жорсткість, вона заклала основи для подальшого розвитку ідей правової визначеності, законності та справедливості у кримінальному судочинстві.

Кароліна оперувала рядом оцінних понять, до яких можна віднести: “добрі свідки”, “доброякісні докази”, “добросовісні наміри”, “напівдоказ” та інші. Так, термін “добрі свідки” підкреслював не лише факт наявності свідчень, а й їхню надійність та відповідність певним критеріям достовірності. У середньовічному праві цінувалася репутація свідка, його соціальний статус та відсутність особистої зацікавленості у справі. Відтак, визначення свідка як “доброго” було суб’єктивним і залежало від оцінки суду.

Аналогічно, поняття “доброякісні докази” вимагало від правозастосовних органів не лише формального аналізу доказів, а й оцінки їхньої відповідності критеріям достовірності, надійності та допустимості. Це надавало суддям дискреційні повноваження, але також створювало ризики правової невизначеності, особливо в умовах, коли доказова база була заснована на зізнаннях, отриманих під тортурами, або на свідченнях осіб із сумнівною репутацією.

Ще одним важливим оцінним поняттям було “добросовісні наміри”, що

застосовувалося при кваліфікації дій обвинуваченого. Суд мав встановити, чи діяв він із чесними намірами або ж мав злочинний умисел. Однак, через відсутність чітких критеріїв, таке поняття могло тлумачитися суб'єктивно, залишаючи значний простір для суддівської дискреції.

Особливу увагу варто приділити категорії "напівдоказ", яка демонструвала особливість середньовічної доказової системи. Ця концепція передбачала, що один доказ або одна група доказів можуть бути недостатніми для винесення вироку, однак у поєднанні з іншими елементами справи вони можуть набувати більшої ваги. Це означало, що поняття "напівдоказу" вимагало від суддів не лише формальної оцінки доказів, а й їхньої комплексної інтерпретації.

Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін від 5 квітня 1710 року, відомі також як Конституція Пилипа Орлика, є одним із унікальних пам'яток українського конституціоналізму, документом, який встановив основи організації і поділу влади, устрою української держави. Зокрема, цей нормативно-правовий акт впливав і на порядок здійснення кримінального провадження, а також містив оцінні поняття. Так, у ст. 8 цього документа згадується облудний і лицемірний вирок. Під цими оцінними поняттями розумівся вирок (рішення суду), який був сприйнятий сторонами кримінального провадження як неправильний чи неправомірний [65]. Важливим аспектом таких оцінних понять було їхнє використання для підкреслення моральної оцінки судових рішень, що відповідало уявленням тогочасного суспільства про справедливість. Судові органи мали враховувати і формальну відповідність закону, і загальноприйняті етичні та моральні норми, що надавало праву певну гнучкість.

Розглядаючи Конституцію Сполучених Штатів Америки як зразковий нормативний-правовий акт, що зберігає юридичну силу та залишається ефективним засобом правового регулювання понад два століття, можна також

знайти декілька оцінних понять, які застосовуються в кримінальному судочинстві. Однією з ключових особливостей Конституції США, а можливо й однією з причин настільки тривалого її функціонування, є використання оцінних понять, що дозволяє забезпечувати стабільність правових норм при одночасній можливості їхньої адаптації до змінних суспільних умов. У сфері кримінального процесу особливе значення мають положення Поправки VI, яка гарантує обвинуваченому право на "швидкий і відкритий суд". Використання цих оцінних категорій вимагає їх інтерпретації в правозастосовній діяльності, що здійснюється як у межах судової практики, так і в доктринальному аналізі. Поняття "швидкий суд" (англ. speedy trial) не має уніфікованого визначення, а його зміст конкретизується у судовій практиці. Право на "відкритий суд" (англ. public trial) спрямоване на забезпечення прозорості правосуддя та громадського контролю за судовою владою. Однак ця категорія не є абсолютною, оскільки існують винятки, які допускають проведення закритих засідань [111]. Застосування оцінних понять у кримінальному процесі США демонструє високий рівень гнучкості американської правової системи. Це дозволяє Конституції США залишатися актуальною впродовж століть, оскільки основні правові принципи піддаються динамічному тлумаченню залежно від змін у суспільстві та правозастосовній практиці.

Висновки суддів щодо таких понять, як "швидкий суд" і "відкритий суд", формуються не лише на підставі законодавчих положень, а й з урахуванням правових доктрин та судових прецедентів, що забезпечує стабільність і передбачуваність правозастосування.

Особливої уваги у контексті розвитку кримінального правосуддя заслуговує Кримінальний процесуальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки 1922 року, який встановив на території України початкові орієнтири так званої "радянської законності". Зацікавлення викликає ст. 22 цього нормативного правового акту, яка встановлює підхід до вибору мови ведення судового процесу на основі "мови більшості в регіоні" [128]. Це фактично означало, що перед судом виникала необхідність визначити, яка з державних мов

(російської чи української) є мовою більшості в цьому регіоні. Незважаючи на те, що серед науковців зустрічаються думки про демократичну спрямованість Кримінального процесуального кодексу 1922 року [263], ми не можемо не звернути увагу на те, що він заклав підґрунтя масовим порушенням прав, однією зі складових якого стало застосування оцінних понять для реалізації партійних завдань і втілення комуністичної ідеології.

Його змістовним і логічним продовженням став Кримінальний процесуальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки 1927 року, який продовжив дану лінію обмеження прав людини [100, с. 103] і застосування оцінних понять в інтересах комуністичної партії. Як слушно зауважив Василяка Д. К., оцінні поняття в цьому нормативно-правовому акті не відповідали критерію належної чіткості [43, с. 45], що суттєво впливало на можливості його застосування.

Історичні трансформації викликали гостру необхідність зміни кримінального процесуального законодавства. Прийнятий в 1960 році Кримінальний процесуальний кодекс УРСР з численними змінами зберігав чинність до 2012 року. Аналізуючи КПК 1960 року, можна виділити значну кількість оцінних понять, зокрема: 1) всякі фактичні дані (ст. 65); 2) особливо складна справа (ст. 119); 3) необхідні випадки (ст. 121); 4) необхідні заходи (ч. 2 ст. 125); 5) повний і точний переклад (ч. 2 ст. 128). Цей ряд можна продовжувати, виділяючи оцінні поняття, які містяться в більшості статей КПК 1960 року [127].

Говорячи в цілому про цей законодавчий акт, не можна оминути увагою філософію його створення і передумови виникнення, які мали безпосередній вплив на практику його застосування. Фактично, ним було ознаменовано остаточне формування специфічної конструкції, яку видатний український вчений Шумило М. Є. назвав “радянською моделлю кримінального процесу” [264, с. 78]. Їй притаманно, зокрема: 1) пріоритет державних інтересів над правами індивіда. Хоча кодекс формально декларував гарантії прав і свобод громадян, на практиці вони часто нівелювалися державними інтересами; 2) інквізиційна спрямованість характеру процесу. Попри заявлені демократичні

засади, слідчі органи зберігали перевагу над стороною захисту, що значною мірою підривало змагальність судочинства, впливало на можливість реалізації прав і законних інтересів; 3) ідеологічна забарвленість, в результаті якої законодавство створювалося у рамках панівної комуністичної доктрини, що відбивалося як у формулюваннях норм, так і в їх застосуванні. Перелічені характеристики не є вичерпними. Однак саме вони зумовлювали доволі значний вплив на практику застосування оцінних понять в Радянському Союзі. У той історичний період оцінні поняття слугували одним із механізмів реалізації партійних завдань і інструментом забезпечення панування радянської соціалістичної ідеології.

У межах другої частини дослідження ми провели ретельний аналіз великої кількості публікацій сучасників і класиків права: Косовича В. М., Кравчук Д. С., Василяки Д. К., Шапченка С. Д., Біленко В. А., Ботнаренко О. М., Забарного М. М., Вільнянського С. І., Веренкіотової О. В., Черноус С. М., Рєзанова С. А., Глухого О. Г., Іншина М. І та інших.

Характерною рисою українських вчених-юристів є пошук і розкриття в своїх роботах змісту певних правових орієнтирів. Цими орієнтирами виступають правові системи держав, які з огляду на історичні причини, особливостей розвитку, змогли сформувати діючі, суспільно-акцептовані правила регулювання відносин. Переважно прикладами таких правових систем виступають Сполучені Штати Америки, Велика Британія, Німеччина, Франція, значно рідше – країни Сходу і Азії. Часто орієнтир виступає об’єктом для порівняння, своєрідним “лекалом”, відштовхуючись від якого, за словами вчених, можна виокремити чи додати норму, принцип, інститут чи галузь права в правову систему України.

Зокрема, правова система Великої Британії демонструє стійкість та адаптивність завдяки прецедентному праву, що дозволяє ефективно регулювати суспільні відносини навіть у швидкозмінному світі. Натомість правова система Німеччини слугує прикладом високого рівня систематизації та кодифікації правових норм, що забезпечує стабільність і передбачуваність правового

регулювання.

При цьому запозичення правових механізмів не може бути механічним копіюванням без врахування національних особливостей, історичного контексту та соціальних умов України. Необхідно проводити ґрунтовний порівняльний аналіз, який дозволяє виявити як сильні, так і слабкі сторони запозичених правових норм і принципів. Наприклад, впровадження певних норм, які ефективно працюють у країнах континентального або англосаксонського права, в українських умовах може вимагати адаптації до національної правової культури, рівня правосвідомості населення та економічних реалій.

Важливим аспектом є також розширення спектру правових орієнтирів, зокрема, звернення до правових систем держав, які досягли значних успіхів у впровадженні сучасних правових інститутів, ефективного державного управління та захисту прав людини. Орієнтація лише на західноєвропейські країни та США може створювати певні обмеження для розвитку правової науки в Україні, адже багато механізмів, ефективних у цих державах, не завжди можуть бути безпосередньо застосовані в українському контексті.

Таким чином, порівняльно-правовий аналіз і використання правових орієнтирів мають стратегічне значення для розвитку правової системи України. Це дозволяє не лише вдосконалювати законодавство, а й формувати ефективні механізми правозастосування, що відповідають сучасним викликам та сприяють інтеграції України до міжнародного правового простору. Однак для досягнення цього необхідний зважений підхід, що базується на детальному дослідженні особливостей національної правової системи та ретельному аналізі доцільності імплементації іноземного досвіду.

Аналізуючи причини такого підходу, на перший погляд, видається, що це не зовсім коректно – кожна держава має свій власний, унікальний шлях розвитку, зумовлений тими процесами та особистостями, які його спонукали. З іншого боку, нам абсолютно зрозуміле таке явище. Як слушно зауважує Чернищук Н. В., Україна та її правова система не існують у вакуумі, не становлять чогось окремого, не схожого ні на що з раніше існуючого в праві [254,

с. 130]. Окрім того, Україна, як молода держава, яка вступила в епоху активного розвитку ринкової економіки, європейської інтеграції, часто потребує аналізу та рефлексії щодо застосування певних правових конструкцій. У свою чергу, інші правові системи можуть бути хорошим зразком, який дасть змогу проаналізувати можливість застосування тієї чи іншої конструкції в наших умовах.

Важливим елементом формування права в цілому і українського права зокрема є правова доктрина. Як слушно узагальнює вчений Васильєв С. В., правова доктрина в її широкому розумінні включає декілька різних компонентів, до яких, зокрема, належать: 1) філософські ідеї і теоретичні конструкції – правові вчення; 2) думки і погляди правників на зміст і суть правових актів, на правотворчість і правозастосування; 3) наукові дослідження (статті, тези) найбільш авторитетних представників вченої спільноти; 4) коментарі до нормативно-правових актів [183, с. 71]. Доволі часто правова доктрина виступає рушієм трансформації права і законодавства – зміни поглядів на той чи інший підхід до регулювання суспільних відносин призводять до формування нового нормативно-правового регулювання. Не можливо не погодитися з влучною думкою Полянського Є. Ю. про те, що доктрина починається в минулому, існує в теперішньому і визначає право майбутнього, весь час перебуваючи в стані динаміки [183, с. 311].

Українська правова доктрина перебуває в центрі обміну ідеями, пошуку нових моделей нормативно-правового регулювання суспільних відносин і шляхів вирішення існуючих проблем. У зв’язку з цим українська наукова спільнота звертається до наукових здобутків вчених зарубіжних країн.

Однак, аналізуючи оцінні поняття, як правову категорію, широко застосовувану в Україні, ми припустили, що на цей момент її дослідження перебувають в стані правового вакууму – орієнтовані виключно на нашу правову систему і не перебувають у пошуку відповідей на актуальні питання серед зарубіжних доктринальних джерел.

Вважається, що перше визначення оцінним поняттям як доктринальній категорії дав вчений Вільнянський С. І. в 1956 році. Втім, слід підкреслити, що

враховуючи одне з основних завдань юридичної науки – знайти, виокремити, класифікувати і дати визначення юридичним поняттям і конструкціям, оцінні поняття не з’явилися в 1956 році, тобто в момент початку діалогу серед наукової спільноти про їх наявність в нормативно-правових актах.

Аналізуючи доктрину Польщі, ми зауважуємо наявність діалогу про те, що певні правові категорії і поняття можуть підлягати оцінці, однак чіткої детермінації оцінних понять ми не виявляємо. Про оцінні поняття в польському законодавстві згадує Дорожевська К., розглядаючи у контексті карного законодавства поняття малозначності [306, с. 103]. Вчена згадує характеристики оцінних понять, однак не вказує, що вони мають таку назву.

Аналізуючи англомовні роботи вчених правників можна виявити декілька конструкцій, які можуть бути змістовно близькими до обговорюваної нами категорії оцінних понять.

Першою зі знайдених нами конструкцій є “vague legal terms”. Відповідно до Кембриджського словника англійської мови, слово “vague” означає “невизначений, невиразний”. “Legal” перекладається як “юридичний; правовий”. “Term” – означає “термін, поняття” [291]. Відповідно, переклад цього поняття можна сформулювати як невизначені юридичні поняття. Трактуючи граматично це визначення можна припустити, що воно змістовно відрізняється від того, що ми розуміємо під оцінними поняттями. Однак, при більш ретельному аналізі публікацій ми виявили свідчення фактичного часткового позначення понять, які ми вважаємо оцінними, невизначеними.

У роботі Анеси П. згадується про те, що невизначеність певного правового поняття досягається шляхом використання в ньому так званих розпливчатих слів. Такими обтічними словами часто виступають оцінні прикметники, до яких можна віднести: “адекватний”, “справедливий” та інші [275, с. 200]. Як слушно зауважує Крісті Дж. С., нечіткість надала юридичній мові необхідної гнучкості [302, с. 911].

Аналізуючи застосування так званих невизначених юридичних понять можна зустріти дискусію про необхідність оцінювання для розуміння їх змісту і

правозастосування. Зокрема, цікавою видається думка Мармор А. про те, що головною рисою надмірно розмитих термінів є позначення необхідності багатовимірної оцінки. Як приклад подібного невизначеного правового терміну вчений наводить "корупцію". Змістовно термін "корупція" є надзвичайно широким, відповідно, складним видається питання про те, як можна окреслити його більш чіткі рамки. Саме наявність в ньому оцінних елементів дозволяє відділити його змістовно від інших схожих термінів. Окрім корупції, автор згадує такі змістовно невизначені терміни, як "справедливість", "належна правова процедура", "захист приватного життя" [354, с. 4, 19].

Повертаючись до дослідження польських колег, знаходимо доволі цікаву позицію про те, що на підходи до застосування невизначених норм має вплив її динамічне трактування особами, що здійснюють правозастосування [284, с. 2194].

Серед західних вчених можна знайти і думки про необхідність наскрізної оцінки для можливості належного застосування невизначених правових понять. На думку Лібвальд Д., застосування таких оцінних понять, як "достатня спроможність", може потребувати наскрізних критеріїв для оцінки. Крім того, критерії оцінки повинні бути належні, справедливі, точні і об'єктивні [349, с. 418].

Втім, незважаючи на те, що частина західних авторів стоять на позиції змістовного зближення оцінних понять і невизначених правових термінів, цікавою видається позиція вченого Асгеірсон Х., який стверджує, що насправді невизначеним правовим термінам не притаманна необхідність застосовувати оцінку. Крізь призму аналізу поняття "недбале ставлення до дитини" він вказує, що в ньому немає нічого оцінного, як і в інших термінах, що містять змістовно широкий перелік можливих елементів-рішень [277, с. 432].

Наступною змістовно близькою до категорії "оцінні поняття" є напрацьована в англійській правовій доктрині юридична конструкція "evaluative judgement". Спираючись на англійсько-український Кембриджський словник, можемо перекласти слово "evaluative" як оцінний. "judgement" у свою чергу має

переклад “вирок, рішення суду”. Відповідно, “evaluative judgement” перекладається як оцінний вирок, оцінне рішення суду [291]. Однак таке буквальне тлумачення не цілком розкриває сутність поняття “evaluative judgement” у правовому контексті. В англо-американській правовій традиції це поняття використовується значно ширше й означає не лише рішення суду, а й суб’єктивну оцінку певної ситуації або фактів, яка може бути висловлена як суддею, так і будь-яким суб’єктом правозастосування.

Особливо важливе значення має це поняття у питаннях дифамації, свободи слова та критики публічних осіб. Наприклад, у справах про наклеп розрізняють “factual assertion” (твердження про факти) і “evaluative judgement” (оцінне судження). Якщо перше підлягає перевірці на істинність або хибність, то друге, як правило, є суб’єктивним вираженням думки, яке захищається принципом свободи слова.

Крім того, у судовій практиці Великої Британії та США судді часто ухвалюють рішення, що містять оцінні судження щодо поведінки сторін, доказів чи навіть правозастосування. Це підкреслює важливість критичного аналізу правової доктрини оцінних суджень та її співвідношення з українською концепцією оцінних понять.

Аналізуючи згадки цього терміну в англомовній правовій доктрині, ми, зокрема, можемо знайти статтю Ван дер Бурга В., який формує аргументативну рамку застосування оцінних понять [396]. Концептуальним виглядає дослідження Слоссера Я. Л., який констатує факт існування низки емпіричних досліджень, які розглядають процес оцінного судження з точки зору метафоричного оформлення [385, с. 599].

Наступною із розглянутих нами потенційно близьких до оцінних понять категорій є “open-textured legal terms”. З англійської “open-textured” перекладається “з відкритою текстурою”. Взявши за основу отримані раніше переклади, можемо сформулювати українською мовою таке поняття – “юридичні поняття з відкритою текстурою”.

Юридичні поняття з відкритою текстурою є однією з категорій правових

понять, зміст яких не має суворої фіксації та може змінюватися залежно від конкретних обставин або соціального контексту. Такі поняття поєднують у собі визначеність у загальному сенсі та певну гнучкість у процесі їхнього застосування, що дозволяє адаптувати правове регулювання до нових ситуацій.

До ключових характеристик цього типу норм належать їхня невизначеність у межах можливого застосування, необхідність судового тлумачення та здатність до динамічного розвитку. Вони формулюються таким чином, що охоплюють широкий спектр ситуацій, але у складних випадках потребують додаткової інтерпретації правозастосовними органами. Це дозволяє ефективно реагувати на зміни в суспільних відносинах та забезпечує гнучкість правової системи.

До прикладів норм з відкритою текстурою можна віднести поняття належної обачності у цивільному праві, гідності у конституційному праві та громадського порядку у кримінальному й адміністративному праві. Їхній зміст визначається через судову практику та правозастосовну діяльність, що сприяє формуванню більш глибокого розуміння цих категорій у межах конкретних правовідносин.

На відміну від дискреційних правових понять, які передбачають можливість вибору між кількома варіантами рішень, норми відкритою текстурою насамперед характеризуються відсутністю чітких меж у застосуванні. Вони створюють простір для інтерпретації та дозволяють пристосовувати правове регулювання до нових викликів, не змінюючи при цьому самих формулювань нормативних актів. Юридичні норми з відкритою текстурою вимагають від органів правозастосування прийняти один або декілька основоположних принципів для інтерпретації норми і її застосування залежно від соціального і культурного контексту [391, с. 2]. Таким чином, юридичні поняття відкритого тексту відіграють значну роль у гнучкому та справедливому правозастосуванні. Вони дозволяють адаптувати правові норми до змінних суспільних реалій, з одного боку, а з іншого – потребують системного осмислення та забезпечення балансу між гнучкістю та передбачуваністю правозастосування. Це робить їх важливим інструментом сучасного права, що

вимагає особливої уваги як з боку законодавців, так і правозастосовних органів.

Проаналізувавши актуальні дослідження щодо виникнення і застосування категорії “оцінні поняття” в українській і зарубіжній правовій доктрині, можемо сформулювати такий висновок:

1. Категорія “оцінні поняття”, на відміну від інших конструкцій юридичної техніки, спільних для української і зарубіжної наукової думки, не використовується в західній правовій доктрині. Фактор оцінки в таких категоріях, як “vague legal terms” (невизначені юридичні поняття – *авторський переклад*), “open-textured legal terms” (юридичні поняття з відкритою текстурою – *авторський переклад*), “evaluative judgement” (оцінне судження – *авторський переклад*) є виключно одним із декількох елементів, що формують їх зміст, однак не становить основу і не виступає головним предметом дискусії науковців і практиків.

2. На цьому етапі дослідження можемо констатувати, що українська правова доктрина рухається власним шляхом в питаннях виникнення та розвитку вчення про оцінні поняття. Втім, зважаючи на сталу практику вивчення і застосування озвучених вище категорій англомовної правової доктрини, українській науковій спільноті варто звертатися до її здобутків заради обміну досвідом та інтеграції власної юридичної науки в міжнародний простір.

3. Оцінні поняття є невід’ємною складовою нормативно-правових актів в цілому і кримінального процесуального законодавства зокрема. Як їх наявність, так і труднощі, пов’язані з їх застосуванням, простежуються упродовж всього історичного розвитку людства. Причому, наявність оцінних понять в кримінальному процесуальному законодавстві є характерною не лише для зарубіжних країн, а й для державних утворень на території сучасної України.

1.3. Генеза механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження

Одним із основних напрямів діяльності України на шляху становлення

правової державності є належне забезпечення прав і свобод людини і громадянина, що становить фундамент демократичного ладу. Прийняття Конституції України в 1996 році стало визначальним етапом у розвитку української правової системи, ознаменувавши закріплення суверенітету й незалежності держави, утвердження в її правовому полі ідеї верховенства права та пріоритету прав і свобод особи. Конституція проголосила людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, тим самим визначивши вектор діяльності державної влади – орієнтацію на задоволення потреб, законних інтересів та захист гідності кожного громадянина.

Це положення стало визначальним для формування новітньої філософії правозастосування, відповідно до якої держава не є автономним суб'єктом, що функціонує самостійно від суспільства, а, навпаки, виступає інструментом забезпечення добробуту, свободи та справедливості. Як слушно зауважує Конституційний Суд України, права і свободи людини і громадянина, будучи основним елементом правового статусу, шляхом закріплення в Конституції України набули чітких меж і стали реальним інструментом, який громадяни можуть використовувати [204].

Окрім Конституції України, права і свободи людини отримали належне закріплення в інших правових актах, які формують правову систему України. До них можна віднести: міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, закони, підзаконні нормативно-правові акти. Окремо слід виділити акти, які мають ключове значення для становлення прав і свобод людини і громадянина. Це зокрема:

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права – прийнятий в 1966 році міжнародний договір, що став формальним закріпленням прав, відображених у Загальній декларації прав людини [152];

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод – окрім закріплення переліку прав, встановила для України юрисдикцію Європейського суду з прав людини [110];

Кримінальний процесуальний кодекс України – прийнятий у 2012 році, метою якого стало краща регламентація і забезпечення прав учасників кримінального провадження [126].

Втім, незважаючи на якісне декларування прав в міжнародних договорах, законах та підзаконних нормативних актах, на практиці нерідко виникають ситуації системного порушення прав, що вказує на наявність значного розриву між нормою та її фактичною реалізацією. Декларування прав стає формальним елементом, що не супроводжується дієвими механізмами їх забезпечення, належним функціонуванням інституцій, або ж політичною волею щодо імплементації відповідних стандартів. Така ситуація є характерною не лише для окремих сфер, але й відображає загальну тенденцію у правозастосовній практиці держави.

Свідченням наявних проблем є результати численних кількісних і якісних досліджень, що покликані оцінити стан дотримання й реалізації прав, функціонування інститутів та ефективність судової й адміністративної систем. Зокрема, Індекс верховенства права (World Justice Project Rule of Law Index), який є міжнародно визнаним індикатором рівня правопорядку в країні, демонструє негативну динаміку для України впродовж останніх років. Так, за результатами досліджень, Україна посідала у 2021 році 74 місце серед оцінених країн, у 2022 році – 76 місце, у 2023 році – вже 89 місце, а у 2024 році – 88 місце [310]. Така регресивна тенденція свідчить про поглиблення структурних проблем у сфері реалізації права, що може включати недовіру до судової системи, недостатній рівень захисту прав власності, обмежений доступ до правосуддя, а також слабкість антикорупційних механізмів.

Відповідно, незважаючи на якісне декларування прав і свобод в численних нормативно-правових актах, не втрачає актуальність пошук системного збою, що призводить до розриву між якісним текстом нормативно-правового акту і реальністю, яку ми споглядаємо.

Ми не безпідставно вважаємо, що згаданий розрив є реакцією на реалізацію права. Відомий український вчений Козюбра М. І. розглядав

реалізацію права крізь призму виконання вимог норм права у правомірній поведінці суб'єктів права. Вчений розділяв правореалізацію залежно від типу на 1) безпосередню, у межах якої суб'єкт самостійно здійснює свої права; 2) правозастосовну реалізацію, яка можлива завдяки залученню спеціального суб'єкта правозастосування. Залежно від форми правореалізація поділяється на: 1) дотримання норм права; 2) виконання норм права; 3) використання норм права [101, с. 234–236].

Вчена Атаманова Н. В. зауважує, що процес застосування (реалізації) норм права не зводиться лише до механічного впровадження законодавчих приписів у практику, а є складним організаційно-правовим, управлінським і водночас творчим процесом. Його сутність полягає у розгляді та вирішенні конкретних індивідуальних справ, що мають юридичне значення. Зазначений процес здійснюється в межах чітко визначених процедурно-процесуальних норм і регламентується фундаментальними принципами права – верховенства права, законності, доцільності, ефективності, обґрунтованості, справедливості та гуманності. Застосування норм права здійснюється виключно тими суб'єктами, які наділені відповідними повноваженнями – державними органами, громадськими об'єднаннями чи посадовими особами, уповноваженими законом. У результаті цієї діяльності формується акт застосування норм права – індивідуальне рішення у конкретній справі, що є не лише завершальним етапом юридичного розгляду, але й проявом реалізації прав та свобод особи [279, с. 167–168].

Говорячи про правореалізацію, вчені Самофалов Л. П., Самофалов О. Л. зауважують, що це юридичний механізм, що охоплює безпосереднє втілення правових норм у життя шляхом конкретної поведінки суб'єктів, яка проявляється у визначених правових формах та відбувається в межах правовідносин [274, с. 28]. У цьому визначенні особливо важливим є підкреслення того, що правореалізація пов'язана з механізмом.

Хоча сам термін "механізм" є більш властивим для природничих і технічних наук, де з його допомогою визначають пристрій, що призначений для

передачі або перетворення руху, або внутрішню будову, систему чого-небудь [237], він отримав достатньо широке застосування в юриспруденції.

Базовою категорією, ключовим компонентом якої слугує термін “механізм”, є механізм правового регулювання. Ця категорія достатньо активно досліджується і використовується в сучасній юридичній науці. Окрім неї, можна зустріти також менш поширені “механізм реалізації права” і “механізм дії права”. Їх у своїй роботі структурно порівнює Тарахонич Т. І., вказуючи, що з огляду на напрацювання багатьох науковців, попри наявність дискусійних і суперечливих аспектів, варто зазначити, що категорії “механізм правового регулювання”, “механізм реалізації права” та “механізм дії права” не мають єдиного тлумачення. Водночас усі ці поняття базуються на спільному розумінні їх як сукупності правових засобів, які забезпечують функціонування відповідного механізму. Йдеться про системно організований комплекс юридичних інструментів, що вирізняється внутрішньою структурною єдністю та логічною послідовністю, виконує специфічні функції, спрямовані на вплив на правосвідомість і поведінку суб’єктів. Незважаючи на відмінності у природі та функціональному призначенні, усі ці механізми мають спільну мету – забезпечення ефективної дії права [231, с. 17].

Говорячи про розуміння механізму правового регулювання, Кривицький Ю. В. зауважує, що в юридичній науці сформувалися такі основні методологічні підходи до його осмислення: інструментальний, діяльнісний, системний і комплексний (інтегративний). Кожен із них спирається на специфічний набір пізнавальних методів і засобів. Різноманітність підходів до тлумачення механізму правового регулювання, з одного боку, свідчить про його складність і багатовимірність, а з іншого – демонструє рівень розвитку теоретико-правових досліджень у цій сфері [120, с. 25].

На думку вченого Коссе Д. Д., під механізмом правового регулювання слід розуміти цілісну й узгоджену систему правових засобів і процедур, за допомогою яких держава впливає на суспільні відносини, спрямовуючи їх у бажаному для неї напрямі з метою забезпечення правопорядку, реалізації прав і

обов’язків, а також досягнення певних соціально значущих результатів [117, с. 26]. Куракін О. М. зауважив, що структура механізму правового регулювання становить цілісну сукупність правових засобів, об’єднаних спільною метою регулювання суспільних відносин. Цей комплекс інструментів, за словами вченого, функціонує як єдина система, спрямована на досягнення узгодженого правового впливу [14, с. 49].

Категорія “механізм правового регулювання” дає можливість охопити увесь процес правового впливу в цілісному та динамічному вимірі, висвітлити його внутрішню структуру, взаємозв’язки та взаємодію складових елементів, а також з’ясувати їхні основні риси та функціональне призначення. Механізм правового регулювання постає як узгоджена діяльність елементів цієї системи, спрямована на досягнення суспільно значущих результатів, що проявляються у практичній реалізації правових норм. Механізм правового регулювання як правова категорія – це сукупність інструментів і засобів, що забезпечують функціонування цілісної системи правового впливу в сучасному українському суспільстві з метою гарантування прав, свобод і законних публічних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також належного функціонування громадянського суспільства і державних інституцій [173, с. 337–339].

Важко не погодитися з думкою Альберда Т. Г. про те, що правовий механізм має системний характер: він не є випадковим набором різнорівневих юридичних елементів, а становить цілісну сукупність взаємопов’язаних правових інструментів, що мають діяти узгоджено як єдине ціле. Зокрема, правові конструкції законів чи міжнародних договорів зазвичай лише окреслюють загальні засади правового регулювання та формують правові відносини на загальнонормативному рівні. Для ефективного втілення таких актів необхідне подальше опрацювання їхніх правових механізмів, зокрема шляхом створення відсутніх елементів. Саме з цього, як правило, починається практична реалізація закону [1, с. 66].

Говорячи про визначення механізму правового регулювання, вважаємо за слушне звернути увагу на критику деяких сучасних підходів, представлену

вченою Лепех Л. Л. Вона зауважує, що в юридичній науці механізм правового регулювання зазвичай тлумачиться як сукупність юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється вплив на суспільні відносини. Проте таке розуміння потребує перегляду. По-перше, воно не дозволяє розглядати цей механізм як функціональну систему – впорядковану та організовану сукупність взаємозалежних елементів, що утворюють цілісну структуру. По-друге, воно не дає можливості розглядати механізм правового регулювання як послідовний процес реалізації норм права. Уточнення цього підходу має принципове значення, оскільки саме від розуміння природи механізму правового регулювання залежить визначення його ролі в системі правових механізмів і правовій системі загалом, а також формування критеріїв оцінки його ефективності [139].

Першочергово слід виділити категорію “механізм забезпечення прав людини”, яка є конкретизацією загального поняття механізму правового регулювання у сфері прав і свобод особи. Вона охоплює систему правових засобів, інститутів та процедур, спрямованих на реалізацію, охорону та захист прав людини. До її складу входять норми матеріального та процесуального права, правозастосовна практика, діяльність органів державної влади, інституцій громадянського суспільства, а також міжнародно-правові механізми контролю і захисту.

Завдяки цій категорії забезпечується зв’язок між нормами права і реальним станом дотримання прав людини, а також формується уніфікований підхід до їх реалізації на національному й міжнародному рівнях. Крім того, категорія “механізм забезпечення прав людини” дозволяє поглибити розуміння ефективності правового регулювання, оскільки саме в цій площині найяскравіше проявляється практичне значення права як соціального регулятора.

Окремо слід виділити категорію “механізм охорони прав людини”, яку, як зауважив Єрмоленко Я. В., слід розуміти як динамічну, системну структуру, основним функціональним призначенням якої є забезпечення недоторканності та гарантування прав людини [75, с. 69]. Враховуючи подальше розкриття змісту

механізму забезпечення прав людини, презюмуємо, що “механізм охорони прав людини” є скоріше синонімом до згаданої нами категорії, аніж самостійною одиницею юридичної термінології.

Механізм забезпечення прав людини як системна категорія не може розглядатися окремо, у відриві від теоретичних основ. Саме тому, говорячи про його зміст, ми виділяємо два ключових рівні: 1) загально-юридичні підходи до визначення змісту; 2) спеціально-галузеві підходи до визначення змісту.

Загально-юридичні підходи до визначення механізму забезпечення прав людини:

Юридичний механізм забезпечення прав людини – це сукупність дієвих юридичних засобів (гарантій), спрямованих на реалізацію, охорону та захист прав людини, які закріплені у нормативно-правових актах та інших джерелах права, а також інструментів, що сприяють формуванню правосвідомості особи [403, с. 10].

Маланчук П. М. розглядав юридичний механізм забезпечення прав людини як систему дієвих правових засобів, що спрямовані на реалізацію, охорону та захист прав особи [144, с. 2].

Вчені Новіков В. В. і Боровікова В. С. вказують на доцільність застосування поняття “механізм реалізації прав і свобод особи”, який можна умовно поділити на дві взаємопов’язані підсистеми, що доповнюють одна одну. Перша – це підсистема забезпечення реалізації прав і свобод, яка охоплює створення необхідних умов для вільного користування ними. До її елементів належать юридичні та організаційні гарантії, відповідний правовий режим, заходи охорони й захисту, а також державний контроль. Друга підсистема – це діяльність самої особи, яка полягає в активному та правомірному використанні своїх прав, свобод і доступних благ [163, с. 54].

У наведених визначеннях спільним є розуміння юридичного (або правового) механізму забезпечення чи реалізації прав людини як цілісної системи, яка охоплює не лише нормативне закріплення прав, а й практичну діяльність щодо їх реалізації, охорони й захисту. Незалежно від термінологічних

відмінностей, усі автори акцентують на багатокомпонентності цього механізму та його спрямованості на забезпечення ефективного функціонування правового порядку щодо прав особи. Ключові спільні критерії, що лежать в основі наведених визначень: 1) механізм забезпечення чи реалізації прав людини є системою взаємопов'язаних елементів (засобів, процедур, інституцій); 2) механізм спрямований на реалізацію, охорону та захист прав людини; 3) йому притаманні юридичні засоби і гарантії, закріплені в нормативно-правових актах; 4) активна поведінка особи, яка бере участь в реалізації власних прав; 5) інституційне забезпечення механізму здійснюється за участю державних, громадських та міжнародних органів.

На основі наведених критеріїв ми можемо запропонувати власне бачення: механізм забезпечення прав людини – це цілісна система взаємопов'язаних елементів, яка включає юридичні засоби, процедури, гарантії та інституції, спрямовані на реалізацію, охорону й захист прав і свобод людини. Цей механізм функціонує на основі норм права, передбачає активну участь самої особи у здійсненні своїх прав і забезпечується діяльністю державних, громадських та міжнародних органів.

З точки зору галузевого підходу можна виділити ряд запропонованих вченими самостійних визначень. *Спеціально-галузеві підходи до визначення змісту:*

Говорячи про механізм забезпечення прав людини в конституційно-правовому аспекті, Борейко А. В. пропонує визначати його як систему, що поєднує право особи на захист із сукупністю процедур, способів, методів і інституцій, які забезпечують реалізацію цього права. До складу механізму входять як державні, так і громадські та міжнародні органи, що діють з метою гарантування та відновлення порушених прав. Основою механізму є саме право на захист, яке й зумовлює створення відповідної інституційної структури. Ефективність цього механізму залежить від наявності реальних гарантій прав людини та юридичних осіб, адже саме вони запускають роботу відповідних інституцій і забезпечують особам можливість відстояти свої права перед

державою або іншими суб'єктами публічного чи приватного права [287, с. 63].

Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини Зуєв Р. пропонує охарактеризувати як структурно узгоджену систему адміністративно-правових засобів, які застосовуються органами публічного адміністрування з метою регулювання адміністративних правовідносин у сфері реалізації прав і свобод особи. Водночас, як підкреслює автор, варто розуміти, що забезпечення прав і свобод у цій сфері може здійснюватися не виключно адміністративно-правовими інструментами [86, с. 50].

Юридичний механізм забезпечення особистих немайнових трудових прав вчена Лагутіна І. В. розглядає як цілісне, самостійне за змістом явище у правовій системі, що становить комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих передумов, засобів та умов, які забезпечують належні юридичні та фактичні можливості для повного і ефективного здійснення працівником своїх особистих немайнових трудових прав. У структурі цього механізму виділяються три основні складові: механізм утвердження, механізм реалізації та механізм захисту відповідних прав [136, с. 12].

Ми можемо чітко констатувати, що механізм забезпечення прав людини є наскрізною категорією, яка зустрічається практично у всіх галузях права. Це свідчить про його універсальний характер і фундаментальне значення для правової системи загалом. У кожній галузі права – чи то конституційному, адміністративному, цивільному чи міжнародному – він проявляється через специфічні інструменти, принципи та інституційні механізми, які спрямовані на гарантування, реалізацію, охорону та захист прав особи. Така міжгалузева присутність цього механізму вказує на його роль як ключової основи для побудови правової держави та забезпечення реального домінування прав і свобод людини у всіх сферах суспільного життя.

Говорячи про механізм забезпечення прав людини у межах кримінального провадження, варто акцентувати увагу на його адаптацію до специфіки цього виду правовідносин, що зумовлює низку особливостей як у структурі самого механізму, так і в обсязі його дії. Зміна акценту – від загального

суб'єкта "людина" до конкретизованого "учасник кримінального провадження" – свідчить про функціональне звуження охоплення, яке як теоретичне, так і практичне значення. Така трансформація означає, що механізм спрямовується на забезпечення прав осіб, які безпосередньо залучені до кримінального процесу, таких як підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок, захисник, цивільний позивач тощо.

Це звуження не означає зменшення обсягу гарантій, а радше їхню спеціалізацію, що враховує контекст кримінального провадження – з його підвищеним ризиком для основоположних прав, особливо права на свободу, гідність, справедливий суд, захист від катування, презумпцію невинуватості. Відповідно, механізм забезпечення прав у цій сфері має бути більш деталізованим, процедурно врегульованим і чітко закріпленим у кримінальному процесуальному законодавстві. Говорячи про національний механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження, вчений Іванов М. С. вказує, що під ним слід розуміти взаємопов'язану, взаємозалежну та узгоджену систему елементів, що мають універсальний характер, загальну значущість і спрямовані на створення необхідних умов для реалізації, охорони та захисту прав учасників кримінального процесу, закріплених у чинному законодавстві. Цей механізм інтегрує всі свої складові в єдину систему на основі спільних стандартів, прагнучи до уніфікації їхньої діяльності та приведення її у відповідність із міжнародними й національними нормами у сфері захисту прав людини [87, с. 200].

Як зауважує Паршак С. А. ефективність державної політики у сфері кримінального судочинства виявляється не лише у формальному проголошенні прав людини, а й у забезпеченні їх практичного втілення за допомогою відповідного механізму. Цей механізм охоплює послідовний процес: від створення умов для належного користування особою своїми правами – до їх охорони на всіх етапах кримінального провадження, а у разі порушення чи загрози порушення – до ефективного захисту цих прав. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження слід розуміти як динамічну систему

правових інструментів, що функціонує через діяльність уповноважених державних органів та посадових осіб, які які здійснюють кримінальне провадження або беруть участь у ньому. Саме завдяки їхній діяльності права учасників не лише реалізуються, а й належно охороняються та захищаються [174, с. 161].

Крім того, адаптація механізму до кримінального провадження передбачає і участь спеціалізованих інституцій, зокрема органів досудового розслідування, прокуратури, суду, органів адвокатури, а також механізмів зовнішнього контролю – таких як омбудсмен чи міжнародні правозахисні інституції. Усі ці елементи мають діяти скоординовано щоб гарантувати, що під час здійснення кримінального провадження права учасників були не лише задекларовані, а й ефективно забезпечені на практиці.

Розглядаючи визначення механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, Кучинська О. П. та Іванов М. С. вказують, що він становить єдину, організовану, динамічну та взаємопов’язану систему юридичних процедур, процесуальних прав і уповноважених суб’єктів, закріплених у джерелах кримінального процесуального права, які у сукупності забезпечують реалізацію, охорону та захист прав людини в межах кримінального провадження. Важливо усвідомлювати, що цей механізм орієнтований не лише на захист прав людини, а й на забезпечення її свобод та законних інтересів у межах кримінально-процесуальних правовідносин. Особливістю зазначеного механізму є наявність поліоб’єкта – цілісного об’єкта з кількома формами вираження, що відображає складність і багатовимірність забезпечення прав людини саме у контексті кримінального судочинства [15, с. 241].

На нашу думку, найбільш цілісне і якісне визначення механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження викладене в дисертаційному дослідженні професора Кучинської О. П. Вона стверджує, що цей механізм становить взаємодіючу комплексну систему, що охоплює низку складових, зокрема: 1) процесуальні гарантії; 2) інституційні повноваження певних посадових осіб та органів; 3) загально-соціальні умови [132, с. 73].

Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження не є завершальних у системі пов’язаних юридичних механізмів. Він отримав подальший доктринальний розвиток і конкретизацію як складова ширшого поняття – загального механізму забезпечення прав людини. У цьому контексті він виступає спеціалізованим елементом, що функціонує в межах кримінального судочинства, з урахуванням його процедурних особливостей, специфіки правовідносин та категорії суб’єктів. На застосування механізму мають вплив стадії кримінального провадження, процесуальний статус учасників, процесуальні дії і рішення.

Маринич О. Ю. розглядає механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження крізь призму стадії досудового розслідування, вказуючи на надання особі як юридичних, так і фактичних можливостей для реалізації своїх прав і задоволення законних інтересів, а також, за її бажанням, можливості відмови від їх здійснення. Це досягається шляхом належного правового регулювання та ефективного застосування процесуальних гарантій у межах досудового провадження [146, с. 174].

Таким чином, механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження – це система взаємопов’язаних елементів, що забезпечують реалізацію та захист прав осіб, залучених до кримінального процесу.

Процесуальні гарантії – це закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правові норми, що встановлюють порядок реалізації прав і свобод учасників провадження, а також забезпечують дотримання принципів змагальності, презумпції невинуватості, права на захист тощо. До них належать право на мовчання, право на адвоката, право на оскарження процесуальних рішень, право бути ознайомленим з матеріалами провадження, чітко визначені строки тримання під вартою та судового розгляду.

Інституційні повноваження посадових осіб та органів становлять організаційно-правову складову, яка охоплює систему органів досудового розслідування, прокуратури, судів, а також повноваження слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів та інших посадових осіб. З її допомогою забезпечується

ефективна реалізація процесуальних гарантій та виконання рішень. Як приклад: повноваження слідчого здійснювати досудове розслідування, повноваження прокурора щодо процесуального керівництва, функції слідчого судді і суду у справах, що розглядаються.

Загально-соціальні умови становлять широкий контекст, у якому функціонує система кримінального провадження. Він охоплює економічний добробут, рівень правосвідомості громадян, стан довіри до правоохоронних органів, ефективність державної політики щодо забезпечення прав людини. Наприклад: забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги, належне фінансування органів правопорядку, відкритість і підзвітність судової влади, інформаційна доступність процесуальних прав для громадян.

Усі ці компоненти разом формують цілісну систему, яка забезпечує не лише формальний, а й фактичний захист прав учасників кримінального провадження. Право виступає регулятором суспільних відносин і фактором їх належної організації. Саме через систему правових норм держава забезпечує передбачуваність, стабільність та справедливість правозастосовної практики. У контексті кримінального судочинства право виконує не лише функцію формалізованого нормативного орієнтира для поведінки учасників провадження, а й слугує основою для побудови ефективного механізму захисту їхніх прав.

Право формулює зміст механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, шляхом нормативного наповнення його ключових складових – інституційного, процесуального, гарантійного та контролюючого елементів. Кожна із цих складових функціонує на основі чітко визначених норм, які не лише встановлюють порядок дій суб’єктів провадження, а й створюють запобіжники проти порушень прав людини. Таким чином, право у цьому контексті є не лише інструментом регулювання, а й механізмом легітимації та інституціалізації принципів верховенства права, справедливості, рівності, змагальності сторін та презумпції невинуватості.

Крім того, право забезпечує динамічність та адаптивність механізму забезпечення прав, оскільки дозволяє здійснювати зміни у нормативно-правовій

базі відповідно до викликів часу, міжнародних стандартів та соціальних трансформацій. Таким чином, роль права полягає у створенні правової рамки, забезпеченні балансу між інтересами держави у боротьбі зі злочинністю та необхідністю захисту прав і свобод особи, що беруть участь у кримінальному провадженні.

Кримінальне судочинство не існує ізольовано від інших сфер суспільного життя, а воно є складовою більшої системи соціального порядку, де кожен елемент – від правових норм до практик їх застосування – взаємодіє з економічними та соціальними умовами, що панують у конкретному суспільстві. Його основна мета – забезпечення правосуддя шляхом справедливого та законного розгляду кримінальних справ – є частиною ширшої соціальної функції: підтримання довіри до державних інституцій, формування правової культури та запобігання злочинності.

Соціально-економічні умови, у яких функціонує кримінальне судочинство, визначають як його доступність для громадян, так і ефективність його процедур. Наприклад, високий рівень бідності, безробіття, нерівності [320] або недостатнє фінансування органів правопорядку і судової влади можуть призводити до системних порушень прав людини, упередженого правосуддя або зловживань з боку уповноважених осіб. Водночас стабільна економіка, високий рівень освіти населення та ефективна система соціального захисту здатні створити сприятливий ґрунт для утвердження принципів справедливості, змагальності та законності в кримінальному провадженні.

Кримінальне судочинство виконує роль не лише інструменту реагування на кримінальні правопорушення, а й маркера рівня цивілізаційного розвитку суспільства. Ефективність його функціонування є показником ступеня реалізації прав людини, верховенства права, а також рівня довіри до держави загалом. У цьому контексті кримінальний процес може розглядатися як дзеркало соціально-економічного устрою держави, що дозволяє виявити не тільки правові, але й системні соціальні проблеми, які потребують комплексного вирішення. Результати кримінального судочинства безпосередньо впливають на економіку і

соціальний устрій держави. Зокрема, притягнення особи до кримінальної відповідальності в деяких випадках може поглибити соціальну несправедливість та породжувати економічні труднощі [370].

На ефективність здійснення кримінального правосуддя, аналогічно до того, як і на реалізацію механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження впливає баланс публічних і приватних інтересів. У правовій науці сформувалися три основні підходи до співвідношення приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні. Перший підхід ґрунтується на ідеї балансу, коли жоден із видів інтересів не має пріоритету, а важливо досягати розумної рівноваги між ними, допускаючи ситуативну перевагу одних над іншими залежно від конкретних обставин. Другий підхід акцентує увагу на домінуванні приватних інтересів, вважаючи рівень їх захищеності критерієм дотримання принципу верховенства права та показником гуманності й орієнтації держави на людину. Третій підхід віддає перевагу публічним інтересам, розглядаючи їх як фундамент ефективної кримінальної юстиції, що виконує завдання протидії злочинності та реалізує позитивний обов'язок держави щодо забезпечення юридичного захисту і належного розслідування [70, с. 120].

Говорячи про реалізацію механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, ми можемо виділити наступні економічні чинники: 1) вартість реалізації механізму; 2) процесуальна економія при реалізації механізму; 3) економічна вигода застосування механізму.

Щодо соціальних чинників, ми можемо виокремити: 1) забезпечення соціальної справедливості; 2) втілення ідеї соціальної держави.

Вартість реалізації механізму – передбачає аналіз фінансових витрат на здійснення слідчих, процесуальних та організаційних дій, необхідних для гарантування прав усіх учасників провадження. Вартість включає заробітні плати персоналу, матеріальне забезпечення, витрати на експертизи, правову допомогу тощо.

Процесуальна економія при реалізації механізму відображає ефективність розподілу ресурсів у кримінальному процесі, уникнення

дублювання функцій, зменшення часу розгляду справ без шкоди для якості провадження та дотримання прав осіб.

Економічна вигода застосування механізму може виявлятися у зниженні витрат держави на утримання осіб у слідчих ізоляторах, запобіганні помилкових рішень, зменшенні кількості апеляцій і переглядів справ, а також у збереженні продуктивного потенціалу особи, яку несправедливо могли б притягнути до відповідальності.

Забезпечення соціальної справедливості передбачає рівний доступ до правосуддя, захист прав незалежно від соціального статусу, матеріального становища чи будь-якої іншої характеристики особи. Соціальна справедливість є наріжним каменем довіри громадян до системи правосуддя.

Втілення ідеї соціальної держави зобов’язує державу забезпечувати гідні умови для захисту прав особи, сприяти реінтеграції осіб, які перебувають у конфлікті з законом, та запобігати соціальному відчуженню або дискримінації в процесі здійснення кримінального провадження.

Абсолютно нез’ясованими і нерозкритими у контексті України залишаються економічні наслідки здійснення кримінального судочинства, які безпосередньо пов’язані з реалізацією механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. Належна реалізація механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження є ключовою умовою законності, справедливості та ефективності кримінального судочинства. Порушення або формальне застосування таких механізмів може призводити до істотних негативних наслідків, серед яких – притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які їй не підлягають, або застосування щодо особи більш суворої санкції, ніж передбачено обґрунтованими обставинами справи.

Наслідки подібних ситуацій виходять за межі юридичної площини і проникають у соціальну та економічну сферу. Особа, що зазнала неправомірного кримінального переслідування, втрачає соціальну інтегрованість, довіру до правової системи, а також економічну стабільність. Втрата роботи, обмеження у праві на пересування, суспільне таврування – усе це є прямими або

опосередкованими наслідками недосконалого або неправомірного застосування механізмів захисту прав.

Баланс соціальних і економічних чинників у реалізації механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження – це оптимальне співвідношення між соціальними аспектами (інтереси особи, суспільства, доступ до правосуддя тощо) та економічними (витрати на правоохоронну систему, фінансування юридичної допомоги, ефективність використання ресурсів), спрямоване на гарантування справедливого, рівного та ефективного захисту прав осіб, залучених у кримінальний процес, без порушення принципів верховенства права та соціальної справедливості. Його можна визначити як систему правил і підходів.

Фінансування кримінального провадження має належно забезпечувати реалізацію прав його учасників. Для ефективної реалізації прав учасників кримінального провадження необхідне не лише правове закріплення таких прав, а й належне матеріальне забезпечення. Витрати на правову допомогу, переклад для осіб, які не володіють державною мовою, проведення експертиз, транспортування обвинувачених, забезпечення доступу до правосуддя – усе це потребує передбачуваного і стабільного фінансування з боку держави. Недостатність бюджетного фінансування призводить до формального або обмеженого здійснення прав, таких як право на захист, право бути почутим, право на справедливий суд. Таким чином, фінансування – це не лише адміністративна категорія, а й безпосередній елемент механізму захисту прав людини.

У рамках кримінального провадження органи слідства, обвинувачення і суд мають прогнозувати економічні і соціальні наслідки прийнятого рішення, формуючи належне співвідношення між ними і необхідністю реалізації правових норм. Система кримінального правосуддя повинна бути не лише справедливою, а й ефективною з точки зору економічного і соціального впливу. Прийняття рішення про взяття під варту, наприклад, має враховувати не тільки тяжкість злочину, а й потенційні соціальні наслідки – втрату роботи, дестабілізацію

родини, зростання соціального навантаження на державу. Аналогічно, у випадку з вироком – необхідно оцінювати, чи досягнуто загальної і спеціальної превенції із застосуванням найменш витратних засобів (альтернативних покарань). Таким чином, у правозастосування слід інтегрувати модель аналізу впливу (impact assessment) для досягнення балансу між цінностями права і реаліями соціально-економічного життя.

У межах кримінального провадження мають оцінюватися витрати на діяльність органів та інституцій, а також вигода, отримана в результаті здійснення кримінального провадження. Кримінальне переслідування повинно бути одночасно доцільним із точки зору встановлення істини, відновлення справедливості, і обґрунтованим з погляду витрат. Держава повинна формувати підходи до оцінки співвідношення "витрати – результат" у кримінальному провадженні. Це включає витрати на проведення розслідування, процесуальне забезпечення (експертизи, допити, судові засідання), тримання особи під вартою тощо. Водночас слід оцінювати й потенційну "вигоду" – відновлення справедливості, зниження рівня рецидиву, підвищення довіри до правосуддя. Такий підхід дозволить уникати зайвих процесуальних дій та зосередити основний фокус уваги на справах, де інтерес суспільства є дійсно пріоритетним.

Застосування в юриспруденції терміну "механізм" дозволило сформулювати підпорядковану ієрархію специфічних правових інструментів. До них належать: 1) правовий механізм; 2) механізм правового регулювання; 3) механізм забезпечення прав і свобод. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження є складовою механізму забезпечення прав і свобод. Ця складова отримала свою конкретизацію з огляду на специфіку кримінального провадження. Крім того, у складі цього механізму можуть бути виділені специфічні підмеханізми, які виникають у зв'язку зі зміною стадій кримінального провадження, надання учаснику кримінального провадження певного процесуального статусу.

Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження є частиною загального механізму правового регулювання, що характеризується

наявністю процесуальних гарантій, інституційної інфраструктури (суд, прокуратура, адвокатура), а також міжнародно-правових стандартів, які імплементовані у КПК України.

На реалізацію механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження впливають не лише юридичні, а й соціально-економічні фактори, які виступають нерозривною основою його ефективної реалізації.

1.4. Теоретичні аспекти зв'язку оцінних понять і механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження

Належне продовження нашого дисертаційного дослідження неможливе без встановлення відповіді на питання щодо теоретичних аспектів зв'язку оцінних понять і механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження.

Безумовно, цей зв'язок існує. Хоча за роки незалежності України не було досліджень, присвячених цій темі, ми впевнені, що цей зв'язок має відчутне значення для функціонування ефективного та справедливого кримінального правосуддя, оскільки оцінні поняття виступають важливими елементами, через які реалізується або, навпаки, обмежується обсяг процесуальних прав і обов'язків особи. Відсутність в них чіткого змістового наповнення створює ризик неоднакового тлумачення та застосування з боку суб'єктів кримінального провадження, що, своєю чергою, може призвести до порушення належного застосування механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження.

Тому актуальним є завдання не лише ідентифікувати перелік основних оцінних понять, що використовуються у кримінальному процесі, але й визначити їхню роль у структурі правозастосування, а також розробити методологічні підходи до уніфікації та інтерпретації таких понять у межах механізму забезпечення прав учасників провадження. Це дозволить закласти основу для більш передбачуваного, прозорого та ефективного функціонування системи

кримінального правосуддя, що відповідає стандартам верховенства права та міжнародним зобов'язанням України.

Юридичні конструкції мають властивість об'єднуватись, нашаровуватись, співфункціонувати. Це викликано тим, що право як регулятор суспільних відносин, має системний характер. Оскільки право регулює суспільні відносини, його норми мають бути взаємопов'язаними та систематизованими. Тому право – це цілісна нормативна система, а не просто сукупність розрізнених правил [175, с. 10]. Відповідно, його елементи наділені чітким зв'язком.

Оцінні поняття і механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження є юридичними конструкціями, що випливає з їх структури і будови, які визначають їх ознаку "конструкційності" [345, с. 59]. Проводячи аналогію, їх можна порівняти з взаємопов'язаними шестернями, які рухаються в певному напрямку і забезпечують роботу одна одної. Це зумовлено наскрізним характером – механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження і оцінні поняття активно використовуються на всіх можливих етапах кримінального провадження.

Тлумачний словник української мови визначає поняття зв'язку як співвідношення між різними факторами, явищами, подіями і т. ін., засноване на взаємозалежності і взаємообумовленості [237]. Відповідно, між оцінними поняттями і механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження виникає певне співвідношення, що засноване на їх взаємообумовленості і взаємозалежності.

Виходячи з наведеного вище, слід сформулювати *основні передумови виникнення* теоретичного зв'язку між оцінними поняттями і механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження. Належне розуміння підґрунтя цього зв'язку дасть краще розуміння того, що він собою представляє. В основі нашого формулювання лежить спроба пошуку і встановлення закономірностей, що слугують певним фактором об'єднання між складними юридичними конструкціями.

1) Передусім, ведучи наукову дискусію про кримінальне процесуальне

право, слід пам’ятати про ***його системний характер***. Система – термін, що набув широкого застосування в сучасній науці. Як слушно зауважує Тарнавська Т. В., поняття “система”, пройшовши тривалий історичний розвиток, із середини XX століття набуло статусу одного з основоположних у філософсько-методологічному та спеціально-науковому дискурсах. Як форма представлення об’єкта наукового пізнання, воно виступає універсальною й базовою категорією [232, с. 138].

Термін “система” займає центральне місце в сучасному науковому дискурсі і є однією з фундаментальних категорій сучасної філософії науки та спеціалізованих академічних дисциплін. Походячи від грецького слова σύστημα (sýstēma), що означає “ціле, складене з частин” або “організоване ціле”, це поняття зазнало значної історичної еволюції, ставши особливо популярним у середині 20-го століття, у зв’язку зі зміною уявлень людства про інформацію і роботу з нею, виникненням теорії систем і кібернетичної науки.

У найширшому епістемологічному сенсі систему можна визначити як певну сукупність взаємопов’язаних, взаємодіючих елементів, що утворюють певну цілісність, організовану у певну структуру і спрямовану на досягнення визначеної функції або мети. Це передбачає не лише наявність компонентів, а й існування значущих і регульованих зв’язків між ними, які дозволяють системі проявляти властивості, не властиві її окремим елементам (так звані емерджентні властивості). З методологічної точки зору, система є одночасно моделлю реальності та засобом розуміння складних явищ. Як така, система служить формою наукової абстракції, за допомогою якої дослідник може виділити основні компоненти явища, визначити характер їх взаємозв’язків та проаналізувати внутрішню логіку їх функціонування. Говорячи про складові системи, Щерба Д. В. визначає наступні: 1) цілісність і подільність; 2) зв’язок між елементами; 3) впорядкованість; 4) інтегративні якості [266, с. 15–16].

У юридичній сфері поняття системи застосовується для опису структурної єдності та функціональної узгодженості правових норм, інститутів та принципів. Правові системи, процедурні системи (такі як кримінальний

процес) або інституційні системи (наприклад, системи правосуддя або правоохоронні системи) розглядаються як динамічні утворення, що характеризуються внутрішньою узгодженістю, ієрархічною структурою та здатністю до саморегулювання та адаптації до соціальних змін. У контексті цієї дисертації система є не просто описовою категорією, а теоретичною та методологічною конструкцією, яка дозволяє проводити цілісний та структурований аналіз об'єкта дослідження – сукупність правових норм, процесуальний механізм або більш широке соціально-правове явище. Вона забезпечує необхідну концептуальну основу для розуміння того, як окремі компоненти взаємодіють між собою.

Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження і оцінні поняття існують на рівні систем – процедурної системи кримінального процесу, інституційних – правоохоронної і судової, а загалом – правової. Відповідно, існування декількох елементів у межах однієї системи веде до логічного результату, який проявляється у виникненні зв'язків між ними.

2) ***Наявність норм з відкритою (оцінною) диспозицією.*** Категорія правових норм з відкритою (оцінною) диспозицією займає важливе місце в сучасній правовій теорії, особливо у контексті реалізації та захисту суб'єктивних прав і правових інтересів. На відміну від суворо визначених правових норм, які передбачають чіткі, категоричні імперативи, оцінні норми характеризуються певною семантичною відкритістю. Оцінні норми виконують подвійну функцію.

По-перше, вони дозволяють правовій системі залишатися гнучкою та чутливою до індивідуальних обставин, тим самим уникаючи надмірного формалізму.

По-друге, вони слугують механізмом для вбудовування етичних, соціальних та культурних стандартів у правовий процес.

Це особливо актуально в сфері кримінального процесу, де баланс між індивідуальними правами та суспільними інтересами вимагає виваженої правової реакції. У цьому контексті важливо зауважити, що механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження є певним результатом

направленої діяльності законодавця – для його формування необхідно створити чіткі і достатні правові умови. Оцінні поняття є “природним” продуктом нормотворення, часто виникають не в результаті цілеспрямованої діяльності, а як певний наслідок неможливості чіткого і однозначного регулювання суспільних відносин.

3) ***Необхідність гнучкого, але контрольованого правозастосування.*** Належне застосування механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження обмежене змістом правових норм, які регламентують його (застосування) порядок. Відповідно, існування в тексті нормативно-правового акту, в випадку з кримінальним судочинством – КПК України оцінних понять сприяє гнучкішому та оперативнішому забезпеченню роботи складових механізму.

4) ***Теоретична потреба у визначенні методологічного підходу до тлумачення.*** Щоб забезпечити єдність правозастосування, потрібно виробити науково обґрунтовані критерії тлумачення та застосування оцінних понять. Це передбачає, що зв’язок між ними та механізмом забезпечення прав має не випадковий, а закономірний, теоретично обґрунтований характер.

Таким чином, встановивши передумови, ми можемо перейти безпосередньо до аналізу зв’язку між оцінними поняттями і механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження, який проявляється у низці форм:

1) оцінні поняття є інструментом гнучкої реалізації механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. Важливою особливістю оцінних понять є їх залежність від конкретних обставин: їх зміст уточняється лише при застосуванні, хоча й у рамках відповідної норми права. Це робить їх засобом індивідуалізації правового регулювання, що дозволяє враховувати специфіку кожної ситуації [158, с. 97]. Більше того, як слушно зауважують Коломоєць Т. О., Біленко В. А., оцінні поняття є інструментом узагальнення, що дозволяє оптимізувати зміст правової норми до певної необхідної форми [33, с. 77].

Оцінні поняття дозволяють застосовувати механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження відповідно до обставин і передумов конкретного провадження. Таким чином, суворий нормативізм закону втрачає свої гострі кути, які неодмінно виникають при зустрічі з правовою реальністю. Оцінні поняття дозволяють охопити всю картину правового явища і належним чином реалізувати функції кожного з елементів механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. Оцінні поняття виконують функцію своєрідного інструменту адаптації в межах правозастосування – вони підвищують ефективність реалізації прав у реальних умовах.

2) Застосування оцінних понять дозволяє використовувати механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження дискреційно. Однією зі складових досліджуваного нами механізму є інституційні повноваження органів і посадових осіб. Ці інституційні повноваження становлять визначені законом межі діяльності органів і посадових осіб, залучених до кримінального провадження.

Чітко унормований характер кримінального провадження слугує обмеженню варіативності повноважень. У той же час, наявність оцінних понять дозволяє ввести в кримінальне провадження елемент дискреції – можливості вибору певного варіанту дії чи вибору між дією і бездіяльністю. В юридичній науці зустрічається критика дискреції, яка підкреслює, що дискреційні повноваження є недоліком закону, що не несе ніякого позитивного впливу на правову систему [40, с. 20], однак ми вважаємо, що в цілому дискреція є позитивним явищем.

Наприклад, візьмемо ч. 2 ст. 223 КПК України [126], що встановлює вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій. У згаданій нормі закріплюється підстава для проведення слідчих (розшукових) дій, а саме: наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення мети слідчої (розшукової) дії. “Достатні відомості” у контексті цієї норми є оцінним поняттям. Під достатніми відомостями може розумітися наявність в уповноважених органів певної інформації, що слугує розумінню необхідності застосування тієї чи іншої

слідчої/розшукової дії. При цьому перед органом і його посадовими особами виникає завдання оцінки цієї інформації, зіставлення її з переслідуваною метою і, як кінцевий результат, вибору одного з можливих варіантів дій чи бездіяльності. Таким чином, уповноважені органи і посадові особи не обмежуються чіткими нормативними рамками, а отримують завдяки оцінному поняттю певну свободу вибору власних дій.

3) Оцінні поняття сприяють системній реалізації механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. Як слушно зауважив Паршак С. А., ефективність у сфері кримінального правосуддя зумовлюється не лише проголошенням прав людини, а й в забезпеченні ефективного механізму їх здійснення [174, с. 161]. Оцінні поняття, завдяки змістовній широті, слугують інструментом заповнення прогалин правового регулювання, що мають місце при застосуванні механізму забезпечення прав. Завдяки своїй змістовній ширині, багатозначності та гнучкості, вони виступають універсальним інструментом правозастосування в умовах нормативної неповноти, складності або новизни ситуацій, що виникають у межах кримінального провадження.

При застосуванні механізму забезпечення прав можуть виникати ситуації, коли формальні правові норми не містять прямої відповіді на питання, яким чином слід реалізовувати чи захищати конкретне право особи. Це може бути зумовлено як наявністю прогалин у правовому регулюванні, так і тим, що з боку органу правотворчості неможливо об’єктивно детально регламентувати всі потенційні правові випадки. В подібних ситуаціях саме оцінні поняття дозволяють суб’єкту правозастосування адаптувати загальні норми до конкретного випадку. Оцінні поняття не лише компенсують відсутність чіткої регламентації, а й забезпечують змістовну і логічну цілісність правозастосовної діяльності.

Оцінні поняття не є загрозою юридичній визначеності, а навпаки – елементом, що забезпечує живий зв’язок між нормою і реальністю, дозволяючи зберігати ефективність механізму забезпечення прав навіть у випадках правової невизначеності. Вони дають змогу суб’єктам кримінального провадження –

суду, прокурору, слідчому, – діяти не лише у межах закону, а й відповідно до його духу, реалізуючи принципи пропорційності, справедливості та розумності.

У системному вимірі, застосування оцінних понять сприяє інтеграції різнорівневих правових норм (конституційних, процесуальних, міжнародно-правових) у єдину координовану правозастосовну практику, де реалізація прав особи є не лише формальною процедурою, а змістовною, ціннісною взаємодією особи і держави в межах кримінального процесу.

4) Оцінні поняття формують варіативність наслідків при застосуванні механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. Механізм забезпечення прав має не лише процедурну, а й результативну спрямованість – його кінцева мета полягає в ефективному та належному захисті, реалізації та, за потреби, відновленні прав і свобод учасників кримінального провадження. Однак шлях до досягнення цього результату не є одноманітним чи стандартизованим: він вимагає урахування індивідуальних обставин справи, особливостей процесуального статусу суб'єкта, контексту правопорушення, а також принципів здійснення кримінального провадження. Оцінні поняття, у свою чергу, наділені гнучкістю й еластичністю змісту, що дозволяє реалізовувати норму належно з урахуванням тієї правової ситуації, яка склалась [252, с. 135].

Саме в цьому контексті оцінні поняття відіграють ключову роль, оскільки дозволяють сформувати варіативну палітру правових наслідків у межах реалізації механізму забезпечення прав. Наприклад, поняття "суттєве порушення права на захист" або "розумний строк провадження" можуть бути інтерпретовані по-різному залежно від конкретної ситуації, що, своєю чергою, вплине на обсяг втручання держави, можливість скасування процесуального рішення чи визнання доказів недопустимими.

При цьому, не можна не погодитися з думкою Тарасюка С. М. про те, що запровадження окремих обмежень прав і свобод учасників кримінального провадження зумовлене необхідністю забезпечення безпеки громадян і захисту суспільства від зростання злочинності. Водночас пріоритетне значення має

належне забезпечення прав і законних інтересів учасників провадження, що жодним чином не суперечить завданню ефективної протидії злочинності. При цьому важливо дотримуватися принципу пропорційності: обмеження прав мають бути мінімальними, але водночас достатніми для досягнення цілей кримінального провадження [230, с. 23].

Правильне застосування оцінних понять не лише дозволяє обрати найбільш відповідну форму правової реакції, але й сприяє індивідуалізації правозастосування, що є однією з ознак справедливого кримінального процесу. Досліджуючи конкретну правову ситуацію в процесі застосування оцінного поняття, правозастосувач фактично визначає його (оцінного поняття) зміст, що відображається на безпосередніх наслідках [45, с. 22–23]. Так, різні правові рішення можуть бути наслідком оцінки одного й того ж факту – наприклад, порушення права особи на кваліфіковану правову допомогу – але з урахуванням характеру, ступеня та контексту порушення.

Оцінні поняття забезпечують гнучкість, варіативність і адаптивність механізму забезпечення прав, що дозволяє йому залишатися ефективним у складних, неоднозначних або нестандартних процесуальних ситуаціях. Водночас саме ця варіативність вимагає високого рівня професіоналізму та правової культури з боку правозастосовувача, який має не лише ідентифікувати релевантне оцінне поняття, а й обґрунтовано визначити його зміст та відповідні правові наслідки в кожному конкретному випадку.

5) Процесуальні гарантії слугують механізмом належного застосування оцінних понять. Застосування оцінних понять у межах реалізації механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження можна порівняти з функціонуванням механізму стримувань і противаг. Обидві юридичні конструкції – як механізм забезпечення прав, так і оцінні поняття – є взаємопов’язаними складовими правозастосовної системи, що існують в постійній взаємодії. Їхня функціональна природа зумовлює те, що кожна з них впливає на іншу, вступає з нею у певний діалог, але водночас – стримує, обмежує і коригує її реалізацію.

Механізм забезпечення прав, до компонентів якого належать процесуальні гарантії, інституційні обмеження, стандарти доказування та можливість судового контролю, відіграє роль системи противаг щодо дискреційного застосування оцінних понять. Він запобігає довільному або упередженому тлумаченню таких понять, встановлюючи рамки правомірності та забезпечуючи правову визначеність. У цьому сенсі механізм діє як стримувальний чинник, що запобігає зловживанню повноваженнями та забезпечує справедливе здійснення кримінального провадження.

Оцінні поняття надають правозастосовувачу гнучкість та простір для адаптації норм до конкретних життєвих обставин, що часто є необхідним для досягнення процесуальної справедливості. Саме завдяки оцінним поняттям механізм забезпечення прав не перетворюється на жорстко формалізовану процедуру, яка ігнорує індивідуальні особливості справи або становище конкретного учасника процесу.

Взаємодія оцінних понять і механізму забезпечення прав набуває характеру саморегулювальної системи, де жоден з елементів не функціонує ізольовано, а ефективність правозастосування залежить від динамічного балансу між змістовною гнучкістю оцінних понять і стабільністю процедурних гарантій реалізації прав. Застосування оцінних понять обумовлює потребу в наявності чітких процедур і гарантій, тоді як сам механізм забезпечення прав потребує гнучких інструментів реагування на складні, унікальні процесуальні ситуації – і такими інструментами виступають оцінні поняття. Ця взаємна обмежувальна динаміка створює баланс між дискрецією та контролем, який є ключовою умовою забезпечення прав людини у кримінальному процесі.

Визначивши форми і передумови зв’язку, ми можемо перейти до наступного етапу нашого дослідження і розкрити види зв’язку, які виникають між оцінними поняттями і механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження.

Дослідження ***структурного зв’язку*** між оцінними поняттями та механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження вимагає

методологічного звернення до системної теорії, відповідно до якої право розуміється як складна, ієрархічно організована та внутрішньо взаємопов'язана система. Однією з характерних рис цієї системи є структурний зв'язок [149, с. 11]. У цих рамках як механізм забезпечення прав, так і оцінні правові поняття не є ізольованими явищами, а є взаємозалежними компонентами, що функціонують у рамках єдиної структури кримінального провадження.

Під "структурним зв'язком" у цьому дослідженні мається на увазі не просто співіснування обох елементів у межах одного правового поля, а їх певна функціональна інтеграція, тобто форма взаємодії, в якій існування та функціонування одного елемента (механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження) обумовлюється або залежить від наявності та змісту іншого (оцінних понять).

Оцінні концепції часто слугують певними маркерами для активації або обмеження конкретних процесуальних гарантій у межах функціонування механізму. Наприклад, оцінка того, чи мало місце "істотне порушення права на перехресний допит", має вирішальне значення для визначення недопустимості доказів відповідно до ст. 87 КПК України. Застосування запобіжних заходів на основі клопотання слідчого, прокурора відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 184 КПК України повинно містити обґрунтування неможливості запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, шляхом застосування більш м'яких запобіжних заходів. Це не суто формальні категорії – вони вимагають контекстуального, дискреційного тлумачення побудованого на основі конкретних обставин справи. Таким чином, застосування ключових процесуальних гарантій у межах механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження залежить від правильного тлумачення таких оцінних термінів.

У цьому відношенні оцінні поняття виконують роль структурних інструментів, за допомогою яких реалізується механізм забезпечення прав. Це визначає їхню взаємозалежність: кожен з елементів підтримує та обумовлює функціонування іншого, утворюючи єдину, скоординовану систему правового

реагування та правозастосування.

Ця взаємозалежність обумовлюється тим, що оцінні поняття вносять гнучкість та адаптивність у процес прийняття правових рішень, дозволяючи процесуальним нормам залишатися ефективними в динамічних, непередбачуваних або складних фактичних контекстах. І навпаки, механізм захисту прав забезпечує інституційну та процесуальну основу, за допомогою якої результати оцінки поняття можуть бути законно інтерпретовані, оскаржені та переглянуті.

З точки зору системної теорії, особливо в працях Нікласа Лумана, такі взаємодії між елементами означають функціональну інтеграцію підсистем, що утворюють частину ширшої регуляторної мережі, яка зберігає стабільність системи, дозволяючи при цьому внутрішні варіації [351]. Відповідно, взаємозв'язок між оцінними поняттями та механізмом забезпечення прав можна розглядати як мережу внутрішніх зв'язків, що забезпечують узгоджене функціонування кримінального процесу як нормативної системи.

Окрім їхньої структурної взаємодії у межах кримінального процесу, оцінні правові поняття та механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження також пов'язані на ***нормативному рівні***. Цей зв'язок випливає з їхньої спільної функції в нормативній ієрархії права: обидва елементи діють не лише як абстрактні принципи, а як нормативно обов'язкові інструменти, що керують, обмежують та уповноважують дії учасників провадження, включаючи суддів, прокурорів, адвокатів, дізнавачів та слідчих органів.

Нормативний зв'язок означає, що оцінні поняття вбудовані в правові норми, які підлягають виконанню, перегляду та несуть певні правові наслідки. Вони не стоять поза законом або поруч із ним, а є частиною текстуального та інтерпретаційного ядра закону. Функціонування механізму забезпечення прав – такого як виключення незаконно отриманих доказів, право на свободу та безпеку або право на правову допомогу – часто залежить від правових норм, що містять оцінні поняття.

Наприклад, ст. 29 Конституції України та ст. 5 Конвенції про захист прав

людини та основоположних свобод [110] гарантують право на свободу та особисту недоторканність, але допускають позбавлення волі лише у випадках, встановлених законом, і лише за наявності “вмотивованого рішення суду”. Термін “вмотивоване рішення суду” є за своєю суттю оцінним, проте його наявність у обов’язкових конституційних та наднаціональних нормах свідчить про його нормативний статус. Його тлумачення визначає, чи застосовуються процесуальні гарантії та чи відповідає затримання нормам закону. Стаття 87 КПК України дозволяє виключати з доказової бази докази, отримані в результаті “істотних порушень” процесуальних прав. Знову ж таки, поняття “істотності” не визначається жорсткими критеріями, а залишається предметом тлумачення суду. Проте наслідки застосування цього поняття мають суттєве нормативне значення: вони можуть призвести до визнання доказів недопустимими, що безпосередньо впливає на справедливість і законність судового розгляду.

Це ілюструє ключовий аспект нормативного зв’язку: оцінні поняття слугують нормативними пороговими критеріями. Вони позначають точку, в якій настають правові наслідки, такі як визнання порушення прав, визнання доказів недійсними або застосування процесуальних засобів правового захисту. Оцінні поняття поєднують абстрактну нормативну структуру закону з його конкретним застосуванням у конкретних процесуальних контекстах.

Крім того, гнучкість тлумачення, притаманна оцінним поняттям, не підриває їх нормативний характер. Навпаки, вона посилює здатність закону реагувати на фактичну складність, етичні виклики та мінливі суспільні цінності. Таким чином, закон визнає, що не всі нормативні рішення можуть бути прийняті заздалегідь; деякі з них повинні прийматися уповноваженими процесуальними суб’єктами на основі їхньої оцінки розумності, пропорційності або необхідності, тобто шляхом тлумачення певної норми.

Хоча структурні та нормативні взаємозв’язки між оцінними правовими поняттями та механізмом забезпечення прав встановлюють основоположну логіку їх взаємодії, саме завдяки їх функціональній взаємозалежності ці відносини набувають практичного та оперативного значення. ***Функціональна***

взаємозалежність стосується взаємних ролей, які оцінні поняття та механізми забезпечення прав відіграють у реалізації справедливості, зокрема у контексті прийняття рішень, дискреційних повноважень та динамічного забезпечення процесуальних гарантій.

По суті, оцінні поняття діють як функціональні інструменти у межах функціонування процесуальних гарантій. Вони дозволяють правовим нормам враховувати фактичну мінливість, індивідуалізувати правосуддя та підтримувати необхідний рівень гнучкості в правозастосуванні. І навпаки, механізм забезпечення прав забезпечує інституційну та процедурну основу, за допомогою якої ці оцінні поняття застосовуються та переглядаються. Ці два явища не можуть функціонувати ізольовано; кожен з них забезпечує та формує функціонування іншого.

Оцінні поняття часто слугують умовами для запуску механізму забезпечення прав. Такі терміни, як “достатні підстави” або “істотне порушення”, є не просто лінгвістичними формулюваннями; вони становлять функціональні пороги, які процесуальні суб’єкти повинні оцінити перед тим, як розпочати або закінчити процесуальні дії. Наприклад, функціональна ефективність судового контролю за затриманням базується на здатності суду оцінити, чи існує “обґрунтована підозра” – поняття, яке залишається відкритим, але є функціонально визначальним.

Якість та легітимність прийняття юридичних рішень у таких контекстах значною мірою залежать від того, як ці оцінні стандарти інтерпретуються та обґрунтовуються. На практиці застосування оцінного поняття служить як засобом реалізації права, так і тестом інституційної компетентності та доброчесності.

Епістемологічний зв’язок (епістемологія – розділ філософії, який вивчає проблеми відношення знання до реальності, природи пізнання, досліджує загальні передумови пізнавального процесу, виявляє його умови і критерії істинності [237]) між оцінними правовими поняттями та механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження стосується природи

правових знань, міркувань та розуміння, що застосовуються при застосуванні цих конструкцій. На відміну від формальних правових норм, які можуть застосовуватися механічно, оцінні поняття вимагають тлумачення, контекстуалізації та обґрунтування. Ця інтерпретаційна робота епістемологічно співвідносна з міркуваннями, необхідним для оцінки того, чи було реалізовано, обмежено або порушено право в кримінальному провадженні.

Оцінні поняття і механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження ґрунтуються на спільній епістемологічній основі – вони вимагають застосування юридичного міркування, заснованого на принципах, прецедентах та нормативних очікуваннях. Для того щоб визначити, чи було "істотне порушення" права або чи дотриманий "розумний строк", правник повинен інтерпретувати і тлумачити неоднозначні формулювання, зважити фактичні обставини та застосувати ціннісні правові стандарти.

Цей процес не є суто описовим або фактичним – він є конструктивним і аргументативним. Він передбачає конструювання значення з відкритих юридичних термінів і застосування цього значення у межах цілі досягнення справедливості. Юридичне тлумачення стає когнітивним інструментом, за допомогою якого оцінні поняття та механізми забезпечення прав реалізуються.

Оцінні поняття та механізми забезпечення прав є взаємозалежними на рівні епістемології – вони спираються на однакові методи юридичного дослідження, судження та обґрунтування. Тлумачення стає не лише технікою, а й когнітивною умовою для функціонування процесуальної системи в цілому.

Епістемологічні відносини характеризуються тим, що можна назвати нормативно-епістемологічною циклічністю. Тобто зміст прав впливає на інтерпретацію оцінних понять, а розуміння оцінних понять, у свою чергу, формує те, як визначаються та захищаються права. Ця циклічність не означає довільність; навпаки, вона забезпечує взаємопідсилюючу динаміку між оцінними поняттями та нормативністю.

Проведене дослідження виявило глибокий і багатогранний взаємозв'язок між оцінними поняттями та механізмом забезпечення прав учасників

кримінального провадження. Незважаючи на відсутність належного опрацювання цієї теми в українській правовій доктрині, наше дослідження доводить, що цей зв'язок існує. При цьому, він є не лише теоретично значущим, але й має важливе практичне значення для ефективного функціонування системи кримінального правосуддя, спрямованої і орієнтованої на досягнення справедливості.

Ми визначили та проаналізували кілька основних передумов теоретичного зв'язку між оцінними юридичними поняттями та механізмом захисту прав учасників кримінального провадження, зокрема:

1) системний характер кримінального процесуального права;

2) поширеність та функціональна роль правових норм з відкритою структурою;

3) необхідність гнучкого, але контрольованого правозастосування;

4) необхідність розробки надійних методологій тлумачення.

Крім того, це дослідження окреслило п'ять ключових функціональних форм, в яких проявляється взаємодія між оцінними поняттями та механізмом захисту прав:

1. Оцінні поняття функціонують як інструменти для гнучкої реалізації процесуальних прав.

2. Вони дають змогу дискреційно застосовувати процесуальні гарантії, зокрема шляхом надання інституційним суб'єктам автономії в інтерпретації.

3. Вони підтримують системну узгодженість та заповнюють нормативні прогалини в правовій базі.

4. Вони створюють варіативність правових результатів.

5. Вони обмежуються та структуруються процесуальними гарантіями, утворюючи саморегульовану систему стримувань і противаг.

Дослідження також показало, що взаємозв'язок між цими двома поняттями є структурно, нормативно, функціонально та епістемологічно вбудованим у кримінальний процес. Структурно оцінні поняття є важливими

складовими правових механізмів, що активують або обмежують дію процесуальних прав. Нормативно вони мають юридичну силу і часто закріплені в обов'язкових конституційних положеннях. Функціонально вони діють як процесуальні умови та порогові значення в застосуванні процесуальних норм. Епістемологічно обидва конструкти спираються на інтерпретативне юридичне міркування, що включає ціннісні судження та контекстуальний аналіз.

Отже оцінні поняття та механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження є глибоко взаємозалежними. Їх взаємодія утворює складний нормативний взаємозв'язок, де правова визначеність поєднується з контекстуальною чутливістю, а процесуальна справедливість постійно адаптується як до букви, так і до духу закону. Визнання та систематичний аналіз цієї взаємодії є надзвичайно важливими для підвищення передбачуваності, прозорості та справедливості кримінального правосуддя.

Висновки до розділу 1

За результатами дослідження теоретико-правових засад оцінних понять у кримінальному процесуальному праві та їх співвідношення з механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження, проведеного у першому розділі, можна сформулювати такі висновки.

1. Аналіз наявних наукових підходів до визначення оцінних понять та їх місця в системі правового регулювання дав змогу запропонувати авторське розуміння цієї категорії. Оцінні поняття – це закладені в правових термінах змістовно широкі і формально не визначені поняття, які набувають конкретизації та уточнення в процесі інтелектуального аналізу і оцінки контексту конкретних обставин справи чи правовідносин, що здійснюється суб'єктом правозастосування на підставі його дискреційних повноважень та може передбачати варіативність правових наслідків чи змістовних характеристик для об'єктів правозастосування. Змістовний обсяг оцінного поняття може бути представлений у вигляді рамки з верхніми та нижніми межами: у межах цієї

рамки суб’єкт правозастосування на власний розсуд вирішує, наскільки зміст поняття корелює з конкретними фактичними обставинами правовідносин.

2. На підставі проведеної класифікації оцінних понять у кримінальному процесуальному праві виокремлено чотири класифікаційні підстави. Залежно від цільової спрямованості оцінні поняття поділяються на ті, що потребують простої оцінки, та ті, застосування яких вимагає глибокого аналізу й урахування всієї сукупності фактичних даних. За правовим наслідком застосування розрізняються поняття, що встановлюють варіативність прав, варіативність обов’язків або можливість виникнення як прав, так і обов’язків для об’єктів їхнього впливу. Залежно від кола осіб, щодо яких застосовуються оцінні поняття, вирізняються загальні (що поширюються на учасників кримінального провадження у загальному порядку) та спеціальні (що застосовуються до визначеного кола осіб – народних депутатів України, адвокатів, неповнолітніх та інших у межах особливого порядку кримінального провадження). За змістовним спрямуванням оцінні поняття класифікуються на кількісні – орієнтовані на числові дані, та якісні – орієнтовані на абстрактні характеристики.

3. Дослідження оцінних понять у контексті зарубіжної та вітчизняної правової доктрини засвідчило суттєву відмінність між підходами різних правових традицій до цього явища. Категорія “оцінні поняття”, на відміну від інших конструкцій юридичної техніки, не використовується в західній правовій доктрині в тотожному значенні. В англомовній науці функціонально суміжними є категорії “vague legal terms” (невизначені юридичні поняття), “open-textured legal terms” (юридичні поняття з відкритою текстурою) та “evaluative judgement” (оцінне судження), де оціночний елемент є лише одним із декількох складових змісту, а не визначальною ознакою. З урахуванням цього констатується, що українська правова доктрина розвиває власний науковий шлях у вченні про оцінні поняття, однак для розширення наукового обміну та інтеграції вітчизняної юридичної науки в міжнародний дискурс необхідне звернення до надбань англомовної правової думки.

4. Ретроспективний аналіз засвідчив, що оцінні поняття є невід’ємною

складовою нормативно-правових актів упродовж усього історичного розвитку людства. Їх наявність у кримінальному процесуальному законодавстві є характерною не лише для сучасних зарубіжних правових систем, а й для державних утворень на теренах сучасної України. Труднощі, пов'язані із застосуванням оцінних понять, простежуються в різні історичні епохи, що підтверджує їх об'єктивний і закономірний характер у системі правового регулювання. Наявність оцінних понять не є вадою законодавчої техніки, а відображає об'єктивну неможливість нормативно охопити всю різноманітність суспільних відносин без надання суб'єктам правозастосування певної дискреції.

5. Застосування в юриспруденції терміна "механізм" дозволило сформулювати підпорядковану ієрархію специфічних правових інструментів, що включає: правовий механізм; механізм правового регулювання; механізм забезпечення прав і свобод. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження є складовою механізму забезпечення прав і свобод особи, конкретизованою з урахуванням специфіки кримінально-процесуальних відносин. У його структурі можуть бути виділені специфічні підмеханізми, що виникають у зв'язку зі зміною стадій кримінального провадження або набуттям учасником певного процесуального статусу.

6. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження є частиною загального механізму правового регулювання та характеризується наявністю процесуальних гарантій, інституційної інфраструктури (суд, прокуратура, адвокатура), а також імплементованих у КПК України міжнародно-правових стандартів. Реалізація цього механізму зумовлюється не лише юридичними, а й соціально-економічними факторами, які є нерозривною основою його ефективного функціонування. Зазначене підкреслює комплексний і міждисциплінарний характер механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження та вказує на необхідність його вивчення не лише в нормативно-догматичному, а й у соціально-правовому вимірі.

7. Проведене дослідження виявило глибокий і багатогранний взаємозв'язок між оцінними поняттями та механізмом забезпечення прав

учасників кримінального провадження, що існує попри відсутність належного опрацювання цієї теми у вітчизняній правовій доктрині. Теоретичну основу цього зв'язку становлять чотири передумови: системний характер кримінального процесуального права; поширеність та функціональна роль правових норм з відкритою структурою; необхідність гнучкого, але контрольованого правозастосування; необхідність розроблення надійних методологій тлумачення. Ці передумови визначають не лише теоретичну значущість зазначеного зв'язку, а й його важливе практичне значення для ефективного функціонування системи кримінального правосуддя, орієнтованого на досягнення справедливості.

8. У ході дослідження встановлено п'ять ключових функціональних форм, у яких проявляється взаємодія між оцінними поняттями та механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження. По-перше, оцінні поняття функціонують як інструменти гнучкої реалізації процесуальних прав. По-друге, вони забезпечують дискреційне застосування процесуальних гарантій, надаючи інституційним суб'єктам автономію в тлумаченні. По-третє, оцінні поняття підтримують системну узгодженість і заповнюють нормативні прогалини у правовій базі. По-четверте, вони породжують варіативність правових результатів, що є необхідною умовою справедливого правозастосування. По-п'яте, оцінні поняття одночасно обмежуються та структуруються процесуальними гарантіями, утворюючи саморегульовану систему стримувань і противаг.

9. Взаємозв'язок між оцінними поняттями та механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження є структурно, нормативно, функціонально та епістемологічно вбудованим у систему кримінального процесу. У структурному вимірі оцінні поняття є важливими складовими правових механізмів, що активують або обмежують дію процесуальних прав. У нормативному – вони мають юридичну силу й нерідко закріплені в обов'язкових конституційних положеннях. У функціональному – виступають процесуальними умовами та пороговими значеннями у застосуванні процесуальних норм. В

епістемологічному – обидва конструкти спираються на інтерпретативне юридичне міркування, що охоплює ціннісні судження та контекстуальний аналіз. Визнання та систематичний аналіз цієї взаємодії є надзвичайно важливими для підвищення передбачуваності, прозорості та справедливості кримінального правосуддя.

РОЗДІЛ 2
ФОРМУВАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ОЦІННИХ ПОНЯТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ ОКРЕМИМИ СУБ'ЄКТАМИ

2.1. Роль і місце суб'єктів правотворчості та правозастосування під час використання оцінних понять

Фундаментальні правові принципи зберігають свою життєздатність і вирішальне значення для ефективного реагування на суспільні потреби та глобальні виклики, попри всі сучасні складнощі [394, с. 12]. Розуміння причин появи гнучкості закону передбачає аналіз ролі тих суб'єктів, які її створюють і застосовують. Першочергово це обумовлено тим, що функціонування правових засад обумовлюється не лише їхньою спроможністю утверджувати постійні та незмінні основи, але й умінням змінюватися, адаптуючись до конкретних обставин. Так, ефективність кримінального законодавства залежить від його здатності поєднувати незмінні принципи законності з необхідною гнучкістю. У сучасному правовому полі досягнення цієї рівноваги здійснюється за допомогою інституту оцінних понять (ОП), які слугують "легітимними клапанами", що дозволяють правовій нормі адаптуватися до унікальних обставин кожної справи. Ми раніше вже неодноразово стверджували, що оцінні поняття, наприклад, "відсутність упередженості", "справедливий суд" або "розумний строк", є ключовим інструментом для забезпечення права на справедливий суд, оскільки їхня гнучкість і нечіткість дозволяють судовим органам інтерпретувати та адаптувати міжнародні правові принципи до конкретних обставин справи та національного законодавства, досягаючи кінцевої мети – справедливості [20, с. 25].

Механізм функціонування оцінних понять є двовекторним процесом, в

якому суб'єкти правотворчості закладають потенціал гнучкості, а суб'єкти правозастосування здійснюють його реалізацію, наповнюючи змістом у межах своєї правозастосовчої дискреції. При цьому, як зазначає Ус О. В., одним з основних завдань законодавця залишається мінімізація використання оцінних понять, а також їх конкретизація та надання таким поняттям визначення, встановлення відповідних орієнтирів і критеріїв для їх тлумачення [243, с. 67]. Одночасно з цим такі прагнення законодавця до скорочення оцінних понять (як ідеал) зіштовхується з реальністю кримінального закону, в якій, наприклад, такі терміни, як "істотна шкода" у злочинах проти власності, є його невідчужуваною частиною [135, с. 204]. Це підкреслює провідну роль суб'єктів правозастосування у формуванні змісту цих понять, особливо, враховуючи те, що суб'єкти правотворчості (законодавці) несуть відповідальність за якість та ясність формулювання цих оцінних категорій.

Правильна кваліфікація злочину важлива для визначення меж державного втручання та юридичної відповідальності, що безпосередньо впливає на права особи, а ця кваліфікація неминуче залежить від юридичної оцінки, яка вимагає від суб'єктів правозастосування (слідчих, прокурорів, суддів) самостійної інтерпретації гнучких, нечітких оцінних понять кримінального процесуального права. Тому питання інтерпретації (тлумачення) правових норм, які містять оцінні поняття, посідає одне з найважливіших місць як у сфері кримінально-процесуальної науки, так і в практиці застосування закону. При цьому, на думку, Середюка В., оскільки оцінні поняття не мають суворо визначеного певного змісту, тому функціональний спосіб тлумачення, що враховує практику застосування та конкретно-історичні умови, забезпечує одноманітне застосування закону та зміцнення законності на практиці [214, с. 42].

Отже, оцінні поняття можна визначити ключовим елементом гнучкості та адаптивності кримінального законодавства, який слугує з'єднуючим елементом між загальною, абстрактною нормою та індивідуальними, унікальними обставинами кожної кримінальної справи. Процес формування та застосування

оцінних понять є динамічним і включає два основних типи суб'єктів: суб'єкти правотворчості та суб'єкти правозастосування.

Суб'єктом правотворчості передусім є законодавчий орган, в Україні – Верховна Рада України. Його діяльність полягає у свідомому включенні до норм Кримінального кодексу України (КК України) абстрактних, гнучких формулювань, забезпечуючи виконання двох важливих завдань: забезпечення гнучкості та стійкості, а також делегування повноважень. Роль законодавця на цьому рівні є фундаментальною: він повинен знайти баланс між принципом правової визначеності та необхідною оперативною гнучкістю норми. Наведені нижче приклади ілюструють, як саме реалізується роль законодавця та яка роль відводиться суб'єктам правозастосування (слідчим, прокурорам, суддям) при наповненні оцінних понять змістом у судовій практиці.

Законодавець не надає вичерпного переліку поняття "тяжкі наслідки" у ст. 367 КК України "Службова недбалість" [122], оскільки тяжкість може проявитися як у значних матеріальних збитках, так і в екологічній катастрофі, чи навіть політичному резонансі, які не завжди можна виміряти виключно у грошовому еквіваленті. Поняття "значна шкода" часто використовується у розділах КК України, що стосуються злочинів проти власності (наприклад, у частині 2 ст. 185 КК України "Крадіжка"), вона є однією з кваліфікуючих ознак, яка підвищує ступінь суспільної небезпеки діяння. Законодавець визначає поріг для "значної шкоди" (наприклад, у Примітці 2 до ст. 185 вказується, що вона визначається з урахуванням матеріального становища потерпілого), але сама оцінка впливу цієї шкоди на життя конкретної особи або сім'ї потерпілого залишається гнучкою.

Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду 08 червня 2021 року ухвалив Постанову у справі № 751/4792/17 (Провадження № 51-1772км21) [186], яка стосувалася кримінального провадження за обвинуваченням службової особи за частиною 2 ст. 367 Кримінального кодексу України. У справі було розглянуто обвинувачення службової особи у недбалості,

внаслідок якої стався обвал будівлі, що спричинило значні матеріальні та інші суспільно небезпечні тяжкі наслідки. Засуджений, оскаржуючи вирок у касаційній скарзі, наполягав на неконкретності обвинувачення та стверджував, що він не мав реальної можливості запобігти причинам обвалу. Верховний Суд у зазначеній справі, а також в аналогічних їй, таких як справа № 484/1376/18 від 17.08.2021 [188], чітко наголосив на обов'язковості доведення трьох ключових елементів для притягнення до відповідальності за службову недбалість. Йдеться про: діяння – необхідно довести факт невиконання або неналежного виконання службових обов'язків обвинуваченою особою; наслідки —встановлюється факт настання тяжких наслідків (у наведеному прикладі – обвал будівлі, що спричинив значні збитки та інші суспільно небезпечні наслідки); причинний зв'язок – найважливіший оцінний елемент полягає у доведенні того, що саме службова недбалість (невиконання конкретних інструкцій, ігнорування встановлених правил тощо) була необхідною і прямою причиною настання цих тяжких наслідків.

Касаційний кримінальний суд підтвердив, що злочин "Службова недбалість" належить до злочинів з матеріальним складом, який вважається закінченим з моменту заподіяння тяжких наслідків. Ці наслідки включають не лише матеріальну шкоду, яка у 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, але й інші нематеріальні наслідки, які суд має визнати об'єктивно тяжкими у конкретній ситуації. Таким чином, ця справа є наочним прикладом того, як суд ретельно досліджує, чи входило інкриміноване обвинуваченому діяння до кола його службових обов'язків, чи мав він реальну можливість запобігти катастрофі, діючи належним чином, та чи існує прямий причинний зв'язок між його бездіяльністю та настанням тяжких наслідків (наприклад, обвалом будівлі).

Як приклад можна також навести поняття "жорстоке поводження", яке є ключовим елементом у складі злочинів проти життя та здоров'я особи, зокрема у ст. 127 КК України "Катування" [122]. Законодавець не може перерахувати всі

можливі дії або бездіяльність, які можуть бути кваліфіковані як жорстокі. Жорстокість – це морально-етична та оцінна категорія, яка вимагає врахування сучасних стандартів гуманності, характеру та інтенсивності страждань, завданих потерпілому (фізичних або психічних), а також обставин вчинення діяння. Це дозволяє нормі залишатися актуальною попри соціальні та культурні зміни. Те, що вважалося "допустимим" або "звичайним" поводженням у минулому, може бути визнано жорстоким поводженням сьогодні, відповідно до зростаючого рівня захисту прав людини та міжнародних стандартів.

Суд, оцінюючи дії, може враховувати нові види психологічного впливу або непрямого насильства, які не були прямо описані в законі, але відповідають критерію жорстокості. Прикладом застосування цієї оцінної категорії є судова практика щодо домашнього насильства, в якій дії особи (ОСОБА_7), спрямовані на власну малолітню дитину, були кваліфіковані як катування (ч. 1 ст. 127 КК України), що підтверджує Постанова ККС ВС від 11 березня 2025 року (справа № 149/3010/23) [187]. Зазначене рішення демонструє, як судова гілка влади (суб'єкт юрисдикційної оцінки) наповнює змістом категорію "жорстоке поводження" у соціально чутливих сферах, застосовуючи її незалежно від родинного зв'язку або статусу кривдника.

Наведені вище приклади ілюструють, як оцінні поняття дозволяють суб'єктам правозастосування (зокрема суду) приймати свідоме рішення, ґрунтуючись на конкретних обставинах справи, а не на вичерпному, але застарілому або недостатньо гнучкому переліку. Суб'єктами правозастосування є особи та органи, які здійснюють кримінальне провадження: слідчі, дізнавачі, прокурори, але найголовніше – судді (суд). Змістом їх діяльності є індивідуалізація абстрактної норми, тлумачення та конкретизація оцінних понять відповідно до фактичних обставин конкретної справи, на основі доказів, правосвідомості та загальноправових принципів (Табл. 2.1.):

Таблиця 2.1. Застосування оцінних понять суб'єктами кримінального процесу

Суб'єкт	Етап провадження	Приклади ОП у практичній діяльності
Слідчий / Дізнавач	Досудове розслідування	"Достатні докази" (для повідомлення про підозру). Слідчий оцінює, чи зібраний матеріал відповідає критерію достатності для кваліфікації діяння. Це первинне наповнення ОП.
Прокурор	Досудове розслідування / Судовий розгляд	"Розумні строки" (ст. 28 КПК України). Прокурор повинен оцінити, чи відповідає тривалість розслідування критерію розумності з огляду на складність справи. Це впливає на законність його дій.
Суддя / Суд	Судовий розгляд / Винесення вироку	"Особливо великий розмір" або "значна шкода"; "суспільна небезпека"; "пом'якшуючі / обтяжуючі обставини". Суддя, вивчаючи матеріали, конкретизує зміст ОП. Наприклад, чи є "систематичністю" два епізоди злочину, чи потрібно "перекваліфікувати" діяння, чи є покарання "справедливим і достатнім".

** сформовано автором на основі [161; 201; 272]*

Таким чином, оцінні поняття у кримінальному процесі виступають інструментом індивідуалізації процесуальної форми, що дозволяє слідчому, прокурору та суду забезпечувати права учасників провадження з урахуванням специфіки кожної конкретної ситуації. Важливо, що зміст оцінних понять формується не лише на рівні індивідуальної справи, але й у динаміці судової практики:

1. Індивідуальна конкретизація. Суддя N у справі А визначає, що збитки в 500 тис. грн. є "значною шкодою" з огляду на фінансовий стан потерпілого.

2. Узагальнення Вищих Судів. Верховний Суд (ВС) у своїх постановах або висновках (як суб'єкт квазі-правотворчості) узагальнює судову практику й надає орієнтири для тлумачення оцінних понять.

Ключовим елементом уникнення свавілля та забезпечення єдності

практики є роль Верховного Суду (ВС). В Україні існує його концепція квазі-правотворчої ролі: попри те, що судовий прецедент у класичному англо-саксонському сенсі не закріплений, правові висновки та позиції ВС щодо застосування норм права, особливо тих, що містять оцінні поняття, є обов'язковими орієнтирами для нижчих судів. Таким чином, ВС, узагальнюючи судову практику та формулюючи правові позиції, фактично створює ключові стандарти та критерії для тлумачення оцінних понять (як-от "тяжкі наслідки" або "значна шкода"), що, за своєю суттю, виступає актом квазі-правотворчості. Це забезпечує єдність правозастосування та нівелює небезпеку суб'єктивного тлумачення закону. Цей механізм підтверджується науковими дослідженнями, в яких обґрунтовується, що правові висновки ВС виступають як інструмент тлумачення оцінних понять, забезпечуючи необхідну гнучкість і водночас передбачуваність кримінально-правової кваліфікації [219], а в умовах правової невизначеності набувають квазі-прецедентного значення, слугуючи джерелом права [268]. Верховний Суд фактично створює ключові орієнтири для єдиного тлумачення оцінних понять, ефективно нівелюючи небезпеку суб'єктивного застосування закону [148, с. 65].

Наприклад, ВС може роз'яснити, що розуміється під "проникненням у житло" (ст. 162 КК України), включаючи до цього поняття не лише фізичне входження, а й використання технічних засобів для незаконного доступу. Це роз'яснення стає обов'язковим орієнтиром для всіх нижчих судів. Так само, якщо Верховний Суд у своїх постановах (Великої Палати або касаційних судів) визначає, що саме розуміється під "тяжкими наслідками" (в економічному або медичному сенсі) або "необережністю" (у межах цивільного або кримінального права), цей правовий висновок також стає обов'язковим для врахування всіма судами нижчих інстанцій при розгляді подібних справ.

Головна мета зазначених вище висновків – забезпечити єдність судової практики. Якщо суди першої і апеляційної інстанції тлумачать оцінне поняття ("значна шкода", "істотне порушення прав") по-різному, ВС втручається, надає своє тлумачення, і саме це тлумачення визначає зміст оцінних понять для всіх

майбутніх справ. У цьому сенсі, рішення ВС щодо оцінного поняття діє як прецедент тлумачення. Таким чином, хоча українське законодавство не визнає прецедент як джерело права, правові висновки Верховного Суду відіграють ключову роль у наповненні та уніфікації змісту оцінних понять, фактично виконуючи функцію прецеденту в межах судової вертикалі.

Окремої уваги заслуговує той факт, що на правотворчому рівні оцінні поняття виступають засобом економії законодавчої техніки. Замість громіздких переліків усіх можливих способів порушення процесуальних норм, законодавець використовує узагальнюючі конструкції. Це дозволяє кримінальному процесуальному закону залишатися стабільним навіть за умов динамічної зміни способів вчинення кримінальних правопорушень або появи нових видів електронних доказів. Таким чином, діяльність суб'єктів правотворчості щодо оцінних понять не завершується публікацією тексту закону. Вона триває у формі моніторингу ефективності застосування цих понять судовою системою. Якщо певне оцінне поняття викликає системні труднощі у трактуванні (наприклад, зміст "невідкладності" при проведенні обшуку без ухвали слідчого судді), законодавець або КСУ мають втрутитися для встановлення чіткіших меж дискреції, забезпечуючи тим самим єдність правового поля.

Гнучкість оцінних понять вимагає конкретизації у кожній окремій справі, і саме остання реалізується через взаємодію правозастосовних суб'єктів у широкому сенсі. Останні формують спільний, інтерактивний механізм, в якому функціональна роль кожного учасника критично важлива для надання оцінному поняттю кінцевого, обов'язкового змісту. Жоден суб'єкт не діє ізольовано, а результати діяльності одного рівня є передумовою для наступного. Процес починається з суб'єктів первинної конкретизації, до яких належать прокурор, слідчий та дізнавач. Саме вони вперше "оперують" оцінні поняття, формуючи їхнє початкове змістове наповнення у конкретній справі.

Наприклад, слідчий, кваліфікуючи дії підозрюваного, повинен вперше обґрунтувати, чому завдана шкода є "істотною" відповідно до контексту справи. Від того, наскільки обґрунтованою та мотивованою буде ця первинна оцінка,

залежить подальший рух провадження. Наступну важливу роль відіграє слідчий суддя, який виступає суб'єктом контролюючої оцінки. Його функція – здійснення проміжного судового контролю за обґрунтованістю застосування оцінних понять на досудових стадіях. Слідчий суддя оцінює не лише формальне дотримання процедур, але й обґрунтованість застосування заходів примусу, що ґрунтуються на оцінних поняттях (наприклад, оцінюючи "наявність ризиків" для обрання запобіжного заходу) [61, с. 86–87]. Таким чином, слідчий суддя забезпечує судовий фільтр, запобігаючи неправомірному чи необґрунтованому використанню гнучких формулювань.

Кульмінацією процесу є діяльність суду першої та апеляційної інстанцій, які є суб'єктами фінальної юридичної оцінки та встановлюють остаточний, обов'язковий зміст оцінного поняття у конкретній справі. Саме у вироку або постанові суду оцінне поняття отримує свою правову легітимізацію, перетворюючись з загального поняття на конкретний юридичний факт, що встановлює вину або невинуватість особи. Визначення судом, наприклад, "розумності строку" або "необхідності самооборони", стає остаточним для цього провадження. Наприклад, Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22.03.2023 року (справа № 276/1922/20) [189] підтвердила правильність кваліфікації дій засудженого за ст. 124 КК України (умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони). Суди всіх інстанцій встановили, що застосування ножа у відповідь на фізичний напад кулаком та ногою явно не відповідало небезпечності посягання, чим забезпечили конкретизацію оцінного поняття "межі необхідної оборони" у цьому провадженні.

При цьому не менш важливо враховувати й інших учасників, таких як захисник та потерпілий. Вони, хоч і не є офіційними правозастосовними органами, істотно впливають на зміст оцінних понять. Захисник оспорює або пропонує власне тлумачення оцінних понять (наприклад, доводячи, що шкода не була істотною), у той час як потерпілий обґрунтовує необхідність більш жорсткого тлумачення. Це змагальне оспорювання є необхідною умовою для

того, щоб фінальна оцінка суду була найбільш об’єктивною.

Процес застосування оцінних понять у кримінальному провадженні реалізується через взаємодію суб’єктів, при якій результати діяльності одного рівня є передумовою для наступного. Процес починається з суб’єктів первинної конкретизації, прокурора, слідчого та дізнавача. Саме вони вперше оперують категоріями КПК України, формуючи підстави для початку досудового розслідування або повідомлення про підозру. Від того, наскільки обґрунтованою буде ця первинна процесуальна оцінка (наприклад, щодо “достатності відомостей”), залежить подальший рух провадження. Наступну роль відіграє слідчий суддя, суб’єкт контролюючої оцінки. Його функція полягає у здійсненні проміжного судового контролю за законністю застосування оцінних понять на стадії досудового розслідування. Слідчий суддя оцінює обґрунтованість застосування заходів примусу, що ґрунтуються на оцінних поняттях (наприклад, “наявність ризиків” при обранні запобіжного заходу).

Отже, функціональне розмежування суб’єктів застосування оцінних понять полягає у наступному (Табл. 2.2.):

Таблиця 2.2. Функціональне розмежування суб’єктів застосування ОП

Категорія суб’єктів	**Представники**	**Ключова функція щодо ОП**	**Етап провадження**
Первинної конкретизації	Прокурор, слідчий, дізнавач	Ініціація та початкове наповнення змістом ОП у справі	Досудове розслідування
Контролюючої оцінки	Слідчий суддя	Перевірка обґрунтованості та законності застосування ОП на досудовому етапі	Досудове розслідування (проміжний контроль)
Фінальної юридичної оцінки	Суд першої та апеляційної інстанцій	Остаточне та обов’язкове встановлення змісту ОП, що лежить в основі рішення	Судовий розгляд

Впливу та оспорювання	Захисник, потерпілий	Вплив на зміст ОП шляхом оспорювання чи обґрунтування його застосування	Усі стадії

** сформовано автором на основі [40; 57; 272]*

Наведена Таблиця 2.2. чітко ілюструє, що конкретизація оцінних понять (ОП) не є монополією одного органу, а є розподіленою функцією між різними учасниками кримінального провадження. Це функціональне розмежування критично важливе, оскільки воно забезпечує послідовність та можливість перевірки процесу: від початкового надання змісту слідчим до фінального, обов'язкового встановлення судом. Кожна категорія суб'єктів, від прокурора, який ініціює оцінку, до слідчого судді, який контролює її обґрунтованість, є обов'язковим елементом механізму перетворення абстрактної норми на конкретне правове рішення. Крім того, як було зазначено, особлива роль відводиться сторонам (захисту та потерпілому), які через змагальність стимулюють більш точне та об'єктивне застосування оцінних понять. Ця інтерактивна взаємодія є запорукою того, що гнучкість оцінних понять не перетвориться на свавілля. Відтак, усі ці елементи – ініціація, контроль, фіналізація та оспорювання – формують єдину систему. Підсумовуючи, можна констатувати, що процесуально-правова природа оцінних понять проявляється через діяльність уповноважених суб'єктів, які в межах КПК України трансформують абстрактні законодавчі категорії у конкретні правові наслідки для учасників кримінального провадження. Це забезпечує гнучкість процесуальної форми при безумовному дотриманні принципів законності та верховенства права.

Таким чином, ефективність застосування оцінних понять є прямим наслідком успішної взаємодії всіх перерахованих вище ланок. Це колективний процес, оскільки кожен суб'єкт вносить свою частину змісту, і це процес багаторівневий, оскільки кожен наступний рівень перевіряє, коригує та фіналізує роботу попереднього, забезпечуючи поступову ієрархічну конкретизацію закону та гарантуючи його відповідність принципам законності та справедливості.

Оцінні поняття, демонструючи свою техніко-юридичну доцільність та практичну необхідність у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві протягом десятиліть, виконують ключові функції, такі як текстуальна оптимізація закону та індивідуалізація кримінальної відповідальності. Ця необхідність постійно підтверджується тим, що законодавець регулярно запроваджує в правовий обіг нові оцінні поняття (наприклад, “бойова обстановка”), які також потребують наповнення змістом.

Процес трансформації оцінного поняття із загальної юридичної норми в конкретне правове рішення є послідовним динамічним механізмом, що бере свій початок від абстрактного формулювання у тексті закону. На стадії початкового стану оцінне поняття існує лише як потенціал, зафіксований у Кримінальному або Кримінальному процесуальному кодексах у вигляді гнучких категорій, наприклад, “істотна шкода” або “обґрунтований ризик”, що ще не мають прив’язки до реальності. Рух цього поняття до конкретизації ініціюють слідчий та прокурор, які на етапі формування змісту стають суб’єктами первинної оцінки. Саме вони вперше проєктують абстрактну норму на фактичні обставини справи, аргументуючи, наприклад, чому певні збитки слід вважати “істотними”, і закріплюють це трактування у процесуальних документах. Цей процес не є одностороннім, оскільки на нього активно впливає змагальність сторін: захисник і потерпілий, хоч і не приймають рішень, постійно піддають сумніву або підсилюють доводи обвинувачення, забезпечуючи об’єктивність майбутніх висновків. Наступний рівень верифікації забезпечує слідчий суддя, який здійснює незалежний судовий контроль під час досудового розслідування. Його роль полягає у перевірці того, чи було первинне наповнення оцінного поняття законним та чи відповідає воно логіці закону. Весь цей шлях завершується фіналізацією змісту, що здійснюється судами першої та апеляційної інстанцій. Їхня діяльність є кульмінацією процесу, в якому через ухвалення вироку абстрактне поняття остаточно набуває юридичної сили та стає обов’язковим фактом для конкретного провадження.

Отже, оцінні поняття у кримінальному процесі слугують свідомим

механізмом розподілу дискреційних повноважень між суб'єктами, що дозволяє законодавцю уникнути казуїстичної деталізації норм. Вони виступають не як недосконалі юридичні дефініції, а як зв'язувальні ланки між абстрактним правом і конкретним фактом, надаючи правовій нормі необхідну адаптивність. Ця функціональність оцінних понять чітко розмежовує роль і місце всіх учасників процесу тлумачення:

1. *Правотворчий рівень*. Створення та формування нормативного каркасу оцінних понять. На цьому етапі законодавець (Верховна Рада України) створює та інтегрує оцінні поняття у текст КПК, визначаючи потенціал гнучкості норми.

Роль суб'єкта на цьому рівні є фундаментальною: він повинен знайти баланс між принципом правової визначеності та необхідною оперативною гнучкістю норми. Законодавець не може передбачити всі можливі життєві ситуації, тому використовує такі формулювання, як "обґрунтована підозра", "достатні підстави", "невідкладність", "тяжкі наслідки". Ці терміни мають бути сформульовані настільки чітко, щоб їхнє застосування було передбачуваним для громадян і правників, тобто, суб'єкти могли розуміти межі дозволеного та необхідність дії. Водночас, вони повинні залишати необхідний простір для індивідуальної конкретизації правозастосовними та судовими органами, оскільки лише на рівні конкретної справи стає можливим наповнити їх фактичним змістом.

2. *Правозастосовний рівень*. Первинна конкретизація та змістове наповнення. На цьому етапі відбувається первинне змістове наповнення оцінних понять, перетворення їх із загальної правової ідеї у фактичне рішення у кримінальному провадженні. Основними суб'єктами у цьому випадку виступають органи досудового розслідування (слідчий, дізнавач, прокурор).

Суб'єкти правозастосування, зіштовхнувшись з обставинами конкретного кримінального провадження, трансформують загальну законодавчу формулу в практичну дію. Наприклад, поняття "достатні підстави" для обшуку

або затримання на правотворчому рівні є лише загальною вимогою. Але на правозастосовному рівні слідчий або прокурор повинні наповнити це поняття конкретним фактичним матеріалом: зібраними доказами, свідченнями, документами, які обґрунтовують їхнє рішення. Саме на цьому етапі оцінне поняття вперше набуває фактичної ваги та індивідуалізованого значення. Без цієї первинної конкретизації процес не може рухатися далі.

3. *Юрисдикційний (Судовий) рівень*. Остаточне тлумачення, контроль та легітимація. Це рівень найвищого правового контролю та фінальної юридичної оцінки. Основними суб'єктами є суди різних інстанцій, включно зі слідчим суддею, судом першої та апеляційної інстанцій. На цьому етапі суди здійснюють остаточне, легітимне тлумачення оцінних понять, при цьому їхня функція подвійна:

— *контрольна*. Суд перевіряє, чи правильно органи досудового розслідування (правозастосовний рівень) наповнили оцінне поняття змістом. Наприклад, чи справді "достатні підстави", які використав слідчий, відповідають вимогам закону та стандартам судової практики;

— *формуюча*. Суди вищих інстанцій (особливо Верховний Суд) через свою практику надають обов'язкове тлумачення оцінним поняттям, уніфікуючи практику та встановлюючи певні стандарти доведення (наприклад, стандарт "обґрунтованої підозри") [42, с. 207–208]. Це тлумачення є фінальним, воно забезпечує єдність судової практики та дотримання конституційних стандартів при застосуванні оцінних понять, фактично замикаючи цикл функціонування поняття.

Характеристика рівнів функціонування оцінних понять можна зобразити наступним чином (Табл. 2.3):

Таблиця 2.3. Характеристика рівнів функціонування оцінних понять

Рівень	**Основний суб'єкт**	**Ключове завдання / Процес**	**Роль ОП**	**Приклади ОП (КПК України)**
Правотворчий	Законодавець (ВРУ) (та КСУ, ЄСПЛ як стандартизатори)	Створення і формулювання норми; встановлення первинного "каркасу" гнучкості	Забезпечення гнучкості та адаптивності норми до різноманіття життєвих ситуацій	"Обґрунтована підозра", "невідкладні випадки", "тяжкі наслідки"
Правозастосовний	Слідчий, дізнавач, прокурор	Первинна конкретизація змісту ОП; прийняття фактичного рішення на місці	Трансформація загальної формули у конкретний факт/доказ (*мікронаповнення*)	Визначення, що є достатніми підставами для ініціювання обшуку; оцінка "необхідності" слідчих дій
Юрисдикційний (судовий)	Слідчий суддя, Суд першої та апеляційної інстанцій	Остаточне тлумачення (легалізація); контроль та легітимація рішень нижчих суб'єктів	Встановлення стандарту застосування ОП; уніфікація судової практики	Визначення, чи досягнуто стандарту доведення "обґрунтована підозра"; оцінка "розумних строків"

* *узагальнено автором*

Представлена таблиця чітко ілюструє ієрархію та динаміку функціонування оцінних понять. Кожен наступний рівень є наслідком і контролем для попереднього, створюючи замкнений цикл правозастосування. Правотворчий рівень визначає потенціал норми (її рамки та межі). Якщо цей рівень не дотримується принципу передбачуваності, це може призвести до свавілля на нижчих рівнях. Правозастосовний рівень здійснює реалізацію цього потенціалу, наповнюючи його фактами. Це найбільш вразливий рівень, оскільки у цьому випадку суб'єкти оперують виключно своїм внутрішнім переконанням, яке потребує зовнішнього контролю. Юрисдикційний рівень забезпечує законність і легітимність прийнятих рішень. Судовий контроль є гарантією захисту прав людини, оскільки він перевіряє, чи не призвело використання

гнучкого оцінного поняття до порушення фундаментальних прав [190, с. 52–53]. Саме судова практика, особливо Верховного Суду, фактично формує де-факто визначення оцінних понять, якими потім керуються слідчі та прокурори.

Правотворча функція є основоположною у контексті оцінних понять, оскільки саме на цьому етапі закладається необхідність, доцільність та нормативна якість використання ОП у кримінальному законодавстві, визначаючи первісну "рамку гнучкості", у межах якої згодом діятимуть правозасувачі. Верховна Рада України (ВРУ) як єдиний законодавчий орган несе виключну відповідальність за адекватність використання ОП; її роль полягає не лише у первинному формулюванні, але й у забезпеченні критично важливого балансу між гнучкістю (яку дають ОП) та правовою визначеністю. Надмірне використання ОП, особливо у сферах, що стосуються обмеження прав і свобод особи (наприклад, нечіткі підстави для внесення відомостей до ЄРДР), свідчить про так званий "законодавчий дефект", який фактично перекладає надмірний тягар конкретизації на правозастосовні органи, що порушує принцип верховенства права.

Водночас, Конституційний Суд України (КСУ) виконує функцію "конституційного фільтра", встановлюючи через свої рішення конституційно-правове тлумачення оцінних понять, що обмежують фундаментальні права людини. КСУ встановлює межу тлумачення, унеможливлюючи свавільне застосування оцінних понять і створюючи обов'язковий "конституційний стандарт якості" для оцінних понять. Додатково, практика міжнародних інституцій, зокрема Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), є зовнішнім, але обов'язковим джерелом стандартизації. Так, важливі для кримінального процесу критерії, встановлені у рішеннях ЄСПЛ (зокрема, у справі "Фокс, Кемпбелл та Гартлі проти Сполученого Королівства"), є обов'язковими міжнародними стандартами для тлумачення "обґрунтованої підозри", що змушує національні суди наповнювати це оцінне поняття передбачуваним, об'єктивним змістом, тим самим уніфікуючи практику в Україні [54, с. 431].

На відміну від правотворчих органів, які закладають первісну абстрактну

рамку оцінних понять, суб’єкти правозастосування працюють на рівні, в якому загальна законодавча норма отримує своє перше індивідуальне наповнення та подальшу фінальну оцінку, що є основою для реалізації принципу законності. Цю діяльність можна поділити на три послідовні рівні. На етапі досудового розслідування прокурор, слідчий та дізнавач виступають як ініціатори кримінального провадження та ключові фігури, чия роль полягає у формуванні первинного змістового наповнення оцінного поняття у кожній справі. Саме слідчий або прокурор, наприклад, оцінює наявність “достатніх підстав” для проведення обшуку, “обґрунтованої підозри” для затримання чи необхідність застосування тимчасового обмеження прав. Цей етап є найбільш чутливим до ризику зловживань та свавільного тлумачення, оскільки їхня оцінка, хоч і повинна бути фактично аргументованою, залишається суб’єктивною, що вимагає наступного, контролюючого рівня судового втручання.

Слідчий суддя виступає як арбітр і гарант конституційних прав особи на досудовому розслідуванні. Його функція полягає у контролюючій оцінці застосування оцінних понять суб’єктами первинної конкретизації. Слідчий суддя перевіряє три ключові критерії, наповнюючи оцінні поняття правовим змістом: *обґрунтованість* (чи відповідає фактична ситуація змісту оцінного поняття), *достатність* (чи достатньо зібраних даних для прийняття процесуального рішення) та *пропорційність* (чи є обмеження прав, що випливає з застосування оцінних понять, пропорційним меті провадження). Ця проміжна судова перевірка забезпечує легітимність подальших дій та запобігає перетворенню оцінних понять на інструмент свавілля.

У судовому розгляді та подальшому апеляційному провадженні суд першої та апеляційної інстанцій надає оцінним поняттям їхнє остаточне, юридично обов’язкове тлумачення. Роль суду полягає у визначенні змісту оцінних понять у контексті конкретної справи (наприклад, остаточно вирішує, чи було порушення вчинене з “особливою жорстокістю” або чи були “необхідні розумні строки” дотримані). Крім того, рішення судів вищих інстанцій (особливо Верховного Суду) відіграють ключову роль у стабілізації змісту оцінних понять.

Попри те, що в Україні відсутнє прецедентне право у класичному сенсі, правові позиції ВС стають орієнтиром для судів нижчих інстанцій і, таким чином, уніфікують розуміння оцінних понять, забезпечуючи єдність правозастосування по всій країні.

У підсумку, необхідно констатувати, що оцінні поняття не можуть існувати у правовій системі як самодостатні, об'єктивні категорії, оскільки їхній зміст є динамічним продуктом складної суб'єктно-функціональної взаємодії, яка розгортається на трьох рівнях. Механізм оцінних понять є динамічною структурою, в якій на першому рівні законодавець (Верховна Рада України) закладає макроструктуру гнучкості, у той час як Конституційний Суд України та Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) виконують функцію обмеження дискреції правозастосовних органів, встановлюючи обов'язкові стандарти якості та межі застосування оцінних понять. На другому рівні, суб'єкти досудового розслідування (прокурор, слідчий, дізнавач) здійснюють мікронаповнення оцінних понять (*case-by-case*), формуючи первинну, але найбільш ризиковану, конкретизацію. Нарешті, судові інстанції (слідчий суддя, суди першої та апеляційної інстанцій) забезпечують легітимізацію, контроль та фінальне, юридично обов'язкове тлумачення оцінних понять. Саме ця багаторівнева суб'єктна взаємодія забезпечує, з одного боку, необхідну гнучкість кримінального процесу, а з іншого – гарантує дотримання принципу правової визначеності та захисту прав людини в умовах застосування дискреційних повноважень, і цей концептуальний підхід слугуватиме основою для детального аналізу конкретних напрямів діяльності цих суб'єктів у наступних підрозділах.

Суб'єкти правотворчості виконують місію первинного закріплення оцінних понять, вони не наповнюють оцінні поняття змістом у конкретній справі, а визначають потенціал норми та її юридичні межі. Їхня ключова роль полягає у встановленні конституційно та міжнародно-правових обґрунтованих стандартів для оцінних понять. Верховна Рада як єдиний законодавчий орган є первинним джерелом оцінних понять. Її роль полягає у свідомому делегуванні повноважень оцінки на наступні рівні, Верховна Рада закладає макроструктуру гнучкості,

обираючи, в якому саме випадку необхідна висока деталізація (наприклад, санкції), а в якому – адаптивність (наприклад, підстави для втручання). Завдання ВРУ полягає у формулюванні оцінних понять, дотримуючись критерію передбачуваності. Це означає, що, попри гнучкість, громадянин та правник повинні розуміти мінімальний і максимальний обсяг можливого тлумачення.

Прикладом є використання поняття "інші тяжкі наслідки" у кримінальних нормах. ВРУ надає загальну рамку, дозволяючи суду включити ті наслідки, які не були передбачені законодавцем (екологічні, соціальні, репутаційні), але є об'єктивно тяжкими у конкретній ситуації. Для забезпечення мінімальної визначеності ВРУ часто встановлює кількісні пороги. Ці пороги перетворюють суто оцінне поняття на частково формалізоване. Так, наприклад, закон фіксує, що шкода вважається значною, якщо вона перевищує 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Таким чином, ВРУ встановлює абсолютну нижню межу для всіх суб'єктів застосування права.

КСУ виступає як квазі-правотворчий суб'єкт, оскільки його рішення є обов'язковими для виконання та мають наслідком формування нових правових норм або скасування чинного законодавства. Його роль є контролюючою та уточнюючою щодо самого законодавчого тексту. Місія КСУ полягає у тому, щоб перевірити, чи не призводить гнучкість оцінних понять до порушення конституційних принципів (насамперед, принципу правової визначеності та прав людини) [182, с. 73–75]. Якщо оцінні поняття є настільки розмитим, що дозволяє свавільне втручання держави у права, КСУ може визнати норму неконституційною. КСУ надає офіційне тлумачення оцінним поняттям, яке стає обов'язковим стандартом для всіх органів влади, включно з Верховним Судом. Це тлумачення запобігає зловживанню гнучкістю норми. Наприклад, рішення КСУ, що тлумачать поняття "законні підстави" або "повага до приватного життя" у контексті обмежувальних заходів (обшук, прослуховування). КСУ не просто визначає, що таке поняття існує, але й визначає мінімальні критерії, які повинні бути дотримані.

Практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) є зовнішнім

джерелом змістового наповнення ОП, яке інтегрується у національне право через Закон України “Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ” [193]. ЄСПЛ, тлумачачи положення Європейської конвенції з прав людини, створює універсальні стандарти для оцінних понять, критично важливих у кримінальному процесі: “розумні строки” судового розгляду (ст. 6 Конвенції), “обґрунтована підозра” для затримання (ст. 5 Конвенції), “необхідність у демократичному суспільстві” для втручання у приватне життя (ст. 8 Конвенції).

Практика ЄСПЛ слугує еталоном для українських судів, оскільки вони зобов’язані застосовувати Конвенцію та практику ЄСПЛ. Це призводить до гармонізації національних ОП з європейськими стандартами. При формуванні висновків щодо “обґрунтованої підозри” Верховний Суд України змушений використовувати критерії ЄСПЛ (наявність фактів або інформації, які переконали б об’єктивного спостерігача у можливості вчинення злочину), тим самим наповнюючи національне оцінне поняття змістом, що не було деталізовано у КПК. Таким чином, на правотворчому рівні оцінне поняття набуває свого початкового, юридично легітимного обрису, який надалі буде наповнюватися та контролюватися суб’єктами правозастосування.

На відміну від суб’єктів правотворчості, які формують лише абстрактний каркас оцінних понять, прокурор, слідчий та дізнавач виступають на правозастосовному рівні як ключові фігури та ініціатори, чия роль полягає у формуванні первинного, індивідуального змістового наповнення оцінних понять. Вони є суб’єктами первинної оцінки, чиї дії визначають траєкторію всього подальшого кримінального провадження. Слідчий і дізнавач є тими суб’єктами, які першими контактують із фактами і здійснюють початкову юридичну кваліфікацію. Їхня діяльність критично залежить від професійного розсуду та досвіду в умовах обмеженого часу та інформації (Табл. 2.4):

Таблиця 2.4. Оцінні поняття та суб'єктивна оцінка в кримінальному процесі

Аспект оцінки	Суть ролі та ОП	Практичний приклад
Оцінка підстав	Оцінка наявності "достатніх підстав" або "обґрунтованої підозри" для початку процесуальних дій (наприклад, внесення відомостей до ЄРДР або затримання особи).	Слідчий має оцінити, чи є зібрані на момент затримання відомості достатніми для того, щоб об'єктивний спостерігач міг зробити висновок про причетність особи до злочину (ОП: "обґрунтована підозра").
Оцінка доказовості	Оцінка "належності" та "допустимості" доказів. Слідчий вирішує, чи має доказ відношення до справи і чи був він отриманий законним шляхом.	ОП: "Належність доказів". Слідчий визначає, що викрадення велосипеда не є належним доказом у справі про шахрайство з нерухомістю, навіть якщо він знайдений у обвинуваченого.
Оцінка необхідності	Оцінка "необхідності" та "пропорційності" втручання в права особи для досягнення цілей провадження.	ОП: "Необхідність" обшуку. Слідчий повинен обґрунтувати, чому менш інвазивні дії (наприклад, запит документів) неможливі, і чому саме обшук є необхідним для вилучення доказів.

** сформовано автором на основі [57; 249]*

Прокурор виконує подвійну роль: він є суб'єктом первинної оцінки (часто санкціонуючи дії слідчого) і одночасно суб'єктом внутрішнього контролю за їх законністю. Прокурор зобов'язаний встановити юридично обґрунтовану відповідність між гнучким поняттям, даним законом, і фактичними обставинами діяння. Це фіксується у повідомленні про підозру або обвинувальному акті. Так, у справі про службову недбалість (ст. 367 ККУ), яка призвела до зриву важливого проєкту, прокурор не лише констатує матеріальну шкоду, а й індивідуально оцінює та обґрунтовує, чому зрив проєкту (нематеріальний наслідок) є "тяжким наслідком" саме для цієї громади або галузі. Це формує первинне змістове наповнення ОП для суду. Прокурор оцінює "обґрунтованість

ризиків” та “достатність підстав” для ключових процесуальних рішень слідчого (наприклад, звернення до слідчого судді з клопотанням про арешт або обшук). При погодженні клопотання про обрання запобіжного заходу прокурор повинен індивідуально оцінити наявність “ризиків переховування”, “ризиків тиску” на свідків, “ризиків знищення” доказів. Прокурор конкретизує ці загальні ризики, співвідносячи їх із особою підозрюваного та його поведінкою (наприклад, наявність нерухомості за кордоном).

Дії суб’єктів первинної конкретизації мають вирішальне значення, оскільки вони визначають якість первинної оцінки оцінних понять (наприклад, при визначенні “обґрунтованої підозри”), визначають, чи буде справу взагалі передано до суду, а також формують предмет контролю: рішення, прийняті слідчим/прокурором, стають предметом контролю для слідчого судді та суду. Будь-яка помилка в первинному наповненні оцінних понять (наприклад, невірне обґрунтування “необхідності” обшуку) може призвести до визнання доказів недопустимими на юрисдикційному рівні. Таким чином, ці суб’єкти вперше реалізують гнучкість норми, перетворюючи абстрактне законодавче поняття на конкретний юридичний факт у матеріалах справи.

Слідчий суддя функціонує на юрисдикційному рівні застосування оцінних понять, але на ранній, досудовій стадії провадження. Його ключова роль – це роль фільтра та арбітра між державною функцією розслідування (прокурор/слідчий) та конституційними правами особи. Слідчий суддя є суб’єктом контролюючої оцінки, чия діяльність спрямована на перевірку законності, обґрунтованості та пропорційності первинної конкретизації оцінного поняття, здійсненої органами досудового розслідування (ОДР). Ключова функція слідчого судді полягає у проміжному судовому контролі рішень ОДР, які: обмежують конституційні права особи, базуються на оцінних поняттях, що вимагають високого ступеня юридичної обґрунтованості, слідчий суддя перевіряє не просто формальне дотримання процедури, а й змістове наповнення оцінного поняття (Табл. 2.5.):

Таблиця 2.5. Судовий контроль за застосуванням оцінних понять (ОП) в кримінальному процесі

Предмет контролю (ОП)	Суть перевірки	Практичний аспект
“Обґрунтована підозра”	Перевірка наявності достатніх фактів та обставин, які переконали б об’єктивного спостерігача у можливості вчинення злочину. Слідчий суддя оцінює, чи правильно слідчий/прокурор наповнив ОП змістом.	При розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу слідчий суддя перевіряє, чи не є підозра суб’єктивною здогадкою, а ґрунтується на конкретних доказах (наприклад, свідченнях, висновках експертів), що є допустимими (ще одне ОП).
“Необхідність” та “Пропорційність”	Оцінка співмірності (пропорційності) втручання в права особи меті, яку переслідує провадження, та необхідності заходу.	При розгляді клопотання про обшук або тимчасовий доступ до речей слідчий суддя оцінює, чи не можна було досягти мети менш обмежувальним шляхом (наприклад, добровільною видачею). Він перевіряє, чи не є застосування ОП надмірним.
“Ризики” (запобіжні заходи)	Перевірка обґрунтованості та актуальності ризиків (ризик переховування, ризик тиску на свідків тощо), на які посилається прокурор для обрання запобіжного заходу.	Слідчий суддя вимагає від прокурора індивідуальної конкретизації ризиків: недостатньо просто послатися на “ризик переховування”, прокурор має довести його наявність у цій конкретній ситуації, використовуючи конкретні факти з життя підозрюваного.

* *узагальнено автором*

Слідчий суддя виступає зовнішнім контролером професійного розсуду слідчого та прокурора. Він забезпечує, щоб індивідуальна конкретизація оцінного поняття на правозастосовному рівні була об’єктивною та відповідала правовим стандартам, а не внутрішньому переконанню виконавця.

Контролююча оцінка спрямована на те, щоб використання оцінного поняття не призвело до порушення прав людини. Це стосується особливо таких сфер, як свобода особистості, недоторканність житла та таємниця спілкування. Наприклад, якщо слідчий суддя визнає, що обшук був проведений без "достатніх підстав" (неправильно наповнене оцінне поняття), то докази, отримані внаслідок такого заходу, можуть бути визнані недопустимими на стадії судового розгляду. Таким чином, слідчий суддя не створює зміст оцінного поняття, але визначає його легітимність у цій справі. Отже, слідчий суддя не лише захищає права особи, але й забезпечує юридичну якість та допустимість доказів, які базуються на оцінних поняттях, що є критично важливим для кінцевого судового рішення.

Суди першої (місцеві) та апеляційної інстанцій функціонують на юрисдикційному рівні і є суб'єктами фінальної юридичної оцінки. Їхня роль є кульмінаційною у процесі наповнення оцінних понять змістом, оскільки саме їх підсумкові рішення (вироки та постанови) встановлюють остаточну правову легітимацію застосування оцінного поняття у конкретній справі. На відміну від слідчого судді, який здійснює проміжний контроль, суди першої та апеляційної інстанцій приймають підсумкове рішення по суті справи, тим самим встановлюючи обов'язковий зміст оцінного поняття для цієї конкретної ситуації у розумні строки [251].

Суд першої інстанції бере на себе відповідальність за фінальну конкретизацію оцінного поняття на основі повного дослідження доказів у змагальному процесі. Суд вирішує, чи правильно прокурор наповнив оцінне поняття змістом при кваліфікації діяння. Наприклад, суд оцінює, чи є заподіяна шкода дійсно "тяжкими наслідками" або "значною шкодою" з урахуванням усіх обставин, а не лише фіксованих порогів. Наприклад, суд першої інстанції, вивчаючи справу про службову недбалість, може встановити, що хоча пряма матеріальна шкода не є критичною, але руйнування унікального історичного об'єкта (непрямий, нематеріальний наслідок) визначається ним як "тяжкі наслідки" (оцінне поняття), що є підставою для засудження. Це рішення фіналізує зміст оцінного поняття для цієї фабули.

Суд фінально оцінює “допустимість” доказів, які ґрунтувалися на первинних оцінних понять слідчого/прокурора (наприклад, на “обґрунтованій підозрі” при затриманні). Якщо суд визнає, що оцінне поняття було застосовано неправомірно (наприклад, обшук проводився без “необхідності” та “достатніх підстав”), він визнає докази недопустимими, спростовуючи первинну оцінку оцінного поняття. Апеляційний суд виконує роль стабілізатора та коректора фінальної оцінки, забезпечуючи, щоб рішення суду першої інстанції відповідало сталій судовій практиці. Апеляція перевіряє, чи правильно суд першої інстанції інтерпретував та застосував оцінне поняття. Це захищає від суб’єктивізму місцевих суддів. Рішення апеляційного суду мають велике значення для стабілізації тлумачення оцінного поняття у межах відповідного апеляційного округу. Хоча це не прецедент у класичному розумінні, але судді першої інстанції орієнтуються на практику апеляції для уникнення скасування їхніх рішень. Якщо суд першої інстанції засудив особу, застосувавши оцінне поняття “особлива зухвалість” (при кваліфікації хуліганства), апеляційний суд може скасувати вирок, якщо визнає, що обставини справи не відповідають усталеному, стабілізованому тлумаченню цього оцінного поняття у судовій практиці. Таким чином, апеляція утримує зміст оцінного поняття у межах, встановлених вищими судовими інстанціями.

Оцінні поняття у кримінальному процесі не можуть існувати у правовій системі як самодостатні, об’єктивні категорії, оскільки вони є свідомо залишеними законодавцем точками невизначеності, які вимагають активного втручання уповноважених суб’єктів для їх змістового наповнення. Таким чином, їхній зміст є динамічним продуктом складної суб’єктно-функціональної взаємодії, яка розгортається на трьох взаємопов’язаних рівнях.

Ключові висновки про механізм функціонування оцінних понять:

1. *Функціональне розмежування як основа механізму*. Механізм функціонування оцінних понять побудований на чіткому функціональному розмежуванні ролей суб’єктів:

— правотворчий рівень (ВРУ, КСУ, ЄСПЛ): ці суб’єкти створюють

“каркас” оцінних понять, задаючи його конституційні та міжнародно-правові межі (обсяг гнучкості). Їхня роль – делегування права оцінки та встановлення абстрактного стандарту;

— правозастосовний рівень (слідчий, прокурор): ці суб’єкти здійснюють первинну конкретизацію оцінних понять, наповнюючи абстрактний стандарт індивідуальним змістом у конкретній фабулі. Їхня роль – ініціація оцінки;

— юрисдикційний (судовий) рівень (Слідчий суддя, суди): Ці суб’єкти виконують контролюючу та фінальну оцінку. Їхня роль – легітимізація первинної оцінки, захист прав від свавілля та стабілізація/уніфікація тлумачення оцінних понять.

2. ОП як точка контакту та контролю. Оцінне поняття є ключовою точкою контакту та контролю між різними гілками влади та процесуальними функціями:

— контроль якості: рішення прокурора про “достатність підстав” (первинна оцінка) стає предметом перевірки слідчого судді (контролююча оцінка), а пізніше – суду першої інстанції (фінальна оцінка);

— динаміка змісту. Зміст оцінного поняття, встановлений, наприклад, слідчим у підозрі, може бути переформований чи спростований судом у вироку, якщо суд визнає, що первинна оцінка була необґрунтованою чи порушила права. Це забезпечує постійну динаміку змісту оцінного поняття.

На сучасному етапі законодавець прагне максимально повно охопити всю сферу регульованих відносин, і мета такої абстракції полягає у тому, щоб у кожному конкретному випадку суб’єкти правозастосування могли якнайповніше врахувати всі фактичні обставини кримінальної справи, включно з тими, що мають оцінний характер, підвищуючи тим самим роль та відповідальність цих суб’єктів за коректну інтерпретацію. З огляду на встановлену ключову роль останніх у процесі інтерпретації абстрактних норм, наступним логічним кроком є безпосереднє дослідження оцінних категорій, які становлять основний виклик для цих суб’єктів. Ці поняття нерідко залишаються завуальованими та занадто

абстрактними для їхнього правильного та об’єктивного застосування. Крім того, у певних випадках такі категорії взагалі не розкриті в статтях Закону.

Ця обставина посилює необхідність у глибокому та єдиному тлумаченні, оскільки саме ці нерозкриті оцінні поняття часто стають перешкодою у процесі кваліфікації та забезпечення законності. При цьому не коректним вбачається твердження, що до оцінного поняття, яке має відкриту логічну структуру, завжди може бути додано, крім нормативно позначених ознак, нову, суттєву ознаку. По-перше, кримінальний (як і будь-який інший) закон уже встановив для того чи іншого оцінного поняття одну або кілька суттєвих ознак, тому встановити нову суттєву ознаку може лише законодавець, вносячи зміни до кримінального, кримінального процесуального та (або) іншого, функціонально суміжного законодавства. По-друге, нові фактичні форми прояву предмета або явища, що охоплюється оцінним поняттям, можуть помилково сприйматися як нові ознаки такого поняття, унаслідок чого складається хибне враження, що інтерпретатор встановлює нові ознаки оцінного поняття, тоді як насправді йдеться лише про різновиди його фактичної реалізації.

Аналіз діяльності суб’єктів на правозастосовному та юрисдикційному рівнях дозволяє стверджувати, що головною проблемою залишається суб’єктивізм при первинному наповненні оцінного поняття змістом. Слідчий та прокурор, керуючись внутрішнім переконанням, нерідко схильні до розширювального тлумачення деяких понять (наприклад, “ризик знищення доказів”) або навпаки до обмежуючого тлумачення інших (наприклад, “обґрунтована підозра”), що може створювати передумови для надмірного процесуального примусу. Саме тому процесуальна роль захисника на цьому етапі полягає у наданні “контраргументації”, яка змушує суб’єктів правозастосування більш ретельно обґрунтовувати свої висновки.

На завершення аналізу багаторівневої структури важливо підкреслити, що ієрархія конкретизації оцінного поняття у кримінальному процесі має чітку векторність: від абстракції окремих положень закону до абсолютної конкретики вироку. На кожному етапі відбувається звуження кола можливих значень

оцінного поняття, поки воно не трансформується у юридичний факт, що встановлює винуватість або невинуватість особи. Ця трансформація є серцевиною кримінального процесу, де оцінні категорії стають живим інструментом правосуддя, а не просто лінгвістичними конструкціями.

У наступних розділах роботи ми детально розглянемо, як саме відбувається ця трансформація через призму діяльності конкретних учасників провадження, та які критерії вони використовують для того, щоб перетворити “оцінку” на “доказ”.

2.2. Застосування оцінних понять судом

Правова природа судової оцінки виявляється у її здатності долати “дефіцит визначеності” законодавця. У теорії кримінального процесуального права це трактується як функція індивідуального регулювання процесуальної діяльності. Оскільки законодавець свідомо залишає оцінне поняття “відкритими” для адаптації до конкретних обставин, суд стає єдиним суб’єктом, що наділений правом на остаточну верифікацію змісту цих понять під час ухвалення підсумкових процесуальних рішень. На відміну від оцінки слідчого, яка є інструментальною (спрямованою на рух провадження), судова оцінка є резолютивною. Ефективність судової влади визначається як здатність суду вирішувати справи швидко та у спосіб, прийнятний для обох сторін судового процесу [339]. Своєю чергою, судова оцінка формує змістовий фундамент вироку, перетворюючи оцінну ознаку складу злочину з елемента обвинувального тексту на встановлений юридичний факт. Беручи до уваги зазначене, можна дійти висновку, що навіть у правових позиціях Верховного Суду не створюються нові норми, а лише викладаються результати тлумачення та конкретизації чинного права до того ступеня, який є необхідним для визначення обов’язків учасників конкретних правовідносин з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей [66, с. 217].

Важливим аспектом є те, що судова оцінка має вертикальну структуру,

вона базується на взаємодії трьох рівнів: нормативного (текст закону), когнітивного (внутрішнє переконання судді) та соціально-ціннісного (загальноприйняті уявлення про мораль, шкоду, розумність). Застосування понять “особлива жорстокість” або “істотна шкода” вимагає від судді активної інтелектуальної діяльності, в процесі якої загальна юридична конструкція трансформується в індивідуалізоване правове рішення. Це підтверджує доктринальне положення про те, що судова оцінка є формою подолання невизначеності через судову аргументацію: особливість останньої полягає саме в її дефінітивній природі, яка перетворює абстрактну норму на конкретне правило поведінки для конкретного випадку, усуваючи лінгвістичну двозначність [383]. Результатом юридично-тлумачної діяльності на першому етапі є створення юридично-тлумачного судження та обґрунтування його істинності та об’єктивності, а на другому етапі – створення тлумачного юридичного припису та його об’єктивація в актах юридичного тлумачення [352, с. 63]. Якщо на етапі досудового розслідування зміст оцінного поняття (наприклад, “особлива зухвалість”) залишається дискусійним і може бути змінений прокурором, то у судовому вироку цей зміст набуває статусу юридичної істини. Суд виступає як суб’єкт, що припиняє стан невизначеності норми. Це підтверджується позицією Європейського суду з прав людини, зокрема у справі “Дель Ріо Прада проти Іспанії” [294], в якій зазначається, що судове тлумачення має на меті роз’яснення тих сумнівів, які виникають при адаптації норми до змін у суспільній практиці. Таким чином, судова оцінка є не просто механічним застосуванням закону, а інтелектуально-вольовим актом, що “оживляє” оцінну норму.

Специфіка судової оцінки в кримінальному провадженні полягає у її підвищеній вимогливості до логічного обґрунтування. Верховний Суд у своїх висновках (зокрема, у постановах щодо кваліфікації злочинів проти власності та довкілля) наголошує на тому, що судова оцінка не може бути необґрунтованою. Наприклад, при визначенні “істотної шкоди” в немайновому вимірі (ст. 364 КК України), суд повинен не просто довести її наявність, а детально розкрити, у

чому саме полягало порушення прав потерпілих, оцінити масштаб негативних наслідків для державного або суспільного інтересу. Таким чином, процес "остаточного наповнення" ОП судом характеризується конвергенцією фактичних обставин і правових стандартів. Суд не просто констатує факт, а проводить його через фільтр "внутрішнього переконання", яке, відповідно до ст. 94 КПК України, має базуватися на всебічному, повному та неупередженому дослідженні всіх обставин. Природа цієї оцінки є дуалістичною: вона суб'єктивна за формою (здійснюється конкретним суддею), але має бути об'єктивною за змістом (повинна спиратися на загальновизнані соціальні цінності та правові стандарти). На відміну від оцінки слідчого чи дізнавача, яка є інструментальною (спрямованою на забезпечення руху досудового розслідування), судова оцінка є резолютивною. У межах спеціальності 12.00.09 судова оцінка розглядається не просто як інтелектуальний акт, а як стадія процесуального доказування, що регулюється ст. 94 КПК України. Ефективність судової влади в цьому контексті визначається як здатність суду надати правову оцінку доказам та обставинам швидко та у спосіб, що відповідає засадам верховенства права. Своєю чергою, судова оцінка формує змістовий фундамент вироку, перетворюючи оцінну ознаку з елемента тексту закону на встановлену процесуальним шляхом обставину справи.

Це свідчить про те, що правова природа судової оцінки нерозривно пов'язана з принципом передбачуваності. Одним з основних елементів верховенства права є принцип правової визначеності, який передбачає, зокрема, що в будь-якому спорі рішення суду, що набрало чинності, не може бути поставлене під сумнів [380]. Попри те, що оцінні поняття є гнучкими, судове рішення повинно бути таким, щоб особа могла заздалегідь (хоча б за допомогою професійної юридичної поради) оцінити ризики та наслідки своїх дій. Суддя, здійснюючи "остаточне наповнення" оцінного поняття, фактично встановлює межі між караною та некараною поведінкою у тих зонах, в яких закон залишив "сірі плями". Важливою рисою судової оцінки також є її імперативність, оскільки саме вона наділяє оцінне поняття такою визначеністю, яка стає

обов’язковою для всіх учасників правовідносин. Верховний Суд у своїх постановах неодноразово підкреслював, що судова оцінка нематеріальних ознак злочину (зокрема, “істотної шкоди” в немайновому вимірі) повинна бути максимально деталізованою. Це свідчить про те, що правова природа судової оцінки полягає також у подоланні абстрактності закону шляхом створення конкретного прецедентного змісту для конкретної справи.

Процесуально-правова природа такої діяльності характеризується тим, що суд діє виключно в межах процедури, визначеної КПК. Навіть у правових позиціях Верховного Суду не створюються нові норми, а лише викладаються результати тлумачення та конкретизації чинного процесуального права до того ступеня, який є необхідним для визначення обов’язків учасників конкретних кримінальних процесуальних відносин. Ще однією фундаментальною особливістю судової оцінки, що підкреслює її завершальний характер, є роль у реалізації принципу *in dubio pro reo* (сумніви трактуються на користь обвинуваченого) [392, с. 126]. У контексті оцінних понять це означає, що якщо суд у результаті дослідження доказів не може дійти однозначного висновку щодо наповнення поняття змістом (наприклад, чи є порушення громадського порядку саме “особливо зухвалим”), він зобов’язаний обрати те тлумачення, яке є найбільш сприятливим для підсудного. Таким чином, правова природа судової оцінки виконує захисну функцію та стає гарантом законності, нівелюючи ризик судового свавілля через нечіткість законодавчих формулювань.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що правова природа судової оцінки оцінних понять у кримінальному провадженні визначається її статусом як фінальної стадії індивідуального правового регулювання. Дискреція не є довільною свободою судді, а передбачає вибір серед кількох юридично допустимих варіантів з урахуванням принципів справедливості, добросовісності та пропорційності. Така висока міра відповідальності та імперативності судового рішення зумовлює необхідність дотримання суддею певних етичних і правових стандартів не лише під час винесення вердикту, а й у публічній площині. Саме тому питання професійної дискреції нерозривно пов’язане з межами свободи

вираження поглядів судді, при якому баланс між особистою думкою та авторитетом правосуддя стає об’єктом пильної уваги як національної практики, так і ЄСПЛ [338, с. 171]. Якщо діяльність органів досудового розслідування щодо інтерпретації оцінних ознак складу злочину носить проміжний, інструментальний характер і виконує функцію робочої гіпотези, то судова оцінка є резолютивним актом, який детермінує правову долю особи та остаточно фіксує зміст правової норми щодо конкретного випадку.

Важливим аспектом є те, що судова оцінка базується на принципі внутрішнього переконання, яке формується за результатами безпосереднього дослідження доказів у судовому засіданні. У кримінальному процесі це означає, що застосування оцінних понять судом (наприклад, щодо “достатності доказів” або “розумності строків”) завжди обмежене чіткими процесуальними гарантіями та обов’язком мотивування рішення. Отже, судова оцінка – це інтелектуально-владна діяльність, яка завершує “життєвий цикл” оцінного поняття в конкретній справі. Її специфіка полягає в імперативності, потребі у вичерпному мотивуванні та спрямованості на досягнення правової визначеності у тих випадках, в яких текст закону залишається абстрактним. Ефективність такої інтелектуально-владної діяльності та здатність судді забезпечити якісне мотивування безпосередньо залежать від прозорості та меритократичності системи суддівського відбору. Саме впровадження нових стандартів формування суддівського корпусу, зокрема реформа Конституційного Суду України 2023 року, є запорукою того, що право на дискрецію використовуватиметься фахівцями, здатними трансформувати абстрактні норми у справедливі та остаточні правові рішення [330, с. 54–55].

Ключові аспекти завершального характеру щодо зазначеної діяльності виявляються у таких положеннях:

— *подолання нормативної ентропії.* Суд виступає легітимним інструментом ліквідації “дефіциту визначеності” закону. Завдяки інтелектуально-вольовому акту судді абстрактна модель, закладена законодавцем, проходить через фільтр доказування та внутрішнього

переконання (ст. 94 КПК України), трансформуючись із потенційного смислу у констатований юридичний факт. Це робить судову оцінку актом вищого порядку, що припиняє стан дискусійності навколо змісту оцінного поняття;

— *об'єктивізація дискреції*. Специфіка судової діяльності полягає у конвергенції індивідуального когнітивного досвіду судді (суб'єктивна форма) та загальновизнаних соціальних цінностей і правових стандартів (об'єктивний зміст). Вимога максимальної деталізації, сформульована у практиці Верховного Суду (зокрема, щодо оцінки нематеріальної шкоди), виступає гарантією того, що судова оцінка не перетвориться на свавілля, а залишатиметься актом правозастосування, що відповідає критеріям передбачуваності та юридичної визначеності. Водночас як слушно зауважує Хавронюк М., правозастосовна деталізація не може повністю компенсувати дефекти законодавчої техніки, оскільки саме чіткість і передбачуваність диспозицій Кримінального кодексу є первинною умовою обмеження судового розсуду та мінімізації ризиків суб'єктивного тлумачення оцінних ознак [247, с. 72];

— *захисна архітектоніка рішення*. Судова оцінка завершує "життєвий цикл" оцінної норми не лише через владне примушування, а й через реалізацію *принципу in dubio pro reo*. Саме на етапі судового розгляду гнучкість оцінного поняття стає інструментом захисту прав людини: неможливість однозначного "наповнення" оцінного поняття змістом тлумачиться як відсутність доведеності складу злочину, що перетворює судову оцінку на запобіжник проти неточного або репресивного законодавства. Такий підхід підтверджує тезу про те, що оцінні поняття є не дефектом законодавства, а гнучким інструментом забезпечення справедливості, який дозволяє суду уникнути надмірного формалізму в кримінальному судочинстві. Відтак, саме через професійну судову оцінку реалізується аксіологічний потенціал правової норми, в якій "дух закону" отримує пріоритет над його буквою задля недопущення свавільного обмеження прав людини [20, с. 5–27].

Таким чином, судова оцінка є вищою формою правозастосовної конкретизації, яка забезпечує перехід від лінгвістичної абстракції кримінального

закону до юридичної істини вироку. Вона не створює нової норми права, проте наділяє наявну норму тією мірою чіткості та індивідуалізації, яка необхідна для забезпечення справедливого правосуддя та реалізації принципу верховенства права.

Процес об'єктивізації судового розсуду при застосуванні оцінних понять є складною інтелектуальною процедурою, мета якої – трансформувати суб'єктивне сприйняття судді у загальнообов'язкову та перевірювану юридичну істину. У кримінальному провадженні, з огляду на його потенційний вплив на права та свободи особи, об'єктивізація судового розсуду слугує фундаментальною гарантією дотримання законності та виключає можливість суб'єктивної або вибіркової інтерпретації правових норм. Фундаментальним рівнем об'єктивізації є доказово-процесуальна методологія, що базується на положеннях ст. 94 КПК України. Суддя не може наповнювати змістом такі поняття, як "тяжкі наслідки" або "особлива зухвалість", спираючись на власну інтуїцію або емоційне ставлення до підсудного. Навпаки, внутрішнє переконання має виступати продуктом раціонального аналізу сукупності доказів. Об'єктивність у цьому випадку досягається через вимогу всебічного дослідження контексту: суддя зобов'язаний зіставити характер діяння, спосіб його вчинення та реальні наслідки з наявними в справі фактичними даними. Таким чином, "фільтр" внутрішнього переконання перетворює розрізнену інформацію на логічно вибудуваний зміст оцінної норми, в якому суб'єктивна оцінка судді "віддзеркалює" об'єктивно встановлені факти.

Наступним критично важливим етапом є аргументативна об'єктивізація, яка виявляється через обов'язок суду детально мотивувати своє рішення. Судова оцінка не може бути декларативною. Це означає, що суддя повинен провести вербалізацію своєї логіки, розкривши зміст оцінного поняття через конкретні характеристики. Якщо суд кваліфікує шкоду як "істотну", об'єктивність його розсуду підтверджується не самим лише фактом вживання цього терміна, а детальним описом порушених прав, масштабу збитків або глибини моральних страждань потерпілого. Саме цей перехід від абстрактної лінгвістичної

конструкції закону до вичерпної дескрипції реальної події дозволяє зовнішньому спостерігачеві (або суду вищої інстанції) переконатися, що рішення не є довільним.

Важливим стримуючим фактором виступає аксіологічний (ціннісний) орієнтир, який вимагає від судді відповідності його висновків соціальному консенсусу. Застосовуючи оцінні поняття, суддя діє не як приватна особа, а як орган державної влади, що репрезентує цінності суспільства. Об'єктивність забезпечується через апеляцію до стандартів "розумності", "справедливості" та "загальноприйнятих норм моралі". Суддя повинен враховувати, як конкретне діяння сприймається пересічним громадянином у певний історичний момент. Етичне судження є багатогранним (поєднання експертизи, досвіду, етики та емоційного інтелекту), практичним (застосування закону для досягнення певної мети або розв'язання проблеми) та цілісним (усвідомлення та розуміння актуальності супутніх питань, таких як ризики, обмеження та можливості, включаючи законність та мораль) [346, с. 1]. Це створює систему "соціальних запобіжників", які не дозволяють судовому розсуду виходити за межі етичної матриці правової системи, забезпечуючи "живий" зв'язок закону з актуальними потребами соціуму.

Крім того, об'єктивізація дискреції нерозривно пов'язана з критерієм передбачуваності тлумачення, на якому наголошує Європейський суд з прав людини, зокрема у справі "Дель Ріо Прада проти Іспанії" [294]. Судова оцінка вважається об'єктивною лише тоді, якщо вона є послідовною та узгоджується з усталеною практикою. Якщо суддя раптово відходить від попереднього розуміння оцінного поняття без належного обґрунтування, такий розсуд втрачає ознаку об'єктивності та стає свавільним. Правові висновки Верховного Суду відіграють тут роль "колективного розуму" судової влади, створюючи єдине поле значень для оцінних норм. У такому контексті індивідуальне рішення конкретного судді стає частиною цілісної доктрини, де суб'єктивний елемент правозастосування підпорядковується вищій меті – забезпеченню правової визначеності.

Зрештою, об’єктивізація судового розсуду завершується через принцип імперативності вироку, при якому встановлений судом зміст оцінного поняття набуває статусу юридичної істини. У цьому контексті, як зазначає Пічіналі Ф., легітимність такого переходу до “юридичної істини” прямо залежить від якості доказового обґрунтування, яке має виключати прояви епістемічної несправедливості щодо учасників процесу. Лише за умови, що судова оцінка базується на раціональному та неупередженому аналізі свідчень, вона здатна трансформувати суб’єктивний розсуд у справедливий акт правосуддя, який відповідає високим стандартам чесного судового розгляду [368, с. 18–21]. Проте цей статус є легітимним лише за умови, що суддя успішно пройшов усі етапи об’єктивізації: від фактичного доказування до ціннісної та доктринальної аргументації. Таким чином, судова оцінка стає “актом вищого порядку”, оскільки вона припиняє стан невизначеності норми, перетворюючи її з абстрактної можливості на конкретну, правову реальність, що ґрунтується на засадах верховенства права. Дослідження меж судового розсуду при роботі з оцінними поняттями вимагає розв’язання фундаментальної дилеми: як зберегти гнучкість оцінних понять, не порушивши при цьому принцип *lex certa* (ясності та визначеності закону) [38].

Якщо розглядати внутрішнє переконання судді як динамічний чинник правозастосування, то межі судового розсуду необхідно визначити як систему нормативних і методологічних обмежувачів, які забезпечують трансформацію дискреційних повноважень у законне та обґрунтоване рішення. Ці межі запобігають перетворенню процесуальної свободи на волюнтаризм, утримуючи тлумачення оцінних понять у полі правової визначеності. Ключовим обмежувачем у зазначеному випадку виступає стандарт доказування “поза розумним сумнівом”. Зокрема, межі судового розсуду обумовлюються не лише буквальним текстом закону, а й об’єктивними стандартами раціональної аргументації, які вимагають від судді експліцитного розкриття логіки своїх висновків. Це перетворює внутрішнє переконання з непрозорого психологічного процесу на контрольовану процедуру, в якій стандарт “поза розумним сумнівом”

функціонує як епістемічний поріг, що мінімізує ризик судової помилки в умовах законодавчої багатозначності [304, с. 112–115].

У контексті оцінних понять цей стандарт виконує роль кількісного та якісного запобіжника. Суд не просто обирає одне з можливих значень терміна, а зобов'язаний довести, що жодне інше, більш м'яке тлумачення, не відповідає встановленим обставинам справи. Таким чином, оцінне поняття стає "гранично звуженим": якщо існують розумні сумніви щодо того, чи є наслідки "тяжкими", суд, через принцип *in dubio pro reo,* позбавлений права на розширене тлумачення. Це перетворює дискрецію на "негативну свободу": суддя вільний у виборі лише до тієї межі, при якій фактичні дані дозволяють однозначно верифікувати ознаку оцінного поняття. Крім того, поділ повноважень між законодавцем та судом у контексті використання оцінних понять передбачає, що судова гілка влади не створює нову норму, а лише конкретизує волю законодавця в межах правового поля. Така взаємодія забезпечує систему стримувань і противаг, де судова дискреція обмежена обов'язком дотримуватися демократичної легітимності закону, не допускаючи виходу судді за межі його функціональної ролі [376, с. 42–45].

Важливим елементом "формули керованого розсуду" є також логічна несуперечність. Межа розсуду проходить там, де закінчується раціональне виведення і починається волюнтаризм. Об'єктивізація вимагає, щоб суддя продемонстрував "генезис" своєї думки: як саме конкретна деталь (наприклад, час вчинення злочину) трансформувалася в оцінну ознаку (наприклад, "зухвалість"). Якщо цей логічний ланцюжок розривається, рішення виходить за межі легітимного розсуду, що є прямою підставою для його скасування в апеляційному або касаційному порядку. Цей підхід узгоджується із прецедентною практикою у справі Айрак Телеком Лтд проти Корек Телеком Ко ЛЛС та інших, в якій підкреслюється, що судове рішення, яке спирається на дискреційні повноваження, може бути переглянуте, якщо суддя припустився явної помилки у правозастосуванні або не надав раціонального пояснення своїм висновкам. Таким чином, обов'язок продемонструвати логічний зв'язок між

фактами та оцінними категоріями виступає не лише внутрішньою вимогою правосуддя, а й ключовим механізмом процесуального контролю, що гарантує передбачуваність судової системи [11].

Таким чином, об'єктивізація судового розсуду при застосуванні ОП досягається через складну систему внутрішніх та зовнішніх фільтрів. Внутрішній рівень забезпечується процесуальною методикою (ст. 94 КПК) та стандартом "поза розумним сумнівом". Зовнішній рівень формується через вимоги передбачуваності (*lex certa*), практику Верховного Суду та аксіологічні орієнтири суспільства. У сукупності ці чинники формують інститут легітимного судового розсуду, в якому суб'єктивне сприйняття судді підпорядковується жорстким вимогам правової визначеності. Це гарантує, що оцінне поняття у кримінальному провадженні слугує не інструментом репресії, а механізмом індивідуалізації правосуддя, в якому остаточне наповнення норми змістом є логічно зумовленим, соціально виправданим та юридично передбачуваним актом.

Аналіз ролі суду у верифікації оцінної діяльності суб'єктів досудового розслідування вимагає розуміння суду як органу, що здійснює ревізію інтелектуально-вольових актів слідчого та прокурора. Як було зазначено попередньо, у кримінальному провадженні оцінна діяльність на досудовому етапі має проміжний, інструментальний характер, оскільки вона спрямована на формування обвинувальної тези. Суд натомість виступає як зовнішній верифікатор, чиє завдання полягає не в простому спостереженні, а в активній перевірці логічної цілісності та правової обґрунтованості тих смислів, якими сторона обвинувачення наповнила оцінні поняття. У цьому аспекті судова перевірка перегукується з принципами форензик-діагностики та антикорупційного аудиту, де головний акцент зміщується з формальної наявності документів на виявлення прихованих ризиків та сутнісну відповідність дій встановленим стандартам. Це дозволяє суду не просто констатувати факти, а застосовувати методи глибокого аналізу для деконструкції складних схем правопорушень, забезпечуючи тим самим ефективне управління правовими

ризиками та захист економічної безпеки в умовах відкритої економіки [313, с. 63–65]

Верифікаційна функція суду розкривається через механізм “оцінювання оцінки”. На стадії досудового розслідування слідчий, констатуючи наявність “істотної шкоди”, “обґрунтованої підозри” або “достатніх доказів”, здійснює первинну конкретизацію норми. Проте ці висновки за своєю природою є односторонніми та суб’єктивними, оскільки вони підпорядковані функції обвинувачення. Суддя, перевіряючи ці наповнення, застосовує критерій зовнішньої об’єктивізації. Це означає, що суд досліджує, чи є інтерпретація оцінного терміна, запропонована прокурором, такою, що логічно випливає із сукупності доказів, чи вона є результатом маніпулятивного розширення меж закону з метою посилення обвинувального потенціалу справи. У цьому контексті особливого значення набуває право суду апеляційної інстанції виходити за межі апеляційної скарги, що, як зазначає Гловюк І., є дієвим механізмом виправлення помилок у тлумаченні оцінних ознак, навіть якщо на них не вказували сторони [55, с. 80–83]. Така судова ініціатива виступає додатковою гарантією законності, дозволяючи суду самостійно верифікувати правильність наповнення оцінного поняття змістом та запобігати посиленню обвинувального ухилу всупереч інтересам правосуддя.

Процес верифікації базується на принципі процесуального скептицизму. Суд не приймає оцінні судження суб’єктів розслідування як аксіоми, а розглядає їх як юридичні пропозиції, що потребують підтвердження. Важливим інструментом у такому випадку виступає тест на “розумність” і “логічну відповідність”. Наприклад, при верифікації оцінки “тяжкості наслідків”, суд з’ясовує, чи відповідає обраний обвинуваченням ступінь тяжкості реальному масштабу заподіяної шкоди, чи не відбулося змішування оцінних категорій з метою штучного обважнення кваліфікації. У такий спосіб судова верифікація виступає фільтром, що відсікає будь-які спроби свавільного наповнення оцінного поняття змістом, який не має під собою фактичного підґрунтя.

Ефективність верифікаційної діяльності суду залежить від використання

стандартів, вироблених міжнародною та національною практикою. Одним із таких стандартів є концепція “об’єктивного спостерігача”, запозичена з практики ЄСПЛ. Застосування цього стандарту дозволяє суду оцінити, чи відповідає тлумачення оцінних ознак принципу передбачуваності, який є фундаментом для верховенства права [92]. Як свідчить аналіз рішень ЄСПЛ, що мали визначальний вплив на вітчизняне судочинство, саме сприйняття судової оцінки стороннім неупередженим спостерігачем виступає критерієм відсутності свавілля та підтверджує легітимність судового розсуду у конкретній справі Суддя, верифікуючи, наприклад, “обґрунтованість підозри”, ставить питання: чи могли б факти та інформація, що були в розпорядженні слідчого, переконати сторонню безсторонню особу в тому, що дії підозрюваного підпадають під певне оцінне визначення злочину. Це дозволяє перенести оцінку з площини особистого бачення слідчого в площину загальноприйнятого правового стандарту, роблячи процес перевірки максимально відстороненим від емоційного контексту розслідування.

Крім того, судова верифікація включає перевірку аксіологічної (ціннісної) адекватності оцінок досудового етапу. Оскільки багато оцінних поняття мають етичний або соціальний підтекст (наприклад, якщо йдеться про “цинізм” або “зневагу до суспільства”), суд перевіряє, чи не є висновки слідчого надміру суб’єктивними або моралізаторськими. Суд забезпечує, щоб наповнення оцінного поняття змістом відповідало актуальному праворозумінню, зафіксованому в актах Верховного Суду. Це створює ієрархічну систему контролю, в якому нижча оцінка завжди корегується вищою оцінкою через призму усталеної доктрини, що мінімізує ризик юридичних помилок. У контексті забезпечення принципу res judicata, така ієрархічна корекція виступає необхідним балансом між остаточністю судового рішення та потребою у виправленні фундаментальних помилок у тлумаченні правових норм. Як зазначають Гусаров К. та Терехов В., стабільність правозастосування досягається саме тоді, коли механізми перегляду не стають інструментом нескінченного оспорювання, а слугують засобом досягнення остаточної правової

визначеності у справі [326].

Роль суду як верифікатора має критичне значення для легітимізації всього кримінального процесу. Якщо суд підтверджує правильність застосування оцінного поняття стороною обвинувачення, це надає рішенню ознак юридичної достовірності. Водночас юридична достовірність рішення досягається лише у тому випадку, якщо судова оцінка відповідає критерію передбачуваності, дозволяючи особі чітко розуміти правові наслідки своєї поведінки та межі накладених обмежень. Як свідчить практика застосування п. 6 ч. 3 ст. 76 КК України, саме конкретизація судом абстрактних обов'язків перетворює декларативну норму на дієвий інструмент виправлення, забезпечуючи стабільність правопорядку та остаточність судового акта [82]. У разі виявлення помилок у наповненні оцінного поняття, наприклад, якщо прокурор помилково трактує "великий розмір" як "особливо великий" через невірну оцінку вартості майна, суд здійснює корекційну функцію. Він самостійно встановлює вірне значення оцінної ознаки, що безпосередньо впливає на справедливість призначеного покарання та дотримання прав людини.

При цьому додатковим аспектом верифікаційної діяльності суду є перевірка консистентності (узгодженості) оцінок обвинувачення на різних етапах провадження. Суд аналізує, чи залишався зміст оцінного поняття стабільним від моменту повідомлення про підозру до складання обвинувального акта. Будь-яка необґрунтована зміна в наповненні оцінного поняття (наприклад, раптове перетворення "значної шкоди" на "тяжкі наслідки" без появи нових фактичних даних) розцінюється судом як ознака процесуальної дефектності. Таким чином, верифікація виступає не лише перевіркою відповідності "факт-норма", а й інструментом контролю за дотриманням права на захист, оскільки зміна змісту оцінного поняття безпосередньо впливає на стратегію захисту обвинуваченого.

Особливу роль у цьому процесі відіграє перевірка достатності доказів як оцінної категорії. Достатність доказів виступає не лише кількісним показником, а передусім якісним критерієм, що дозволяє суду констатувати відсутність будь-

яких розумних сумнівів у справі. Як зазначає Рижий О., суд як суб'єкт оцінки не може залишатися пасивним спостерігачем, оскільки саме його обов'язок щодо безпосереднього дослідження доказів гарантує, що остаточне судове рішення буде ґрунтуватися на достовірному знанні, а не на формальному підтвердженні версії сторони обвинувачення [378]. Суд верифікує не просто кількість зібраних матеріалів, а їхню якісну здатність "наповнити" абстрактну форму оцінного поняття. У ситуації, якщо обвинувачення формується на оцінних категоріях, що межують із оціннними судженнями (наприклад, "вороже ставлення" або "підготовчі дії"), судова верифікація вимагає переходу від припущень до дедуктивного висновку. Суддя зобов'язаний виявити, чи не є запропонована прокурором інтерпретація лише одним із багатьох імовірних варіантів, що автоматично позбавляє її статусу доведеної ознаки складу злочину.

У кінцевому підсумку, судова верифікація трансформує імовірнісне знання про зміст оцінного поняття, отримане на досудовому етапі, у достовірне знання, закріплене в судовому акті. Це гарантує, що жодна особа не буде притягнута до відповідальності на підставі довільного або помилкового тлумачення оцінних норм суб'єктами, які мають професійний інтерес у результаті справи. Таким чином, суд виступає інституційним гарантом того, що оцінне поняття залишиться інструментом правосуддя, а не знаряддям обвинувального ухилу, забезпечуючи чистоту правозастосування на фінальному етапі провадження. Особливої гостроти ця роль суду набуває в умовах цифровізації, при якій використання технологій розпізнавання обличь та автоматизованого аналізу даних створює нові форми оцінних ризиків. Як зазначають дослідники, судова верифікація таких доказів має критичне значення для запобігання алгоритмічній упередженості, гарантуючи, що технологічні висновки підлягають правовій фільтрації та не порушують фундаментальних прав людини на приватність і справедливий суд [384].

На підставі проведеного дослідження ревізійної ролі суду можна сформулювати цілісний висновок щодо природи цієї діяльності. Судова верифікація оцінок досудового етапу виступає як форма вищого процесуального

контролю, що забезпечує трансформацію суб'єктивної обвинувальної гіпотези в об'єктивну юридичну позицію. Це завдання набуває особливої специфіки в умовах спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, в яких стислі строки дізнання підвищують ризик формального підходу до наповнення оцінних категорій. Відтак, судова верифікація результатів дізнання має слугувати запобіжником проти процесуального спрощення шляхом якості доказування, гарантуючи, що кожна оцінна ознака проступку є належним чином обґрунтованою та підтвердженою матеріалами справи [60]. Виконуючи роль інтелектуального фільтра, суд не просто санкціонує висновки прокурора, а здійснює їх критичну деконструкцію через стандарти розумності та критерії об'єктивного спостерігача. Така реалізація функції "оцінювання оцінки" дозволяє суду ефективно нівелювати професійну деформацію та обвинувальний ухил, притаманний стадії розслідування, виступаючи інституційним гарантом того, що оцінні поняття не перетворяться на засіб маніпулятивного розширення меж закону.

Верифікаційна діяльність суду має подвійну спрямованість, оскільки вона або легітимізує роботу сторони обвинувачення, надаючи її оцінкам статусу судової істини, або виконує корекційну роль, виправляючи логічні та правові помилки у кваліфікації діяння. Так, у цьому аспекті судова верифікація виступає запобіжником проти так званих "швидких рішень" (*quick fix solutions*) у сфері боротьби з корупцією, які часто спрямовані на досягнення негайного результату через розмивання процесуальних стандартів. Суд гарантує, що антикорупційні заходи не перетворюються на периферійну інструменталізацію права, а залишаються в межах фундаментальної доктрини верховенства права, в якій правова визначеність домінує над політичною чи обвинувальною доцільністю [333]. Завдяки перевірці достатності доказів та обґрунтованості підозри суд реалізує принцип передбачуваності кримінальної юстиції, перетворюючи судову діяльність на фінальний запобіжник проти суб'єктивізму. У такий спосіб забезпечується чистота правозастосування, в якому кожна оцінна категорія в обвинувальному акті підтверджується не лише волею обвинувача, а

й суворою логікою судового доказування, що є фундаментальною умовою дотримання верховенства права.

Мотивування судового рішення у кримінальному провадженні, що ґрунтується на застосуванні оцінних понять, постає як ключова інтелектуальна процедура, покликана трансформувати внутрішнє переконання судді у публічно верифікований та юридично значущий висновок. Процес такої верифікації значно ускладнюється, якщо об’єктом оцінки стає висновок експерта, в якому суддя повинен не лише перевірити формальну відповідність документа закону, а й сформувати внутрішнє переконання щодо логічної несуперечливості спеціальних знань. Як зазначають Філіпенко Н. і Барбаш Д., це вимагає від суду критичного аналізу взаємозв’язку між дослідницькою частиною та підсумковими висновками, щоб запобігти автоматичному прийняттю експертних оцінок як істини в останній інстанції без їх належного логічного обґрунтування [312]. У науковій доктрині мотивування розглядається не просто як процесуальна формальність, а як фундаментальна онтологічна гарантія правосуддя, яка забезпечує перехід від абстрактного тексту закону до конкретного індивідуального припису. Значення цього елемента зростає пропорційно ступеню неокресленості норми: чим ширшим є потенційний зміст оцінного терміна, тим детальнішим і переконливішим має бути обґрунтування його вибору в межах конкретного вироку або ухвали.

Межі мотивування при роботі з оцінними категоріями визначаються необхідністю повного подолання когнітивного розриву між фактом і нормою. У процесі подолання цього розриву суддя підсвідомо стикається з когнітивними детермінантами, які можуть активувати захисні механізми, спрямовані на спрощення складної оцінної реальності заради збереження внутрішньої когнітивної консистентності. Проте належне мотивування змушує суб’єкта правозастосування виходити за межі цих автоматизмів, трансформуючи первинні мотиваційні імпульси у раціонально зважені юридичні аргументи, що відповідають стандартам об’єктивної істини [343]. Суд не має права обмежуватися лише формальним посиланням на термін, вжитий у законі,

оскільки така “номінальна” мотивація створює лише ілюзію правового обґрунтування. Належне мотивування вимагає розкриття якісних ознак діяння через призму конкретного оцінного критерію. Наприклад, якщо суд визнає дії особи такими, які вчинені з “особливим цинізмом”, межі обґрунтування повинні охоплювати не лише детальний опис фактичних дій, а й розгорнуте пояснення того, чому саме ці дії в конкретній ситуації демонструють винятковий ступінь нехтування соціальними нормами. У такому контексті межа мотивування проходить там, де кожна змістовна ознака оцінного поняття знаходить своє відображення у сукупності перевірених доказів.

Важливим аспектом є дескриптивна межа мотивування, яка вимагає від судді уникати семантичних тавтологій. Спроба пояснити одне оцінне поняття через інше (наприклад, визначення “тяжких наслідків” виключно через “значну шкоду” без наведення її реального фізичного або матеріального виміру) свідчить про вихід за межі логічно достатнього обґрунтування. Суддя зобов’язаний здійснити так звану “вербальну дедукцію”, переводячи оцінну категорію на мову емпіричних фактів: обсягу матеріальних збитків, тривалості порушення конституційних прав або інтенсивності негативного психологічного впливу на потерпілого. Саме такий підхід дозволяє перевірити рішення на предмет відсутності суб’єктивного свавілля та робити у такий спосіб інтелектуальний шлях суду зрозумілим для сторін провадження та вищих судових інстанцій.

Значення мотивування у сфері застосування оцінних понять також полягає в його здатності забезпечувати стабільність та передбачуваність судової практики. Кожне належним чином обґрунтоване рішення виконує роль регулятивного орієнтира, що формує у суспільстві розуміння фактичних меж дозволеної поведінки. Належне обґрунтування судового акта в такий спосіб перетворюється на інструмент легітимізації судової влади, оскільки воно демонструє відсутність свавілля та раціональність обраного підходу до інтерпретації оцінних норм. Як зазначає І. Скляренко, саме через детальну мотивацію реалізується право особи на справедливий суд, адже воно дозволяє переконатися, що суддя врахував усі ключові аргументи сторін, а не обмежився

формальним посиланням на закон [217]. У цьому процесі критичного значення набуває апеляція до усталених позицій Верховного Суду та стандартів Європейського суду з прав людини. Включення таких посилань у мотивувальну частину дозволяє судді легітимізувати свій розсуд, демонструючи, що його інтерпретація оцінного терміна не є ізольованою думкою, а цілком узгоджується з цілісною доктриною правозастосування. Це мінімізує ризик юридичного волюнтаризму, оскільки індивідуальна оцінка судді проходить крізь фільтр колективного досвіду вищих судових ланок.

Крім того, мотивування виконує захисну функцію, нівелюючи ризик маніпулятивного тлумачення закону. Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ, відсутність належного обґрунтування застосування гнучких норм є ознакою “процесуального свавілля”, що автоматично призводить до порушення права на справедливий суд. Функція мотивування полягає у зведенні інтелектуального фільтра, який зобов’язує суддю замінити суб’єктивні інтуїції суворою раціональною аргументацією. У ситуаціях, що стосуються вислання іноземців, цей стандарт трансформується у вимогу ретельного обґрунтування пропорційності втручання, при якому проста констатація законних підстав є недостатньою без аналізу персональної ситуації особи. За переконанням Войновської-Радзінської Ю., саме такий рівень обґрунтованості перетворює потенційно небезпечні оцінні категорії (“національна безпека” або “громадський порядок”) з можливих інструментів державного свавілля на легітимні елементи правосуддя, що надійно захищають фундамент прав людини [400]. Значення мотивування виявляється у створенні “аргументативного бар’єра”: суддя, усвідомлюючи обов’язок публічно та раціонально пояснити свій вибір, змушений відмовлятися від інтуїтивних припущень на користь суворого аналізу. У такий спосіб якісне мотивування перетворює оцінне поняття з зони потенційної невизначеності на дієвий механізм індивідуалізації кримінальної відповідальності, в якому кожне рішення постає не лише як акт державної волі, а й як продукт бездоганної юридичної логіки.

За результатами дослідження специфіки застосування оцінних понять

судом можна дійти висновку, що судова діяльність є фінальною та завершальною стадією конкретизації правової норми. Саме на цьому етапі абстрактна законодавча можливість трансформується у юридичну реальність, набуваючи ознак дефінітивності та імперативності. Судова оцінка виступає остаточним "наповнювачем" змісту оцінних понять, перетворюючи робочі версії сторони обвинувачення на юридично встановлені факти, що стають основою для застосування заходів державного примусу.

Межі судового розсуду при роботі з оцінними поняттями не є безмежними; вони жорстко обмежені стандартами доказування "поза розумним сумнівом" та вимогою правової передбачуваності (*lex certa*). Реалізуючи свою верифікаційну функцію, суд діє як незалежний арбітр, що здійснює ревізію оцінної діяльності суб'єктів досудового розслідування. Це дозволяє усунути професійну деформацію та обвинувальний ухил, забезпечуючи чистоту правозастосування через фільтри логіки та верховенства права.

Ключовим інструментом легітимізації судового рішення у контексті оцінних норм є його всебічне мотивування. Воно виступає гарантією від свавілля та інструментом об'єктивізації розсуду, оскільки змушує суддю детально обґрунтовувати кожен крок підведення факту під абстрактну ознаку закону. Таким чином, судова діяльність забезпечує гармонійний баланс між необхідною гнучкістю права та непохитними вимогами правової визначеності, що є обов'язковою умовою функціонування справедливої системи кримінальної юстиції. Таким чином, судова діяльність у межах кримінального процесу забезпечує перехід від абстрактних формулювань закону до конкретного процесуального результату. Це дозволяє реалізувати баланс між гнучкістю кримінальних процесуальних норм та обов'язковою правовою визначеністю, що є фундаментальною вимогою справедливого судового розгляду та функціонування системи кримінальної юстиції в цілому.

2.3. Застосування оцінних понять прокурором

У сучасній українській системі кримінальної юстиції на прокурора покладено роль одного з ключових гарантів правопорядку. Від його професійних рішень безпосередньо залежить законність досудового розслідування, ефективність державного обвинувачення та реальний захист прав і свобод усіх, кого зачепило кримінальне провадження. Однак ця масштабна відповідальність щодня стикається з непростою реальністю правозастосування, яке побудоване на тонкій взаємодії з так званими оцінними поняттями. Саме вони – такі важливі, але найменш визначені інструменти, що закріплені в Кримінальному процесуальному кодексі – “достатні підстави”, “обґрунтована підозра”, “істотне порушення”, “розумний строк”, “явна невідповідність” – ці формулювання не просто терміни, а справжні важелі впливу, якими прокурор користується, приймаючи процесуальні рішення, оцінюючи дії інших учасників процесу та, що найважливіше, визначаючи грань між легітимним втручанням держави та недоторканністю прав людини.

Унікальність та водночас складність роботи прокурора полягає в тому, що його роль далеко не завжди зводиться до механічного застосування норм. Фактично, саме він першим надає живий зміст цим правовим абстракціям у контексті конкретної справи. Саме прокурор, аналізуючи матеріали, відповідає на доленосні питання: чи перекрив накопичений обсяг інформації ту невидиму межу “достатності”, щоб оголосити особі про підозру? Чи не перетворилися місяці слідства у невиправданий тягар, порушуючи принцип “розумного строку”? Чи є виявлена помилка лише формальністю, чи вона набула характеру “істотного порушення”, достатнього для визнання доказу недопустимим? Через це кожна прокурорська оцінка, кожне внутрішнє переконання стають тим фундаментом, на якому тримається доля не лише окремого кримінального провадження, але іноді й життя конкретної людини.

Актуальність цієї проблеми сьогодні посилюється як ніколи. З одного боку, ефективність та справедливість роботи прокуратури все більше залежать

від глибини та обґрунтованості розуміння саме цих оцінних категорій. З іншого – законодавець навмисно залишає їх без жорстких, математичних дефініцій, покладаючись на професійний розсуд правозастосувача. Ця необхідна для гнучкості права невизначеність, на жаль, має й зворотний бік: вона відкриває шлях до суттєвих розбіжностей у трактуванні. Один прокурор може вважати певний доказ "належним" або "допустимим", тоді як його колега в аналогічній ситуації – ні. Така різночитаність веде до неминучої неоднорідності правозастосування по всій країні, що прямо суперечить принципу правової визначеності – одній з основоположних складових верховенства права. Верховний Суд України неодноразово проводив чітку межу в цьому питанні. Наголошувалося, що суб'єктивна впевненість прокурора або його внутрішнє переконання ніколи не можуть замінити собою встановлену законом об'єктивну процедуру доказування. Стандартом є не особисте бачення, а "обґрунтованість підозри", яка має ґрунтуватися на сукупності фактів, здатних переконати в ймовірності вини саме незалежного, неупередженого спостерігача.

Вплив цих проблем виходить далеко за межі теоретичних дебатів у наукових колах, маючи безпосередній та глибокий резонанс у практичній площині. Це стає особливо очевидним, коли ми звертаємось до стандартів, встановлених Європейським судом з прав людини. Суд у Страсбурзі послідовно наголошує, що поняття "обґрунтованої підозри" (reasonable suspicion), яке лягає в основу законності будь-якого затримання чи обмеження, не може базуватися на інтуїції чи нібито професійному здогаді [322, с. 113]. Воно вимагає наявності конкретних фактів та об'єктивної інформації, які могли б сформувати переконання у ймовірності вини не лише в самого переслідувача, але й у стороннього, неупередженого спостерігача. Цю принципову позицію, сформульовану ще у справі "Фокс, Кемпбелл та Хартлі проти Великої Британії" (1986) і посилену у справі "Ілгар Мамедов проти Азербайджану" (2014), не можна ігнорувати [295; 297]. У національному кримінальному процесі саме прокурор виступає першим і основним вартовим цього європейського стандарту. Чи перетворяться сухі норми КПК на дійсний захист прав людини, чи лише на їх

формальну симуляцію, значною мірою залежить від того, наскільки глибоко та правильно прокурор розуміє і застосовує оцінні поняття. Таким чином, компетентність окремого прокурорського працівника стає ланкою у ланцюзі виконання Україною її міжнародних зобов'язань.

Це питання нерозривно пов'язане з іншою фундаментальною категорією – межами прокурорського розсудку, або дискреції. З одного боку, саме наявність цього професійного простору для маневру робить кримінальний процес живою системою, здатною адаптуватися до безлічі непередбачуваних законодавцем життєвих ситуацій. Дискреція – це запорука оперативності, гнучкості та індивідуалізації правозастосування. Але з іншого боку, будь-яка свобода, позбавлена надійних обмежників, несе в собі загрозу переростання у свавілля. Надмірно широка дискреція може відкрити шлях до суб'єктивного, вибіркового тлумачення закону, коли рішення залежать не від об'єктивних критеріїв, а від особистих переконань чи зовнішніх тисків [172]. Тому головним викликом для сучасної теорії та практики є знаходження того делікатного балансу, який дозволить зберегти життєву необхідність прокурорського розсуду, водночас побудувавши навколо нього міцні бар'єри від зловживань.

Виходячи з цього, мета цього підрозділу полягає у всебічному дослідженні сутності та особливостей застосування оцінних понять саме в прокурорській діяльності. Є прагнення не просто перерахувати ці поняття, а виявити системні "вузькі місця" та суперечності, що виникають при їх повсякденному тлумаченні, і на цій основі запропонувати конкретні шляхи підвищення якості роботи прокурора. Для досягнення мети необхідно пройти низку взаємопов'язаних кроків. По-перше, слід виокремити та класифікувати основні оцінні поняття, які є інструментами в руках прокурора як процесуального керівника і державного обвинувача. По-друге, необхідно провести їх ретельний аналіз, співставивши абстрактний законодавчий зміст з тим, як вони "оживають" у судових рішеннях та щоденній практиці. По-третє, критично важливим є дослідження тих меж, всередині яких діє прокурорська дискреція, щоб чітко окреслити кордони між професійним розсудом і

неприпустимим свавіллям. І, нарешті, по-четверте, на підставі отриманих висновків необхідно сформулювати практичні пропозиції щодо забезпечення єдності трактування цих понять, що є основою для принципу правової визначеності та рівності всіх перед законом [228].

Результати проведеного нами анкетного опитування підтверджують, що питання меж дискреції має не лише теоретичний, а й безпосередньо прикладний характер. Так, 40,8 % респондентів вказали, що невизначеність і широка дискреція при застосуванні оцінних понять частіше створюють ризики для сторони захисту, тоді як 33,1 % вважають, що ризики виникають для обох сторін приблизно однаковою мірою. Отже, більшість практиків прямо пов’язують широту розсуду із потенційним порушенням процесуальної рівноваги. Такі дані свідчать про необхідність чіткого нормативного та доктринального окреслення меж дискреції прокурора як процесуального керівника, оскільки саме на цій стадії формується баланс між публічним інтересом та правами особи (Дивись Додаток В).

Важливо розуміти, що в цьому процесі прокурор постає в двох іпостасях: він є й ефективним адміністратором процесу, і мислителем-інтерпретатором, від якого залежить баланс між суспільним інтересом до безпеки та індивідуальними правами кожної людини. Саме тому таке дослідження має не академічний, а суто прикладний характер, адже воно дозволяє заглибитися в механізм, за допомогою якого права людини реалізуються або, на жаль, можуть бути обійдені у кримінальному провадженні.

Нормативною базою для всієї діяльності прокурора слугують Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс та Закон “Про прокуратуру”. Ці акти формують правове поле, у межах якого прокурор виконує свої ключові функції: керує досудовим розслідуванням, підтримує обвинувачення в суді та наглядає за дотриманням законів. Як ми вже зазначали, дуже часто ці функції реалізуються через норми, що містять оцінні поняття – спеціальні терміни, які не мають чіткого, раз і назавжди визначеного змісту і вимагають від правозастосовника інтелектуальної праці щодо їх наповнення

конкретним змістом у кожній ситуації. У контексті КПК ці поняття виконують роль “амортизаторів”, що забезпечують необхідну гнучкість, але водночас утворюють зони правової невизначеності, де ризик суб’єктивного тлумачення завжди високий.

Конкретним проявом цього є, наприклад, положення частини 2 ст. 36 КПК України, яке надає прокурору повноваження здійснювати процесуальне керівництво. У рамках цих повноважень він постійно звертається до категорії “достатні підстави” для вчинення процесуальних дій. Так, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК, повідомити особі про підозру можна лише за наявності “достатніх доказів”. Таким чином, саме прокурор, аналізуючи матеріали справи, першим відповідає на питання, чи перекрив зібраний доказовий масив цей невидимий, але юридично значущий поріг. Це наочна ілюстрація того, як абстрактне оцінне поняття безпосередньо перетворюється на конкретне рішення, що впливає на свободу людини.

Саме тут і виникає головна практична складність: що ж саме слід розуміти під цими “достатніми доказами”? Кримінальне процесуальне законодавство не прописує єдиного для всіх рецепта, не дає чіткого математичного мірила. У результаті практика набуває розмитого, а часом і суперечливого характеру. Один прокурор може вважати, що “достатність” настає вже при наявності серйозної ймовірності причетності особи, тоді як інший наполягатиме, що цей поріг досягається лише тоді, коли є практично всі необхідні для майбутнього обвинувального акта докази. Така різночитаність створює правову нерівність і підриває принцип єдності закону.

Природа прокурорської роботи в кримінальному провадженні по суті є безперервним процесом оцінки. День у день прокурор важить факти, аналізує значущість доказів, зважує ступінь необхідності втручання у права людини проти важливості розкриття злочину та розмірковує над процесуальною доцільністю кожного свого кроку. Хоча Кримінальний процесуальний кодекс України не містить окремого розділу під назвою “Як працювати з оцінними поняттями”, вся його структура пронизана цими категоріями, які стають

основним інструментом реалізації прокурорських повноважень.

На жаль, Кримінальний процесуальний кодекс не пропонує готових формул для визначення, що саме робить докази “достатніми”. Проте він дає прокурору ключ до їх оцінки, вказуючи, на що саме потрібно звертати увагу. Відповідно до ст. 94 КПК, прокурор зобов’язаний аналізувати сукупність доказів, їх внутрішній взаємозв’язок та достовірність кожного з них окремо. Ці категорії – “сукупність”, “взаємозв’язок”, “достовірність” – є класичними оцінними поняттями. Вони не мають у законі чіткого визначення, але саме вони формують ядро професійного прокурорського мислення. На цій кмітливій, але неформалізованій основі, будуються найважливіші рішення: чи погоджуватися на клопотання слідчого про обшук чи прослуховування, чи вже настав час офіційно повідомити особі про підозру, чи, навпаки, справа дозріла для закриття за відсутності складу злочину. Широке поле для власного розсуду тут створюється саме через те, що законодавець залишає зміст цих понять відкритим для інтерпретації.

Однією з найбільш відповідальних та “насичених” оцінками сфер є участь прокурора у питаннях запобіжних заходів. Статті 176–206 КПК, регулюючи цю процедуру, оперують цілим набором гнучких категорій: наявність ризиків (втечі, тиску на свідків), вагомість наявних доказів, соціальні зв’язки особи, її репутація, розмір заподіяної шкоди. Жодна з цих ознак не розшифрована в нормі закону детально. Таким чином, перш ніж підтримати клопотання про тримання під вартою чи домашній арешт, прокурор змушений провести складну внутрішню роботу: зважити всі ці абстрактні фактори, щоб визначити, чи є обґрунтованим та пропорційним таке різке обмеження однієї з найважливіших свобод людини. Це, без перебільшення, той випадок, коли професійний розсуд прокурора безпосередньо визначає, чи залишиться людина на свободі, чекаючи суду.

Не менш важливий оцінний компонент міститься і в повноваженні прокурора закривати кримінальні провадження, передбаченому статтею 284 КПК. Більшість підстав для закриття містять у собі потребу у кваліфікованому правовому та фактичному аналізі. Що означає на практиці “відсутність складу

кримінального правопорушення” в заплутаній господарській ситуації? Як оцінити, що можливості отримання додаткових доказів дійсно “вичерпані”, а не просто слідчий не проявив достатньо старанності? Відповіді на ці питання також не лежать на поверхні тексту закону – вони вимагають від прокурора глибокого занурення в матеріали справи та зрілого професійного судження. Таким чином, оцінна діяльність супроводжує прокурора на всьому шляху кримінального провадження, від перших доручень слідчому до фінального рішення про його долю.

Робота з цими поняттями вимагає від прокурора глибокого занурення у фактичну канву справи, оцінки міцності доказової бази в її динаміці, а також постійного усвідомлення того делікатного балансу, який необхідно підтримувати між інтересами правосуддя та недоторканними правами кожної окремої особи. Саме в цій точці зосереджено найбільшу чутливість до суб’єктивних трактувань та ризик того, що професійна оцінка може несвідомо перейти у власне упереджене бачення [159].

Як ми вже переконалися, оцінні категорії пронизують практично кожен крок прокурора на стадії досудового розслідування. Вони є тим фундаментом, на якому будується оцінка доказів, формулюється зміст будь-якого клопотання до суду, і, що найважливіше, визначається грань допустимого втручання держави у приватне життя. Оскільки Кодекс свідомо утримується від чітких дефініцій, прокурор опиняється в ситуації, коли йому доводиться самостійно, спираючись на свій досвід та розуміння права, формувати внутрішні стандарти прийняття рішень. На цьому шляху незамінними помічниками стають усталена судова практика, зокрема позиції Верховного Суду, а також міжнародні стандарти захисту прав людини, які наповнюють абстрактні формулювання конкретним життєвим змістом.

Отже, сучасний прокурор у своїй роботі зобов’язаний керуватися не лише буквою КПК, але й тими живими стандартами, які вироблені практикою Європейського суду з прав людини. Саме ці стандарти наповнюють конкретним змістом ключові для нас поняття – “достатні підстави”, “обґрунтована підозра”,

“розумний строк”. Такий двошаровий підхід – національний закон плюс міжнародні гарантії – є запорукою того, що прокурорська діяльність відповідає високим вимогам верховенства права та забезпечує ту саму правову визначеність, без якої немає довіри до держави [114].

Підсумовуючи, можна констатувати, що інститут оцінних понять є органічною та абсолютно необхідною складовою прокурорської діяльності, яка надає їй необхідну гнучкість. Проте законодавча невизначеність цих категорій одночасно формує нагальну потребу у системній та узгодженій внутрішній роботі самої прокуратури. Ця робота має бути спрямована на вироблення єдиних методичних підходів та стандартів оцінки, які ґрунтуються не на особистих уподобаннях, а на міцному фундаменті усталеної судової практики, як національної, так і міжнародної.

Щоб бути легітимним, прокурорський розсуд не може ґрунтуватися лише на інтуїції чи внутрішньому переконанні. Він повинен мати міцну опору у вигляді переконливої правової аргументації, яка узгоджується з принципами, встановленими Верховним Судом України та Європейським судом з прав людини. Тільки в цьому випадку оцінні поняття перетворюються з потенційної зброї свавілля на інструмент захисту прав людини та справедливості.

Застосування оцінних понять в роботі прокурора – це складний сплав, де поєднуються юридична інтерпретація, професійна свобода маневру та особиста відповідальність за наслідки прийнятих рішень. Важливо розуміти, що оцінка, яку проводить прокурор на стадії досудового розслідування, значно відрізняється від судової. Вона має більш оперативний, часто тимчасовий характер, і проводиться в умовах, коли картина справи ще може кардинально змінюватись [67]. Ця гнучкість є її силою, але водночас і ахіллесовою п’ятою, оскільки створює значний простір для розбіжностей у тлумаченні одних і тих самих норм.

Однією з найболючіших проблем, що випливає з цього, є розбіжність у підходах навіть серед самих прокурорів. Відсутність єдиних критеріїв та чітких методичних рекомендацій часто призводить до того, що однакові факти

отримують різну правову оцінку залежно від того, в чиїх руках опинилася справа.

Інший типовий приклад – робота з поняттям “розумний строк”. Закон не дає календарних меж, і це закономірно. Однак на практиці це поняття іноді зводиться до внутрішніх бюрократичних причин – завантаженості співробітників або складності справи. У результаті ми можемо спостерігати ситуації, коли обвинувальний акт подається до суду через рік чи більше після оголошення підозри, а його затримка формально пояснюється “великим обсягом доказів”, хоча суд у подальшому визнає такі строки явно надмірними та невідповідними критерію розумності [158]. Таке розтягнуте тлумачення перекручує саму суть інституту, перетворюючи його з гарантії на формальність.

Ядром усієї проблеми є пошук меж, де закінчується необхідна професійна свобода прокурора – його дискреція – і починається неприпустиме свавілля. Законодавець, надаючи прокурору широкі повноваження для оцінки фактів і прийняття самостійних рішень, разом з тим не заклав ефективних механізмів для їх контролю на досудовому етапі. Саме прокурор, а ніхто інший, вирішує у своєму кабінеті, чи назріли “достатні підстави” для прохання до суду про арешт, чи є проведений обшук “явним” порушенням прав, чи дійсно в діянні підозрюваного відсутні ознаки злочину [109]. Стаття 36 КПК України дає йому право “здійснювати процесуальне керівництво” та затверджувати обвинувальний акт, проте мовчить про те, якими саме критеріями “розумності”, “справедливості” та “пропорційності” він має при цьому керуватися.

Небезпеку такої невизначеності чітко окреслив Європейський суд з прав людини. У справі “Нечипорук і Йонкало проти України” (2011) та інших Суд констатував, що прокурорська оцінка доказів, позбавлена належного судового контролю, порушує принцип справедливого балансу (fair balance) між інтересами суспільства та правом особи на свободу [299; 226]. Іншими словами, дискреція без чітких обмежень та обов’язку пояснювати свої висновки легко перетворюється на інструмент свавілля. Відповідь на цей виклик поступово формується на національному рівні. Таким чином, в українській практиці

утверджується правило: свобода прокурорського розсудку допустима лише в тій мірі, в якій вона може бути перевірена судом через якість її мотивування.

Окремої уваги заслуговує проблема високого рівня суб'єктивізму, що немов тінь супроводжує прокурорські оцінки. На тлумачення того самого поняття можуть вплинути фактори, далекі від права: психологічний тиск з боку керівництва, надмірне навантаження, що змушує працювати на швидкість, а не на якість, а іноді й загальний політичний контекст. Як зазначають дослідники (Коломоєць Т. О., Біленко В. А., Кучинська О. П.), в основі багатьох прокурорських рішень лежить не формальний алгоритм, а так звана професійна інтуїція. Хоча такий досвід може бути корисним у складних ситуаціях, він ніколи не повинен витісняти публічну правову аргументацію. На жаль, на практиці трапляється, що позиція обвинувачення формується ще до завершення розслідування – наприклад, при кваліфікації "суспільної небезпечності" діяння, – що ставить під сумнів дотримання принципу об'єктивності [228].

Запобігти таким ризикам допомагають інституційні обмеження, прийняті в інших правових системах. Наприклад, в Німеччині діє так званий принцип "чотирьох очей" (Vier-Augen-Prinzip), коли будь-яке процесуальне рішення прокурора з оцінним компонентом обов'язково проходить внутрішнє узгодження та рецензування колегіальним органом. В Україні подібні механізми або відсутні, або носять суто формальний характер, що залишає простір для індивідуальних, неконтрольованих трактувань.

Це призводить до іншої серйозної проблеми – розриву між розумінням оцінних понять прокурором і судом. Прокурор може вважати, що "істотним порушенням" процесуального закону є лише те, що прямо вплинуло на результат справи, тоді як суд визнає таким порушенням і процедурні вади, які позбавили особу можливості реалізувати право на захист. Аналогічна історія з "розумним строком": для прокурора він іноді зводиться до формального календарного періоду, тоді як для суду це динамічна категорія, що враховує реальну ефективність слідчих дій та реакцію сторін [67]. Такі розбіжності не просто створюють конфлікти – вони підривають єдність правового поля.

Усвідомлення цієї проблеми вказує на нагальну потребу у методичній уніфікації. Створення єдиного глосарію, спільного “словника” для тлумачення ключових оцінних категорій могло би стати мостом між прокуратурою, судами та слідчими. Такий документ не обмежував би професійний розсуд, а надавав би йому загальновизнані орієнтири, сприяючи передбачуваності та єдності правозастосування. Це було б прямим шляхом до реалізації вимоги правової визначеності, на яку неодноразово вказував, зокрема, Конституційний Суд України у своїх рішеннях. Незважаючи на наявність внутрішніх наказів Офісу Генерального прокурора, в Україні досі не існує єдиного, системного документа-провідника, який би визначав професійні стандарти роботи прокурора з оцінними поняттями. Підготовка кадрів також залишала бажати кращого: Національна академія прокуратури (до її реорганізації у 2020 році) лише епізодично торкалася цієї ключової теми в навчальних програмах, а більшість внутрішніх інструкцій зосереджені на процедурних питаннях, а не на глибині аналітичного мислення. Наслідком цієї несистемності є роздробленість практики та суттєві розбіжності у професійній підготовці [159]. Рівень розуміння того, як поняття “достатні підстави”, “розумний строк” чи “істотність порушення” повинні бути вбудовані в систему координат верховенства права, пропорційності та правової визначеності, значно відрізняється від прокурора до прокурора.

Таким чином, ключові проблеми можна звести до п’яти взаємопов’язаних блоків. По-перше, це різна трактовка одних і тих самих понять через брак чітких законодавчих дефініцій та настанов. По-друге, надмірно широка свобода оцінки (дискреція), яка часто не має належного судового контролю на ранніх стадіях. По-третє, неминучий суб’єктивізм і, як наслідок, вибірковість у прокурорських рішеннях, що руйнує баланс між сторонами процесу. По-четверте, розрив у розумінні між прокуратурою та судами, коли кожен інститут тлумачить одні й ті самі категорії по-своєму. І, нарешті, по-п’яте, недостатня інституційна підготовленість самих органів прокуратури до цілеспрямованої та методично вивіреної роботи з оцінними інструментами [158].

Подолання цих викликів вимагає комплексних змін, що поєднують як

нормотворчі ініціативи (конкретизацію окремих понять у КПК), так і глибинні інституційні реформи. Мова йде про створення цілісної системи методичного супроводу, внутрішнього аналізу складних рішень та спеціалізованого навчання прокурорів. Лише за таких умов професійна дискреція перестане бути джерелом невизначеності та перетвориться на справжній інструмент захисту прав людини та справедливого правосуддя.

Вирішення цієї проблеми вимагає не косметичних правок, а системного підходу. Йдеться не просто про доповнення Кримінального процесуального кодексу, а про формування цілісної методології прокурорської оцінки, яка буде ґрунтуватися на непохитних принципах верховенства права, правової визначеності та пропорційності. Саме з метою запропонувати шляхи досягнення єдності в розумінні оцінних категорій, ми зосередимо увагу на чотирьох ключових рівнях змін: нормативно-правовому, інституційно-організаційному, освітньо-професійному та доктринально-науковому.

Починаючи з рівня нормативно-правового, найбільш нагальною є потреба в уточненні змісту ключових оцінних понять безпосередньо в тексті КПК. Сьогодні кодекс містить їх десятки, проте більшість залишаються без офіційного тлумачення. Серед можливих кроків – доповнення ст. 3 КПК, яка містить визначення основних термінів, дефініціями для таких ключових категорій, як “достатні підстави”, “обґрунтована підозра” та “істотне значення”. Крім того, було б доцільно уточнити статтю 36 КПК, закріпивши в ній прямий обов’язок прокурора детально мотивувати застосування будь-якої оцінної категорії у своїх процесуальних рішеннях. Ідеальним орієнтиром тут може стати стандарт, запозичений у практики ЄСПЛ: будь-яке рішення прокурора має базуватися на сукупності фактичних даних, достатніх для формування переконання у неупередженого, об’єктивного спостерігача [322].

Окремого акценту потребує впровадження в практику ключового принципу перевірності будь-якого прокурорського судження. Кожна оцінка, кожне застосування гнучкого поняття повинні мати об’єктивну, фактичну підкладку, яку можна перевірити: спочатку – вищим прокурором, а врешті-

решт – і судом.

Звертаючись до інституційно-організаційного рівня, важливо зрозуміти: свобода прокурорського розсуду має реалізовуватися не у вакуумі, а в чітко окресленому просторі внутрішніх стандартів. Для цього необхідно впровадити низку конкретних інструментів. Перш за все – створити єдиний Методичний кодекс (або комплекс рекомендацій) Офісу Генерального прокурора. Цей живий документ мав би систематизувати найкращу практику, пропонувати типові логічні конструкції для мотивувальних частин рішень, наводити приклади вдалої аргументації та, що не менш важливо, аналіз типових помилок на основі судової критики. Подібні кодекси давно та успішно працюють, наприклад, у Нідерландах, Польщі чи Німеччині, виконуючи роль внутрішнього навігатора для прокурорів.

По-друге, критично важливим є запровадження внутрішнього механізму рецензування ключових рішень – так званого принципу “чотирьох очей”. Перед тим, як підписати особливо важливе клопотання до суду або повідомлення про підозру, таке рішення має отримати візу іншого прокурора, який володіє вищим рівнем кваліфікації або спеціальним досвідом. Це не бюрократична перешкода, а засіб захисту від випадкового суб’єктивізму та поспішних висновків.

По-третє, необхідно налагодити регулярну аналітичну роботу з узагальнення практики. Аналітичний підрозділ Офісу Генерального прокурора міг би публікувати періодичні огляди (наприклад, раз на півроку), присвячені саме нюансам застосування оціночних понять. Подібні звіти, як це робиться у Великій Британії, ставали б не лише інструментом внутрішнього навчання, але й сигналом суспільству про відкритість та прагнення до постійного вдосконалення.

По-четверте, технології можуть стати потужним помічником. Впровадження цифрових стандартів у документообіг, можливо, з елементами штучного інтелекту для аналізу, дозволило б створювати автоматизовані шаблони перевірки. Система могла б, наприклад, підказувати прокурору, чи містить його мотивувальна частина всі необхідні елементи, або пропонувати

приклади аналогічних ухвалень з інших справ. Це допомогло б зменшити технічні помилки та забезпечити додатковий рівень прозорості.

Якщо говорити про освітньо-професійний рівень, то головним завданням стає виховання нової професійної культури, де в центрі уваги – якість правової аргументації, а не формальне виконання звітних показників. Для цього пропонується розширити навчальні програми Тренінгового центру прокурорів України, включивши до них спеціальний курс, присвячений саме логіці та методиці роботи з оцінними поняттями. Теорія має підкріплюватися практикою: симуляційні тренінги, де прокурори приймають рішення в умовах навмисної невизначеності, а їхню аргументацію після цього розбирають досвідчені судді та колеги. Неоціненну роль міг би зіграти інститут наставництва, коли ветеран прокуратури неформально пояснює молодому фахівцеві, як насправді “працюють” поняття “обґрунтована підозра” чи “розумний строк” у світлі останніх рішень ЄСПЛ [322]. Таке навчання має бути прямим шляхом не лише до знань, але й до ціннісної переорієнтації, коли прокурор усвідомлює, що за кожною його оцінкою стоїть реальна людина з її фундаментальними правами.

Завершуючи розгляд на доктринально-науковому рівні, варто зазначити, що найглибші та найстійкіші зміни завжди мають інтелектуальну основу. Саме тому вітчизняній правовій науці варто взяти на себе амбітне, але необхідне завдання – сформувати власну українську доктрину прокурорського тлумачення оцінних понять. Ця концепція мала б поєднати в собі досягнення кримінального процесуального, конституційного та адміністративного права, створивши цілісну теоретичну модель. Розробку такої доктрини логічно було б здійснити під егідою Національної академії правових наук України у тісному партнерстві з Офісом Генерального прокурора, що забезпечить баланс між академічною глибиною та практичною спрямованістю.

Що могло б стати її змістовним ядром? По-перше, це могла б бути чітка класифікація оцінних понять за ступенем їх потенційного впливу на права людини, виділяючи категорії з високим, середнім та низьким рівнем ризику втручання. Така градація допомогла б прокурору відразу визначати ступінь

обережності та обґрунтованості, необхідний у кожному конкретному випадку. По-друге, доктрина могла б запропонувати власні правила інтерпретації, своєрідний методологічний компас, що допомагав би рухатися від абстрактної норми до конкретного рішення, ураховуючи контекст, мету закону та можливі наслідки. По-третє, в ній мали б бути визначені стандарти аргументації, чітко окреслюючи, коли прокурору дозволяється оперувати ймовірнісними судженнями, а коли вимоги до доказовості мають бути максимально жорсткими.

Така фундаментальна розробка стала б не просто академічним текстом, а потужною інтелектуальною основою для всіх майбутніх реформ. Згодом її положення могли б лягти в основу спеціального Методичного кодексу прокурора або увійти як розділ до Кодексу професійної етики та поведінки, надаючи професійному розсуду міцну теоретичну опору.

Окремою, але критично важливою складовою цієї роботи має стати системна інтеграція міжнародних стандартів у повсякденну практику. Мова йде не про формальні посилання, а про глибоке та методичне засвоєння правових позицій Європейського суду з прав людини. Ключові концепції, такі як стандарт “обґрунтованої підозри” (reasonable suspicion), принцип справедливого балансу (fair balance) між суспільним інтересом і правами особи, вимога передбачуваності (foreseeability) правозастосування мають перетворитися з цитат у робочі інструменти. Для цього необхідно створити практичні, зручні для використання довідники або електронні бази прикладів. У них кожен прокурор міг би знайти не просто цитату з рішення ЄСПЛ, а розгорнутий, адаптований до національного контексту аналіз того, як цей стандарт має працювати при оцінці доказів, клопотанні про запобіжний захід або оскарженні дій слідчого. Лише така детальна, жива імплементація здатна перетворити міжнародні зобов’язання на реальний механізм захисту прав людини в кожному кабінеті прокурора.

Проведене дослідження виявляє, що оцінні поняття є не побічним явищем, а системоутворюючим каркасом прокурорської діяльності в кримінальному процесі України. Вони забезпечують необхідну гнучкість правозастосування, але одночасно формують зону підвищеного ризику, де

професійний розсуд може незаконно перетворитися на суб'єктивізм, а правова невизначеність – на порушення принципів верховенства права. Ключова проблема полягає не в самій наявності цих понять, а в відсутності узгодженої, передбачуваної та прозорої методології роботи з ними. Різночитання між прокурорами, колізії з судовим розумінням, поширення практики неаргументованих рішень – все це є симптомами однієї системної вади: відсутності єдиних професійних стандартів.

Подолання цього виклику вимагає не поодиноких заходів, а комплексної стратегії, що поєднує законодавчі зміни, інституційне вдосконалення, професійне навчання та глибоке засвоєння міжнародних гарантій. Інструментом такої стратегії має стати чітке усвідомлення: свобода прокурорської оцінки легітимна лише доти, доки вона є перевіреною, мотивованою та вмотивованою дотриманням прав людини.

На підставі вищевикладеного, для забезпечення єдності, об'єктивності та правової визначеності в діяльності прокурора пропонуються наступні конкретні рекомендації.

По-перше, на рівні законодавства, необхідно закріпити конкретну процедурну гарантію. Доцільно доповнити статтю 36 КПК України нормою, яка прямо встановлюватиме обов'язок прокурора детально обґрунтовувати в кожному процесуальному рішенні застосування будь-якого оцінного поняття. Обґрунтування має містити не загальні формулювання, а пряме посилання на конкретні фактичні обставини справи, що дозволяють перевірити логіку висновку.

По-друге, для постійного моніторингу та синхронізації практики, варто створити в Офісі Генерального прокурора постійно діючу робочу групу з аналізу застосування оцінних понять. Критично важливо, щоб ця група працювала в режимі тісної співпраці з представниками Верховного Суду. Такий діалог "прокуратура – суд" дозволить оперативно виявляти розбіжності в трактуванні, узагальнювати найкращі підходи та формувати спільне розуміння щодо ключових категорій.

По-третє, центральним інструментом упорядкування практики має стати спеціальний Методичний кодекс прокурора щодо тлумачення оцінних понять у кримінальному процесі. Цей документ, розроблений на основі аналізу судової практики та стандартів ЄСПЛ, мав би надати прокурору не жорсткі інструкції, а зрозумілі алгоритми міркування, типові критерії оцінки та приклади якісної аргументації, перетворившись на його головного професійного помічника.

По-четверте, фундаментальні зміни неможливі без відповідного професійного становлення кадрів. Необхідно кардинально оновити навчальні програми Тренінгового центру прокурорів України, включивши до них обов'язкові модулі з методики оцінки доказів та логіки правових суджень. Ядром цієї роботи має стати спеціалізований курс "Оцінні поняття в кримінальному процесі: логіка, методика, практика", що поєднає теорію з симуляційними тренінгами та аналізом реальних кейсів-казусів.

По-п'яте, усвідомлюючи європейський вектор розвитку України, варто проявити стратегічну ініціативу. Пропонується розпочати підготовку проекту Рекомендацій Ради Європи щодо єдиних європейських стандартів прокурорського тлумачення оцінних понять у кримінальному процесі. За аналогією з "Венеціанськими принципами" для суддів, такий документ міг би стати міжнародною основою для гармонізації практики, посилення довіри до інституту прокуратури та остаточного закріплення в ній ролі незалежного гаранта прав людини, а не лише державного переслідувача.

Реалізація цих кроків перетворить оцінні поняття з джерела правової невизначеності на інструмент якісної, передбачуваної та правомірної прокурорської роботи, що є запорукою не лише ефективного правосуддя, але й міцної довіри громадян до держави.

2.4 Застосування оцінних понять органами досудового розслідування

Органи досудового розслідування займають центральне місце в структурі

розв’язування кримінального провадження, оскільки саме на їхньому рівні відбувається первинне сприйняття, фіксація та роз’яснення фактичних даних про подію кримінального правопорушення. Слідчий, дізнавач і керівник органу досудового розслідування кожен день ухвалюють широкий спектр рішень, які не можуть бути повністю систематизовані законодавцем. Це спричиняє неминуче використання як оцінних понять, що закріплені в Кримінальному процесуальному кодексі, так і тих, що формуються у правозастосовній практиці.

Якщо прокурор, про якого йшлося в попередньому підрозділі, здебільшого здійснює “вторинну” оцінку, перевіряючи достатність та допустимість зібраних доказів, обґрунтованість підозри, наявність ризиків тощо, то слідчий/дізнавач виступають суб’єктами первинної оцінної діяльності. Вони приймають рішення про доцільність проведення слідчих розшукових дій, обирають тактику їх проведення, визначають послідовність і обсяг доказового матеріалу, оцінюють поведінку учасників провадження, ризик втрати або спотворення доказів. Такі рішення завжди повинні спиратися на оцінку фактичної ситуації й не зводитися до механічного застосування норми.

Особливе місце серед суб’єктів які проводять досудове розслідування займає керівник органу досудового розслідування. На відміну від слідчого/дізнавача, він, не здійснює слідчих дій безпосередньо, а організовує та контролює процес розслідування. Оцінна діяльність керівника органу досудового розслідування має переважно організаційний характер – це оцінка повноти та своєчасності проведення слідчих дій, розподілу кримінальних проваджень між слідчими, формування слідчих груп, необхідності коригування планування розслідування. Від того, наскільки зважено керівник органу досудового розслідування застосовує оцінні критерії, значною мірою залежить ефективність роботи слідчих і дізнавачів.

Нормативна база діяльності зазначених суб’єктів визначена Кримінальним процесуальним кодексом України, який окреслює їх повноваження, права та обов’язки. Водночас у тексті КПК багато вживаються конструкції на кшталт “достатні відомості”, “необхідність проведення слідчої

дії”, “обґрунтованість клопотання”, “неможливість інакше отримати відомості” тощо. Зміст цих формулювань не розкривається в законі, що надає слідчому/дізнавачу та керівнику органу досудового розслідування певний простір для розсуду, але одночасно створює ризик неоднакового правозастосування. Проте в науковій літературі ці поняття активно досліджуються, науковці в свої роботах намагаються розкрити їх зміст та визначити критерії застосування відповідних оцінних понять. Тітко І. А в своїй монографії “Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України” розглядає особливості застосування оцінних понять, їх нормативне закріплення та акцентує увагу на тому, що деякі оцінні поняття мають схожість, але їх термінологія робить їх різними. Наприклад, “істотні порушення” (ст. 412 КПК), вчений наголошує, що в таких випадках йдеться про застосування в нормотворчій техніці такої властивості слів, як синонімія, тобто взаємозамінність слів і словосполучень [235]. Важливо зазначити, що право розтлумачувати оцінні поняття має не лише орган, що прийняв закон, а й Конституційний Суд України та Верховний Суд України.

Оцінні поняття в діяльності органів досудового розслідування мають особливий характер, а саме вони одночасно мають дві площини:

1. Законодавчу – коли законодавець закріплює оцінювальні формулювання в законі, але не деталізує критерії їх застосування;

2. Фактичну (тактичну) – коли правозастосувач може виробляти внутрішні стандарти (часто неформалізовані) для ухвалення рішень у конкретних ситуаціях.

Рішення цих суб’єктів потребують та перебувають під подальшим контролем прокурора і суду. Слідчий суддя при розгляді клопотань про проведення будь якої слідчої дії перевіряє обґрунтованість оцінок, які ухвалив слідчий чи дізнавач. Так само, суд під час оцінки доказів досліджує не лише їх зміст, а й правомірність їх отримання та чи були виваженими дії органів досудового розслідування під час їх збирання.

Отже, у межах цього підрозділу ми розглянемо:

— нормативні оцінні поняття, що закріплені у законодавстві, та як вони регулюють діяльність слідчого/дізнавача та керівника органу досудового розслідування;

— Фактичні (тактичні) оцінні конструкції, що склалися при фактичному застосуванні;

— Межі дискреції кожного з суб'єктів під прокурорським та судовим контролем.

Такий підхід дозволяє виявити перелік оцінних категорій, якими оперують зазначені суб'єкти, а також показати їх місце у загальному механізмі забезпечення прав учасників кримінального провадження, а також забезпечення в цілому законності, передбачуваності та справедливості кримінального провадження.

Слідчий та дізнавач виконують роль первинних суб'єктів, за допомогою яких факти, повідомлення, матеріали оперативного характеру та інші джерела набувають правового значення. Адже саме вони здійснюють оцінку фактичних обставин, відбирають та закріплюють докази та приймають рішення про подальші процесуальні дії. На етапі досудового розслідування законодавець передбачає низку ситуацій де потрібно застосовувати оцінні поняття, наприклад "достовірність", "достатність", "допустимість" тощо, адже саме слідчий/дізнавач формують першу доказову базу. Одним із джерел доказів, що збирають слідчий і дізнавач, є показання, що закріплено ч. 2 ст. 84 КПК України. Чиж С. А. зазначає, що оцінка достовірності показань та інших процесуальних джерел доказів здійснюється безпосередньо слідчим, дізнавачем, прокурором, слідчим суддею та судом на підставі законодавства та їх процесуальних повноважень [256]. Опираючись на працю Крикунова О. В. та Денісової Г. В. слід зазначити, що вище наведені оцінні поняття застосовуються для надання доказам (фактичним даним) процесуального статусу з можливістю їх подальшого використання. Автори акцентують увагу на тому, що докази мають бути обов'язково отримані лише згідно процесуального порядку [121].

На відміну від прокурора, слідчий і дізнавач здійснюють оцінку

переважно тактичного характеру, спираючись на фактичні дані, логічний аналіз обставин справи. Норми КПК встановлюють загальні положення, створюючи рамки, однак все одно залишають широкий простір для професійного судження, що зумовлює необхідність аналізу оцінних понять у їхній діяльності.

Підстави для проведення слідчих розшукових дій – це ті випадки, де оцінні поняття мають вирішальне значення. Ухвалення рішення про проведення обшуку, тимчасового доступу до майна чи документів, негласні слідчі дії чи затримання – доволі часто ґрунтуються на таких оцінних поняттях, як “необхідність”, “ризик”, “необхідність забезпечення доказів”, “необхідність запобігання ухиленню” тощо. Внаслідок чого неправильно сформульовані або недостатньо обґрунтовані оцінні висновки створюють реальний ризик незаконності процедури завдяки чому, в подальшому доказова база втрачає свою достовірність та допустимість. Аналізуючи огляди судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду за 2023 та 2024 роки можна прослідити таку динаміку, що при застосуванні цих понять суди звертають увагу на сукупність обставин і наявність логічного зв’язку між фактичними даними та процесуальними рішеннями, а отже може відбуватися зміна оцінювання законності тієї чи іншої слідчої розшукової та негласної слідчої дії [167; 168].

Кримінальний процесуальний кодекс містить чимало формулювань, які вимагають від слідчого або дізнавача здійснення оцінки фактичних даних/обставин перед проведенням певної слідчої дії. Проте законодавство не надає точного змісту цих формувань, розкриття їх змісту формується через доктрину та судову практику, а також потребує документального обґрунтування в кожному випадку. Нижче наведемо декілька ключових оцінних категорій та їх процесуальне значення:

1. “Достатні підстави”, містяться в ст. 234 КПК (обшук). Частина 5 ст. 234 КПК встановлює, що слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про проведення обшуку, якщо слідчий, прокурор не доведе наявність достатніх підстав його проведення, а також забороняється повторне звернення до слідчого

судді з таким саме клопотанням. Оскільки КПК не визначає що таке “достатність”, тому слід прослідити як цей термін формуються в рішеннях Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а саме “достатність” – це якісна, а не кількісна характеристика інформації, що повинна відповідати таким критеріям: походження відомостей; їх логічний зв’язок з кримінальним правопорушенням; ймовірність отримання необхідної інформації [167].

2. “Достатні відомості” (стаття 223 КПК Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій). Частина 2 ст. 223 КПК закріплює, шо підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. Тобто тут мова йде про наявність суб’єктивного, але обґрунтованого переконання слідчого, яке має спиратися на аналіз кожного конкретно кримінального правопорушення та логічне мислення.

3. “Необхідність проведення слідчої дії”. Оцінка “необхідності” повинна включати в себе: чи достатні вже наявні докази; яка ймовірність отримання нових даних цим заходом; співмірність та пропорційність втручання в особисте життя, володіння особи. Аналіз судової практики Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду України показує, що “необхідність” не означає автоматичного вибору, але мають бути наведені обґрунтовані причини чому саме цей захід потрібно провести та отримати на нього відповідний дозвіл [84].

4. “Неможливість в інший спосіб отримати відомості” (ст. 246 КПК – Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій) Негласні слідчі (розшукові) дії за своєю природою є втручанням у приватне життя та приватну власність, а тому допускаються лише за умов коли відсутні інші способи отримання інформації. Це поняття є одним з найвиразніших оцінних конструкторів, який залежить від ситуації, доступності до інших джерел інформації та співмірності втручання. Європейський суд з прав людини часто опирається на принцип ultima ratio (*укр. – кінцеве співвідношення*) – втручання можливе лише коли інші заходи об’єктивно недієві [331].

До речі, результати проведеного нами анкетування засвідчують, що широка дискреція у застосуванні подібних оцінних конструкцій сприймається як фактор підвищеного ризику порушення прав сторони захисту – на це вказали 40,8 % опитаних (Дивись Додаток В). Така оцінка практиків підтверджує, що категорія “неможливість в інший спосіб” потребує не лише формального декларування, а й змістовного обґрунтування в кожному конкретному випадку.

Це особливо актуально з огляду на інтенсивність втручання у приватне життя, яке супроводжує проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

5. “Значення документів або речей для встановлення обставин кримінального правопорушення” (ст. 159 КПК – Загальні положення тимчасового доступу до речей і документів). Для отримання тимчасового доступу слідчий має обґрунтувати, доступ до яких документів йому потрібен та яке значення воно матиме, та чому без цього документа не можливе встановлення істини.

Як зазначалось раніше слідчий чи дізнавач під час досудового розслідування ухвалюють доволі широкий спектр тактичних рішень, які суттєво впливають на подальший перебіг кримінального провадження. Йде мова не лише про вибір конкретної слідчої розшукової дії – проведення обшуку, коли вручати повідомлення про підозру, чи звертатися з клопотанням до слідчого судді, але й про визначення моменту, спроби, обсягу та форми реагування. Всі ці наведені рішення містять елемент оцінювання, оскільки вони базуються на аналізі оперативної ситуації, наявних ризиків, сукупності доказів і прогнозі розвитку подій. Ясинок М. М. у своїй монографії “Теорія доказового права” зазначає, що процес оцінки доказів і процесуальних підстав слідчих дій є складною інтелектуальною діяльністю, а не як механічним застосуванням норм [234].

Судова практика Верховного Суду України останніх років, підтверджує, що суд приділяє значну увагу ретельності мотивування та обґрунтованості підстав для процесуальних рішень. У більшості рішень, зокрема в оглядах практики щодо доказування в умовах воєнного стану, Верховний Суд зазначає, що формальне значення підстав для тимчасового доступу, обшуку та іншого

втручання у права особи без конкретизації фактичних даних та оцінки ризиків не підпадає під вимоги закону та призводить до визнання дій незаконними. Тому, тактичне рішення має бути не просто обраною дією слідчого чи дізнавача, але мати обґрунтування, що відповідає принципам необхідності та пропорційності, про які наголошують в своїх роботах науковці, Скрипник А. та Тітко І. зокрема [221].

Також в своїй діяльності слідчий/ дізнавач приймають широкий спектр оцінних рішень, які не закріплені в законі, але випливають із логіки кримінального процесу та з природи їх повноважень. До таких рішень можна віднести:

1. Визначення черговості слідчих дій. Інколи потреба в негайному фіксуванні доказів, перевірці непричетності підозрюваного або отриманні свідчень вимагає оцінки оперативної ситуації, ризику втрати слідів та ступеня її динамічності. Фоміна Т. Г., Рачинський О. О. в своєму дослідженні “Електронні докази у кримінальному процесі: проблемні питання теорії та практики” вказують, що своєчасність дій є ключовим чинником допустимості й доказового значення інформації, особливо коли йдеться про нестійкі сліди та електронні докази [245].

2. Оцінка ризику втрати доказів. Хоч поняття “ризик” не визначено в Кримінальному процесуальному кодексі України, саме його наявність і конкретизація доволі часто є вирішальним для законності огляду, тимчасового доступу чи обшуку. Огляд практики Верховного суду неодноразово наголошує, що ризик має бути не припущенням, а обґрунтованим і доведеним [271]. У науковій літературі, у дослідженні Носенко М. А. зокрема, також підкреслюється важливість уміння слідчого оцінити можливу втрату відомостей та обрати найбільш ефективну й мінімально інвазивну дію [165].

3. Оцінка логічності та достовірності показань. Оцінка свідчень є внутрішнім переконанням, що формуються на основі методів логічного аналізу, перевірки, порівняння та аналізу узгодженості інформації. Саме внутрішнє переконання визначає подальше планування слідства та черговість дій.

4. Визначення тактичної доцільності конкретної слідчої дії. Слідчий під час підготовки до слідчої дії повинен оцінити оптимальний момент, тобто визначити спосіб, місце та послідовність проведення обшуку, допиту, огляду місця події тощо. Ясинок М. М. у своїй монографії “Теорія доказового права” підкреслює, що таке визначення оцінки є невід’ємною складовою розсуду, який не може бути жорстоко формалізований законодавцем [234].

5. Оцінка поведінки учасників провадження. Уявлення про достовірність інформації та вибір подальших дій слідчим чи дізнавачем формує: рівень співпраці, ухилення від відповідей, суперечність свідчень та інші поведінкові чинники учасників процесу. Дослідження, яке проводив Чиж С. А., підкреслює, що поведінкові аспекти можуть свідчити про такі факти, як приховування доказів чи спотворення інформації, що в подальшому впливає на тактику слідчих [256].

Оскільки тактичні рішення не мають нормотворчої деталізації, через фізичну неможливість законодавця передбачити всі можливі ситуації, тому є чимало наукових досліджень на цю тему. На сторінках дослідженої наукової літератури тактика розглядається як сфера професійної майстерності слідчого, яка ґрунтується на прогнозуванні, оцінюванні та співмірності дій. Проте правильність таких рішень повинна визначати якість, повноту і правомірність розслідування, а судова практика свідчить, що надмірна формальність або відсутність чітких обґрунтувань призводить до визнання доказів недопустимими [165; 234].

Контроль за застосуванням оцінних понять і рішень ухвалених слідчим/дізнавачем, є однією з ключових функцій суду у кримінальному провадженні. Верховний Суд України в оглядах практики створює орієнтири для правозастосування, показуючи, як повинна виглядати мотивувальна частина та які аргументи суд визнає достатніми, а які недостатніми. Ряд науковців послідовно зазначають, що саме оцінні поняття такі, як “достатність відомостей”, “необхідність”, “обґрунтованість” та “пропорційність” мають визначальний характер для прийняття рішення і одночасно створюють ризик суб’єктивізму, а

отже потребують належного суддівського контролю [133; 250].

Проводячи аналіз судової практики ми переконуємося, що у випадках, коли слідчий чи дізнавач обмежуються лише загальними фразами, не надаючи конкретних доказів чи не надаючи логічного обґрунтування, суди відмовляють у задоволенні їх клопотань або ж визнають отримані внаслідок таких дій докази недопустимими. Мирошниченко Ю. М., досліджуючи це питання, підкреслив, що тільки якість обґрунтування слідчих рішень визначає їх подальшу процесуальну роль у суді [150].

Розглядаючи огляди Верховного Суду, звертаємо увагу на провадження стосовно корупційних та тяжких кримінальних правопорушень: у таких категоріях справ ретельність проведення аналізу доказів, правильно викладений опис ризиків та наявність обґрунтованого пояснення необхідності втручання, тобто якісний "оцінний підхід" – є визначальним. Слід погодитись із думкою Погорецького М. А., який вважає, що судовий контроль є інструментом забезпечення допустимого та справедливого доказування, а тому є способом стримування неправомірного або поспішного використання оцінних понять слідчим чи дізнавачем [176].

Тому, оцінні рішення слідчого чи дізнавача не можуть розглядатися як їх автономна дискреція. Судовий контроль – це вимушений захід, який покликаний перевіряти відповідність таких рішень критеріям обґрунтованості, пропорційності та головне необхідності. Кучинська О. П., в своєму дослідженні підтверджує, що застосування оцінних понять тісно пов'язане із забезпеченням процесуальних прав особи, а тому повинно здійснюватися в межах, чітко визначених законодавством та судовою практикою [133].

Слідчий суддя у межах кримінального провадження проводить контроль за такими рішеннями слідчого/дізнавача:

— Обґрунтованість та законність клопотання про обшук, тимчасовий доступ тощо;

— Необхідність та пропорційність проведення негласних слідчих (розшукових) дій;

— Наявність достатніх фактичних даних для внесення їх в Єдиний реєстр досудових розслідувань;

— Правомірність невжиття процесуальних дій або бездіяльності слідчого чи дізнавача.

Неправильне застосування оцінних понять, наприклад, якщо не доведено “достатність відомостей” для проведення обшуку або немає належного обґрунтування “необхідності” тимчасового доступу, призводить до відмови слідчим суддею у задоволенні клопотань або подальшого визнання доказів недопустимими. Наукові дослідження і практика Верховного Суду доводять, що високий рівень мотивування, документування та логічного обґрунтування – це не формальність, а головна умова правомірності досудового розслідування і гарантія повного дотримання прав людини.

Далі зосередимо свою дослідницьку активність на питанні оцінних понять в діяльності керівника органу досудового розслідування (ОДР). Його діяльність, до речі, є найменш формалізованою зі всіх, але одночасно є найбільш відповідальною структурою досудового провадження. На відміну від слідчого/дізнавача, які напряму взаємодіють з доказами, керівник ОДР здійснює управління розслідуванням, координує його розвиток та забезпечує процесуальну дисципліну під час розслідування. У межах своїх повноважень керівник постійно використовує оцінні категорії, такі як “необхідність”, “достатність”, “доцільність”, “ефективність”, “належність” тощо. Оцінні поняття у діяльності керівника органу досудового розслідування закладені в моделі кримінального процесу, де керівник виступає гарантом ефективності, якості та законності розслідування. Адже саме від нього залежить чи буде провадження розвиватися в потрібному темпі; чи будуть вирішені конкретні тактичні задачі; чи буде збережено баланс між дотриманням прав сторін та оперативністю розслідування.

Тому, оцінні понять в діяльності керівника ОДР стають інструментом управління досудового розслідування, що дозволяє адаптувати процес під конкретні обставини провадження, обирати найбільш ефективні засоби

доказування, вчасно та ефективно реагувати на ризики та виправляти помилки слідчого чи дізнавача. Проте така оцінювальна діяльність має свої межі, тому будь-яке рішення керівника може бути оскаржене, а його обґрунтованість обов'язково перевіряється судом. Саме тому доцільно визначити природу повноважень керівника ОДР, які саме оцінні поняття він використовує в своїй діяльності та де проходять межі його дискреції.

Керівник органу досудового розслідування – є процесуальною фігурою яка має змішаний статус, тобто він хоч і безпосередньо не приймає учать в досудовому розслідуванні, але він має право коригувати, скасовувати або погоджувати рішення слідчого чи дізнавача, що поєднує адміністративне управління з процесуальним контролем. Така модель статусу процесуального учасника передбачає, що правова природа його повноважень розкривається у таких взаємопов'язаних функціях:

1. Організаційно-управлінські функції. Керівник органу досудового розслідування має організовувати процес досудового розслідування, а саме вчиняти розподіл кримінальних проваджень між слідчими/дізнавачами; утворювати слідчі групи; затверджувати плани дій; контролювати дотримання строків; координувати взаємодію між підрозділами. Аналізуючи науково-практичний коментар до другого розділу КПК України, розроблений Аленіним Ю. П. та іншими науковцями, погодимось із думкою авторів, що ця складова містить значну кількість управлінської дискреції і відповідає класичним управлінським функціям у межах правоохоронного органу [160].

2. Процесуальний контроль. Керівник наділений процесуальними повноваженнями контролю, а саме: правом давати письмові вказівки слідчому; скасовувати необґрунтовані або незаконні постанови; вимагати усунення процесуальних порушень та забезпечувати дотримання прав всіх учасників процесу. Під час користування цими повноваженнями від керівника досудового розслідування вимагається проведення власної оцінки доказової ситуації, обґрунтованості процесуальних рішень і правильності окремих слідчих дій. Проводячи огляд та аналіз судової практики Касаційного кримінального суду у

складі Верховного суду, Коломієць В. І. прийшов до висновку, що такі підходи відображені як у науковій доктрині, так і в судовій практиці щодо меж компетенції керівника органу досудового розслідування [104; 167].

3. Гарантійна функція. Законодавство України покладає на керівника органу досудового розслідування обов'язок запобігати порушенням прав людини під час розслідування. Керівник ОДР має оцінювати співмірність втручання, обирати заходи забезпечення з урахуванням ризиків та підстав для обмеження прав, а також він має гарантувати, що процесуальні дії не призведуть до необґрунтованих утисків. Така гарантійна роль у провадженні підкреслює, що керівник ОДР повинен поєднувати і юридичні знання і професійне судження при використанні своїх дискреційних повноважень [62].

Кримінальний процесуальний кодекс України, а саме ст. 39 КПК, вказує на основні повноваження керівника у недеталізованій формі, що залишає йому значний простір для використання оцінних рішень під час роботи. Правова природа його повноважень може поєднувати визначені обов'язки та поле для досвідченого професійного судження в межах процесуальних гарантій.

Судова практика демонструє, що рішення керівника органу досудового розслідування, наприклад про закриття провадження, про скасування процесуальних дій, стосовно долі речових доказів, щодо права на оскарження та інші мають свої певні суттєві правові наслідки. Практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду України акцентує увагу на тому, що такі рішення обов'язково підлягають судовому контролю та мають суворо бути в межах процесуальних норм визначених у КПК та ґрунтуватися на конкретних підставах [167; 168].

Оцінні поняття в діяльності керівника органу досудового розслідування є суттєвим елементом його процесуально-організаційних та контрольно-процесуальних повноважень, оскільки саме вони забезпечують та надають можливість гнучкого реагування на обставини, які не врегульовані в нормах законодавства, КПК зокрема. Однак керівник ОДР не займається доказовою діяльністю замість слідчого, не бере участь у формуванні матеріалу доказування

та загалом не виконує процесуальні повноваження слідчого/дізнавача, він відповідає лише за узгодженість вже готової доказової інформації, послідовність процесу розслідування та обґрунтування управлінських і процесуальних рішень.

До основних оцінних понять в діяльності керівника можна віднести:

1. Достатність доказів. Керівник органу досудового розслідування оцінює чи зібрані всі матеріали, що в подальшому дають змогу сформулювати повідомлення про підозру; погодити або ж ініціювати клопотання про запобіжний захід; вирішити чи необхідно проводити експертизу та визначити яку саме експертизу потрібно провести. Оцінка достатності доказів передбачає аналіз доказів з погляду на їх ознаки: належність, допустимість та достовірність, а також їх взаємозв'язок та достатність у сукупності, що відповідає критеріям закріпленим у теорії доказів [222; 256].

2. "Доцільність" та "необхідність" слідчої дії. Критерії необхідності та доцільності постійно використовуються при прийнятті рішень про проведення додаткових допитів, обшуків, оглядів, тимчасового доступу до речей, залучення експертів чи проведення експертизи. Керівник органу досудового розслідування зіставляє завдання розслідування з можливими ризиками, наприклад, знищення доказів, тиск на свідків, ухилення від слідства тощо, та важливістю проведення процесуальної дії, а також розглядає її потенційний вплив на права і свободи учасників. Науковий аналіз означених питань знаходимо в працях вітчизняних вчених, присвячених доказуванню і забезпеченню балансу між інтересами суспільства та правами людини [98; 256].

3. Ефективність досудового розслідування. Поняття "ефективності" в кримінально-процесуальному законі охоплює такі ознаки, як: дотримання процесуальних строків; відсутність дублюючих та марних процедур; своєчасне реагування на нові обставини. Керівник ОДР має право ініціювати коригування тактики, прискорити будь-який з процесів, та визначити пріоритетність певних етапів чи дій. Чим більш ефективним буде процес – тим більше він стане результативним, а не формальним.

4. Своєчасність. Науковці Слінько Д. С., Шнягін О. Г., Носенко М. А. в

своїх роботах акцентують увагу на тому, що оцінка своєчасності передбачає контроль строків провадження, дотримання прав учасників та запобігання безпідставним затримкам, тому керівник ОДР під час виконання своїх обов'язків має стежити за тим, щоб ключові рішення та дії приймалися без зволікання [165; 222].

5. Ризики. Обрання запобіжного заходу формально здійснюється судом, проте керівник ОДР також тут відіграє чималу роль. Він готує оцінку ризиків, наприклад знищення або спотворення доказів, вплив на свідків, переховування підозрюваних, повторне вчинення злочину, ця оцінка лягає в основу клопотань до суду або прокурора. На сьогоднішній день, в умовах воєнного стану, така оцінка ризиків є особливо важливою.

6. Обґрунтованість процесуальних рішень слідчого/дізнавача. Керівник органу досудового розслідування перевіряє постанови чи клопотання слідчого/дізнавача на відповідність законодавчим вимогам, чи мають вони достатню мотивувальну частину, чи структуровано викладений текст та на наявність належних, допустимих доказів. Якщо ж керівник виявить недостатню обґрунтованість – може повернути на доопрацювання або скасувати постанову чи клопотання.

Розглядаючи оцінні поняття в діяльності керівника органу досудового розслідування, доцільно також приділити увагу організаційно-процесуальним оцінним поняттям, до яких відносяться:

— Повнота розслідування. Це поняття розглядається зі сторони того чи охоплено всі обставини справи, що підлягають доказуванню; чи проведено достатньо слідчих (розшукових) дій; чи враховано усі можливі версії події. Такі обставини важливі для формування цілісної доказової картини [271; 250].

— Раціональність розподілу повноважень. Під час дослідження цього питання деякі дослідники, зокрема, Носенко М. А. та Зінченко В. М. підкреслюють, що мова йде про оптимальне співвідношення: складність провадження – навантаження слідчого – потреба у створенні слідчих груп. Згадані науковці стверджують, що такий підхід дозволяє уникнути

перевантаження [85; 165].

— Коригування плану розслідування. Керівник оцінює як слідчий реагує на нові факти, чи потрібно вносити зміни до плану розслідування, чи потрібно змінювати пріоритетність окремих слідчих дій, такий підхід передбачає гнучкість управління розслідування залежно від ходу провадження.

У складних справах з численними доказами або в умовах воєнного стану потреба в застосуванні таких оцінних понять, як “ризик”, “доцільність”, “ефективність”, “раціональність” стає особливо актуальною.

Обмеження дискреційних повноважень керівника органу досудового розслідування закріплені у Кримінальному процесуальному кодексі України. Так КПК України вказує, що керівник не може змушувати слідчого приймати незаконні рішення, втручатися у внутрішнє переконання слідчого при оцінці доказів або давати вказівки, що суперечать правам учасників провадження. Також керівник ОДР не вправі підміняти собою прокурора у питаннях повідомлення про підозру або обрання запобіжних заходів, оскільки ці питання обов’язково має вирішувати прокурор або суд [137]. Таким чином, забезпечуючи дотримання принципу законності, нормативні рамки чітко обмежують поле законного вибору керівника ОДР.

Другим обмежувачем є вимога вмотивованості рішень яка повинна ґрунтуватися на принципі законності. Торбас О. О. та Лапкін А. В. у своїх дослідженнях зазначають, що навіть у межах дискреції керівник ОДР повинен діяти виключно в межах закону та приймати рішення на основі внутрішнього переконання, яке має бути підкріплено аргументацією. Відсутність такої вимоги як належне обґрунтування або навпаки свавільність дій є підставою для того щоб суд визнав такі рішення неправомірними [137; 239].

Одним із внутрішніх механізмів контролю є процесуальне керівництво прокурором. Керівник органу досудового розслідування підпорядковується прокурору та зобов’язаний виконувати його вказівки, але лише тільки ті, що не суперечать закону. Тому спираючись на думку вченого Чорного Д. М. така підпорядкованість має обмежувальний характер в діяльності керівника ОДР, в

тих випадках де закон надає право процесуальних рішень виключно прокурору [257].

Другим та не менш важливим контролем за діяльністю керівника органу досудового розслідування є судовий контроль. Дії та постанови керівника ОДР можуть бути оскаржені слідчим або стороною захисту в судовому порядку, а суд, у свою чергу, перевіряє чи дотримані принципи пропорційності, законності та захисту прав учасників процесу. Судовий контроль здійснює зовнішню перевірку правомірності дій керівника та є додатковим механізмом обмеження дискреційних повноважень.

Керівник органу досудового розслідування зобов’язаний оцінювати чи не призведе його рішення до надмірного обмеження прав учасників провадження і за потреби коригувати свої вказівки – такі дії забезпечують принцип пропорційності та вимогу балансування інтересів слідства і прав учасників процесу. Важливим аспектом обмеження дискреції є фіксація мотивів та документальне оформлення рішень, що забезпечує прозорість та можливість перевірки їх законності.

Таким чином, проведений аналіз наукових праць доводить, що дискреція керівника органу досудового розслідування, як і слідчого/дізнавача, не є абсолютною, а регламентована законодавством. Дискреція керівника ОДР реалізується лише у межах закону, з обов'язковим дотриманням принципу пропорційності, законності, прав людини та мотивацій рішень із внутрішнім та зовнішнім контролем. Це створює систему ефективної та збалансованої організації досудового розслідування, де керівник органу досудового розслідування виконує роль координатора та контролюючого стримуючи орган від правоохоронного свавілля та не створюючи дублюючого слідчого.

Структура дискреційних повноважень у досудовому розслідуванні має багаторівневу структуру, де кожен вище розглянутий суб’єкт реалізує власний, притаманний його повноваженням тип дискреції. Така багаторівнева система забезпечує поєднання оперативної гнучкості та стратегічного контролю, що є головними умовами ефективного кримінального провадження. Дискреція в

такому випадку постає як правова система вибору між декількома законними альтернативами за умов наявності оцінних понять, варіативних процедур або прогалин.

Перший та водночас найнижчий рівень дискреції належить слідчому/дізнавачу, чия діяльність має найбільш оперативно-практичний характер. Дискреція слідчого чи дізнавача проявляється у визначені тактики проведення слідчих (розшукових) дій, оцінці наявності підстав, а також формулює уявлення про взаємозв'язок, логічність та достатність фактичних даних. Адже саме слідчий чи дізнавач взаємодіють із динамікою слідчої ситуації, яка зумовлює необхідність використання власного професійного розсуду при аналітиці поведінки свідків, потерпілих та підозрюваних. Тип дискреції слідчого/дізнавача має практичну спрямованість, орієнтований на виявлення та фіксацію, перевірку доказової інформації, що підтверджується нашим дослідженням ролі слідчого розсуду у кримінальному процесі – це оперативно-практична дискреція.

Другий, середній рівень належить керівнику органу досудового розслідування, діяльність якого має організаційно-контролюючий характер. Оцінна діяльність керівника ОДР не стосується змісту доказів, а охоплює оцінку повноти та своєчасності дій слідчого чи дізнавача, обґрунтованості тактики розслідування, оптимальності розподілу кримінальних проваджень, ефективності роботи підлеглих працівників. Він має право скасовувати деякі постанови слідчого, давати письмові вказівки, формувати слідчі групи та використовувати свій вплив для організації розслідування. Така форма дискреції в діяльності керівника органу досудового розслідування спрямована на забезпечення процесуального порядку і якості розслідування, не втручаючись при цьому у сферу оцінки доказів слідчого, як його інтелектуального розсуду – це організаційно-контрольна дискреція.

Третій вищий рівень в ієрархії дискреційних повноважень у кримінальному провадженні належить прокурору, який реалізує стратегічну, контролюючу та владно-примусову дискрецію. На прокурора покладається

оцінка законності, обґрунтованості, доцільності дій та рішень слідчого; визначення чи достатньо доказів для повідомлення про підозру; вирішення питань про підслідність; застосування процесуальних засобів впливу, з погодженням слідчих дій, включно зі зверненням до слідчого судді; затвердження обвинувального акту, а також прийняття рішення про закриття провадження. У сучасних дослідженнях Захарка А. В. та Щербака К. В. прокурорська дискреція визначається, як масштабна форму розсуду, що охоплює як внутрішню інтелектуальну оцінку доказів, так і зовнішній контроль за здійсненням розслідування [84; 267]. Нормативною основою дискреції прокурора є принцип публічності кримінального переслідування, який дозволяє прокурору обирати між альтернативними процесуальними рішеннями з огляду на суспільний інтерес, потреби правосуддя та стандарти доказування.

Таким чином, розглядаючи ієрархічність дискреційних повноважень у кримінальному провадженні, зазначимо, що вона має логічну структуру, де відбувається послідовне розширення дискреції від оперативно-практичної до організаційно-контрольної та до стратегічно-процесуальної. Така класифікація забезпечує баланс між оперативністю слідства, належним управлінським контролем і гарантіями законності, що забезпечуються через прокурорський нагляд.

Правові наслідки рішень слідчого, керівника органу досудового розслідування та прокурора мають суттєві відмінності як за інтенсивністю впливу на перебіг кримінального провадження, так і за потенційними процесуальними ризиками втручання в права та інтереси учасників. Такі суттєві відмінності зумовлені природою їхнього місця у системі кримінального процесу та специфікою їх функцій.

Оцінка та рішення слідчого чи дізнавача мають первинний характер, оскільки на цьому рівні формується доказова інформація. На допустимість отриманих доказів впливає коректність підстав для проведення слідчих (розшукових) чи негласних слідчих дій. Допущені помилки на цьому етапі, зазвичай, виявляються далі під час прокурорського чи судового контролю.

Неправильна оцінка в подальшому може призвести до відмови в задоволенні клопотань, визнання доказів недопустимими або визнання дій слідчого незаконними. Таким чином, бачимо, що рішення слідчого визначають тактику розслідування, формують первинну доказову базу і водночас є об’єктом для подальшої перевірки.

Оцінка та рішення керівника органу досудового розслідування відіграють масштабнішу роль. Його оцінка має передусім організаційний, методичний та управлінський характер. Рішення керівника ОДР рідше створюють безпосередні юридичні наслідки для учасників процесу, але вони можуть істотно вплинути на ефективність слідчої діяльності. Ухвалення неправильних вказівок або неузгоджені управлінські рішення можуть спричинити затягування строків, зниження якості слідчих дій або навіть призвести до порушення прав осіб. Рішення та оцінка керівника органу досудового розслідування має вторинний характер впливу на процес, адже перевірка його рішень є опосередкованою та здійснюється через розгляд скарг на бездіяльність слідчого в судовому порядку.

Оцінка прокурора може спричинити найбільш вагомі правові наслідки, оскільки саме він ухвалює рішення, які здатні змінити правовий статус особи. Рішення, які приймає прокурор, а саме: повідомлення про підозру, обрання чи продовження запобіжного заходу, визначення меж обвинувачення, затвердження обвинувального акту тощо, мають суттєві правові наслідки. Слід зазначити, що саме на рівні прокурорської дискреції остаточно формується зміст доказової бази, який буде подано до суду. Саме судовий перегляд рішень прокурора є найретельнішим, адже він обумовлює підвищені вимоги до їх обґрунтованості, вмотивованості, а головне дотримання принципів та вимог процесуального законодавства.

Тому, можна визначити таку ієрархічну структуру щодо важливості правових наслідків оцінних висновків слідчого/дізнавача, керівника органу досудового розслідування та прокурора, що зумовлює різний рівень процесуальних ризиків та інтенсивності контролю над їхніми діями. Рішення слідчого/дізнавача позначають початкову якість да допустимість доказів,

рішення керівника ОДР мають організовувати логіку та ефективність розслідування, а рішення прокурора мають остаточний юридичний зміст для перебігу кримінального провадження та безпосередній вплив на права особи.

Джерела, на які спираються слідчий, керівник органу досудового розслідування та прокурор відрізняються за змістом, характером та визначають специфіку їхніх рішень. Слідчий/дізнавач здійснюють оцінку переважно на основі фактичних даних. До ключових джерел, на які вони спираються відносяться: матеріали кримінального провадження, фактичні обставини, зафіксовані під час слідчих (розшукових) дій, власний професійний досвід, криміналістичні рекомендації, а також результати експертиз, оглядів та допитів. Особлива увага у їхній роботі акцентується на конкретних фактах, тактичних міркуваннях та оперативній інформації, яка дозволяє приймати рішення в межах певної фактичної ситуації та формувати доказову базу.

При оцінці діяльності слідчого/дізнавача керівник органу досудового розслідування спирається на організаційні управлінські джерела, що включають аналіз ефективності роботи слідчого чи дізнавача, відповідність його дій законодавству, службові документи та узагальнену практику роботи органу досудового розслідування. Зазвичай основна увага керівника ОДР зосереджена на управлінських аспектах, навантаженні слідчих та динаміці розслідування, організаційній якості виконання процесуальних дій.

Оцінка прокурором здійснюється на широкій підставі, поєднуючи фактичні та правові джерела. До прокурорської оцінки залучається весь комплекс матеріалів кримінального провадження, норми Конституції, практика ЄСПЛ, судова практика Верховного Суду, а також його самостійна правова позиція стосовно кваліфікації кримінального правопорушення та перспектив обвинувачення. Таким чином, можна визначити, що джерела прокурора включають фактичні дані, правові стандарти, вимоги допустимості доказів та стратегічні правові оцінки, що визначає його ключову роль у формуванні напрямку розвитку провадження та остаточного змісту обвинувачення.

Незважаючи на суттєві відмінності в їх функціях та повноваженнях,

діяльність слідчого, керівника органу досудового розслідування, прокурора має декілька спільних рис, які визначають засади їх процесуальної оцінки. Перш за все усі три суб'єкти діють в умовах неочевидності, тому що кримінальний процес не має формульних алгоритмів для більшості ситуацій. Через це кожен із них самостійно визначає ступінь необхідності певних процесуальних дій, достатність доказів, доцільність та ризики конкретних рішень, спираючись на наявну інформацію та власну професійну компетентність.

Головною спільною ознакою є вимога дотримання принципів повноти, всебічності й об'єктивності дослідження обставин кримінального провадження. Також важливо, що слідчий, керівник органу досудового розслідування та прокурор не можуть керуватися своїми припущеннями чи упередженнями, їх процесуальна оцінка повинна ґрунтуватися на сукупності встановлених фактів та обов'язково відповідати вимогам процесуального закону.

Ще однією спільною рисою для них всіх є процесуальна відповідальність, оскільки неправильна оцінка може спричинити порушення прав учасників процесу, зумовити визнання доказів недопустимими або призвести до неефективності розслідування. Масштаб наслідків для кожного з них різниться, але формальний ризик можливості настання негативних наслідків для них є спільною рисою.

Усі три суб'єкта перебувають під контролем суду, що забезпечує перевірку їх рішень на відповідність вимогам Кримінального процесуального кодексу та стандартам доказування. Судовий контроль є універсальним механізмом корекції оцінних рішень, а також гарантує захист прав і інтересів учасників провадження.

Не менш важливою спільною рисою для слідчого та керівника органу досудового розслідування є наявність вимоги чіткої обґрунтованості кожного рішення. Така спільна риса закріплена в Кримінальному процесуальному кодексі України та практиці Верховного Суду України, де підкреслюється, що належна аргументація в процесуальних рішеннях, клопотаннях та постановах є необхідною.

Поєднання цих спільних рис формує цілісну та взаємопов'язану модель досудового розслідування, в межах якої слідчий, керівник органу досудового розслідування та прокурор взаємодіють і застосовують оцінні поняття та забезпечують реалізацію загальних принципів кримінального процесуального права.

З метою з'ясування особливостей застосування оцінних понять у кримінальному провадженні, а також оцінки впливу невизначених правових категорій на забезпечення прав учасників кримінального процесу, за спеціально розробленою анкетою, що містила ключові питання дисертаційного дослідження, було проведено анкетне опитування практичних працівників сфери кримінальної юстиції. Практично в кожному кримінальному проваджені з необхідністю тлумачення оцінних понять стикаються 195 респондентів (38,8 %), ще 168 осіб (33,5 %) відзначили, що це відбувається "досить часто". Лише 111 опитаних (22,1 %) вказують на періодичний характер такої необхідності, а 28 осіб (5,6 %) – на її рідкісність. Це дає підстави стверджувати, що застосування оцінних понять є для більшості практиків щоденним елементом їхньої діяльності, а не винятковим епізодом.

При цьому лише 22 респонденти (4,4 %) охарактеризували ступінь визначеності оцінних понять у КПК як високий. 164 особи (32,7 %) вважають його середнім. Натомість 236 опитаних (47,0 %) визначили рівень як низький, а ще 80 осіб (15,9 %) – як вкрай недостатній. Таким чином, сукупно понад три п'ятих респондентів сприймають законодавчу визначеність оцінних понять як проблемну з точки зору передбачуваності правозастосування та захисту прав учасників процесу.

Серед конкретних оцінних понять найбільші труднощі, за результатами опитування, створюють: "розумний строк" – 173 особи (34,5 %), "обґрунтована підозра" – 147 осіб (29,3 %), "достатні підстави" – 79 осіб (15,7 %) та "виняткові обставини" – 46 осіб (9,1 %). Інші категорії (зокрема, "значна шкода", "істотні порушення прав" тощо) як найбільш проблемні зазначили 57 респондентів (11,4 %). Це підтверджує, що саме ті оцінні поняття, які мають ключове значення

для обмеження прав (застосування запобіжних заходів, строків розгляду, перегляду рішень), сприймаються практиками як найбільш невизначені та ризикові.

Переважна більшість практиків орієнтується при тлумаченні оцінних понять на судову практику: 392 респонденти (78,4 %) посилаються на практику Верховного Суду, 343 особи (68,6 %) – на практику ЄСПЛ. Наукову доктрину як орієнтир використовують 219 опитаних (43,8 %), внутрішні стандарти й методичні рекомендації – 183 особи (36,6 %). Власне професійне судження вказали як джерело тлумачення 307 респондентів (61,4 %). Таким чином, формальні та неформальні орієнтири фактично співіснують, причому значна частина практиків поєднує судову практику з власною оцінкою ситуації.

158 респондентів (31,5 %) зазначили, що надмірна дискреція у застосуванні оцінних понять часто негативно впливає на забезпечення прав учасників кримінального провадження, ще 195 осіб (38,8 %) – що це відбувається періодично. 96 опитаних (19,1 %) вбачають такі ризики переважно у складних або резонансних провадженнях, а 53 респонденти (10,6 %) не схильні вважати вплив дискреції істотним.

При цьому 205 респондентів (40,8 %) вказали, що невизначеність та широка дискреція частіше призводять до ризиків порушення прав сторони захисту; 78 осіб (15,5 %) – що такі ризики більшою мірою стосуються потерпілих та сторони обвинувачення; 166 респондентів (33,1 %) вважають, що ризики є приблизно однаковими для обох сторін; 53 особи (10,6 %) не вбачають істотного впливу на права учасників. Це дозволяє зробити висновок, що найбільш вразливою з точки зору наслідків невизначеності оцінних понять респонденти вважають саме сторону захисту. З детальними результатами нашого емпіричного дослідження можна ознайомитись в Додатках А, Б та В.

Порівняльно-правовий аналіз дискреційних повноважень слідчого/дізнавача, керівника органу досудового розслідування та прокурора показує, що їх діяльність побудована за чіткою ієрархічною системою, де кожен суб’єкт реалізує власний рівень процесуального розсуду. Дискреція слідчого має

практично-оперативний характер, яка визначає первинну якість доказової інформації, що формує базу для подальшого процесуального контролю. Дискреція керівника органу досудового розслідування має вже організаційно-контролюючий характер та займає другу ланку в ієрархії, вона спрямована на забезпечення узгодженості, якості та ефективності слідчої діяльності, не втручаючись у зміст доказової оцінки. Третю ланку ієрархії займає прокурор, він також має найвищий рівень розсуду. Його рішення мають стратегічний та владно-примусовий характер і здатні змінювати процесуальний статус особи, визначати межі обвинувачення та формулювати кінцевий зміст кримінального провадження.

Проте незважаючи на різну інтенсивність та правові наслідки рішень, слідчий/дізнавач, керівник органу досудового розслідування та прокурор об’єднані необхідністю застосування оцінних понять, діють в умовах відсутності чітких алгоритмів та обтяжені обов’язком дотримуватися основоположних принципів кримінального провадження. Усі їхні рішення перебувають під судовим контролем, що забезпечує корекцію помилок та гарантує дотримання прав учасників процесу. Отже, ієрархічна структура дискреції забезпечує баланс між оперативністю слідства та забезпеченням законності, що в підсумку формує модель ефективного досудового розслідування.

Застосування оцінних понять органами досудового розслідування є однією з головних характеристик сучасного кримінального провадження. Перелік оцінних понять цих суб’єктів однаковий, але на кожному рівні, слідчого/дізнавача, керівника органу досудового розслідування чи прокурора, ці поняття реалізуються по-різному як за змістом, так і за правовими наслідками.

Слідчий/дізнавач в своїй діяльності здійснюють фактичну та тактичну оцінку, що формує базу всього досудового розслідування. Саме вони визначають наявність підстав для проведення слідчих дій, встановлюють послідовність та пріоритетність пошуку доказової інформації, оцінюють поведінку учасників провадження та визначають тактичні ризики. На цьому рівні оцінні поняття тісно пов’язані з оперативною інформацією, слідчою ситуацією та необхідністю

швидко реагувати. Законодавство, через неможливість передбачити всі можливі слідчі ситуації, надає їм широкий простір для слідчого розсуду.

Керівник органу досудового розслідування в своїй діяльності застосовує організаційно-контрольні оцінні поняття. Зокрема його повноваження спрямовані на забезпечення ефективності, повноти досудового розслідування, що потребує застосування декількох оцінних понять, а саме: “своєчасність”, “ефективність”, “доцільність”, “раціональність”. Проте його дискреція має чіткі межі, які закріплені в Кримінальному процесуальному кодексі, а тому не може підміняти собою ні доказову діяльність слідчого, ні стратегічні повноваження прокурора.

Також важливим аспектом є те, що діяльність цих суб’єктів не є автономною. Тобто оцінні рішення слідчого/дізнавача, керівника органу досудового розслідування та прокурора перевіряються слідчим суддею. Процесуальні та організаційні помилки керівника органу досудового розслідування можуть вплинути на своєчасність та повноту слідчих дій, а тактичні помилки слідчого/дізнавача впливають на якість доказів і їх допустимість. Отже, у межах досудового розслідування формується система взаємозалежних оцінних рішень, кожне з яких має своє особливе значення для кінцевого результату кримінального провадження.

Судова практика, огляд судових рішень Верховного Суду України зокрема, підкреслюють, що недоліки в оцінці фактичних обставин, невірне застосування оцінних категорій, а також недостатня аргументація слідчого/дізнавача стають підставою для відмови в задоволенні клопотання, постанови, визнання дій чи бездіяльності незаконними та визнання доказів недопустимими. Так само судовому контролю підлягає і діяльність керівника органу досудового розслідування, а саме перевірка чи належним чином оформлена організаційна діяльність керівника, що може зумовити затягування розслідування, а також можливу втрату суттєвих доказів.

Таким чином, діяльність органів досудового розслідування пов’язана з широким колом оцінних понять, які вимагають від вищезгаданих суб’єктів

професійного судження й додержання балансу між оперативністю, тактичною діяльністю та законністю. Якість доказової бази, ефективність прокурорського та судового контролю залежить від того наскільки послідовно, обґрунтовано застосовуються оцінні поняття слідчим/дізнавачем та керівником органу досудового розслідування.

2.5. Застосування оцінних понять підозрюваним, обвинуваченим та захисником

У кримінальному провадженні здатність оцінювати факти, докази, дії органів слідства та рішення прокурора традиційно асоціюється з державно-владними суб'єктами – слідчим, керівником органу досудового розслідування, прокурором, слідчим суддею. Проте змагальний характер кримінального процесу, закріплений у ст. 22 КПК України, принцип рівності прав сторін, закріплений у ст. 26 КПК, а також фундаментальне право на захист зумовлюють, що сторона захисту – підозрюваний, обвинувачений і його захисник – є повноправними суб'єктами формування альтернативних оцінок, які мають юридичне значення і здатні впливати на результат провадження [293; 301].

На перший погляд може здаватися, що підозрюваний чи обвинувачений не "застосовує оцінні поняття" в юридичному сенсі – адже він не ухвалює владних процесуальних рішень. Але це спрощене уявлення. Конституційне право на захист передбачає можливість формувати власну оцінку доказів, давати іншу (відмінну) інтерпретацію події, спростовувати позицію слідства, заявляти клопотання, скарги та відводи, оскаржувати підозру, запобіжні заходи чи дії слідчого. Усі ці процесуальні дії ґрунтуються на оцінюванні обставин справи та правових норм, і ця оцінка має принципове юридичне значення.

Фактично, сторона захисту є єдиним суб'єктом, здатним створювати конкурентну, альтернативну систему оцінок, яка протиставляється оцінкам органів досудового розслідування та прокурора. Ця альтернатива працює як корегуюча обставина для представників державної влади: вона демонструє

прогалини слідства, виявляє неповноту доказування, ставить під сумнів правильність правової кваліфікації, акцентує на порушеннях прав людини, вимагає дотримання принципу пропорційності втручання у приватне життя. Саме завдяки такій альтернативності реалізується конституційний баланс сторін, який є умовою справедливого кримінального провадження.

Оцінні поняття сторони захисту суттєво відрізняються від оцінок слідчого чи прокурора. Їхня природа не владна, а можна сказати – переконувальна: захист не може самостійно ухвалити рішення про проведення обшуку чи повідомлення про підозру, але може переконати слідчого суддю у відсутності достатніх підстав для обрання запобіжного заходу, або прокурора – у недопустимості доказів. Як слушно зазначає Головюк І. В., "оцінка, що виходить від сторони захисту, не є обов'язковою для органів держави, але створює інтелектуальний простір, у якому суд повинен зіставити взаємні позиції сторін" [54, с. 262].

Підозрюваний і обвинувачений часто стикаються з необхідністю ухвалювати рішення, які прямо базуються на оцінці ситуації: давати показання чи скористатися правом мовчати; погоджуватися на експеримент або відмовлятися; наполягати на допиті певних свідків; вимагати проведення експертизи чи навпаки – заперечувати її доцільність; подавати скарги на бездіяльність; оскаржувати затримання, арешт, обшук. Усі ці кроки залежать від оцінки доказової ситуації, правових ризиків і стратегії захисту.

Захисник, зі свого боку, виконує роль професійного суб'єкта, здатного перетворити оцінні судження підзахисного на юридично значущі аргументи. Він здійснює відбір релевантних доказів, оцінює їх правову природу, формує тактичні й стратегічні рішення, спростовує доводи сторони обвинувачення, виявляє прогалини чи суперечності в оцінках слідчого та прокурора. Саме діяльність захисника дозволяє перетворити суб'єктивне бачення підозрюваного на процесуально значиму оцінну конструкцію, здатну змінити хід провадження.

Таким чином, підозрюваний, обвинувачений та захисник виступають повноправними суб'єктами, що застосовують оцінні поняття у кримінальному процесі. Їхня оцінка має не владний, але юридично детермінований характер,

оскільки здатна впливати на рішення прокурора й суду, а також формує підґрунтя для реалізації такого фундаментального принципу, як презумпція невинуватості. У цьому підрозділі буде проаналізовано нормативні межі такої оцінки, її зміст у практичній діяльності та її роль у змагальному процесі.

Оцінні поняття, якими оперує сторона захисту, не виникають хаотично. Їхня природа та межі випливають із нормативного статусу підозрюваного, обвинуваченого та захисника, визначеного Кримінальним процесуальним кодексом України. КПК не містить прямої вказівки на "оцінювання" як окрему процесуальну дію сторони захисту, проте практично кожне її право передбачає здатність оцінювати докази, обставини та дії сторони обвинувачення. На цьому рівні оцінка стає формою реалізації прав, а не проявом владних повноважень.

Для початку поглянемо на нормативний статус підозрюваного та обвинуваченого як основу для здійснення оцінки. Стаття 42 КПК України визначає підозрюваного та обвинуваченого як учасників кримінального провадження, наділених широким набором прав, які неможливо реалізувати без здійснення оцінки. Серед них:

1. Право давати пояснення та показання або відмовитися від них. Вибір між цими варіантами – не механічна дія, а оцінка юридичних ризиків, тактики захисту, можливих наслідків показань.

2. Право ініціювати клопотання про проведення процесуальних дій. Тут оцінюються: необхідність дії; релевантність очікуваного результату; достатність підстав; можливість отримати відомості іншим шляхом.

3. Право оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого чи прокурора. Оскарження логічно базуються на оцінці "достатності", "необхідності", "співмірності", "обґрунтованості" доказів та доводів іншої сторони.

4. Право заявляти відводи. У ст. 75 КПК України критеріями, що виключають участь у кримінальному провадженні, є "заінтересованість", "упередженість", "інші обставини". Усі вони – класичні оцінні категорії, які учасник повинен інтерпретувати самостійно.

5. Право користуватися правовою допомогою захисника (ст. 20 Конституції, ст. 48 КПК України). Сам факт залучення захисника вже є оцінкою власних можливостей і складності процесу.

Підозрюваний і обвинувачений не мають владної дискреції, але мають *оцінювальну свободу,* яка прямо випливає з принципу презумпції невинуватості: вони можуть інтерпретувати кожний доказ, кожну процесуальну дію у спосіб, що ставить під сумнів позицію обвинувачення. Ця оцінка стає юридично значущою через механізми змагальності та рівності сторін. Науковці також підкреслюють, що стратегія поведінки підозрюваного – це завжди реакція на оцінку доказової ситуації; так, Капліна О. зазначає, що така стратегія є “конфігураційною оцінкою версій слідства та ризиків” [90, с. 113].

Тепер з’ясуємо нормативний статус захисника як професійного носія оцінних конструкцій (ст. 46 КПК України). Захисник є єдиним професійним учасником кримінального провадження, який представляє сторону захисту, а тому саме він формує структуровану, аргументовану й юридично релевантну оцінку доказів, обставин та правових позицій. Захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, а отже ключові права захисника, що безпосередньо включають оцінний компонент, наступні:

1. Право збирати докази – передбачає оцінку релевантності потенційних доказів; надійності джерел; необхідності експертиз; ризиків, пов’язаних зі збиранням доказів.

2. Право заявляти клопотання, скарги, відводи. Будь-яке клопотання – це структуроване оцінне судження щодо потреби конкретної процесуальної дії.

3. Право брати участь у слідчих та процесуальних діях. Тут реалізуються оцінки допустимості питань; правомірності примусових заходів; поведінки слідчого; повноти фіксації результатів дії.

4. Право оспорювати допустимість, належність і достовірність доказів. Статті 85 – 89 КПК України містять відкриті критерії оцінки доказів (“отримані в порядку, встановленому законом”, “істотне порушення прав”, “допустимість

втручання”), які захисник інтерпретує та застосовує у своїй аргументації.

У вітчизняній доктрині кримінального процесу (Михеєнко М., Маляренко В., Капліна О. та ін.) захисник фактично постає як процесуальний аналітик, який трансформує фактичні обставини у концептуально вибудувану позицію захисту, і саме тому його оцінка має значну вагу в суді [151; 145; 191].

Розглянемо випадки, коли під час реалізації своїх прав підозрюваний, обвинувачений та захисник стикаються з низкою категорій, які КПК не розкриває, але які визначають зміст їхніх дій:

1. “розумний сумнів” – базова категорія презумпції невинуватості (ст. 17 КПК).

2. “недостатність доказів обвинувачення” – ключовий мотив апеляції та касації.

3. “істотне порушення прав” (ст. 87 КПК).

4. “необхідність спеціальних знань” (ст. 242 КПК).

5. “наявність ризиків”, “наявність обґрунтованої підозри” (ст. 177 КПК).

6. “невиправданість втручання” – під час оскарження запобіжних заходів та обшуків.

7. “упередженість” чи “інша заінтересованість” – підстави для відводу (ст. 75 КПК).

8. “неповнота досудового розслідування” – довід сторони захисту при розгляді справи судом.

Ці категорії мають відкритий зміст і реалізуються через аргументацію захисту. Як зазначає Коваленко Є. Г., у змагальному процесі “оцінка – це форма впливу, а не владне рішення”, що цілком відображає статус сторони захисту [99, с. 268]. Отже, хоча підозрюваний і обвинувачений не є суб’єктами владних процесуальних повноважень, вони постійно здійснюють оцінку доказів, обставин та дій інших учасників провадження. Їхні оцінки не породжують безпосередніх юридичних наслідків (як це відбувається у прокурора або слідчого), але мають суттєвий вплив на хід провадження, оскільки визначають

вибір поведінки, формують підґрунтя для клопотань і заяв, а також стають змістовною основою позиції захисту у змагальному процесі. Дульський О. Л. слушно зауважує, що оцінювання доказів стороною захисту – це не менш професійна діяльність, ніж оцінювання з боку суду [69, с. 79].

Оцінні судження підозрюваного та обвинуваченого – це елемент реалізації конституційного права на захист, що включає свободу давати або не давати показання, формувати альтернативну версію подій, спростовувати позицію обвинувачення та впливати на допустимість доказів. Вони не зобов'язані "доводити невинуватість" – але мають право ставити під сумнів будь-що, що стверджує сторона обвинувачення. У цьому сенсі їхня оцінка має особливу природу: вона не повинна бути доведеною, достатньо, щоб вона була логічною, послідовною та відповідала принципу презумпції невинуватості.

Підозрюваний та обвинувачений формують власне бачення подій, яке часто стає альтернативою офіційній версії слідства. При цьому вони здійснюють оцінку: значення окремих фактів (які саме обставини вважаються ключовими або другорядними); правдивості чи достовірності показань інших осіб; можливих мотивів потерпілого чи свідків; адекватності дій правоохоронців; ризиків, пов'язаних із даванням показань або відмовою від показань чи пояснень.

Рішення, давати чи не давати показання, – класичне оцінне рішення, яке залежить від стратегічного бачення справи. Як зазначають Несінов О. та Зейкан Я., стратегія підозрюваного завжди є "оцінкою конфігурації доказів та очікуваних дій сторони обвинувачення" [162, с. 212].

Торкнемося питання звернення до оцінних понять під час участі у слідчих (розшукових) діях – підозрюваний або обвинувачений, присутній при проведенні допиту, слідчого експерименту, впізнання, пред'явлення для огляду, має право: робити заяви щодо ходу процесуальної дії; заперечувати проти формулювання питань; звертати увагу на порушення процедури; заявляти зауваження до протоколу.

Усі ці елементи ґрунтуються на оцінці законності та доцільності дій слідчого, допустимості питань та поведінки інших учасників. Так, зауваження

про тиск чи навідні питання є саме оцінкою, що впливає на подальшу допустимість доказу.

Також підозрюваний та обвинувачений активно залучаються до обрання чи зміни запобіжного заходу. Їхня позиція при цьому будується на оцінці реальності ризиків, передбачених ст. 177 КПК; співмірності запропонованого заходу; наявності альтернативних заходів, здатних забезпечити процесуальну поведінку; а також своєї соціальної зв'язності, особистих обставин, стану здоров'я. Їх пояснення у ситуаціях зміни чи обрання запобіжних заходів – це не просто "виступи", а більше суб'єктивні оцінки, які суд зобов'язаний враховувати у світлі принципу змагальності. Верховний Суд неодноразово підкреслював, що суд не може ігнорувати доводи про безпідставність ризиків, навіть якщо прокурор наполягає на протилежному.

При поданні апеляційних та касаційних скарг підозрюваний та обвинувачений (часто через захисника) висувають оцінки щодо недостатності доказів; помилковості чи однобічності оцінки судом; неповноти розслідування; істотності процесуальних порушень; недоцільності чи невиправданості втручання. У касації ці оцінки набувають ще виразнішого характеру, оскільки формуються через правові аргументи про порушення норм матеріального або процесуального права.

Як влучно зазначає Бобечко Н., "апеляційна оцінка сторони захисту – це спроба створити альтернативну логіку подій, яка робить версію обвинувачення внутрішньо суперечливою або недоведеною" [34, с. 127].

Отже, усе вищевикладене вже дозволяє зробити нам проміжний висновок про те, що оцінні поняття підозрюваного та обвинуваченого мають виразну індивідуальну й суб'єктивну природу, але в механізмі змагальності вони набувають юридичного значення: вони стають інструментом впливу на рішення суду, засобом заперечення та способом формування альтернативної версії події. Їхній зміст реалізується через процесуальні форми – пояснення, клопотання, заперечення, скарги – і є ключовим елементом рівності сторін.

Тепер нам слід зосередити свою увагу на оцінних поняттях в діяльності

захисника. Захисник – це суб'єкт, для якого оцінювання є не просто елементом поведінки, а перш за все – його професійним інструментом. На відміну від підозрюваного чи обвинуваченого, які здійснюють переважно життєву, інтуїтивну оцінку, захисник трансформує фактичні спостереження у структуровану юридичну аргументацію. Саме тому його оцінка має суттєво вищу "вагову категорію" в кримінальному провадженні.

Змагальна функція кримінального процесу (ст. 22 КПК України) передбачає, що прокурор і захисник змагаються не владами, а оцінками – кожний виробляє інтелектуальну модель події, доказів та процедур. У цьому сенсі захисник є ключовим аналітичним опонентом сторони обвинувачення, а оцінні судження, які він виробляє, формують підґрунтя для балансування владної дискреції слідчого та прокурора.

Які ж моделі поведінки у кримінальному провадження є найтиповішими для захисника, іншими словами: де і як він формує свої стратегічні оцінки? Від самого першого моменту знайомства зі справою, подією та особою свого підзахисного захисник формує первинну оцінку справи, що включає: аналіз доказової бази; зіставлення фактів із передбаченою законом кваліфікацією; оцінку слабких і сильних сторін позиції обвинувачення; прогнозування процесуальних рішень (повідомлення про підозру, клопотання про арешт, призначення експертиз тощо).

На основі цього він визначає стратегію захисту: заперечення вини, зменшення обсягу обвинувачення, нейтралізація ризиків, доведення недопустимості доказів, акцент на порушеннях прав, створення альтернативної версії події. Стратегія завжди є оцінним конструктом, оскільки базується на припущеннях про поведінку інших учасників та реакцію суду.

Як пише Шепітько В., під час слідчих дій підозрюваний здійснює оцінку допустимості питань, коректності поведінки слідчого та дотримання процедури – такі зауваження нерідко стають важливими для подальшої допустимості доказів. Тактичне й стратегічне планування захисника – це "ментальна побудова моделі процесуальної реальності" [262, с. 12].

Після першого знайомства та формування стратегічного плану лінії захисту, настає час для тактичних оцінок впродовж досудового розслідування. Тактика – це поточні рішення, що спираються на оцінку моменту подання клопотань; релевантності окремих доказів; необхідності власного збирання доказів; доцільності виклику свідка сторони захисту; прогнозу наслідків певної дії сторони обвинувачення.

Кожне рішення тут – вибір між альтернативами, що завжди також передбачає оцінювання. Наприклад: Чи доцільно просити слідчого суддю про тимчасовий доступ? Чи варто наполягати на додатковій експертизі? Чи потрібно зараз оскаржувати бездіяльність слідчого, або краще зібрати додаткові матеріали? Усе це – практичні форми оцінних категорій “необхідність”, “обґрунтованість”, “достатність”, “доречність”.

Окрема 26 Глава КПК України присвячена оскарженню рішень, дій чи бездіяльності під час досудового. Саме тут, при реалізації ст. 303 КПК скарги сторони захисту на рішення чи діяльність слідчого або прокурора є однією з найконцентрованіших форм застосування оцінних понять. Формулюючи скаргу захисник оцінює: “істотність” порушення (ст. 412 КПК визначає істотність, але через оцінні критерії); “необґрунтованість” відмови; “неповноту” або “неякість” розслідування; “порушення розумних строків” (ст. 28 КПК); “безпідставність” втручання у права клієнта; “незаконність” повідомлення про підозру.

Жодне з цих понять не має чіткої математичної моделі. Кожне з них реалізується через аналіз фактів, правових норм та логіки кримінального процесу. Саме тому скарги захисників нерідко стають каталізатором судового контролю.

Далі слідує стадія судового розгляду, яка розкриває потенціал оцінювання найбільш повно. На цьому етапі провадження захисник здійснює оцінку допустимості доказів (ст.ст. 86–89 КПК); оцінку достовірності свідчень (аналіз мотивів, суперечностей, можливостей сприйняття); оцінку релевантності доказів; оцінку пропорційності втручання (особливо при обранні запобіжних заходів); оцінку логічності та несуперечливості позиції обвинувачення.

Важливо, що суд зобов’язаний надавати оцінку кожному суттєвому доводу захисту. Ігнорування таких доводів неодноразово ставало підставою для скасування рішень, що демонструє реальну юридичну вагу оцінок, які формує захисник.

Верховний Суд неодноразово наголошував, що суд не може ігнорувати доводи захисту про відсутність доведених ризиків: “неврахування аргументів сторони захисту щодо недопустимості доказів свідчить про порушення принципу змагальності та рівності сторін” [59; 169, с. 68].

Таким чином, ми отримали можливість зробити ще один проміжний підсумок: захисник є потужним суб’єктом застосування оцінних понять у всій системі сторони захисту. На відміну від підозрюваного та обвинуваченого, він здійснює оцінювання на рівні правового аналізу, професійної тактики, стратегічного прогнозування, критичної оцінки діяльності сторони обвинувачення, комунікації з судом через аргумент. Його оцінка має переконувальний характер, але в умовах змагальності та судового контролю вона часто здатна нейтралізувати навіть формально “законні” дії прокурора чи слідчого.

Як же взаємодіють оцінні поняття сторони захисту з оцінками прокурора та суду? Оцінні поняття, якими користується сторона захисту, вступають у постійний діалог – а інколи й у конфлікт – з оцінками прокурора та суду. Саме у цьому діалозі проявляється справжня природа змагальності: сторони не просто наводять докази, вони пропонують конкуруючі між собою способи бачення реальності, і саме з цього протистояння суд формує свою власну правову позицію.

В українському процесуальному праві дуже довго домінувала модель, у якій прокурорські оцінки вважалися майже апріорі “правильними” або принаймні більш переконливими, а оцінки захисту – “емоційними”, другорядними. Проблема в тому, що така модель прямо суперечить не лише КПК України 2012 року, але й європейським стандартам рівності сторін. Ефективний захист неможливий, якщо оцінка прокурора є “домінантною”, а оцінка захисту –

“допоміжною” чи другорядною. У реальності їхні аргументи повинні змагатися на рівних, і саме це створює процесуальний простір, у якому захист впливає на межі дискреції сторони обвинувачення [239, с. 168].

Найвиразніше це протистояння проявляється у категорії “обґрунтованого сумніву”, яка для прокурора означає мінімальний рівень доведеності вини, а для захисту – майже необмежений простір для критики.

Сторона захисту фактично працює у режимі постійного “створення сумніву”: сумніву у достовірності доказу; сумніву у правдивості свідка; сумніву у повноті слідства; сумніву у відповідності кваліфікації; сумніву у законності зібраних матеріалів. Це не є “суб’єктивізмом”, це є виконанням фундаментальної процесуальної функції: у демократичному кримінальному процесі будь-який сумнів працює не проти захисту, а на користь особи.

ЄСПЛ десятки разів наголошував: якщо існує два можливих тлумачення фактів, суд повинен обрати те, яке більш сприятливе для обвинуваченого [293; 301]. Українська доктрина часто формально цитує ці рішення, але фактично захисна оцінка нерідко сприймається судами як “оперативний шум”, а не як рівноправна інтерпретація.

Саме тому сучасний підхід має звучати чесно і прямо: оцінка захисту не просто важлива – вона є умовою існування стандарту доказування, адже без неї “обґрунтований сумнів” перетворюється на пусту декларацію.

Отже, по суті принцип рівності сторін, який ми маємо, є вимогою реального врахування аргументів захисту. Стаття 22 КПК України проголошує рівність прав сторін, але формальна рівність без реального врахування оцінок захисту перетворюється на фікцію.

Показовим є те, що у багатьох рішеннях Верховного Суду [169] прямо зазначено: суди не можуть ігнорувати аргументи захисту щодо: недопустимості доказів; порушення прав при проведенні слідчих дій; неповноти досудового розслідування; недоведеності ризиків при застосуванні запобіжних заходів. Отже, суди України поступово переходять до такого підходу: ВС неодноразово та прямо наголошує, що ігнорування ключових доводів захисту порушує принцип

equality of arms (*англ. – рівність сторін*) [59]. Також рішення Ruiz Torija v. Spain і Hiro Balani v. Spain закріпили правило: суд має відповідати на всі релевантні аргументи сторони захисту [296; 300].

Це звучить як банальна теза, але по суті це – революційна зміна правової культури. Адже вона означає, що оцінка захисту має бути врахована, іншими словами вона має бути інтегрована у судове рішення, а не просто вислухана "для протоколу". Якщо довід захисту залишився без відповіді – рішення не може бути визнано законним, бо порушено принцип змагальності. Це один із небагатьох механізмів, який реально вирівнює силу сторін.

Трапляються навіть ситуації, в яких оцінка захисту не лише дорівнює оцінці прокурора, а фактично її переважає. Це трапляється тоді, коли захист: викриває неповноту доказування; доводить недопустимість ключових доказів; демонструє суперечності у позиції обвинувачення; надає альтернативну експертизу або контрдокази; доводить відсутність ризиків, на які посилається прокурор; наводить сильні аргументи щодо незаконності слідчих дій. У такій ситуації прокурорська оцінка перестає мати "презумпцію коректності". Суд в такому випадку, опинившись між двома протилежними оцінками, часто надає перевагу тій, яка: краща з логічного погляду, краще узгоджується з доказами, менше обмежує права особи, а також має підтримку експертних матеріалів.

Оцінка захисту стає особливо впливовою там, де прокурорська дискреція виявляється надто широкою і погано обґрунтованою. Це цілком природна реакція правової системи, яка не може дозволити, щоб розсуд державного органу – представника одного боку змагального процесу залишався безконтрольним.

Ми розглянули ідеальну картину – як воно має бути, але часто практика може відрізнятися від теорії, тому постає цікаве питання: чи дійсно оцінки сторони захисту сприймаються судами на рівних?

Попри законодавчу базу, практика нерідко демонструє інерційний підхід: суди інколи фактично дублюють прокурорські оцінки; окремі рішення містять фрази на кшталт "покладено в основу показання потерпілого", без аналізу доводів захисту; заперечення захисту щодо ризиків за ст. 177 КПК часто

зводяться до “не спростовано прокурором”, хоча має бути навпаки. Це свідчить про те, що оцінки захисту інколи не інтегруються в модель розуміння справи, а сприймаються як “тактичні маневри”.

З наукової точки зору, для чистоти нашого дослідження чесно буде визнати, що в Україні існує проблема так би мовити асиметричної ваги оцінок сторін. Але саме це і робить наше дослідження оцінних понять настільки актуальним: чим краще доктрина опише природу, межі та функції оцінок захисту, тим легше буде судовій практиці вирівняти позиції сторін.

На підставі вищевикладеного ми готові вже структурно сформулювати існуючі проблеми і прогалини, а також окреслити напрями вдосконалення регулювання застосування оцінних понять стороною захисту. Справа в тому, що питання застосування оцінних понять підозрюваним, обвинуваченим і захисником виглядає простим лише на перший погляд: сторона захисту вільна оцінювати докази та дії слідства, а суд – зобов’язаний на це реагувати. Але детальніший аналіз виявляє цілу низку проблем, які не лише погіршують якість кримінального процесу, а й створюють реальні ризики для прав людини. Парадоксальним є те, що у процесі, який формально визнає презумпцію невинуватості та рівність сторін, оцінки захисту часто існують у просторі, де закон дозволяє їх робити, але практика – не завжди звертає на них увагу, а отже – не дозволяє їх реалізувати повною мірою.

Нижче подаємо найбільш суттєві проблеми, що перешкоджають належному використанню оцінних понять стороною захисту, а також обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання цього питання.

Відсутність нормативних критеріїв для багатьох ключових оцінних категорій. КПК України системно використовує загальні та відкриті поняття (“обґрунтований сумнів”, “істотне порушення прав”, “необхідність”, “співмірність”, “ризики”, “упередженість”), однак жодне з них не має законодавчої дефініції або хоча б концептуальних меж.

Для прокурора це створює простір для дискреції, але для захисника –

простір для аргументації. Однак проблема полягає в тому, що відсутність критеріїв і ускладнює прогнозування рішень суду, і породжує нерівність практики – одна й та сама оцінка в одному суді приймається, а в іншому – ігнорується, а інколи навіть дозволяє суду формально "не погодитися" із захистом без пояснень. Отже, законодавство фактично навантажує захисника складною аналітичною роботою, але не дає інструментів для передбачуваності.

Для подолання проблем цього блоку вважаємо за необхідне розробити мінімальні стандарти оцінки ключових понять у постановах Пленуму Верховного Суду або у вигляді методичних узагальнень практики. ЄСПЛ давно вимагає від держав забезпечувати передбачуваність правозастосування (вимога foreseeability; *англ. – передбачуваність*), тому визначення критеріїв – не просто наша забаганка, а необхідність правової держави.

Недостатня процесуальна вага доводів захисту. Формально суд зобов'язаний враховувати доводи обох сторін. Але на практиці нерідко трапляються ситуації, коли суд обмежується констатацією "доводи захисту відхиляються як необґрунтовані" або взагалі не аналізує конкретні аргументи, або застосовує подвійні стандарти: оцінка прокурора приймається без доказів, а оцінка захисту – потребує надмірного підтвердження. Це порушує принцип рівності сторін і фундаментально звужує простір для оцінних конструкцій захисту.

Для вирішення цього питання, на нашу думку, доцільно було б запровадити пряму законодавчу вимогу про необхідність мотивовано відповідати на кожен суттєвий довід захисту. По суті – імплементувати у КПК України принцип, давно відомий у практиці ЄСПЛ: *relevant arguments require an appropriate response (англ. – відповідні аргументи вимагають відповідної відповіді)*.

Вузькі можливості сторони захисту щодо збирання доказів. Право захисника збирати докази існує (ст. 46 КПК), але закон майже не описує механізмів його реалізації. Як наслідок слідчі часто відмовляються приймати докази від захисту; суди іноді сприймають такі докази як "неналежні";

можливість залучати спеціалістів або експертів нерідко залежить від доброї волі слідчого судді. Це безпосередньо негативно впливає на можливість формувати повноцінну систему оцінок: якщо доказів мало, то й оцінка стає менш переконливою.

Для усунення такої перепони реалізації принципу змагальності, вважаємо за доцільне запропонувати чітко описати порядок подання доказів захистом на досудовому етапі, визначити строки й обов'язок їх розгляду, а також створити механізм залучення експертів без залежності від дій прокурора.

Наявність "асиметрії" у доведенні ризиків та застосуванні запобіжних заходів. Справа в тому, що у сфері запобіжних заходів дисбаланс можливостей сторін проявляється найяскравіше. Прокурор часто оперує широкими й не конкретизованими поняттями: "ризик переховування", "ризик впливу на свідків", "може перешкоджати слідству". Захист же змушений відповідати конкретно, детально, документально.

Однак логіка процесу мала б бути зворотною: ризики доводить прокурор, а захист лише критикує або ставить їх під сумнів. Оцінні поняття захисника тут працюють за принципом "руйнування конструкції", а не створення альтернативи.

Вважаємо, що усунути таку асиметрію можливо, встановивши законодавчу вимогу не лише конкретизації ризиків прокурором, але й їх обов'язкового доказування в суді. Захисту при цьому достатньо створити сумнів – і цього вже може бути досить.

Ще одна недосконаліть, скоріше культурного плану, яка утворилася завдяки усталеному стереотипу: "оцінка прокурора – це серйозно, оцінка захисту – це позиція". Звісно, причина такої, як ми зазначили, недосконалості має зовсім не нормативний характер, але мусимо визнати, що існує подібна норма нашої культури, яка часто проявляється у практиці.

Навіть суди часто підсвідомо сприймають прокурорську оцінку як більш "офіційну" або "державну". Це небезпечна тенденція, бо саме вона руйнує баланс процесу. Змагальність працює лише тоді, коли оцінки сторін зустрічаються на рівних, а не в режимі "влада – і той, хто виправдовується".

Для покращення такої ситуації, як ми вважаємо, потрібне системне навчання суддів і прокурорів щодо сучасних європейських стандартів equality of arms *(англ. – рівність сторін)*. Реальна, а не декларативна змагальність – це не те, що "випливає само собою", а те, що має вибудовуватися / досягатися через професійні стандарти.

І нарешті, поглянемо на неврегульованість питань мотивування судових рішень щодо оцінки доказів. Часто рішення судів містять формули: "оцінено в сукупності", "суд критично оцінює доводи захисту", "підстав для сумніву немає". Такі формули насправді маскують відсутність реальної аналітики. Захист докладає зусиль, щоб створити складну оцінну конструкцію, а суд інколи відповідає штампом. Це знецінює роль оцінок сторони захисту.

Вважаємо, що у законі чи в постанові Пленуму ВС варто закріпити мінімальні стандарти мотивування судом оцінки доказів, включно з обов'язковою відповіддю на захисні аргументи щодо достовірності, допустимості та достатності.

Попри всі перелічені недоліки, які існують у законодавчому врегулюванні або у практиці використання стороною захисту оцінних понять, зазначимо, що закон дає стороні захисту достатньо інструментів для здійснення оцінювання. Але практика показує: система часто не готова сприймати ці оцінки як рівноправні та професійно значущі. Тому завдання доктрини – не лише описати, як застосовуються оцінні поняття, а й запропонувати механізми, які змусили б систему враховувати їх належним чином.

У цьому сенсі оцінка захисту має бути не "позицією", а процесуально значущою інтелектуальною конструкцією, яку суд зобов'язаний аналізувати так само ретельно, як і позицію прокурора.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що оцінні поняття у діяльності сторони захисту не є допоміжною або декоративною частиною кримінального процесу. Навпаки – вони становлять його концептуальне ядро. Саме через оцінювання підозрюваний, обвинувачений та захисник реалізують своє право на захист, створюють альтернативний наратив події, ставлять під сумнів версію

обвинувачення та забезпечують баланс процесуальних сил у змагальному судочинстві.

По-перше, оцінні поняття у діяльності підозрюваного й обвинуваченого мають особливу природу. Це оцінка суб'єктивна, часто інтуїтивна, але вона формує основу для прийняття ключових процесуальних рішень: давати показання чи мовчати, брати участь у слідчих діях або відмовлятися, ініціювати клопотання, оскаржувати дії слідчого та прокурора. Ці оцінки не створюють владних наслідків, але впливають на логіку захисту й задають напрям роботи захисника.

По-друге, діяльність захисника демонструє професіоналізацію оцінювання. Він перетворює емоційну або життєву оцінку підзахисного на структуровану юридичну позицію. Оцінки захисника мають аналітичний характер: формування стратегії, прогнозування тактичних кроків, визначення релевантності доказів, розробка критичного аналізу позиції обвинувачення. Саме тут проявляється його роль як рівноправного учасника змагального процесу, здатного інтелектуально протиставити свої оцінки владній дискреції прокурора.

По-третє, оцінка сторони захисту має особливу функцію у сфері судового контролю. Суд не просто вислуховує доводи захисту – він зобов'язаний інтегрувати їх у власне рішення. Якщо доводи сторони захисту стосуються ключових питань доказування, ризиків, допустимості доказів, порушень прав або логічних суперечностей у доказовій моделі обвинувачення, ігнорування цих доводів означає порушення принципів змагальності та рівності сторін. Таким чином, оцінка захисту є інструментом обмеження дискреції прокурора та забезпечення балансу в процесі.

По-четверте, значна частина оцінних понять, якими послуговується сторона захисту (наприклад, "істотність порушення", "необґрунтованість ризиків", "упередженість", "неповнота розслідування", "сумнів у винуватості"), має відкритий зміст. Це робить оцінювання водночас і більш творчим, і більш невизначеним. Відсутність законодавчих критеріїв для цих понять змушує захист будувати власні аргументаційні конструкції, що інколи робить результат

залежним не стільки від сили доказів, скільки від здатності суду сприймати альтернативну логіку.

По-п’яте, проведений нами аналіз показав наявність системних проблем, що перешкоджають повноцінній реалізації оцінних прав захисту: відсутність нормативних стандартів для ключових понять, асиметрія у сприйнятті оцінок сторін, слабка нормативна регламентація збирання доказів захистом, культурна інерція домінування прокурорської оцінки, дефіцит мотивування у судових рішеннях. Усі ці фактори впливають на передбачуваність правозастосування і створюють ризики для справедливості кримінального провадження.

Отже, оцінні поняття сторони захисту не лише мають право на існування – вони є системоутворюючим компонентом реалізації презумпції невинуватості, забезпечення змагальності та досягнення справедливого судового розгляду. Їхня природа відображає фундаментальну ідею: держава з її ресурсами та владними повноваженнями не може бути єдиним інтерпретатором фактів. Справедливий кримінальний процес можливий лише тоді, коли кожна оцінка прокурора зустрічає інтелектуально рівну їй оцінку захисту, а суд – не стає пасивним реєстратором, а виконує роль арбітра між різними моделями кримінальної реальності.

У підсумку, результати, отримані нами у межах цієї частини дослідження, підтверджують, що застосування оцінних понять підозрюваним, обвинуваченим і захисником є не периферійним явищем, а глибинною характеристикою змагального кримінального процесу. Саме через оцінювання захист здійснює свою місію – стримувати дискрецію держави, створювати альтернативні інтерпретації та забезпечувати баланс сил, без якого неможлива ані справедливість, ані верховенство права.

2.6. Застосування оцінних понять потерпілим, представником потерпілого

Продовжуючи розпочатий у попередніх частинах нашої роботи аналіз

складної динаміки взаємодії суб'єктів кримінального провадження крізь призму застосування оцінних понять, нагадаємо, що під самими оцінними поняттями в кримінальному процесі пропонується розуміти нормативні положення, зміст яких набуває конкретизації у процесі їх застосування з урахуванням обставин конкретної справи та рівня правової свідомості суб'єкта. При цьому одна з ключових ролей у формуванні змістовного наповнення таких норм належить потерпілому та його представнику як суб'єктам, що ініціюють відповідні процеси інтерпретації. Специфіка функціонування оцінних понять у даному аспекті проявляється через активну процесуальну діяльність зазначених учасників кримінального провадження.

Саме вони мають процесуальну можливість наповнювати абстрактні формули закону безпосереднім життєвим змістом. Це виходить далеко за межі суто формальної кримінально-правової кваліфікації діяння. Гнучкість оцінних понять є ключовим елементом забезпечення прав учасників провадження. Вони дозволяють індивідуалізувати правозастосування та адаптувати закон до особливостей кожної справи. Взаємодія між суб'єктивним наповненням цих понять та нормативними гарантіями створює збалансовану систему. У ній правова дискреція має характер інструменту реального забезпечення справедливості [344, с. 316].

На відміну від сторони обвинувачення, яка у межах своїх функцій оперує категоріями доведеності складу кримінального правопорушення, потерпілий використовує оцінні поняття як інструмент суб'єктивної конкретизації завданої йому шкоди. Ефективність реалізації прав учасників процесу безпосередньо залежить від вибудуваної ієрархії принципів. Саме ці принципи мають обмежувати межі суб'єктивної дискреції під час правозастосування. Суб'єктивний підхід потерпілого до змістовного наповнення оцінних понять впорядковується через загальні засади кримінального провадження. Це виступає гарантією справедливості та законності прийнятих процесуальних рішень. Зазначена діяльність потерпілого є базовим елементом реалізації принципу змагальності.

Через артикуляцію власних оцінок потерпілий доповнює для суду цілісну картину суспільної небезпеки діяння у соціально-психологічному вимірі. Такий підхід дозволяє суду сприймати правопорушення не лише як формальний набір ознак складу злочину. Це дає змогу оцінити подію як таку, що деструктивно вплинула на фундаментальні цінності конкретної людини. Як зазначається у дослідженнях, що присвячені проблемам законодавчого визначення засад судочинства, дієвість прав учасників процесу перебуває у прямій залежності від чіткості правових принципів. Несуперечливість цих принципів має критичне значення для обмеження меж суб'єктивної дискреції під час тлумачення оцінних понять. Це зумовлює необхідність виваженого підходу до визначення меж розсуду суб'єктів на різних стадіях провадження [357, с. 93].

Відтак, суб'єктивний підхід потерпілого до наповнення оцінних понять знаходить своє правове впорядкування через призму загальних засад кримінального провадження. Таке впорядкування гарантує справедливість та законність прийнятих у справі процесуальних рішень. Зазначена діяльність потерпілого не є факультативною або другорядною за своєю правовою природою. Вона виступає базовим елементом реалізації принципу змагальності. Така активність суб'єкта безпосередньо впливає на формування внутрішнього переконання суду. Це відбувається шляхом надання правовому конфлікту чітких індивідуалізованих та людських рис.

Послідовно виражаючи власні оцінні судження, потерпілий сприяє формуванню у суду узагальненої картини про ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння. Ця картина відтворюється не лише в юридичному, а й у глибокому соціально-психологічному вимірі. Це зумовлює можливість органу правосуддя сприймати правопорушення як живу подію, а не як деперсоналізовану статистичну одиницю. Суд отримує змогу бачити за формальним набором ознак складу злочину реальний деструктивний вплив. Цей вплив спрямований на фундаментальні цінності людського життя, здоров'я, честі, гідності або власності. Саме через таку призму відбувається перехід від формального до змістовного правосуддя.

Такий процес тісно корелює з фундаментальною науковою позицією, відповідно до якої індивідуалізація кримінально-правового впливу стає можливою лише за умови повного врахування суб'єктивного сприйняття потерпілим глибини порушеного права. Це знаходить своє безпосереднє відображення через наповнення оцінних понять конкретним життєвим змістом [355, с. 79]. Отже, використання оцінних понять дозволяє суду ефективно трансформувати абстрактну норму закону в персоналізоване та справедливе рішення. У такому рішенні врахування позиції потерпілого виступає надійною гарантією від процесуального формалізму. Це зумовлює забезпечення реальної охорони прав і свобод особи в межах кримінального судочинства. Зазначений підхід вимагає від суду специфічної реакції. Вона має відповідати не лише букві закону, а й реальній глибині порушеного блага. Таке благо було суб'єктивно відчуте та оцінене безпосередньою жертвою правопорушення, що надає процесу необхідної аксіологічної глибини.

Як зазначають науковці, формування внутрішнього переконання при оцінці доказової бази вимагає від судді не лише формального аналізу. Необхідним є глибоке розуміння змістовної логіки кожного елемента провадження. Такий підхід дозволяє суду уникнути суб'єктивних помилок при інтерпретації оцінних понять. Відтак, суб'єктивне сприйняття потерпілого стає невід'ємною частиною цілісного процесу пізнання. У цьому процесі внутрішнє переконання судді виступає специфічним фільтром. Він інтегрує емоційний та фактичний зміст правопорушення у правову площину з неухильним дотриманням принципів об'єктивності та законності [312, с. 88]. Правова природа оцінної діяльності потерпілого ґрунтується на його ексклюзивному первинному сприйнятті заподіяної шкоди. Це фактично стає фундаментальною основою для всієї подальшої юридичної архітектури конкретної справи. Така діяльність потерпілого визначає межі судового розгляду крізь призму ефективного захисту приватного інтересу.

Відповідно до положень статті 55 Кримінального процесуального кодексу України, статус потерпілого безпосередньо пов'язаний із заподіянням майнової,

фізичної або моральної шкоди. Проте зміст таких категорій, як “істотність збитків”, “тяжкість наслідків”, “зухвалість” або “глибина душевних переживань”, є за своєю суттю оцінними поняттями. Вони позбавлені фіксованих цифрових чи математичних параметрів безпосередньо у тексті закону.

Така нормативна невизначеність підтверджує наукову тезу про те, що використання оцінних концептів у правових актах є необхідним інструментом забезпечення гнучкості правосуддя. Це дозволяє ефективно адаптувати універсальну норму до унікальних обставин кожної справи [389, с. 27]. Таким чином, відсутність жорстких параметрів у КПК України не є законодавчою прогалиною. Навпаки, це зумовлює створення простору для індивідуалізованого підходу. У такому контексті правова визначеність досягається не через статичність цифр. Вона реалізується через обґрунтовану судову інтерпретацію суб’єктивного досвіду потерпілого в межах конкретного процесуального контексту.

Потерпілий наповнює змістом ці оцінні поняття, виходячи з власних ціннісних орієнтирів та соціального статусу. Також до уваги беруться рівень доходу, вік та індивідуальна психологічна вразливість особи. Такий підхід робить оцінку потерпілого унікальною, незамінною та критично важливою для формування об’єктивної істини у справі. Наприклад, категорія “істотності” для фізичної особи не може бути універсальною або прорахованою за єдиним шаблоном для всіх верств населення. Вона прямо залежить від значущості втраченого або пошкодженого блага для конкретної людини в її специфічних життєвих обставинах. У цих обставинах втрата навіть невеликої суми може мати критичні наслідки. Для особи похилого віку або представника вразливих груп це може означати позбавлення життєво необхідних засобів до існування. У такий спосіб потерпілий постає як активний ініціатор суб’єктивної конкретизації. Його особиста інтерпретація обставин події формує ту первинну когнітивну базу, на основі якої суд у подальшому вибудовує справедливий баланс інтересів сторін.

Надзвичайно важлива роль у процесі трансформації цих суб’єктивних, а у деяких випадках і суто побутових оцінок потерпілого у професійні юридичні

категорії належить його представнику – адвокату. Він виступає фаховим посередником між емоційним сприйняттям жертви та суворою правовою логікою судового процесу. Процесуальна діяльність представника полягає у системній верифікації часто фрагментарних і хаотичних емоційних тверджень клієнта.

Метою такої діяльності є їх послідовний переклад на мову чітких, юридично значущих стандартів доказування, що є зрозумілими для судової інстанції. Така медіація адвоката є критично необхідною. Як зазначає Е. Міллі, кримінально-правова оцінка завжди ґрунтується на певних моральних та ціннісних орієнтирах. Ці орієнтири часто залишаються неартикульованими безпосередньо в нормах закону [358, с. 188]. Дослідник наголошує, що перехід від індивідуального відчуття "шкоди" до юридичного визнання "злочину" прямо залежить від інтеграції суб'єктивних ціннісних суджень у правовий дискурс. Таким чином, адвокат не просто формалізує мову потерпілого. Він фактично легітимізує його оцінки через оцінні поняття, забезпечуючи їх релевантність стандартам суспільної небезпеки та правопорядку.

Якщо потерпілий описує свій стан через метафоричні або суто емоційні вислови про "нестерпний біль" чи "зруйноване майбутнє", представник здійснює складну інтелектуальну конверсію. Він перетворює ці судження у верифіковані оцінні поняття "тяжких наслідків", "істотності порушення прав" або "непоправності шкоди". Особливо чітко це професійне посередництво проявляється під час обґрунтування цивільного позову. У межах кримінального провадження представник майстерно використовує такі оцінні поняття, як "розумність", "справедливість" та "співмірність". Це дозволяє розрахувати конкретні суми відшкодування за завдані страждання. Важливим інструментом для такої конверсії є залучення об'єктивних методів підтвердження суб'єктивних страждань. Дослідники наголошують, що перетворення емоційних переживань на юридично значущий доказ потребує проведення судово-психологічної експертизи. Це зумовлює можливість через науково обґрунтовані критерії встановити глибину душевних страждань та їх співмірність із заявленим

розміром компенсації [362, с. 127]. У цьому контексті важливо розмежовувати збирання доказів (фіксацію стану потерпілого), їх оцінку експертом та подальшу юридичну кваліфікацію шкоди представником і судом.

Таким чином, адвокатська діяльність з інтерпретації оцінних понять у позові отримує необхідне доказове підкріплення. Це мінімізує суб'єктивізм суду та забезпечує високий рівень об'єктивності при визначенні еквівалента завданої шкоди. Через ці категорії представник реалізує критично важливу функцію відновлення порушеного права. Він демонструє суду, як саме фахова юридична інтерпретація суб'єктивного стану потерпілого допомагає глибше осягнути реальну суспільну небезпеку діяння.

Така діяльність дозволяє уникнути ризиків механістичного підходу до правосуддя, за якого людина може загубитися за статтею обвинувачення. Натомість фахова робота адвоката замінює такий підхід глибинним аналізом кожного унікального випадку. Цей аналіз здійснюється через призму людської гідності та права на ефективний захист. Це зумовлює необхідність чіткого розмежування між оцінкою доказів, що підтверджують стан жертви, та фінальною юридичною кваліфікацією цих обставин у судовому рішенні. У цьому контексті суд постає не просто як пасивний орган перевірки кримінально-правової кваліфікації, запропонованої органами досудового розслідування. Він діє як активний суб'єкт та головний арбітр процесуального оцінювання. Суд безпосередньо взаємодіє з версіями та інтерпретаціями сторін у судовому засіданні.

Орган правосуддя прискіпливо досліджує межі суб'єктивізму потерпілого. Суд має критично визначити, де закінчується добросовісна та щира оцінка власних страждань. Водночас виявляється свідоме намагання учасника процесу маніпулювати розмитістю правових норм. Таке маніпулювання може здійснюватися з метою помсти або отримання неправомірної матеріальної вигоди. Дослідники наголошують, що судова дискреція при тлумаченні оцінних понять має слугувати інструментом деескалації конфлікту [399, с. 235]. Це забезпечує перехід від суб'єктивного бажання відплати до об'єктивного

правового відновлення справедливості.

Таким чином, активність суду у верифікації оцінок потерпілого стає ключовим елементом легітимізації судового рішення. Вона гарантує, що розширене тлумачення прав жертви не порушуватиме фундаментальні стандарти безсторонності. Такий підхід забезпечує дотримання права обвинуваченого на справедливий суд. Використовуючи багатоступеневі процесуальні фільтри, суд зіставляє оцінні судження потерпілого з об'єктивними даними справи. Зокрема, до уваги беруться висновки судово-медичних, психологічних або економічних експертиз.

Останнє дозволяє верифікувати суб'єктивні твердження через наукові методи та об'єктивні критерії. У цьому процесі завданням експерта є чітке розмежування фактичних тверджень, що підлягають перевірці, та суто оцінних понять. Останні відображають виключно суб'єктивне ставлення мовця до подій. Науковці наголошують, що встановлення імпліцитного змісту або конотацій у висловлюваннях потерпілого має велике значення. Це зумовлює можливість суду чітко ідентифікувати межу між описом реальної шкоди та емоційною гіперболізацією [395]. Відтак, залучення фахівця-лінгвіста забезпечує об'єктивізацію вербальних оцінок потерпілого. Це трансформує їх із площини суб'єктивних відчуттів у площину верифікованих доказів. Важливо розуміти, що на цій стадії відбувається перехід від збирання доказів до їхньої ґрунтовної оцінки. Такий алгоритм є критично важливим для дотримання балансу інтересів сторін та прийняття законного процесуального рішення.

Проблема подолання суперечностей у тлумаченні оцінних понять вирішується судом через неухильне застосування стандарту "поза розумним сумнівом". У межах цього стандарту суб'єктивне бачення потерпілого має бути логічно, несуперечливо та органічно інтегроване в загальну систему доказів. Ці докази мають бути зібрані та перевірені безпосередньо у судовому засіданні. Таким чином, фінальне формування внутрішнього переконання суду відбувається під прямим впливом якості роботи сторони потерпілого. Важливо те, наскільки аргументовано та переконливо потерпілий та його представник

змогли верифікувати свої суб'єктивні оцінки. У результаті такого процесу внутрішні відчуття особи перетворюються на вагомі процесуальні аргументи.

Цей процес цілком узгоджується з науковою позицією щодо природи правового регулювання. Відповідно до неї, оцінні поняття є необхідним елементом, який дозволяє уникнути надмірної жорсткості закону. Ефективність застосування таких нормативних положень залежить від належного вмотивування судового рішення. У такому рішенні суд має не просто констатувати наявність певної оцінної ознаки. Орган правосуддя зобов'язаний детально розкрити її зміст через призму конкретних обставин справи [377, с. 111]. Це зумовлює необхідність чіткого розмежування між етапами оцінки доказів (верифікації відчуттів) та прийняття фінального процесуального рішення (обґрунтування висновку суду).

Відтак, трансформація внутрішніх відчуттів потерпілого у вагомі процесуальні аргументи стає можливою саме завдяки дискреційним повноваженням суду. Орган правосуддя через механізм тлумачення перетворює абстрактне оцінне поняття на об'єктивну підставу для прийняття справедливого рішення. Це запобігає перетворенню судового процесу на поле для свавільного тлумачення правових норм. Такий підхід забезпечує реальний, а не декларативний стандарт захисту прав, свобод та законних інтересів людини в сучасному кримінальному судочинстві. Це гарантує, що судове рішення буде не лише законним, а й справедливим у сприйнятті суспільства.

У контексті міжнародного дискурсу про межі судового тлумачення такий підхід розглядається як балансування між формальною законністю та матеріальною справедливістю. Легітимність судового акта в очах суспільства безпосередньо залежить від здатності судді обґрунтувати перехід від загальної норми до конкретного ціннісного висновку. При цьому не має порушуватися принцип правової визначеності [319]. Це зумовлює необхідність чіткого розмежування між етапами оцінки доказів (верифікації страждань) та винесення фінального процесуального рішення. Таким чином, належне використання оцінних понять дозволяє суду не просто застосувати закон, а здійснити акт

правосуддя. У цьому акті індивідуалізація відповідальності та захист інтересів потерпілого стають запобіжником проти правового формалізму. Це заважає відчуженню права від суспільних очікувань.

Завершальним та найбільш відповідальним етапом цієї складної процесуальної взаємодії є виступ представника потерпілого у судових дебатах. На цій стадії всі накопичені протягом судового слідства оцінки, емоційні свідчення та верифіковані факти мають бути синтезовані. Адвокат формує цілісну, логічно несуперечливу та юридично доктринальну позицію. У дебатах оцінні поняття остаточно трансформуються з інструментів пізнання в основу для фінального заклику до суду. Це стає базою для встановлення справедливості покарання та визначення адекватності матеріального й морального відшкодування. Тут особливо важливо, щоб юридична кваліфікація шкоди була логічним завершенням попередньої оцінки доказів.

Представник потерпілого у дебатах майстерно апелює до категорії “громадського інтересу” та “необхідності соціальної превенції”. Він стратегічно пов’язує індивідуальну трагедію конкретного потерпілого із загальнодержавними принципами непорушності правопорядку. Така діяльність вимагає від адвоката здатності продемонструвати суду особливе значення заподіяної шкоди. Шкода, оцінена через призму оцінного поняття “тяжкість наслідків”, має значення не лише для приватної особи, а й для всього суспільства. Це зумовлює розуміння того, що будь-яке посягання на права людини дестабілізує загальну систему безпеки. Важливим інструментом для такої аргументації сьогодні стають цифрові бази судових рішень. Вони дозволяють адвокату верифікувати суб’єктивні оцінки через призму сталої судової практики.

Як зазначають дослідники, оптимізація використання цифрових реєстрів дозволяє сторонам процесу порівнювати інтерпретації оцінних понять у подібних справах [307]. Такий підхід суттєво знижує ризики суб’єктивізму та сприяє єдності правозастосування. У цьому контексті важливо, щоб юридична кваліфікація обставин, наведена представником, спиралася на попередню об’єктивну оцінку доказів та актуальні процесуальні рішення вищих судових

інстанцій. Це дозволяє перетворити суб’єктивне бачення потерпілого на вагомий юридичний аргумент, підкріплений системним аналізом практики.

Відтак, апелювання до громадського інтересу отримує додаткове ґрунтовне обґрунтування через детальний аналіз аналогічних кейсів. У таких справах подібна шкода вже була визнана судовою спільнотою як соціально значуща. Такий підхід перетворює стратегію захисту потерпілого на невід’ємну частину прогнозованого та прозорого правосуддя. Суд, прискіпливо аналізуючи ці фінальні доводи сторони потерпілого, здійснює остаточну інтелектуальну перевірку. Орган правосуддя має встановити, чи не виходить запропонована інтерпретація оцінних понять за межі об’єктивної розумності. Також перевіряється відповідність аргументів загальнолюдським критеріям справедливості. Саме на цьому етапі відбувається остаточне зважування суб’єктивної оцінки потерпілого на терезах правосуддя.

Роль представника на даній стадії полягає у недопущенні знецінення страждань жертви через надмірний процесуальний формалізм. Адвокат має переконати суд, що категорія “справедливої сатисфакції” у даному конкретному випадку є єдино можливим засобом відновлення правового балансу. Це зумовлює необхідність того, щоб фінальна юридична кваліфікація заподіяної шкоди базувалася на результатах попередньої оцінки доказів. Лише такий алгоритм дозволяє суду винести законне та вмотивоване процесуальне рішення, яке б враховувало глибину емоційних та матеріальних втрат потерпілої особи.

Такий системний та багаторівневий підхід до застосування оцінних понять гарантує, що кримінальне провадження не перетворюється на холодний каральний інструмент державної машини. Навпаки, воно залишається живим, людиноцентричним правовим механізмом захисту. У такому механізмі кожен суб’єкт, незалежно від тяжкості вчиненого проти нього злочину, має реальну змогу донести свою правду. Це відбувається через професійно вивірені, етично наповнені та юридично бездоганні оцінні поняття.

Вербальне оформлення судового рішення та використання в ньому відповідних формулювань мають критичний вплив на сприйняття

справедливості. Це стосується як безпосередніх учасників процесу, так і суспільства загалом. Дослідники наголошують, що через ретельно підібрані ціннісні категорії суддя не просто констатує порушення норми. Він здійснює акт етичної комунікації, який підтверджує визнання людської гідності потерпілого та суспільну осудність злочину [401]. Це зумовлює особливу відповідальність суду на стадії прийняття фінального процесуального рішення. На цьому етапі суддя має синтезувати результати оцінки доказів та попередню юридичну кваліфікацію обставин справи у логічний та етично обґрунтований висновок. Такий висновок має не лише карати винуватого, а й забезпечувати психологічне та юридичне відновлення прав потерпілої особи.

Таким чином, використання оцінних понять у фінальному слові суду перетворює сухе юридичне рішення на акт реального відновлення правопорядку. У такому контексті кожне слово слугує гарантією того, що правосуддя відбулося не лише формально, а й по суті. У кінцевому підсумку саме якість аргументації представника потерпілого щодо змісту оцінних понять визначає подальшу долю судового акта. Це визначає, чи буде рішення сприйняте суспільством як акт справжнього правосуддя, чи залишиться воно лише формальним юридичним документом.

Судова промова представника потерпілого в дебатах є кульмінаційним етапом реалізації оцінної діяльності. Стратегічне використання оцінних понять перетворюється на інструмент фінального переконання суду та формування його остаточної позиції. На цій стадії адвокат не просто перераховує докази. Він здійснює їх ґрунтовну ціннісну синтезацію. Кожне юридичне твердження наповнюється змістовною глибиною, яка базується на стандартах “справедливості”, “гуманності” та “непоправності шкоди”.

Специфіка дебатів дозволяє представнику вийти за межі суто констатуючого підходу. Адвокат отримує змогу застосувати метод “реконструкції страждань”. У межах цього методу через оцінні поняття вибудовується життєвий контекст потерпілого до та після вчинення злочину. Це дає змогу суду усвідомити категорію “тяжкість наслідків” не як суху медичну

або економічну довідку. Це зумовлює розуміння шкоди як системного руйнування соціального та психологічного благополуччя людини. Такий стан потребує специфічного та адекватного заходу правового реагування.

Суд не просто пасивно сприймає інформацію, а здійснює критичне оцінювання кожної інтерпретації. Перевірці підлягають належність та достовірність аргументів. Науковці підкреслюють, що роль суду як суб'єкта оцінки полягає у зіставленні емоційно забарвлених аргументів сторін із загальною логікою доказів [378]. Такий підхід дозволяє трансформувати суб'єктивну "реконструкцію страждань" у об'єктивні юридичні підстави вироку. При цьому важливо, щоб юридична кваліфікація діяння судом стала результатом попередньої об'єктивної оцінки доказів, що знайшло своє відображення у фінальному процесуальному рішенні.

Таким чином, через оцінне сприйняття представлених у дебатах версій суд повноцінно реалізує свою функцію арбітра. Він перетворює життєвий контекст потерпілого на юридично значущий елемент процесу прийняття рішення. Особлива увага в промові представника приділяється обґрунтуванню "співмірності" та "розумності" заявлених вимог у межах цивільного позову. При цьому оцінні поняття стають фактично єдиним інструментом вимірювання нематеріальних втрат особи.

Адвокат майстерно використовує категорію "справедливої сатисфакції". Він апелює до того, що жодна грошова сума не може бути абсолютним еквівалентом людського болю. Проте вона має бути достатньою для створення умов хоча б часткового відновлення порушених прав. У цьому контексті представник потерпілого часто звертається до доктринального тлумачення оцінних понять. Він наповнює промову посиланнями на практику Європейського суду з прав людини. Це дозволяє легітимізувати суб'єктивні оцінки потерпілого через призму міжнародних стандартів правосуддя.

Суд під впливом такої аргументації переходить від формальної перевірки фактів до глибокого аксіологічного аналізу події. При такому аналізі оцінні поняття слугують критеріями для визначення міри покарання, здатної реально

відновити правопорядок. Крім того, у дебатах представник потерпілого використовує оцінні поняття для демонстрації “суспільної небезпеки” особи обвинуваченого. Він оцінює його поведінку після вчинення злочину через категорії “щирого каяття” або “цинічного ігнорування прав жертви”.

Такі оцінки є критично важливими для формування внутрішнього переконання суду при виборі між різними видами та строками покарання. Адвокат акцентує увагу на тому, що відсутність адекватного сприйняття обвинуваченим заподіяної шкоди свідчить про високу ймовірність рецидиву. Це зумовлює необхідність суворішої ізоляції такої особи від суспільства. Прихована присутність суб’єктивних оцінок часто викривляє правову логіку. Тому відкрита артикуляція цих цінностей є необхідною для справжньої реформи юстиції. Лише через чесне визнання ролі ціннісних суджень у процесі оцінки поведінки суб’єкта правосуддя стає прозорим, а не механічним [317]. На цьому етапі представник потерпілого фактично завершує цикл, де збирання та оцінка доказів трансформуються у фінальну юридичну кваліфікацію обставин, що стає основою для законного процесуального рішення.

Якщо адвокат відкрито апелює до етичних категорій каяття чи цинізму, він не просто здійснює емоційний тиск на суд. Такою діяльністю він забезпечує інтелектуальну чесність процесу. У цьому контексті моральні критерії покарання стають частиною прозорої правової дискусії. Вони не залишаються прихованими мотивами судді, а артикулюються відкрито. Таким чином, оцінна діяльність представника в дебатах стає фінальним фільтром. Через нього суд сприймає всю сукупність обставин справи.

Це забезпечує перетворення формального судового засідання на акт реального правосуддя. У такому акті кожен висновок суду знаходить своє етичне та юридичне виправдання в системі ціннісних координат потерпілого та суспільства. На стадії призначення покарання діяльність представника потерпілого спрямована на те, щоб через систему оцінних понять продемонструвати суду не лише фізичну шкоду. Важливо показати деструктивний вплив злочину на “соціальний простір” потерпілої особи.

Такий підхід вимагає від адвоката змістовного наповнення оцінного поняття “тяжкість наслідків”. У процесуальному сенсі воно часто виходить далеко за межі суто медичних показників. Представник аргументує, що наслідки є тяжкими не лише через тривалість лікування. До уваги беруться “втрата професійної спроможності”, “руйнування сімейних планів” або “тривала психологічна депресія”. Ці обставини унеможливлюють звичний спосіб життя потерпілого.

У такий спосіб оцінні поняття використовуються як інструмент для переконання суду в необхідності застосування більш суворого заходу примусу. Лише він може вважатися справедливим відносно реальної глибини заподіяної травми. Суд, сприймаючи ці доводи, змушений проводити аксіологічне порівняння. Орган правосуддя зважує право обвинуваченого на ресоціалізацію та право потерпілого на справедливу відплату. У цьому процесі саме оцінні поняття стають терезами для визначення фінальної міри покарання. Це зумовлює необхідність того, щоб фінальне процесуальне рішення суду було логічним результатом попередньої оцінки доказів та правильно обраної юридичної кваліфікації наслідків злочину.

Окремої уваги заслуговує процесуальна активність представника потерпілого щодо верифікації позиції сторони захисту. Захисники часто використовують оцінні поняття як інструмент для пом’якшення відповідальності обвинуваченого. Наприклад, коли захист апелює до “щирого каяття” або “активного сприяння розкриттю злочину”, представник потерпілого виконує роль “процесуального опонента”. Через призму сприйняття жертви він доводить формальність або очевидну нещирість таких заяв.

Використовуючи категорію “недобросовісність”, представник може вказати суду на маніпулятивну природу дій обвинуваченого. Зокрема, це стосується випадків часткового відшкодування збитків лише безпосередньо перед виходом суду до нарадчої кімнати. Такі дії не відповідають справжньому змісту оцінного поняття “активне каяття”, а є лише тактичним маневром захисту. Така діяльність забезпечує суду можливість побачити реальну картину

посткримінальної поведінки суб’єкта через “фільтр” інтересів потерпілого. Це зумовлює запобігання маніпуляціям оцінними нормами. Такий підхід сприяє винесенню рішення, яке базується на реальному стані речей, а не на формальних заявах сторін. Крім того, важливо дослідити роль представника потерпілого у формуванні судової практики щодо “розумних строків” розгляду справи. Зазначена категорія є оцінним поняттям суто процесуального характеру. У випадках затягування процесу представник потерпілого діє через механізм заявлення скарг та клопотань. Він наповнює живим змістом категорію “ефективність захисту прав”.

Адвокат наголошує на тому, що затримка правосуддя сама по собі є джерелом додаткових моральних страждань для жертви. Це створює ситуацію, за якої оцінні поняття стають дієвим засобом забезпечення динамізму судового розгляду. Таким чином, процесуальна присутність потерпілого та професійна діяльність його представника створюють унікальне середовище. У ньому юридичні норми перестають бути статичними. Вони перетворюються на живий інструмент захисту гідності людини. У такому процесі кожне оцінне слово має конкретну вагу при винесенні вердикту. Це гарантує цілісність та людиноцентричність українського кримінального судочинства. На цій фінальній стадії представник забезпечує, щоб юридична кваліфікація дій сторін та підсумкове процесуальне рішення суду спиралися на об’єктивну оцінку доказів щодо реальної поведінки учасників.

Підсумовуючи, варто згадати позицію відомих українських вчених Удалової Л. Д. і Хабло О. Ю. про те, що кримінально-процесуальні правовідносини мають формуватися на основі балансу прав, свобод та законних інтересів усіх їх учасників, попри те що інтереси суб'єктів кримінального провадження нерідко не лише розходяться, а й перебувають у прямій суперечності між собою [240, с. 37].

У підрозділі обґрунтовано, що потерпілий і його представник виступають первинними суб’єктами конкретизації оцінних понять у кримінальному провадженні, наповнюючи абстрактні нормативні формули життєвим змістом.

Показано, що така оцінна активність не є другорядною: вона структурно пов’язана з реалізацією змагальності та впливає на формування внутрішнього переконання суду. Доведено, що межі суб’єктивної оцінки впорядковуються загальними засадами провадження та процесуальними “фільтрами” верифікації.

З’ясовано, що представник потерпілого виконує функцію професійної конверсії емоційних оцінок у юридично релевантні категорії оцінних понять, сумісні зі стандартами доказування та мотивування. Аргументовано, що саме ця медіація зменшує ризик процесуального формалізму й водночас стримує суб’єктивізм через верифіковані критерії. Отже, адвокатська інтерпретація оцінних понять є системним елементом ефективного захисту приватного інтересу в межах процесу.

Показано, що судова дискреція під час тлумачення оцінних понять не може зводитися до інтуїтивного сприйняття позиції потерпілого: вона передбачає критичну перевірку меж добросовісної оцінки й виявлення потенційної маніпуляції розмитістю норм. Обґрунтовано, що легітимність рішення забезпечується багаторівневим зіставленням суб’єктивних суджень потерпілого з об’єктивними даними справи та процесуальними стандартами, включно зі стандартом “поза розумним сумнівом”. Таким чином, оцінні поняття функціонують як механізм переходу від загальної норми до індивідуалізованого правосуддя.

Встановлено, що об’єктивізація оцінних суджень потерпілого можлива через залучення спеціальних знань (зокрема психологічних і лінгвістичних), які дозволяють відмежувати опис реальної шкоди від емоційної гіперболізації та прояснити імпліцитний зміст висловлювань. Показано, що такий підхід підсилює доказову релевантність позиції потерпілого й полегшує суду мотивування змісту оцінних ознак через конкретні обставини справи. Отже, експертні “прошарки” є не допоміжною деталлю, а умовою балансу між людиноцентричністю й процесуальною об’єктивністю.

Аргументовано, що кульмінацією оцінної діяльності сторони потерпілого є судові дебати, де здійснюється синтез фактичних даних, емоційних свідчень і

їх юридичного перекладу у доктринально несуперечливу позицію. Показано, що саме в цій точці оцінні поняття остаточно переходять від інструментів пізнання до підстав формулювання кінцевих вимог щодо покарання та відшкодування. Відтак, якість дебатної аргументації визначає, наскільки судове рішення буде сприйняте як справедливе не тільки формально, а й по суті.

Висновки до розділу 2

За результатами дослідження механізму функціонування оцінних понять у кримінальному провадженні через призму діяльності різних суб'єктів правозастосування, проведеного у другому розділі, можна сформулювати такі висновки.

1. Механізм функціонування оцінних понять у кримінальному провадженні побудований на чіткому функціональному розмежуванні ролей суб'єктів, що утворює трирівневу ієрархічну структуру. Правотворчий рівень (Верховна Рада України, Конституційний Суд України, ЄСПЛ) формує нормативний "каркас" оцінних понять, задаючи їх конституційні та міжнародно-правові межі й делегуючи право оцінки суб'єктам правозастосування. Правозастосовний рівень (слідчий, дізнавач, прокурор) здійснює первинну конкретизацію оцінних понять, наповнюючи абстрактний стандарт індивідуальним змістом у конкретній фабулі справи. Юрисдикційний рівень (слідчий суддя, суди) виконує контролюючу та фінальну оцінку, легітимізуючи або коригуючи первинні оцінки та забезпечуючи стабілізацію й уніфікацію тлумачення оцінних понять у судовій практиці.

2. Оцінне поняття виступає ключовою точкою контакту та контролю між різними гілками влади й процесуальними функціями у кримінальному провадженні. Зміст оцінного поняття, конкретизований на рівні досудового розслідування, підлягає перевірці на рівні слідчого судді, а згодом остаточно встановлюється судом першої інстанції. Ця динаміка змісту забезпечує постійну верифікацію оцінних висновків і унеможливлює їх незворотне закріплення без судового контролю. Ієрархія конкретизації оцінного поняття у кримінальному

процесі має виражену векторність: від абстрактності законодавчого положення до абсолютної конкретності вироку, де на кожному етапі відбувається звуження кола можливих значень, поки оцінне поняття не трансформується у юридичний факт, що встановлює винуватість або невинуватість особи.

3. Дослідження діяльності органів досудового розслідування виявило, що слідчий/дізнавач, керівник органу досудового розслідування та прокурор утворюють ієрархічну систему процесуального розсуду, де кожен суб'єкт реалізує власний рівень повноважень. Дискреція слідчого/дізнавача має практично-оперативний характер і визначає первинну якість доказової інформації, яка формує базу для подальшого контролю. Дискреція керівника органу досудового розслідування є організаційно-контрольною та спрямована на забезпечення узгодженості, якості й ефективності слідчої діяльності без підміни доказової оцінки слідчого чи стратегічних повноважень прокурора. Прокурор займає найвищий рівень ієрархії: його рішення мають стратегічний і владно-примусовий характер та здатні змінювати процесуальний статус особи, визначати межі обвинувачення й формулювати кінцевий зміст кримінального провадження. При цьому всі оцінні рішення перебувають під судовим контролем, що забезпечує корекцію помилок і гарантує дотримання прав учасників процесу.

4. Головною проблемою правозастосовного рівня залишається суб'єктивізм при первинному наповненні оцінного поняття змістом. Слідчий та прокурор, керуючись внутрішнім переконанням, нерідко схильні до розширювального тлумачення одних понять (наприклад, "ризик знищення доказів") або обмежувального тлумачення інших (наприклад, "обґрунтована підозра"), що може створювати передумови для надмірного процесуального примусу. При цьому некоректним є твердження, що до оцінного поняття з відкритою логічною структурою завжди можна додати нову суттєву ознаку: встановити таку ознаку може виключно законодавець через внесення змін до відповідного законодавства. Нові фактичні форми прояву явища, охоплюваного оцінним поняттям, є лише різновидами його фактичної реалізації, а не новими

ознаками поняття. Процесуальна роль захисника на цьому етапі полягає у наданні контраргументації, яка змушує суб'єктів правозастосування більш ретельно обґрунтовувати свої висновки.

5. Оцінні поняття у діяльності сторони захисту є не допоміжним, а концептуальним ядром кримінального процесу. По-перше, оцінка підозрюваного й обвинуваченого є суб'єктивною, однак формує основу для прийняття ключових процесуальних рішень – давати показання чи зберігати мовчання, ініціювати клопотання, оскаржувати дії слідчого та прокурора. По-друге, захисник перетворює емоційну або життєву оцінку підзахисного на структуровану юридичну позицію аналітичного характеру, виступаючи рівноправним учасником змагального процесу, здатним інтелектуально протиставити свої оцінки владній дискреції прокурора. По-третє, оцінка сторони захисту відіграє особливу функцію у сфері судового контролю, оскільки суд зобов'язаний інтегрувати доводи захисту у власне рішення, а їх ігнорування означає порушення принципів змагальності та рівності сторін. По-четверте, відкритий зміст оцінних понять, якими послуговується захист, одночасно підвищує творчий потенціал аргументації та посилює її правову невизначеність. По-п'яте, виявлено системні проблеми, що перешкоджають повноцінній реалізації оцінних прав захисту: відсутність нормативних стандартів для ключових понять, асиметрія у сприйнятті оцінок сторін, слабка нормативна регламентація збирання доказів захистом та дефіцит мотивування у судових рішеннях.

6. Потерпілий і його представник є первинними суб'єктами конкретизації оцінних понять у кримінальному провадженні, що наповнюють абстрактні нормативні формули життєвим змістом. Така оцінна активність структурно пов'язана з реалізацією змагальності та впливає на формування внутрішнього переконання суду. Представник потерпілого виконує функцію професійної конверсії емоційних оцінок у юридично релевантні категорії, сумісні зі стандартами доказування та мотивування, що зменшує ризик процесуального формалізму й водночас стримує суб'єктивізм через верифіковані критерії.

Об’єктивізація оцінних суджень потерпілого можлива через залучення спеціальних знань – зокрема психологічних і лінгвістичних, – які дозволяють відмежувати опис реальної шкоди від емоційної гіперболізації та прояснити імпліцитний зміст висловлювань. Кульмінацією оцінної діяльності сторони потерпілого є судові дебати, де відбувається синтез фактичних даних, емоційних свідчень і їх юридичного перекладу у доктринально несуперечливу позицію.

7. Судова діяльність є фінальною і завершальною стадією конкретизації правової норми, на якій абстрактна законодавча можливість трансформується у юридичну реальність, набуваючи ознак дефінітивності та імперативності. Судова оцінка виступає остаточним “наповнювачем” змісту оцінних понять, перетворюючи робочі версії сторони обвинувачення на юридично встановлені факти. Реалізуючи верифікаційну функцію, суд діє як незалежний арбітр, що здійснює ревізію оцінної діяльності суб’єктів досудового розслідування, усуває професійну деформацію та обвинувальний ухил. Межі судового розсуду при роботі з оцінними поняттями жорстко обмежені стандартами доказування “поза розумним сумнівом” та вимогою правової передбачуваності (lex certa). Ключовим інструментом легітимізації судового рішення у контексті оцінних норм є його всебічне мотивування, що виступає гарантією від свавілля та інструментом об’єктивізації розсуду, оскільки змушує суддю детально обґрунтовувати кожен крок підведення факту під абстрактну ознаку закону.

8. Оцінні поняття є не побічним явищем, а системоутворюючим каркасом діяльності всіх суб’єктів кримінального провадження. Вони забезпечують необхідну гнучкість правозастосування, але одночасно формують зону підвищеного ризику, де професійний розсуд може незаконно перетворитися на суб’єктивізм, а правова невизначеність – на порушення принципів верховенства права. Ключова проблема полягає не в самій наявності оцінних понять, а у відсутності узгодженої, передбачуваної та прозорої методології роботи з ними. Справедливий кримінальний процес можливий лише тоді, коли кожна оцінка прокурора зустрічає інтелектуально рівну їй оцінку захисту, а суд виконує роль арбітра між різними моделями кримінальної реальності, а не пасивного

реєстратора позиції обвинувачення.

9. За результатами дослідження сформульовано п’ять конкретних рекомендацій щодо забезпечення єдності, об’єктивності та правової визначеності в застосуванні оцінних понять. По-перше, на рівні законодавства пропонується доповнити статтю 36 КПК України нормою, яка прямо встановлюватиме обов’язок прокурора детально обґрунтовувати застосування будь-якого оцінного поняття з прямим посиланням на конкретні фактичні обставини справи. По-друге, в Офісі Генерального прокурора доцільно створити постійно діючу робочу групу з аналізу застосування оцінних понять у режимі тісної співпраці з представниками Верховного Суду. По-третє, центральним інструментом упорядкування практики має стати спеціальний Методичний кодекс прокурора щодо тлумачення оцінних понять, розроблений на основі судової практики та стандартів ЄСПЛ. По-четверте, необхідно оновити навчальні програми Тренінгового центру прокурорів України, включивши обов’язкові модулі з методики оцінки доказів та логіки правових суджень. По-п’яте, з урахуванням євроінтеграційного вектору розвитку України пропонується ініціювати підготовку Рекомендацій Ради Європи щодо єдиних стандартів прокурорського тлумачення оцінних понять у кримінальному процесі за аналогією з “Венеціанськими принципами” для суддів.

РОЗДІЛ 3
ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ОЦІННИХ ПОНЯТЬ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

3.1. Межі тлумачення та застосування оцінних понять

У рамках дискусії про оцінні поняття у контексті механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження актуалізується питання меж тлумачення і застосування останніх. Ця дискусія викликана тим, що правильне, належне тлумачення, і як результат – застосування оцінних понять прямим чином впливає на можливість реалізації прав і свобод учасників кримінального провадження, і, як логічний наслідок – безпосередньо на результати кримінального провадження.

Перш за все, вважаємо необхідним звернутися до характеристик понять *"тлумачення норм права"* і "*застосування норм права"*.

Говорячи про тлумачення норм права, Власов Ю. В. зауважує, що воно виступає необхідним та найефективнішим засобом для точного і глибокого розуміння їх істинного змісту [51]. Вчений Молибога М. П. визначає тлумачення норм права як спеціалізовану інтелектуально-вольову та логічно-консеквентну діяльність, яку здійснюють як офіційні, так і неофіційні суб'єкти суспільних відносин (державні органи, посадові особи, громадські об'єднання, окремі громадяни) з метою з'ясування змісту правової норми та розкриття волі соціальних сил, що перебувають при владі та закладені в цій нормі [154, с. 44].

Лепіш Н. Я визначає тлумачення як процес встановлення (з'ясування або роз'яснення) змісту нормативно-правових актів, який має на меті виявлення волі законодавця, закладеної в цих актах. У ході тлумачення визначають значення та сферу застосування конкретної правової норми, її основне призначення, соціальну орієнтацію, роль у системі правового регулювання, а також враховують історичний і суспільний контекст її ухвалення та умови, за яких

здійснюється тлумачення. Водночас цей процес має характер внутрішньої інтелектуальної діяльності, що залишається в межах свідомості особи, яка його здійснює [140, с. 22].

Науковець Білоус О. В. стверджує, що тлумачення – інтелектуально-вольова діяльність інтерпретатора, яка здійснюється на основі відповідних принципів та із застосуванням визначених способів тлумачення, з метою з'ясування та/або роз'яснення змісту правової норми для її правильного й уніфікованого розуміння та практичного застосування. Результати такого тлумачення можуть фіксуватися у спеціальних актах інтерпретації, науково-практичних коментарях до законодавства, доктринальних джерелах та інших зовнішніх формах [285, с. 53].

Аналізуючи приведені визначення, ми можемо прийти до спільних знаменників щодо тлумачення норм права: 1) це по суті інтелектуальний і вольовий процес; 2) він може здійснюватися як офіційними суб'єктами тлумачення, так і будь-якими суб'єктами; 3) реалізується за допомогою знань, навичок, вмінь суб'єкта тлумачення; 4) полягає у знаходженні і встановленні суті і спрямування, що закладені в нормі, яка, у свою чергу, підлягає тлумаченню.

Щодо застосування норм права, вчена Атаманова Н. В. вказує, що це організаційно-правовий, управлінський і творчий процес, спрямований на розгляд і вирішення індивідуальних справ, що мають юридичне значення. Він здійснюється відповідно до спеціальних процедурно-процесуальних норм, базується на принципах верховенства права, законності, доцільності, ефективності, обґрунтованості, справедливості, гуманності тощо. Цей процес реалізується компетентними державними органами, уповноваженими громадськими об'єднаннями чи їхніми посадовими особами та завершується прийняттям акта застосування права – рішення у конкретній справі. Застосування норм права є невід'ємною складовою реалізації прав і свобод особи та слугує засобом захисту її законних інтересів [2, с. 168].

Вчена Легка О. В. розглядає застосування норм права у контексті їх реалізації. Так, вона вказує, що формою реалізації є застосування норм права, яке

в юридичній науці загалом розуміється як владно-організуюча діяльність уповноважених державних органів та посадових осіб, що здійснюється у визначеному процедурно-процесуальному порядку та спрямована на вирішення конкретних правових ситуацій шляхом видання індивідуальних правових приписів, тобто ухвалення владного рішення на основі норм права у конкретній справі [138, с. 32].

Викликає зацікавлення позиція Кравченка М. Г, котрий аналізує застосування норм права крізь призму мети. Вчений зауважує, що застосування норм права має на меті захист прав, свобод і законних інтересів приватної особи з боку суб'єктів правозастосування. Воно виступає засобом реалізації конституційного обов'язку Української держави щодо утвердження та гарантування прав і свобод людини [118, с. 34].

Говорячи про застосування норм права, Дояр Є. В. вказує, що його нині остаточно визнано самостійною та відокремленою формою реалізації норм права, нарівні з такими формами, як виконання, додержання та використання [305, с. 436].

Таким чином, зводячи до спільного знаменника характерні риси застосування норм права, виокремлені з наведених визначень, підсумуємо: 1) застосування норм права становить спеціальний процес, який існує спільно з додержанням, використанням і виконанням норм права; 2) застосування здійснюється уповноваженими органами влади відповідно до процесуально-процедурних норм, встановлених законодавством; 3) застосування норм права спрямоване на отримання результату у вигляді захисту прав і свобод особи.

Тлумачення норм права і застосування норм права існують в тісному, діалектичному зв'язку. Ми можемо впевнено стверджувати, що отримане в процесі тлумачення норми розуміння слугує орієнтиром для її застосування і визначає його (застосування) наслідок. Тому дискусія про правильність застосування тієї чи іншої правової норми, яка часто має місце у межах процесу, повинна виходити із питання про те, яким чином було тлумачено дискусійну норму.

Окладності процесам тлумачення і застосування норм права додають наявність в них (нормах) широкого, чітко не визначеного змісту, варіативності наслідків. Тобто, наявність в нормах оцінних понять. Як слушно зауважив вчений Тітко І. А. особливості кримінально-процесуальних оцінних понять впливають на характер і методи їх тлумачення, а також на форму викладення висновків, до яких доходить інтерпретатор під час роз'яснення змісту цих понять [235, с. 55]. Незважаючи на можливість широкого трактування змісту оцінного поняття, суб'єкти правозастосування зобов'язані усвідомлювати і втілювати на практиці ряд вимог. Цей ряд вимог можна також визначити як певний перелік орієнтирів, що дозволяють виключити сваволю і надмірно широке трактування змісту закону. Таким чином, норми матеріального і процесуального законодавства зможуть бути правильно застосованими.

Чинне законодавство і правова доктрина напрацювали перелік засобів і інструментів, спрямованих на недопущення довільного тлумачення змісту правових норм [96, с. 168]. Черноус С. М. розглядаючи проблематику у контексті трудового права, виділяє такі засоби і інструменти як принципи права, цілі і завдання законодавства, правосвідомість суб'єкта, що застосовує норму, об'єктивні ознаки, які характеризують явище [255, с. 46]. Аналізуючи думку вченої, ми дійшли до висновку, що цей перелік можна змістовно екстраполювати в сферу кримінального процесуального права. Принагідно вважаємо слушним застосувати такі критерії, як соціально-політична обстановка і психологічні особливості осіб, щодо яких планується застосування норми права [158, с. 97]. Відповідно, вважаємо необхідним розглянути і проаналізувати наведені засоби і інструменти.

Одним із ключових інструментів визначення меж тлумачення і застосування норм права слугують *правові принципи*. Вчена Старчук О. В. визначає під принципами фундаментальні ідеї, що лежать в основі правової системи, визначають зміст і напрям розвитку правових норм. Вони мають системний і взаємоузгоджений характер, є загальнообов'язковими, універсальними, стабільними, предметно конкретизованими,

загальнозначущими та виконують регулятивну функцію [227, с. 42]. Говорячи про принципи, Колодій А. М. слушно зауважує, що вони відрізняються від інших юридичних норм своєю імперативністю та безумовністю, а також тим, що в них сконцентровано відображені найсуттєвіші закономірності розвитку конкретного суспільства. Вони забезпечують узгодженість й однорідність усієї системи юридичних норм, сприяють цілісності правового регулювання суспільних відносин і виступають об'єднувальним елементом юридичної надбудови. Крім того, принципи права справляють самостійний вплив на регулювання суспільних відносин [103, с. 43]. Вчена Кучинська О. П. у межах свого дисертаційного дослідження аналізує поняття принципів і вказує, що це закріплені в законі загальні фундаментальні правові положення, які відображають домінуючі у державі уявлення про належний порядок здійснення кримінального провадження. Вони діють як цілісна система, що характеризується соціальною зумовленістю, нормативною природою, основоположним значенням, універсальністю та незмінністю. Ці принципи визначають напрям, форму та зміст окремих стадій і інститутів кримінального процесу, гарантують захист прав, свобод і законних інтересів його учасників. Порушення цих принципів обов'язково спричиняє скасування або перегляд рішень у справі чи застосування інших заходів процесуального реагування [132, с. 130].

Доволі слушно зауважив Зайчук О. В. про те, що принципи фактично охоплюють усю правову сферу – як ідеї, так і норми та правові відносини, надаючи їй логічної структури, внутрішньої послідовності та збалансованості. У принципах права відображено узагальнений світовий досвід правового розвитку та надбання цивілізації [83, с. 22]. Зокрема принципи, закріплені в Кримінальному процесуальному кодексі України. До них належать верховенство права, законність, рівність перед законом і судом, повага до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність та інші, передбачені ч. 1 ст. 7 КПК України [126].

Вважаємо доцільним проаналізувати особливості впливу деяких із принципів, закріплених у КПК України, на тлумачення оцінних понять.

Принцип верховенства права є базовим в системі правових принципів. Він визначає домінування права як регулятора суспільних відносин, утверджує базові постулати права і, в той же час, служить ефективним інструментом тлумачення оцінних понять. Зміст принципу верховенства права закладений у ст. 8 КПК України, яка встановлює, що: 1) людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави; 2) відповідно, кримінальне провадження здійснюється з урахуванням фундаментальної ролі людини, її прав і свобод; 3) орієнтиром для реалізації принципу верховенства права є рішення Європейського суду з прав людини. Конкретизація розуміння верховенства права відображена у Доповіді про правовладдя, підготовленій Європейською комісією "За демократію через право". Вона виділяє 6 основних складових верховенства права: 1) законність; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавільності; 4) доступ до правосуддя в особі незалежних і безсторонніх судів, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; 5) дотримання людських прав; 6) недискримінація та рівність перед приписами права [73]. У рамках тлумачення оцінного поняття, і, як результат, надання йому конкретного змісту у межах кримінального провадження повинні бути виконані вимоги щодо законності такого тлумачення, тобто, воно повинно бути реалізоване у межах, передбачених Конституцією України, КПК України та іншими законами.

Тлумачення і застосування оцінного поняття повинно бути однозначним. Ця вимога передбачає, що тлумачення оцінного поняття, яке здійснюється слідчим, прокурором, суддею не повинно ставати каталізатором необхідності подальшого додаткового тлумачення. Відповідно, у межах тлумачення оцінного поняття необхідно отримати чіткий, визначений зміст.

Суб'єктам, які здійснюють тлумачення і застосування оцінних понять необхідно орієнтуватися на вимоги, закріплені в чинному законодавстві. Недопустимо тлумачити оцінні поняття в суперечностях нормам КПК України й інших законодавчих актів.

Якщо у межах тлумачення і застосування оцінного поняття допущені

порушення, що впливають на перебіг провадження і подальші процесуальні рішення, зацікавлена сторона вправі оскаржити відповідне рішення/дію (бездіяльність), мотивовані таким тлумаченням, аргументувавши це наявністю порушень норм матеріального і процесуального права.

Тлумачення і застосування оцінних поняття не може йти наперекір правам людини. Недопустиме протиправне зазіхання на право людини на життя, здоров'я, особисту свободу шляхом неправильного тлумачення оцінних понять.

І, як певний логічний результат, верховенство права вимагає, щоб тлумачення і застосування оцінних понять здійснювалось з додержанням рівності та недискримінації. Відповідно, тлумачення оцінних понять в двох справах з близькими чи аналогічними обставинами не повинно відрізнятися виключно через особу, щодо якої відбувається тлумачення.

Принцип законності має двояке трактування в наукових колах. Зокрема, як ми вказували вище, його визначають складовою верховенства права. З іншого боку, принцип законності отримав нормативне закріплення в чинному законодавстві, зокрема в ст. 9 КПК України. Говорячи про законність у контексті тлумачення оцінних понять у межах кримінального провадження, доцільно згадати думку, виражену професором Косовичем В. М., чиї численні дослідження присвячені проблематиці оцінних понять. Вчений вказує, що однією із важливих складових законності, що набуває особливого значення з урахуванням природи оцінних понять, є вибір відповідної правової норми – тієї, яка найточніше регулює фактичні обставини конкретної справи. Оскільки оцінна правова норма може охоплювати відносини з різними формами прояву та різним соціальним значенням, суб'єкт застосування права має обрати саме ту норму, яка найбільш адекватно відповідає конкретній правовій ситуації [116, с. 5].

Відповідно до ч. 1 ст. 9 КПК України в ході кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий та інші посадові особи органів державної влади зобов'язані неухильно дотримуватися положень Конституції України, норм кримінального процесуального кодексу, міжнародних договорів, що ратифіковані Верховною

Радою України, а також вимог інших нормативно-правових актів. При цьому важливо зауважити, що для належного втілення згаданого положення необхідна належна робота законодавця, а саме: 1) упорядкування термінології оцінних понять; 2) визначення чітких переліків об'єктів і явищ, які ними охоплюються; 3) розробка та нормативне закріплення конкретних критеріїв для їх застосування [96]. Для належного тлумачення оцінних понять, закріплених в законодавстві вкрай важливо, щоб вони (оцінні поняття) були закріплені у відповідності до згаданих вимог.

Вимоги ч. 2 ст. 9 КПК України також мають вкрай важливе значення для тлумачення і застосування оцінних понять. Так, відповідно до згаданої норми прокурор, керівник органу досудового розслідування та слідчий зобов'язані об'єктивно, всебічно й повно дослідити всі обставини кримінального провадження. Вони мають встановити як обставини, що свідчать проти підозрюваного чи обвинуваченого, так і ті, що підтверджують його невинуватість, а також виявити чинники, які пом'якшують або обтяжують покарання. Виявленим обставинам слід надати належну правову оцінку та забезпечити ухвалення законних і неупереджених процесуальних рішень. Як наслідок, тлумачення положень КПК України, що містять оцінні поняття, повинно здійснюватися з урахуванням необхідності чітко визначити обставини, що матимуть вплив на підозрюваного чи обвинуваченого.

Частина 3 ст. 9 КПК України вказує, що під час здійснення кримінального провадження заборонено застосовувати закон, що не узгоджується з положеннями КПК України або суперечить йому. Відповідно, тлумачення оцінного поняття, закріпленого в іншому законі, не може бути таким, що суперечить КПК України.

Частина 5 ст. 9 КПК України передбачає, що практика Європейського суду з прав людини слугує орієнтиром для застосування кримінального процесуального законодавства. Як результат, тлумачення оцінних понять повинно здійснюватися відповідно до вимог практики Європейського суду з прав людини. Якщо Суд в своїй практиці дав тлумачення оцінному поняттю, воно

може бути використане у межах національного кримінального провадження.

Наступним принципом, який ми вважаємо доцільним розглянути у контексті нашого дослідження, є принцип ***поваги до людської гідності***. Говорячи про людську гідність в цілому, звернемося до Загальної декларації прав людини, прийнятої Організацією Об'єднаних Націй у 1948 році. Незважаючи на декларативний (не обов'язковий характер) цього документа, підкреслимо, що він став важливою реакцією на наслідки Другої світової війни і був спрямований на утвердження прав і свобод людини і громадянина. Так, в її преамбулі проголошено те, що всім людям притаманна гідність [171]. У розумінні Декларації гідність є своєрідним "надправом", тобто категорією, що змістовно і суттєво знаходиться над правами і свободами. Гідність є своєрідним маркером, орієнтиром, що визначає напрямок розвитку прав і свобод людини. Говорячи про людську гідність, вчені Вдовіченко С. Л. і Кампо В. М. вказують на провідний характер природного права людини на гідність [44, с. 69]. Більше того, верховенство права знаходиться в прямій залежності від людської гідності: як підкреслює Дучак Б. Л. держава, що прагне бути правовою, має ґрунтуватися на принципі верховенства права, виходячи з ідеї поваги до людської гідності, адже держава створена для людини, а не людина для держави [71, с. 50]. Людську гідність можна розглядати як внутрішню цінність особи, що випливає з факту її існування. Гідність не визначається соціальним становищем, матеріальною чи етнічною складовою. Вона нерозривно пов'язана з кожною людиною і є відображенням власної цінності. Гідність не може бути відчужена.

Людська гідність у контексті тлумачення і застосування оцінних понять виконує подвійну функцію: 1) з одного боку, вона слугує інструментом обмеження тлумачення і застосування оцінних понять. Результат трактування оцінного поняття не може в першу чергу суперечити людській гідності, як базовому, фундаментального праву; 2) з іншого боку, людська гідність слугує орієнтиром для правозастосування. Вирішення питання про наявність порушення людської гідності служить якісному і послідовному тлумаченню і застосуванню оцінних понять.

Стаття 28 КПК регламентує вкрай важливий аспект кримінального провадження – ***принцип розумності строків***. Першочергово слід зауважити наступне: ми вказували вище, що принципи служать орієнтиром для тлумачення і застосування оцінних понять. Але, цей принцип сам по собі містить оцінне поняття. Відповідно, слід акцентувати особливу увагу на проблематиці розумності строків.

Заслуговує особливої уваги визначення розумності строків, наведене вченою Кучинською О. П. Так, вона вказує, що під розумними строками слід розуміти такий проміжок часу, який забезпечує відсутність надмірного чи необґрунтованого зволікання у кримінальному провадженні, як на етапі досудового розслідування, так і під час судового розгляду [131, с. 50]. Говорячи про розумність строків в кримінальному провадженні, Комарницька О. Б. зв'язує їх зі ст. 2 КПК, а також вказує на те, що таким чином КПК транслює вимоги, закріплені в ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [108, с. 85].

КПК України виділяє два види критеріїв визначення розумних строків: об'єктивні і суб'єктивні. До об'єктивних критеріїв належить складність кримінального провадження. Ми вважаємо, що складність кримінального провадження має об'єктивний характер. В умовах обмежених можливостей органів, які здійснюють провадження, різні кримінальні провадження можуть займати неспівмірну кількість ресурсів. Наприклад, говорячи про кримінальне провадження щодо неповнолітнього, варто розуміти, що воно потребує збільшення часових ресурсів.

Ця вимога закладена самим КПК в ст. 485, яка передбачає, що у межах кримінального провадження щодо неповнолітнього повинні бути встановлені в тому числі обставини його життя і виховання. Ця вимога знаходить своє продовження в ст. 487 КПК, яка регламентує порядок з'ясування умов життя і виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. Так, належить з'ясувати: а) склад сім'ї неповнолітнього, умови, у яких він чи вона проживає, характер взаємин між дорослими членами родини, а також між дорослими й

дітьми; ставлення батьків до виховання неповнолітнього, способи контролю за його поведінкою та морально-побутова атмосфера в сім'ї; б) умови в школі, іншому навчальному закладі чи на виробництві, де неповнолітній навчається або працює; його ставлення до навчання чи праці, взаємини з вихователями, учителями, ровесниками, а також характер і результативність виховних заходів, які застосовувалися раніше; в) коло спілкування та поведінка неповнолітнього поза межами дому, навчального закладу чи роботи.

Як результат: розглядаючи два кримінальні провадження щодо одного складу злочину, де перший вчинений повнолітнім суб'єктом, а другий неповнолітнім, цілком зрозумілими будуть різні процесуальні строки. У другому випадку суб'єкти, що здійснюють кримінальне провадження вимушені виконувати вимоги КПК, які передбачають додаткове з'ясування обставин. Відповідно, це збільшує процесуальні строки. Але, в обох випадках ми не можемо говорити про наявність порушення розумності процесуальних строків. Якщо є необхідність у зв'язку з підвищеною складністю кримінального провадження продовжити процесуальні строки – це може бути оцінено як розумне рішення.

Щодо суб'єктивних критеріїв, КПК в ст. 28 виділяє два: а) поведінка учасників кримінального провадження; б) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень. Поведінка учасників провадження здатна істотно впливати на тривалість розгляду. Зловживання процесуальними правами, подання безпідставних клопотань, навмисне ухилення від явки до органів чи суду, а крім того несвоєчасне виконання процесуальних обов'язків здатні призвести до штучного затягування провадження. У той же час, активна і сумлінна діяльність учасників сприяє забезпеченню дотримання строків кримінального провадження.

Другим суб'єктивним критерієм виступає спосіб реалізації своїх повноважень органами, що здійснюють кримінальне провадження. Несумлінність чи неефективність дій слідчого, прокурора або суду, невмотивовані процесуальні рішення, несвоєчасне вчинення необхідних слідчих

(розшукових) дій також здатні спричиняти порушення принципу розумних строків. Належна організація діяльності відповідних органів та відповідальне ставлення до виконання процесуальних функцій слідчими, прокурорами і судом є важливим чинником дотримання зазначеного принципу.

Можемо констатувати, що принцип розумних строків у контексті тлумачення та застосування оцінних понять повинен реалізовуватися у такій послідовності. Насамперед здійснюється оцінка процесуальної дії чи рішення. Наприклад, відповідно до ст. 487 КПК, орган, що здійснює провадження за участю неповнолітнього, визначає обсяг дослідження обставин, пов'язаних із навчанням у школі чи іншому навчальному закладі. Виходячи з такої оцінки, далі перевіряється строк та його відповідність критеріям розумності.

Таким чином, можна говорити про подвійну природу зазначеного принципу: з одного боку, він забезпечує належне тлумачення й застосування оцінних понять, а з іншого – будучи сам по собі оцінним, потребує перевірки правильності його застосування з урахуванням конкретних обставин справи.

Наступним засобом, що здійснює безпосередній вплив на тлумачення і застосування оцінних понять є ***цілі і завдання законодавства***. Стаття 2 КПК України закріплює, що завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Ця стаття отримала критику від наукової спільноти [216, с. 268]. У контексті критики формулювання ст. 2 КПК вважаємо доцільним провести розподіл: виділити окремо ціль і завдання. Подібний підхід обумовлений наступним аргументом.

Норми правового акту існують у межах внутрішньої ієрархії. Ієрархія

норм побудована наступним шляхом: 1) норми-цілі; 2) норми-задачі; 3) норми-принципи; 4) звичайні норми.

Говорячи про норми-цілі, вчена Суханова Д. С. називаючи їх визначально-установчими вказує, що під ними розуміється формально закріплене загальнообов'язкове правило, яке відтворює ідеальну модель юридично значущого результату правотворчої та правозастосовної діяльності та знаходить своє відображення у визнаних державою джерелах права. Не можемо не погодитися з думкою вченої про те, що без цих норм нормативно-правовий акт може вважатися дефектним [229, с. 28–29]. Норми-цілі важливі тим, що вони в концентрованому вигляді декларують ідею нормативно-правового акту. Фактично, в них міститься певна квінтесенція, основна ідея, що послужила прийняттю нормативно-правового акту. Чітке розуміння цієї ідеї дозволяє розуміти, для чого слугує нормативно-правовий акт.

Можна провести певну аналогію з принципами. Національні суди, ЄСПЛ активно звертаються в своїй діяльності до правових принципів. Завдяки принципам можна краще зрозуміти, яким чином мають тлумачитись та застосовуватись правові норми.

Аналогічно й з нормами-цілями. Норма-ціль визначає, яким чином повинні застосовуватися принципи та інші норми нормативно-правового акту. Як результат, норми-цілі мають практичне спрямування. Саме тому, ми вважаємо доцільним провести критичну переоцінку норм КПК і виділити окремо ціль і окремо завдання.

Подібний підхід будується на наступному міркуванні про структуру нормативно-правового акту: 1) першою повинна бути виділена ціль, що вказує на загальне спрямування нормативно-правового акту; 2) другими йдуть завдання (задачі). Вони, у свою чергу, повинні бути з одного боку достатньо абстрактними, а з іншого – конкретизованими; 3) наступними йдуть принципи права.

На наше переконання, ст. 2 КПК слід викласти в наступній редакції:

"Стаття 2. Ціль і задачі кримінального провадження:

1. Ціль кримінального провадження полягає в захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень.

2. Задачі кримінального провадження:

1) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;

2) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду;

3) притягнення до відповідальності кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, відповідно до ступеня його вини;

4) недопущення обвинувачення чи засудження невинуватих осіб;

5) запобігання застосуванню необґрунтованого процесуального примусу;

6) гарантування застосування належної правової процедури до кожного учасника кримінального провадження".

Наведене нами формулювання ст. 2 КПК України спрямоване на досягнення декількох взаємодоповнюючих результатів: 1) конкретизація цілі і задач кримінального процесу; 2) виділення цілі і задач як окремих орієнтирів для тлумачення і застосування оцінних понять. Відповідно, суб'єкти правозастосування зможуть спиратися як на окремо виділену ціль кримінального провадження, так і на його задачі.

Правосвідомість суб'єкта правозастосування є безпосереднім орієнтиром в тлумаченні і застосуванні оцінних понять. Для початку вважаємо за доцільне розібратися з питанням того, що становить правосвідомість.

Говорячи про правосвідомість, вчена Клімова Г. П. наводить таке її визначення: це сукупність правових уявлень, почуттів, переконань та оцінок, які відображають ставлення окремих осіб, соціальних груп і суспільства загалом до права та до поведінки людей у сфері правового регулювання. Вона має складну внутрішню структуру й смислотворчий характер, що дає змогу повніше та об'єктивніше пізнати й осмислити правову дійсність [97, с. 40].

Муж В. В. вказує на те, що правосвідомість є формою суспільної

свідомості, що проявляється у психічних станах і має своїх суб'єктів-носіїв. Вона відображає ставлення до права – чинного, минулого чи бажаного, характеризується усвідомленням його цінності та слугує ідейним джерелом його формування. Відтак правосвідомість можна визначити як форму суспільної свідомості, яка охоплює систему когнітивних, вольових і емоційних процесів, пов'язаних із правом та діяльністю у сфері його реалізації, і яка, через усвідомлення його цінності носіями, виступає ідейною основою формування права як регулятора суспільних відносин [157, с. 302].

Аналізуючи психологічну складову правосвідомості, вчена Юрченко-Шеховцова Т. І. виділяє ряд характерних їй ознак. По-перше, вона є вищим рівнем відображення соціально-економічних відносин, закріплених у законах суспільства, причому не лише відображає соціальну дійсність, а й чинить активний вплив на неї. По-друге, правосвідомість завжди проявляється через другу сигнальну систему – розумову діяльність людини, що виступає її механізмом і відображає систему правових знань і понять, які регулюють суспільні відносини. По-третє, правосвідомість невід'ємна від свого конкретного носія – особистості, груп чи колективів. Саме завдяки спільності усвідомлення правових норм у суспільстві люди об'єднуються в групи, що зумовлює існування категорії групової правосвідомості, властивої різним соціальним спільнотам та історичним епохам [404, с. 139].

Вчена Барабаш О. О. вказує на те, що "правосвідомість" і "поведінка людини" є поняттями, що існують в тісному зв'язку. Саме правосвідомість визначає орієнтацію поведінки індивіда на дотримання або порушення правових норм. Рівень сформованості правосвідомості безпосередньо впливає на зовнішні прояви юридично значущої поведінки особи [3, с. 71].

Проаналізувавши наведені визначення, ми можемо виокремити наступні характеристики правосвідомості:

1) правосвідомість є формою суспільної свідомості, яка відображає ставлення індивіда, соціальних груп та суспільства загалом до чинного, минулого чи бажаного права, а також до поведінки, що регулюється правовими

нормами;

2) правосвідомість має багатокомпонентну структуру, що включає когнітивні, емоційні та вольові елементи, завдяки чому правосвідомість не лише віддзеркалює правову дійсність, але й активно впливає на неї.

3) правосвідомість завжди пов'язана з конкретним носієм – особою, соціальною групою чи колективом, що зумовлює можливість існування як індивідуальної, так і групової (або суспільної) правосвідомості;

4) правосвідомість виступає ідейним джерелом формування права, адже через усвідомлення його цінності вона визначає орієнтацію поведінки людини, спрямованої на дотримання або недотримання правових норм.

Правосвідомість, як характеристика, притаманна всім без винятку суб'єктам правозастосування, відіграє ключову роль у процесі тлумачення та застосування оцінних понять. Саме її рівень визначає межі можливої інтерпретації таких понять, оскільки надає правозастосувачу необхідний обсяг знань, умінь та навичок, які забезпечують правильність і обґрунтованість правових рішень.

Водночас правосвідомості властива динамічність. Як категорія, що має когнітивну, емоційну та вольову природу, вона може як розвиватися, так і деградувати. До чинників, що сприяють її розвитку, належать належна правова освіта, участь у науковій діяльності, а також формування високого рівня емоційної зрілості та вольових компетенцій. Натомість низький рівень освіченості, відсутність професійного розвитку чи вплив негативного соціального середовища здатні призводити до зниження рівня правосвідомості.

Правосвідомість можна розглядати як своєрідний "фільтр", через який суб'єкт правозастосування тлумачить і застосовує оцінні поняття. Від її рівня безпосередньо залежить якість правозастосовної діяльності, адже вона забезпечує баланс між формальними вимогами права та морально-ціннісними орієнтирами суспільства. На правосвідомість може здійснюватися позитивний вплив шляхом освіти, розвитку і вдосконалення суб'єкта правозастосування.

На тлумачення і застосування оцінних понять впливають ***об'єктивні***

ознаки, які характеризують явище. Під об'єктивними ознаками ми розуміємо ті реально існуючі характеристики явища, щодо якого застосовується оцінне поняття. Розглянемо ч. 1 ст. 226 КПК України, яка встановлює, що допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. У контексті цієї норми оцінним поняттям є необхідність. Суб'єкт, який здійснює допит неповнолітнього, малолітнього повинен на власний розсуд визначити, чи наявні об'єктивні ознаки, що спричиняють необхідність участі лікаря в допиті. До таких об'єктивних ознак можна віднести зовнішні прояви вигляду і поведінки неповнолітнього, які свідчать про можливу наявність проблем зі здоров'ям: почервоніння шкіри, гематоми, втрата свідомості, слабкість, підвищена температура та інші. Окрім цього, до подібних ознак можуть бути віднесені повідомлення неповнолітнього чи малолітнього про погане самопочуття.

Отже, об'єктивні ознаки – це фактично наявні та емпірично фіксовані характеристики явища, які підлягають сприйняттю та оцінці суб'єктом правозастосування і стають підставою для конкретизації змісту оцінного поняття.

Таким чином, ми проаналізували проблематику тлумачення і застосування оцінних понять у рамках кримінального провадження. Нами зроблено висновок про необхідність звернення до принципів права, цілей і завдань законодавства, правосвідомості суб'єкта правозастосування, об'єктивних ознак, які характеризують явище.

Принципи верховенства права і законності у межах кримінального провадження слугують реальними інструментами, що допомагають ефективно пізнавати зміст оцінних понять.

Людська гідність, яка має верхні та нижні межі тлумачення і застосування оцінних понять відіграє подвійну функцію: 1) з одного боку, вона слугує інструментом обмеження тлумачення і застосування оцінних понять. Результат трактування оцінного поняття не може в першу чергу суперечити людській гідності, як базовому, фундаментального праву; 2) з іншого боку, людська

гідність служить орієнтиром для правозастосування. Вирішення питання про наявність чи відсутність порушення людської гідності служить якісному і послідовному тлумаченню і застосуванню оцінних понять.

На наше переконання, складність кримінального провадження має об’єктивний характер. В умовах обмежених можливостей органів, які здійснюють провадження, різні кримінальні провадження можуть займати неспівмірну кількість ресурсів.

Можемо констатувати, що принцип розумних строків у контексті тлумачення та застосування оцінних понять повинен реалізовуватися у такій послідовності. Насамперед здійснюється оцінка процесуальної дії чи рішення. Виходячи з такої оцінки, далі перевіряється строк та його відповідність критеріям розумності.

Можна говорити про подвійну природу принципу розумних строків: з одного боку, він забезпечує належне тлумачення й застосування оцінних понять, а з іншого – будучи сам по собі оцінним, потребує перевірки правильності його застосування з урахуванням конкретних обставин справи.

На наше переконання, ст. 2 КПК слід викласти в наступній редакції:

“Стаття 2. Ціль і задачі кримінального провадження:

1. Ціль кримінального провадження полягає в захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень.

2. Задачі кримінального провадження:

1) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;

2) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду;

3) притягнення до відповідальності кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, відповідно до ступеня його вини;

4) недопущення обвинувачення чи засудження невинуватих осіб;

5) запобігання застосуванню необґрунтованого процесуального примусу;

6) гарантування застосування належної правової процедури до кожного учасника кримінального провадження”.

Наведене нами формулювання ст. 2 КПК України спрямоване на досягнення декількох взаємодоповнюючих результатів: 1) конкретизація цілі і задач кримінального процесу; 2) виділення цілі і задач як окремих орієнтирів для тлумачення і застосування оцінних понять. Відповідно, суб’єкти правозастосування зможуть опиратися як на окремо виділену ціль кримінального провадження, так і на його задачі.

Правосвідомість можна розглядати як своєрідний “фільтр”, через який суб’єкт правозастосування тлумачить і застосовує оцінні поняття. Від її рівня безпосередньо залежить якість правозастосовної діяльності, адже вона забезпечує баланс між формальними вимогами права та морально-ціннісними орієнтирами суспільства. На правосвідомість може здійснюватися позитивний вплив шляхом освіти, розвитку і вдосконалення суб’єкта правозастосування.

3.2. Правові колізії під час застосування оцінних понять

Розвиток кримінального процесуального права України зв’язується з необхідністю подолання різноманітних юридичних дефектів. Це викликано різними факторами. Як приклад, стрімка динаміка змін і редакцій тексту КПК. Очевидно, що в більшості випадків вона виправдана об’єктивними передумовами, такими як, наприклад, необхідністю модернізації регулювання кримінальних процесуальних правовідносин. Однак неможливо заперечувати, що цей процес супроводжується хаотичністю, а часто і порушенням техніки правотворчості. Як наслідок – виникнення ряду дефектів в правових нормах. Слушним є зауваження одного з провідних фахівців у сфері кримінального процесуального права професора Шибіка В. П. про те, що на цей момент процес вдосконалення кримінального процесуального законодавства триває. Він викликаний як правовими передумовами (необхідність зміцнення гарантій прав людини), так і існуючими в державі обставинами [381, с. 138].

У процесі вдосконалення норм кримінального процесуального законодавства виникає задача пошуку, виокремлення, подолання і вирішення проблеми конкуренції правових норм. Під такою визначається співвідношення двох чи більше правових норм, що спрямовані на врегулювання одного і того ж кола правовідносин. Ключовою рисою конкуренції правових норм вважається те, що вони можуть бути передбачені правотворчим органом для більш комплексного і повного врегулювання суспільних відносин [37, с. 25].

Як певне правове явище конкуренція може бути охарактеризована рядом ознак:

1) норми, що перебувають в конкуренції, спрямовані на регулювання одного об’єкта. При цьому важливо розуміти, що вони не перебувають у стані протилежності чи суттєвої відмінності за своїми юридичними наслідками [36, с. 2];

2) відсутність суперечностей, яка не виключає можливість наявності відмінностей в правовому регулюванні. Фактично, один об’єкт правового регулювання потребує різного регулювання відповідно до двох норм;

3) наявність загальної і спеціальної норми. Спеціальна норма визначається тим, що її зміст спрямований на конкретні, чітко визначені правові відносини. Загальна норма у свою чергу має більш широкий зміст, що дозволяє застосувати її до більш широкого кола правових відносин;

4) в цілому стверджується, що правові колізії є позитивним явищем, оскільки дозволяють більш гнучко регулювати суспільні відносини [36].

Що стосується видів конкуренції норм права, аналіз джерел дозволив нам виділити наступні:

1) конкуренція змістовного типу, що у свою чергу ділиться на: а) конкуренцію загальної і спеціальної норми; б) конкуренцію частини і цілого [244, с. 268];

2) конкуренція за галузевою належністю норми, що включає конкуренцію між нормами кримінального права і кримінального процесуального права, цивільного і господарського та інших [36];

3) конкуренція за розташуванням правових норм, що поділяється на конкуренцію: а) у межах одного нормативно-правого акту і б) між нормами різних нормативно-правових актів [36];

4) конкуренція за характером правових норм, що поділяється на: а) ієрархічну; б) темпоральну (часову) конкуренцію.

Говорячи про дефекти кримінального процесуального законодавства в цілому і конкуренцію норм права зокрема, не можна не згадати про правові колізії. Правова колізія – категорія, що отримала значне використання і увагу серед дослідників. Втім, як стверджує Ткачук І. С. єдиного підходу до визначення правових колізій не напрацьовано [236].

Говорячи про поняття колізій, виділимо ряд підходів, представлених науковою спільнотою.

Відомий український вчений в сфері теорії права Погребняк С. П. у своїй дисертації охарактеризував колізії як явище, що виникає у випадку наявності розбіжностей чи суперечностей між реально або формально чинними нормами права, закріпленими в законодавстві та такими, що регулюють одні й ті самі фактичні відносини [180, с. 9].

Говорячи про юридичні колізії, Москалюк О. В. зауважує, що вони становлять різновид правових протиріч, що виникає у випадку наявності щонайменше двох правових норм (нормативних приписів), які регулюють одні й ті самі суспільні відносини. Через розбіжність їх змісту одночасне застосування таких норм стає неможливим, у зв’язку з чим виникає потреба у виборі лише однієї з них [156, с. 92].

Цікавий погляд на правові колізії представили Прийма С. В., Єрофєєва М. М. На їх думку, під колізіями слід розуміти різновид дефекту правової системи, що виникає внаслідок надмірної правової регламентації суспільних відносин. Колізії спричиняють суперечності між чинними нормами права під час регулювання одних і тих самих суспільних відносин [373, с. 18–19].

Берназюк Я. О. сформулював визначення правових колізій наступним чином: колізії становлять суперечність (конфлікт чи розбіжність) між нормами

права, тобто своєрідну дихотомію правових приписів. Колізія означає наявність невідповідностей, суперечностей або неузгодженостей між чинними нормами різних нормативно-правових актів чи нормами одного акта, які встановлюють різні за змістом правила поведінки або регулюють одні й ті самі суспільно-управлінські відносини [31, с. 138].

Шевченко Т. В. сформулював визначення колізій в широкому і вузькому розумінні. Так, в широкому розумінні юридична колізія розглядається як різновид правових суперечностей, що виникають усередині правової системи держави. У вузькому вони становлять протиріччя між чинними нормами права, з яких потрібно обрати одну для подальшого застосування [260, с. 17].

Незважаючи на змістовну близькість наведених нами понять, підходи до формулювання визначень правових колізій відрізняються. Відповідно, ми вважаємо доцільним провести аналіз наведених підходів до розуміння сутності правових колізій. Це дасть змогу виокремити спільні ознаки цього явища.

По-перше, колізіям характерна наявність кількох чинних правових норм, що регулюють одні й ті самі суспільні відносини. На це вказують Погребняк С. П. та Москалюк О. В., акцентуючи на існуванні принаймні двох норм, що одночасно спрямовані на регулювання одного об’єкта.

По-друге, наявність розбіжностей або внутрішніх суперечностей між змістом колізійних норм. Цю ознаку підкреслюють усі дослідники, зокрема Берназюк Я. О., який визначає колізію як суперечність (конфлікт, конкуренцію чи розбіжність) між нормами права.

По-третє, неможливість одночасного застосування колізійних норм зумовлює необхідність вибору лише однієї з них для практичного використання. Цей аспект вважаємо ключовим у визначеннях Москалюка О. В. та Шевченка Т. В., які розглядають колізію як явище, коли одночасне застосування норм виключається.

По-четверте, нормативний характер колізій, тобто їх виникнення в межах чинного законодавства. Погребняк С. П. наголошує, що суперечності проявляються між чинними нормами, закріпленими в законодавстві.

По-п’яте, системність явища, адже колізії є різновидом правових суперечностей усередині системи права держави. Ця ознака прослідковується у визначенні Шевченка Т. В., який трактує юридичну колізію як внутрішній дефект системи права.

По-шосте, дефектність правової природи колізії. Прийма С. В. та Єрофєєва М. М. розглядають її як прояв недосконалості (похибки) правового регулювання, що виникає внаслідок надмірної деталізації правових норм і надлишкової регламентації суспільних відносин.

Резюмуючи наведені ознаки, можемо сформулювати визначення та охарактеризувати правову колізію як ситуацію чи явище, коли в межах чинного законодавства існують дві або більше норми, що по-різному регулюють одні й ті самі суспільні відносини, унаслідок чого виникає неможливість їх одночасного застосування, що слугує свідченням наявності певного дефекту системи права.

Говорячи про правові колізії зауважимо, що ця тема є одним із дискурсів у працях західних вчених. Саме тому, вважаємо цінним аналіз думок і ідей, представлених західними авторами.

З 2014 року Україна чітко визначала своїм пріоритетом інтеграцію з Європейським союзом. Метою цього виступає прагнення народу України зайняти своє місце в європейській сім’ї. Відповідно, значна увага повинна бути зорієнтована на аналіз українського законодавства і його приведення у відповідність до європейських стандартів. Основою цього процесу виступає Конституція України, де в Преамбулі зафіксовано підтвердження європейської ідентичності Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України [113].

У статті “Конфлікти юрисдикції в кримінальному судочинстві держав-членів Європейського Союзу” систематично розглядається питання виникнення та вирішення колізій юрисдикції в кримінальному судочинстві країн-членів ЄС. Вона зосереджується на трьох взаємопов’язаних поняттях: принципі ne bis in idem (неможливості повторного притягнення до юридичної відповідальності за одне правопорушення), понятті паралельних кримінальних проваджень та

принципі взаємного визнання як механізмі вирішення колізій.

Автори стверджують, що ефективність кримінального правосуддя ЄС залежить від забезпечення мінімальної процедурної однорідності в усіх державах-членах, що забезпечить взаємність дієвого визнання. Хоча принцип ne bis in idem слугує запобіжним заходом проти подвійного судового переслідування, сам по собі він не може запобігти паралельним кримінальним провадженням або колізіям юрисдикцій. Рамкова ухвала 2009/948/JHA [303] мала на меті пом'якшити ці конфлікти, але її неоднозначна термінологія та непослідовне впровадження на національному рівні обмежують її практичний вплив.

За допомогою детального доктринального та порівняльного аналізу вчені показують, що відмінності в національних кримінальних провадженнях, різні тлумачення того, що становить "ті самі дії", та розбіжності в стандартах доказування продовжують підривати взаємну довіру. Як наслідок, європейський простір кримінального правосуддя все ще не має повністю функціонального механізму розподілу юрисдикції у транскордонних справах. Автори пропонують, що консолідація процесуальних гарантій та операціоналізація таких інструментів, як Європейський ордер на проведення розслідування, є необхідними передумовами для подолання колізійних недоліків [337].

Цікавим і актуальним є питання співвідношення колізій і конкуренції правових норм. Федоренко Д. М. вказує на три основні підходи серед наукової спільноти до співвідношення колізії і конкуренції як явищ: 1) відповідно до першого підходу, колізію прийнято вважати частиною конкуренції; 2) другий підхід, базується на точці зору, що конкуренція є похідним явищем від колізії; 3) третій підхід вказує на те, що це хоч і схожі, однак різні явища [244, с. 266].

На нашу думку, ми повинні диференціювати колізії і конкуренції правових норм. Це підкріплено наступними міркуваннями. На відміну від конкуренції, правові наслідки, що виникають в результаті застосування колізійних норм можуть відрізнятися. Основним фактором, що розмежовує колізії і конкуренцію правових норм є вплив на учасників правових відносин в

результаті застосування таких норм.

І якщо у випадку вирішення проблеми конкуренції правових норм реальний правовий наслідок для особи фактично не змінюється, оскільки зміст норм практично не відрізняється, то, говорячи про колізії, ми розуміємо, що різний зміст норм спричиняє варіативні наслідки правозастосування.

Говорячи про види колізій, проаналізувавши наукові напрацювання, можемо виділити наступні:

1) темпоральні, або часові колізії, тобто такі, що виникають між двома змістовно протилежними нормами, одна з яких прийнята раніше, а інша – пізніше;

2) ієрархічні, тобто колізії, що виникають між двома нормами, що мають різну юридичну силу. Зазвичай, виникають у зв'язку зі спрямованістю нижчих по юридичній силі правових актів більш детально регулювати суспільні відносини;

3) територіальні, чи просторові, які виникають у зв'язку з протиріччям норм в частині їх територіальної чи просторової дії.

Окремий вид колізій – колізії правової доктрини. Хоча відповідно до ч. 1 ст. 9 КПК України доктрина не є елементом системи джерел кримінального процесуального права, ми усвідомлюємо, що її вплив у силу історичних традицій залишається вагомим. Правова доктрина – думки, позиції та ідеї вчених, спрямовані на належне забезпечення правотворчої і правозастосовної діяльності. Вони виражаються в наукових статтях, підручниках, коментарях до законодавства, виступах на науково-практичних конференціях.

Зазвичай, правову доктрину прийнято вважати продуктом певної наукової школи. Українські наукові правові школи виникли як квінтесенція думок наукових, науково-педагогічних працівників, що працюють в закладах вищої освіти. Традиційно найчастіше згадуються Київська, Львівська, Харківська і Одеська правові школи. Причиною цього є наявність у перерахованих містах класичних університетів з розвинутими правовими інститутами і факультетами, а також спеціалізованих (профільних)

університетів, орієнтованих на юридичний профіль. Доцільно зауважити, що в умовах децентралізації і активного розвитку закладів вищої освіти в інших регіонах, починають формуватися нові наукові правові школи.

Логічним наслідком наявності декількох розвинутих правових шкіл у рамках України є те, що погляди їх представників можуть суттєво відрізнятися. Саме це і служить певним детермінантом, фактором що дозволяє нам виділяти наведені вище школи.

Відповідно, суддя, прокурор чи адвокат, що здобули правову освіту в різних закладах вищої освіти і використовують у свої діяльності доктрину своєї школи, можуть мати відмінні погляди на зміст одних і тих самих правових норм. Таким чином, правова доктрина може бути одним із факторів, що призводить до виникнення колізій.

Проблему подолання колізій, чи, як ми вважаємо доцільніше сформулювати, застосування колізійних норм у рамках кримінального процесуального законодавства розглянув Бут Ю. А. На його думку, слід виділити декілька способів подолання колізій: 1) у разі виникнення колізій між нормами КПК та положеннями Конституції України застосовується принцип верховенства Конституції, оскільки вона має найвищу юридичну силу; 2) найефективнішим механізмом усунення таких колізій є конституційне судочинство; 3) під час подолання колізій між нормами законів застосовується принцип ієрархії нормативно-правових актів: якщо виникають суперечності між нормами КПК України та інших законів, перевага надається нормам КПК; 4) коли ж колізії виникають між нормами кримінального процесуального законодавства, що мають однакову юридичну силу, слід використовувати правила подолання темпоральних (за часом ухвалення) та змістовних колізій; 5) крім того, суперечності можуть бути усунуті шляхом тлумачення відповідних положень у рішеннях Верховного Суду чи Європейського суду з прав людини [290, с. 133].

Втім, подолання колізій може бути суттєво ускладнене наявністю в колізійній нормі (колізійних нормах) оцінних понять. Оцінні поняття становлять

складне явище, нерозривно пов’язане з правотворчістю і правозастосуванням.

Між оцінними поняттями і колізіями варто провести розмежування: 1) за своєю правовою природою і колізії, і оцінні поняття є результатом правотворчої діяльності. Суб’єкт правотворчої діяльності сформулював норму таким чином, що у суб’єктів правозастосування виникає необхідність інтелектуального аналізу, тлумачення і визначення правильного підходу до їх застосування; 2) якщо ми говоримо про колізію, то в більшості випадків правозастосування вона може бути оцінена як негативне явище – свідома чи необережна помилка, допущена внаслідок низької якості юридичної техніки, що виражається в суперечностях змісту декількох норм, спрямованих на регулювання одних правових відносин. Оцінні поняття частіше за все виступають усвідомлено застосованим інструментом юридичної техніки. Вони наділяють суб’єкт правозастосування дискрецією для формулювання їх змісту і дозволяють прилаштовувати змістовно-абстрактну норму до регулювання конкретних суспільних відносин. Таким чином, оцінні поняття не є за своєю природою негативним дефектом; 3) якщо колізія – змістовне протиріччя між декількома нормами, то оцінне поняття є словом, чи словосполученням слів, що зустрічається в певній нормі і несе вплив на розуміння її змісту.

Говорячи про оцінні поняття і колізію правових норм, можна сформулювати декілька підходів до розуміння їх взаємозв’язку. Наявність в нормі оцінних понять може бути джерелом колізії правових норм. Візьмемо для прикладу ст. 12 КПК України, що регламентує забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність. Частина перша згаданої ст. встановлює, що жодна особа не може бути взята під варту, затримана чи обмежена у праві на вільне пересування у зв’язку з підозрою або обвинуваченням у вчиненні кримінального правопорушення, інакше як на підставах та в порядку, визначених КПК України.

Натомість ч. 2 згаданої статті конкретизує процедуру судового контролю за законністю затримання, проте містить низку оцінних понять – “у найкоротший строк”, “законність”, “обґрунтованість”, “вмотивованість”, – зміст яких не має

чітко визначених критеріїв у законодавстві.

Таке формулювання створює простір для різного тлумачення та застосування норм на практиці, що може призвести до обмеження права на свободу пересування всупереч вимогам першої частини. Отже, колізія полягає у співвідношенні формально визначеної вимоги дотримання встановленого законом порядку (ч. 1) та оцінного характеру критеріїв контролю за затриманням (ч. 2), що допускає неоднозначність у правозастосуванні.

Ми можемо зробити проміжний висновок про те, що наявність у правовій нормі оцінного поняття може бути джерелом виникнення колізії під час правозастосування. Подолання такої колізії може здійснюватися декількома шляхами:

1) суб’єкт правотворчої діяльності здійснює системний аудит чинного законодавства з метою виявлення колізійних норм та аналізу оцінних понять, що виступають чинниками виникнення таких колізій. У випадку наявності подібних понять суб’єкт правотворчої діяльності, у межах своїх повноважень, ініціює внесення змін до відповідного нормативно-правового акта, спрямованих на конкретизацію змісту оцінного поняття або, за необхідності, на усунення його із законодавчої норми з метою підвищення рівня визначеності правового регулювання;

2) подолання колізії відбувається на рівні суб’єкта правозастосування. Здійснення інтелектуально-правової діяльності, спрямованої на вибір і обґрунтування норми, що підлягає застосуванню в конкретній ситуації. У процесі такого вирішення правозастосувач керується принципами верховенства права, юридичної визначеності, пропорційності та системності правового регулювання. Залежно від характеру колізії, застосовуються відповідні правила – ієрархічне, темпоральне або змістовне. При цьому важливе значення має тлумачення норм права, зокрема із урахуванням практики Конституційного Суду та Верховного Суду, що забезпечує узгоджене та послідовне застосування законодавства. Таке тлумачення має здійснюватися з акцентом на пріоритет прав, свобод і законних інтересів сторін кримінального провадження.

Говорячи про вплив колізій у кримінальному процесуальному праві, можна виділити декілька потенційних наслідків. По-перше, колізії, в тому числі спричинені оцінними поняттями, є ймовірним джерелом порушення міжнародних зобов'язань держави. Україна, як правова держава, що слідує примату міжнародного права, взяла на себе ряд міжнародних зобов'язань, ратифікувавши міжнародні договори. До них належить Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Зокрема, ст. 14 встановлює, що всі люди є рівними перед судами та трибуналами. Кожен має право на справедливий і відкритий розгляд своєї справи компетентним, незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону, – як у разі пред'явлення кримінального обвинувачення, так і при вирішенні його прав чи обов'язків у цивільному процесі [152]. Відповідно, на державу покладене зобов'язання належним чином забезпечити здійснення правосуддя. Основна мета – збереження рівності людей перед судами. Наявність колізій, в тому числі тих, що зумовлені оцінними поняттями, теоретично створює ситуацію, коли до однієї особи чи групи осіб застосовується норма одного змісту, до іншої особи чи групи осіб – норма протилежного змісту.

Крім того, ми можемо констатувати, що наявність зумовлених оцінними поняттями правових колізій може привести до порушення міжнародних зобов'язань України, взятих на себе внаслідок ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Так, відповідно до ст. 6 кожен має право на справедливий розгляд справи судом. Справедливість, яка сама по собі є змістовно широким, оцінним поняттям, передбачає необхідність об'єктивності і безсторонності. Об'єктивність і безсторонність вимагають, щоб суд не схилявся до позиції однієї зі сторін у справі на основі власної суб'єктивної зацікавленості чи об'єктивних умов, що виникнули в державі.

Цікавим є питання ролі Європейського суду з прав людини в сфері подолання колізій. Рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у справі Міхалаке проти Румунії (заява № 54012/10) є визначальним прикладом того, як Суд вирішує правові колізії, що виникають у результаті спроб національних

систем піддати осіб подвійному покаранню за одне й те саме діяння. Центральне питання стосується дотримання принципу ne bis in idem, закріпленого в ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції, який забороняє повторний судовий розгляд або повторне покарання особи, яка вже була остаточно виправдана або засуджена. Щоб подолати колізію, яка виникає між внутрішньою класифікацією покарань держав та вимогами Конвенції, ЄСПЛ використовує інструмент автономного тлумачення, наполягаючи на тому, що такі терміни, як "кримінальне обвинувачення" та "остаточний вирок", повинні тлумачитися в значенні Конвенції, незалежно від їхнього визначення у національному законодавстві. Держави не можуть ухилятися від своїх зобов'язань, просто перейменувавши покарання, що по своїй суті є кримінальними, на "адміністративні" або "дисциплінарні".

Для цієї автономної класифікації Суд застосовує три критерії Енгеля: правову класифікацію за внутрішнім законодавством; саму природу правопорушення; та характер і ступінь суворості потенційного покарання. У справі Міхалаче заявник спочатку був підданий постанові прокурора про припинення кримінального провадження, яка включала накладення та сплату адміністративного штрафу. Згодом прокуратура вищого рівня скасувала цю постанову та поновила кримінальне провадження, що в кінцевому підсумку призвело до засудження заявника за ті самі факти. ЄСПЛ встановив, що початкова адміністративна санкція була достатньо каральною і мала характер "кримінального обвинувачення" за критеріями Енгеля, а рішення прокурора було винесено після оцінки обставин справи та обґрунтованості вини, що, таким чином, становило "визнання винним" для цілей Конвенції.

Ключовим елементом у вирішенні колізії було визначення "остаточного" характеру першого рішення. Незважаючи на те, що румунське законодавство дозволяє вищому прокурору скасувати постанову ex officio (за власною ініціативою) без обмеження в часі, ЄСПЛ рішуче постановив, що рішення є "остаточним" для цілей ne bis in idem після вичерпання звичайних засобів правового захисту, доступних сторонам. Суд провів чітке розмежування між

цими звичайними засобами правового захисту та надзвичайними заходами, доступними прокуратурі без обмежень у часі. Дозвіл державі одноосібно скасовувати свої попередні рішення за допомогою таких надзвичайних повноважень підривав би принцип правової визначеності, притаманний гарантії ne bis in idem. Отже, ЄСПЛ визнав, що поновлення кримінального переслідування становило повторний розгляд справи за тим самим злочином, що призвело до порушення ст. 4 Протоколу № 7, тим самим надавши пріоритет ефективному захисту прав особи над формальною класифікацією внутрішнього права [308].

Питання вирішення правових колізій часто стає об’єктом уваги міжнародних судових інституцій. Розглянемо декілька важливих прецедентів.

Апеляційна палата Міжнародного кримінального суду у своєму рішенні щодо ситуації в Республіці Філіппіни (ICC-01/21-64, 18 липня 2023 року) розглянула одне з найважливіших колізійних питань у практиці міжнародного кримінального правосуддя. Постало питання, чи може Суд відновити розслідування передбачуваних злочинів, скоєних під час так званої “війни з наркотиками”, після того, як Філіппіни вийшли з Римського статуту в березні 2019 року. Державні органи стверджували, що денонсація Римського статуту позбавила Суд повноважень, і що внутрішні провадження тривають, посилаючись на принцип комплементарності як підставу для заборони втручання МКС.

Вирішуючи цю колізію, Апеляційна палата підтвердила, що вихід з Римського статуту не позбавляє Суд юрисдикції щодо злочинів, скоєних під час членства держави в Міжнародному кримінальному суді. Суд пояснив, що його компетенція визначається принципом ratione temporis, тобто юрисдикція поширюється на дії, вчинені під час членства, і не може бути скасована ретроактивно наступним актом денонсації. Такий підхід ефективно запобігає тимчасовій колізії юрисдикції між МКС та державою, що вийшла зі Статуту.

Крім того, Апеляційна палата проаналізувала принцип комплементарності (ст. 17 та 20 Римського Статуту), який регулює відносини

між міжнародною та національною юрисдикціями. Вона постановила, що наявність внутрішніх проваджень не виключає автоматично втручання МКС, якщо такі провадження не є справжніми, тобто якщо національна система не має наміру і не здатна розслідувати та притягнути до відповідальності винних. Палата підкреслила, що критерій доповнюваності не є формальним: важливо, чи дійсно національні органи влади прагнуть притягнути винних до відповідальності. Застосувавши цей суттєвий критерій, Суд вирішив горизонтальну колізію юрисдикції між МКС та національними судами, надавши пріоритет ефективному правосуддю над претензіями на суверенітет.

Міжнародний кримінальний суд управляє потенційними колізіями юрисдикцій шляхом поєднання тимчасової юрисдикційної безперервності та функціональної комплементарності. Перше забезпечує стабільність мандата Суду незалежно від політичних змін у державах-учасницях, а друге врівноважує автономію національних юрисдикцій з інтересами міжнародного співтовариства у припиненні безкарності. З практичної точки зору, рішення у справі Філіппін заважає державам використовувати вихід з договору або номінальні внутрішні розслідування як інструменти для уникнення міжнародного контролю [366].

У знаковій справі “Гельман проти Уругваю” Міжамериканський суд з прав людини зіткнувся з правовою колізією між внутрішнім законодавством про амністію та імперативом міжнародного права у сфері прав людини. Суть колізії полягала у сумісності Закону Уругваю про закінчення терміну дії (Закон № 15.848) з міжнародними зобов’язаннями держави за Американською конвенцією з прав людини та іншими відповідними договорами, зокрема в контексті розслідування та покарання за серйозні порушення прав людини, а саме за насильницьке зникнення осіб. Рішення Суду щодо цієї колізії стало підтвердженням ієрархії норм у рамках Міжамериканської системи. Ним встановлено, що внутрішні правові інструменти не можуть слугувати перешкодою для виконання фундаментальних міжнародних зобов’язань.

Ця суперечність була яскраво виражена у фактичних обставинах справи. Насильницьке зникнення Марії Клаудії Гарсія Іруретагойена де Гельман,

особливо тяжкий злочин, ускладнений її вагітністю на пізньому терміні, а також подальше викрадення та приховування особи її дочки Марії Макарени Гельман, становили тривале та багаторазове порушення прав людини. Однак розслідування та судове реагування держави систематично блокувалися Законом про строк давності. Цей закон, прийнятий у 1986 році під час переходу Уругваю до демократії, фактично позбавив державу права карати військових і поліцейських за злочини, скоєні під час де-факто режиму, встановивши особливу процедуру, за якою виконавча влада визначала, чи може конкретна справа бути розслідувана в судовому порядку. Застосування цього закону призвело до неодноразового закриття розслідування справи Гельмана, створивши режим безкарності, який тривав десятиліттями і прямо суперечив правам жертв на справедливість і правду.

Аргументація Суду щодо вирішення цієї колізії ґрунтується на складній судовій практиці, яку він послідовно розвивав. Трибунал розпочав з підтвердження фундаментального характеру обов'язку держави розслідувати та, у разі необхідності, карати серйозні порушення прав людини. Цей обов'язок, що випливає зі статей 1(1), 8 та 25 Американської конвенції, є обов'язком щодо правових засобів, і повинен бути прийнятий державою як юридичний обов'язок, який має виконуватися ex officio, серйозно, неупереджено та ефективно. У випадках насильницьких зникнень це зобов'язання посилюється через безперервний характер злочину, який триває доти, доки не буде з'ясовано долю або місцезнаходження жертви. Суд підкреслив, що практика насильницьких зникнень становить множинне і безперервне порушення кількох захищених прав і набула статусу jus cogens, що ставить її на вершину міжнародного правового порядку. Отже, відповідний обов'язок розслідувати та карати винних є настільки ж імперативним.

На цьому тлі Суд висловив свою остаточну позицію щодо несумісності законів про амністію з Американською конвенцією. Він постановив, що такі закони, як уругвайський Закон про закінчення строку давності, які мають на меті перешкоджати розслідуванню та покаранню осіб, відповідальних за серйозні

порушення прав людини, є неприпустимими. Вони є несумісними з буквою і духом Конвенції, оскільки порушують обов’язки держави гарантувати права (стаття 1(1)), забезпечувати судовий захист (стаття 25) та забезпечувати судові гарантії (стаття 8). Крім того, захищаючи винних, такі закони порушують право жертв на доступ до правосуддя та, що нерозривно пов’язане з цим, право знати правду про події. Суд аргументував, що ці закони не мають юридичної сили і не можуть бути використані як виправдання для невиконання міжнародних зобов’язань. Цей висновок не є ізольованою позицією, а твердо підкріплений послідовною судовою практикою самого Суду, Міжамериканської комісії з прав людини та різних органів ООН з прав людини, які одностайно засуджують амністію за злочини як таку, що сприяє безкарності та порушує фундаментальні норми.

Отже, вирішення колізії було досягнуто шляхом підтвердження верховенства міжнародного права у сфері прав людини над суперечливим внутрішнім законодавством. Суд чітко заявив, що коли держава ратифікувала міжнародний договір, такий як Американська конвенція, всі її органи, включаючи судову владу, підпорядковуються йому. Національні судді зобов’язані здійснювати “контроль відповідності” (control de convencionalidad), забезпечуючи, щоб внутрішні закони тлумачилися та застосовувалися відповідно до міжнародних зобов’язань держави [334].

Вирішення правових колізій здійснювалося зокрема Міжнародним трибуналом по колишній Югославії. У проміжній апеляції Тадіча щодо юрисдикції (МТКЮ, 2 жовтня 1995 р.) Апеляційна палата безпосередньо розглянула та вирішила фундаментальну правову колізію щодо відносин між повноваженнями Міжнародного трибуналу та повноваженнями національних правових систем. Захист стверджував, що МТКЮ не був створений на законних підставах і що його верховенство над національними судами створювало неприпустиму колізію з національною юрисдикцією. Апеляційна палата відхилила цю заяву, постановивши, що Трибунал був законно створений відповідно до Розділу VII Статуту ООН і що Рада Безпеки мала повноваження

створити судовий орган як захід, необхідний для підтримання міжнародного миру та безпеки. Підтвердивши верховенство Трибуналу, Палата роз'яснила, що в ситуаціях, коли національна та міжнародна юрисдикції перетинаються, МТКЮ має право вимагати від держав відкласти свої провадження, якщо це необхідно для виконання його мандату. Таким чином, рішенням було вирішено юридичну колізію між конкуруючими юрисдикціями на користь міжнародного трибуналу, встановивши, що зобов'язання, які випливають із Статуту ООН, мають перевагу над суперечливими внутрішніми нормами. Це рішення стало знаковим прецедентом для вирішення колізії юрисдикції в міжнародному кримінальному праві та зміцнило доктринальну основу діяльності трибуналів, уповноважених Радою Безпеки [335].

Проблема правових колізій, що виникають у зв'язку з використанням оцінних понять у кримінальному процесуальному праві України, має комплексний характер і виявляє як недоліки правотворчої техніки, так і труднощі правозастосування. Використання оцінних понять є інструментом гнучкості правового регулювання, але в той же час – потенційним джерелом колізій правових норм, оскільки відсутність чітких критеріїв їх тлумачення створює можливість протилежного тлумачення змісту норм.

Хоча оцінні поняття та правові колізії не збігаються ані за походженням, ані за характером, аналіз показує, що оцінні поняття можуть все ж впливати на виникнення або сприйняття правових колізій на практиці. Притаманна оцінним термінам двозначність може призвести до розбіжностей в інтерпретації з боку різних суб'єктів правозастосування, включаючи слідчих, прокурорів, адвокатів та суддів. Коли така розбіжність досягає рівня, на якому практичні результати застосування однієї і тієї ж норми стають суперечливими, ситуація може нагадувати конфлікт між нормами, навіть якщо формально суперечність виникає в межах однієї норми.

Нами доведено і проілюстровано на прикладі, що оцінні поняття можуть виступати каталізатором правових колізій. Водночас, оцінні поняття не слід вважати негативним явищем. За умови належного тлумачення вони

забезпечують адаптивність правозастосування до конкретних обставин, що у свою чергу допомагає вирішити проблему наявності колізій.

Ефективне подолання таких колізій може відбуватися двома шляхами: 1) правотворчому; 2) правозастосовному.

Колізії можуть виникати не лише між правовими нормами, а й між доктринальними ідеями. Це пов’язано з наявністю різних наукових шкіл, що не однаково підходять до дискусійних питань кримінального процесуального права.

Відповідно, хоча використання оцінних понять є законним і часом незамінним прийомом юридичної техніки, їх наявність вимагає підвищеної уваги до тлумачення норм кримінального процесуального права.

Ставки у кримінальному правосудді є особливо високими, оскільки наслідки неправильного тлумачення можуть вплинути на основні права і свободи, включаючи особисту свободу, процесуальні гарантії та захист осіб від незаконних обмежень. У ситуаціях, коли оцінні поняття співіснують з суперечностями правового регулювання або коли судова практика ще не встановила послідовних критеріїв тлумачення, ризик непослідовності збільшується. Такі умови можуть сприяти виникненню фактичної правової колізії, навіть за відсутності явного протиріччя між правовими нормами.

3.3. Правові прогалини під час застосування оцінних понять

Сучасне кримінальне процесуальне законодавство України перебуває у стані постійної трансформації. Із моменту набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України до нього було внесено зміни більш ніж сотнею законів. За таких умов закономірною є наявність у його положеннях окремих правових проблем, що потребують подальшої уваги як законодавця, так і наукової спільноти.

До таких проблем належать правові прогалини, загальною ознакою яких є відсутність належного нормативного врегулювання відповідних суспільних

відносин. У науковій літературі переважає підхід, відповідно до якого існування правових прогалин негативно впливає на ефективність правового регулювання та зумовлює необхідність їх своєчасного виявлення і подолання.

У межах цього підрозділу дисертаційного дослідження увага зосереджена на з'ясуванні особливостей взаємозв'язку між оцінними поняттями та правовими прогалинами. Зокрема, обґрунтованим виглядає припущення про можливість використання оцінних понять як інструменту подолання правових прогалин. Водночас специфіка оцінних понять може виступати чинником, що впливає на виникнення таких прогалин.

Проведений аналіз наукових публікацій дозволив сформувати джерельну основу для цього етапу дисертаційного дослідження. Дослідників правових (законодавчих) прогалин слід умовно поділити на декілька груп: 1) науковців, які розглядають прогалини як загальнотеоретичне правове явище, зокрема Погребняк С. П., Шевченко Т. В., Тарнопольська О. М., Курило М. П., Ясинок Д. М. та інші; 2) дослідників прогалин у межах окремих галузей права, зокрема Завальнюк С. В., Колпаков В. К., Борейко Г. Д., Маринів В. І., Лейба О. А., Забарний М. М., Сервецький І. В., Дунаєва Т. Є., Лещенко О. В., Бут Ю. А., Денисюк П. Д. та інші.

Переходячи до безпосереднього аналізу окресленої проблематики, слід зазначити, що кримінальний процесуальний закон має відповідати вимогам якості. Якість кримінального процесуального законодавства традиційно розглядається як його невід'ємна характеристика, що забезпечує належне досягнення завдань кримінального процесуального права.

Важливим чинником, що зумовлює необхідність якості кримінального процесуального закону, є метод правового регулювання, що застосовується у межах кримінального процесуального права. Як слушно зауважує науковець Забарний М. М., кримінальному процесуальному праву притаманний спеціально-дозвільний тип правового регулювання [76, с. 168]. Такий тип правового регулювання ґрунтується на принципі "заборонено все, що не дозволено законом". На відміну від приватного права, у межах якого діє

протилежний принцип – “дозволено все, що не заборонено законом”, спеціально-дозвільний тип правового регулювання вимагає від закону максимальної деталізації можливих процесуальних дій і процедур. Якщо законодавство, що регулює приватно-правові відносини, має рамковий характер і визначає загальні засади їх здійснення, то законодавство, що регулює кримінально-процесуальні правовідносини, виконує функцію чіткої регламентації діяльності суду, сторін та інших учасників кримінального провадження. Саме таке розуміння кримінального процесуального законодавства підкреслює необхідність забезпечення його належної якості. Крім того, якість кримінального процесуального законодавства є чинником, що має прямий вплив на ефективне виконання завдань кримінального провадження [63, с. 118].

Без забезпечення належної якості кримінального процесуального закону реалізація механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження є неможливою. Якість кримінального процесуального закону доречно розглядати у двох взаємопов’язаних аспектах – позитивному та негативному. Позитивний аспект полягає у здатності КПК України належним чином регулювати відповідні суспільні відносини та визначати порядок здійснення кримінального провадження. Негативний аспект передбачає відсутність у кримінальному процесуальному законі дефектів, що ускладнюють або унеможливлюють його належне застосування, до яких, зокрема, належать правові прогалини та колізії.

На показник якості кримінального процесуального закону безпосередньо впливає якість правотворчої діяльності. Як слушно зауважують вчені Курило М. П. і Ясинок Д. М., джерелом правових прогалин є неякісний законодавчий процес [130, с. 78].

Під законодавчим процесом прийнято розуміти діяльність, пов’язану зі створенням, підготовкою та прийняттям нормативно-правових актів у формі закону. Законодавчий процес, як і будь-яка інша форма людської діяльності, не може досягти абсолютної досконалості. Процес розроблення закону є складним і багатоаспектним, а на зміст майбутнього нормативно-правового акта впливають позиції та підходи різних суб’єктів законодавчої ініціативи. У

результаті в законах нерідко виникають окремі правові проблеми, зокрема правові (законодавчі) прогалини.

Для визначення сутності правових (законодавчих) прогалин доречно звернутися до положень правової доктрини. Передусім необхідним є з'ясування співвідношення понять правових і законодавчих прогалин.

Говорячи про законодавчі прогалини і прогалини в праві, вчений Погребняк С. П. наголошує на тому, що за своєю правовою природою ці поняття є різними. Якщо перші означають відсутність нормативно-правової регламентації певних суспільних відносин у законодавстві, то другі свідчать про відсутність їх правового врегулювання не лише на рівні законодавства, а й у межах інших джерел права, зокрема правових звичаїв, судової практики, договорів тощо. Ми схильні погодитися з думкою вченого про те, що з огляду на сучасний стан системи джерел українського права та домінуючу роль у ній законодавства, можна дійти висновку, що у більшості випадків виявлення прогалини в законодавстві водночас означає й наявність прогалини у праві [186]. У межах цього дослідження терміни "правові прогалини" і "законодавчі прогалини" використовуються як функціонально близькі, з огляду на домінування законодавства. Водночас їх концептуальне розрізнення зберігає значення для теорії права.

Капцова Т. П. визначає правові прогалини як повну або часткову відсутність у системі джерел права норм визначеного змісту, необхідних для правового регулювання суспільних відносин (фактів), що потребують такого регулювання [187].

Колпаков В. П. вказує, що прогалини становлять повну або часткову відсутність правової регламентації суспільних відносин, яка може бути усунута шляхом нормотворчої діяльності або застосування аналогії закону чи права [107].

У межах дисертаційного дослідження дослідниця Калашник О. М. розглядає прогалини у контексті цивільного процесуального права. Так, вона вважає, що прогалини – це об'єктивна відсутність правової норми, що зумовлює

повну або часткову відсутність правового регулювання цивільних процесуальних відносин, які перебувають у сфері правового впливу та потребують нормативного врегулювання, і виникає внаслідок об'єктивного розвитку таких відносин, а в окремих випадках – через суб'єктивні чинники, пов'язані з правотворчою та правозастосовною діяльністю органів законодавчої, виконавчої та судової влади [89, с. 6].

Проаналізувавши наведені у науковій літературі визначення, можна виокремити такі основні ознаки правових прогалин: 1) вони становлять якісний недолік законодавства; 2) полягають у відсутності нормативних приписів, необхідних для регулювання відповідних суспільних відносин; 3) підлягають усуненню як у межах правотворчої, так і правозастосовної діяльності.

З огляду на те, що предметом цього дослідження є норми кримінального процесуального законодавства, доцільним видається формулювання власного визначення прогалин кримінального процесуального права. Під ними пропонується розуміти прояв недосконалості законодавства, зумовлений відсутністю норм, необхідних для належного врегулювання відповідних суспільних відносин, що може бути усунутий шляхом внесення змін до кримінального процесуального законодавства або у процесі правозастосовної діяльності.

Правові прогалини безпосередньо впливають на якість кримінального процесуального закону та потребують їх подолання. Зазначене підтверджується у правозастосовній практиці: аналіз матеріалів Єдиного державного реєстру судових рішень свідчить про наявність кримінальних проваджень, у межах яких суди прямо вказують на існування прогалин у положеннях КПК.

Так, у постанові від 27.11.2019 р. у справі 629/847/15-к вказано, що використання у ч. 2 ст. 434-1 КПК [184] формулювання "іншої об'єднаної палати", на відміну від аналогічних положень ГПК України, ЦПК України та КАС України, зумовило виникнення правової прогалини щодо можливості повторної передачі кримінального провадження на розгляд тієї ж об'єднаної палати з метою відступу від раніше сформульованого нею правового висновку.

Відсутність у кримінальному процесуальному законі спеціального механізму для такого відступу має істотне значення для формування єдиної касаційної практики. Усунення цієї прогалини можливе шляхом застосування аналогії кримінального процесуального закону відповідно до ч. 6 ст. 9 КПК України – за аналогією до положень ч. 1 і 4 ст. 434-1 КПК України, що регламентують порядок передачі провадження у разі необхідності відступу від правового висновку палати або Великої Палати Верховного Суду. Зазначений підхід спрямований на забезпечення єдності судової практики касаційних судів у складі Верховного Суду [184].

У постанові від 06.09.2023 р. у справі 454/2705/19 вказано, що відсутність у КПК України належного механізму визначення процесуального статусу особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру, але яка померла до набуття такого статусу, зумовила правову прогалину у питаннях повідомлення про підозру та закриття кримінального провадження за п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України. Судове тлумачення, що допускає відступ від формальної процедури повідомлення про підозру, було об’єктивно зумовлене необхідністю забезпечення процесуальних прав близьких родичів, зокрема права на заперечення проти закриття провадження та ініціювання реабілітаційної процедури. Подальші зміни до КПК України від 27 липня 2022 року підтвердили наявність зазначеної прогалини та були спрямовані на її нормативне подолання [185].

Таким чином, правові прогалини є явищем, що має не лише теоретичне, а й прикладне значення, оскільки систематично проявляється у практиці кримінального процесуального правозастосування. Як і інші змістовно споріднені правові явища, прогалини можуть відрізнятися за своєю природою та характеристиками, що зумовлює необхідність їх наукової класифікації.

Гончар Ю. В. пропонує здійснювати класифікацію прогалин у праві за двома основними критеріями, що мають прикладне значення та знаходять підтвердження у правозастосовній практиці.

Першим критерієм є час виникнення прогалини, відповідно до якого

виокремлюються: а) *первісні прогалини*, що виникають на момент прийняття нормативно-правового акта внаслідок недбалості, неуважності або недостатньої кваліфікованості суб'єкта правотворчості; б) *подальші прогалини*, що з'являються після набуття нормативно-правовим актом чинності у зв'язку з розвитком суспільних відносин, виникненням нових видів соціальної взаємодії та зв'язків.

Другим критерієм є ступінь недостатності правового регулювання, за яким прогалини поділяються на: а) *повні прогалини*, що характеризуються відсутністю норм права, покликаних регулювати відповідні суспільні відносини, які входять до сфери правового регулювання; б) *часткові прогалини*, що свідчать про неповноту або фрагментарність правового регулювання.

У межах повних прогалин автор додатково розрізняє: а) *прості повні прогалини*, які можуть бути подолані за допомогою аналогії закону або аналогії права; б) *складні повні прогалини*, що не підлягають подоланню шляхом застосування аналогії закону чи аналогії права [56, с. 37].

У правовій літературі поширеною є класифікація прогалин у праві на реальні та уявні.

Реальні (дійсні) прогалини у праві мають місце у випадку відсутності норми права, яка регулює конкретні суспільні відносини, що входять до сфери правового регулювання. Такі прогалини можуть виникати як на початковому етапі правового регулювання, так і внаслідок розвитку нових суспільних відносин, які не могли бути передбачені законодавцем на момент прийняття відповідного нормативно-правового акта.

Уявні прогалини виникають у ситуаціях, коли певне питання об'єктивно не підлягає правовому регулюванню, хоча за суб'єктивним переконанням окремої особи чи групи осіб воно повинно бути врегульоване нормами права. Крім того, до уявних прогалин відносять випадки, коли правозастосовчий орган, не виявивши необхідної норми у законодавстві, доходить висновку про наявність прогалини та необхідність її подолання, тоді як відповідна норма фактично існує у чинному праві. У такому разі йдеться не про наявність прогалини, а про

помилку правозастосування [106, с. 161].

Завальнюк С. В. пропонує здійснювати поділ прогалин за такими підставами:

1) залежно від погляду на необхідність правового регулювання відповідних суспільних відносин: а) реальні (справжні) прогалини, що мають місце у межах сфери правового регулювання; б) уявні (несправжні) прогалини, що існують поза межами об'єктивної потреби у правовому регулюванні;

2) залежно від ступеня урегульованості суспільних відносин: а) повні прогалини, що характеризуються відсутністю правового регулювання; б) неповні (часткові) прогалини, що свідчать про фрагментарність або недостатність нормативного впливу;

3) залежно від моменту виникнення: а) первинні прогалини, що виникають на етапі прийняття нормативно-правового акта; б) вторинні прогалини, що з'являються у процесі подальшого розвитку суспільних відносин;

4) залежно від причин виникнення: а) формальні (суб'єктивні, технічні) прогалини, зумовлені недоліками юридичної техніки або помилками суб'єкта правотворчості; б) матеріальні (об'єктивні, законодавчі) прогалини, зумовлені динамікою суспільних відносин;

5) залежно від способу усунення: а) законодавчі прогалини, що можуть бути подолані шляхом правотворчої діяльності; б) технічні прогалини, усунення яких можливе у процесі правозастосування.

Окремо у науковій літературі виділяють так звані *колізійні прогалини* (кваліфіковані дефекти), які формують нормативний вакуум у відповідному нормативно-правовому акті та зумовлюють його регулятивну неповноту [79].

З урахуванням наведених у науковій літературі підходів до класифікації прогалин у праві, можна дійти висновку, що їх видове різноманіття зумовлюється як об'єктивними характеристиками нормативного регулювання, так й особливостями правозастосовної діяльності. Узагальнення позицій Гончара Ю. В., Колотової О. В. та Завальнюка С. В. дозволяє констатувати, що правові прогалини можуть бути класифіковані за низкою критеріїв, зокрема: за

часом виникнення (первинні та вторинні), за ступенем урегульованості суспільних відносин (повні та часткові), за наявністю об’єктивної потреби у правовому регулюванні (реальні та уявні), за причинами виникнення (формальні та матеріальні), а також за способом їх усунення (законодавчі та технічні).

Окрему увагу слід звернути на існування так званих колізійних прогалин, які мають характер кваліфікованих дефектів нормативного регулювання та призводять до формування нормативного вакууму у відповідному нормативно-правовому акті. Багатокритеріальна класифікація правових прогалин має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки дозволяє більш точно ідентифікувати характер недоліків правового регулювання та визначити оптимальні механізми їх подолання у процесі правозастосування або правотворчості.

Окрім правових прогалин, вчені виділяють змістовно близьке до правових прогалин явище “правового вакууму”. Науковець Лещенко О. В. зауважує, що правовий вакуум виникає у випадку, коли відсутні норми, що врегульовують цілу групу суспільних відносин [141, с. 105]. Продовжуючи думку вченого, під правовим вакуумом слід розуміти не відсутність однієї чи декількох норм у межах нормативного-правового акту, а відсутність самого закону чи іншого нормативного-правового акту. Втім, проблема правового вакууму, на нашу думку, не є властивою кримінальному процесуальному законодавству. Це зумовлюється тим, що відповідно до ч. 1 ст. 1 КПК України порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. Кримінальне процесуальне законодавство включає в себе Конституцію України, міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України та інші закони. Основу кримінального процесуального законодавства складає КПК України. Відповідно, правовий вакуум може виникнути лише в теоретичному випадку, коли не було б чинного КПК України.

Говорячи про проблему правових прогалин, вважаємо за доцільне приділити додаткову увагу аналізу джерела їх походження.

Найбільш поширеною причиною виникнення правових прогалин є ефект “старіння законодавства” [130, с. 42]. Як відомо, створення і прийняття норми права має значною мірою реактивний характер. Це викликано тим, що законодавство створюється для регулювання суспільних відносин, які вже виникли. Проте суспільним відносинам властиві постійний динамізм і трансформація. Як результат, нерідко трапляється ситуація, коли прийняті норми права не охоплюють належним чином суспільні відносини, що зазнали трансформації.

Правові прогалини можуть виникати також унаслідок недостатньо узгодженої послідовності законотворчої діяльності. Зокрема, під час внесення змін до чинного КПК України не завжди належним чином враховуються положення, які потребують приведення у відповідність, або ті, що мають бути включені до закону з метою забезпечення його належного застосування. Отже, одним із ключових джерел виникнення правових прогалин є недосконаліть правотворчого процесу.

У межах дискусії про подолання прогалин у праві слід зазначити, що найбільш поширеними інструментами їх правозастосовного вирішення виступають аналогія закону та аналогія права. Відповідно до положень ст. 65 Закону України “Про правотворчу діяльність”, правова прогалина розглядається як повна або часткова відсутність нормативного припису, необхідного для належного врегулювання відповідних суспільних відносин, що зумовлює незавершеність правового регулювання. У разі її виявлення уповноважений суб’єкт правотворчої діяльності зобов’язаний усунути таку прогалину шляхом прийняття нормативно-правового акта того самого виду, що й акт, у якому виявлено відповідний дефект, тоді як її усунення актом нижчої юридичної сили не допускається. Водночас у процесі правозастосування суд наділений можливістю долати прогалини у передбачених законом випадках шляхом застосування аналогії закону або аналогії права: у першому випадку – через поширення норм, що регулюють подібні правовідносини, на неврегульовані суспільні відносини, у другому – шляхом звернення до загальних принципів

права. Разом із тим застосування правових аналогій виключається у питаннях визначення підстав, меж повноважень і способів діяльності органів публічної влади, а також при притягненні особи до юридичної відповідальності [194].

У юридичній науці інститут аналогії традиційно розглядається як один із найбільш давніх і водночас ефективних механізмів подолання правової невизначеності, зумовленої наявністю прогалин у законодавстві. Як слушно зазначає Завальнюк С. В., аналогія закону та аналогія права у своїй сукупності становлять правові аналогії, що забезпечують можливість вирішення справ за відсутності прямої нормативної регламентації відповідних суспільних відносин, виступаючи доктринальним інститутом у структурі механізму правового регулювання [78]. Водночас за позицією Вовк І. В., застосування аналогії у кримінальному судочинстві не може зводитися до механічного підведення фактичних обставин під абстрактну правову модель, оскільки є складним творчим процесом реалізації змісту правових норм, що потребує від правозастосовного органу інтелектуально-вольових зусиль та проходження низки послідовних етапів [52, с. 22]. У цьому контексті заслуговує на увагу підхід Скоромного Д. А., який розглядає прийняття кримінальних процесуальних рішень за аналогією як результат функціонування спеціального механізму, що охоплює виявлення прогалини, встановлення її належності до предмета кримінального процесуального регулювання, пошук нормативних положень для застосування аналогії закону або, за необхідності, аналогії права, а також конструювання казуального правила поведінки з подальшою оцінкою його відповідності чинному законодавству та прийняттям на цій основі відповідного процесуального рішення [218].

Враховуючи значення практики ЄСПЛ для національної правової системи та для поглибленого аналізу механізмів подолання прогалин у праві, варто звернутися до окремих рішень Суду, релевантних цій проблематиці.

У практиці Європейського суду з прав людини питання нормативної або процедурної неповноти кримінально-процесуального регулювання розглядається крізь призму вимог законності втручання у право на свободу та

особисту недоторканність. Показовою у цьому контексті є справа Mooren v. Germany (2009) [298], у якій Суд досліджував ситуацію, коли національний суд визнав ухвалу про тримання особи під вартою такою, що не відповідає вимогам кримінального процесуального законодавства через недостатнє обґрунтування підозри, однак не звільнив заявника, а направив матеріали для повторного розгляду з метою усунення виявлених недоліків. Незважаючи на встановлення процесуального дефекту первинного рішення, заявник продовжував перебувати під вартою до моменту його формального виправлення.

Аналізуючи зазначені обставини, Європейський суд з прав людини виходив із того, що відповідність позбавлення свободи вимозі "законності" у розумінні статті 5 Конвенції передбачає не лише формальну наявність рішення компетентного органу, але й його ухвалення у спосіб, що відповідає вимогам національного процесуального права та забезпечує достатні процесуальні гарантії від свавільного втручання держави у права особи. Суд підкреслив, що подальше усунення дефектів первинного процесуального рішення не може ретроспективно легітимізувати вже здійснене обмеження права на свободу, якщо на момент його застосування таке рішення не відповідало встановленим законом вимогам.

Таким чином, із позиції ЄСПЛ випливає, що наявність прогалин або процесуальних недоліків у кримінально-процесуальному регулюванні не може компенсуватися шляхом їх подолання у процесі подальшого судового розгляду, якщо це призводить до тривалого втручання у фундаментальні права особи без належної правової підстави. Відповідно, заповнення нормативної неповноти або виправлення процесуальних дефектів у кримінальному провадженні допускається лише за умови, що такі дії не погіршують становища особи та не створюють ситуації триваючого обмеження її прав, що суперечить принципу правової визначеності та забороні свавільного втручання з боку держави.

Показовою у цьому контексті є справа Baranowski v. Poland (2000) [292], у якій Суд досліджував ситуацію продовження тримання особи під вартою після закінчення строку дії відповідної ухвали без ухвалення нового судового рішення.

Як встановив Суд, на момент розгляду справи національне кримінально-процесуальне законодавство Польщі не містило чітких положень щодо правового режиму тримання під вартою після направлення обвинувального акта до суду, що призвело до формування відповідної правозастосовної практики, відповідно до якої особа вважалася такою, що перебуває під вартою, винятково на підставі передачі справи на стадію судового розгляду.

Європейський суд з прав людини звернув увагу на те, що зазначена практика виникла саме з метою заповнення законодавчої прогалини, пов'язаної з відсутністю нормативного регулювання порядку продовження тримання під вартою на стадії судового провадження. Водночас Суд наголосив, що така практика, яка не ґрунтується на чіткій законодавчій нормі або судовому рішенні, не відповідає вимогам принципу правової визначеності, що є складовою верховенства права. Зокрема, відсутність достатньо точних положень, які б визначали умови та порядок продовження тримання під вартою після закінчення строку дії попереднього рішення, позбавляє особу можливості передбачити правові наслідки відповідного процесуального рішення, що суперечить вимозі "законності" у розумінні статті 5 Конвенції.

Суд також підкреслив, що практика тримання особи під вартою протягом невизначеного строку без ухвалення нового судового рішення, яка виникла як реакція на законодавчу прогалину, є несумісною із принципом юридичної визначеності та не може вважатися належною правовою підставою для обмеження особистої свободи. У цьому зв'язку ЄСПЛ зазначив, що продовження тримання під вартою понад встановлений строк за відсутності відповідного судового рішення становить свавільне позбавлення свободи, навіть якщо така практика відповідає усталеному національному правозастосуванню.

Таким чином, із позиції ЄСПЛ випливає, що подолання нормативної прогалини у кримінально-процесуальному праві шляхом формування правозастосовної практики, яка не має чіткої законодавчої основи, не допускається у випадках, коли це призводить до тривалого обмеження фундаментальних прав особи без належного процесуального оформлення.

Відповідно, будь-яке заповнення прогалин у кримінальному процесуальному регулюванні має здійснюватися виключно у спосіб, що забезпечує передбачуваність правових наслідків для особи та не створює ситуації триваючого свавільного втручання держави у її право на свободу.

У рішенні у справі Del Río Prada v. Spain [294] Європейський суд з прав людини сформулював принципово важливу правову позицію щодо допустимих меж судового тлумачення кримінально-правових норм в умовах їх нормативної неповноти або неоднозначності.

Суд зазначив, що хоча положення Кримінального кодексу Іспанії 1973 року, які регулювали порядок обчислення строків покарання та застосування механізмів його скорочення, мали певний ступінь нормативної невизначеності, усталена практика їх застосування органами виконання покарань і судами дозволяла особі з достатнім рівнем передбачуваності визначити як обсяг призначеного покарання, так і порядок його виконання. Таким чином, на момент вчинення заявницею кримінальних правопорушень національне право в сукупності з судовою практикою забезпечувало належний рівень юридичної визначеності щодо фактичної тривалості позбавлення волі.

Водночас подальша зміна підходу Верховного суду Іспанії до порядку застосування механізму скорочення строку покарання (так звана “доктрина Parot”) призвела до ретроспективного перегляду способу обчислення строку відбуття покарання, що фактично спричинило продовження строку позбавлення волі заявниці майже на дев’ять років. ЄСПЛ підкреслив, що така зміна інтерпретації національного законодавства не обмежувалася питаннями виконання вироку, а мала вирішальний вплив на зміст і обсяг самого покарання у розумінні статті 7 Конвенції.

З огляду на це Суд констатував, що ретроспективне застосування нового судового тлумачення кримінально-правових норм, яке погіршує становище особи, є несумісним із принципом законності (nulla poena sine lege), оскільки призводить до фактичного посилення кримінальної відповідальності поза межами передбачуваного нормативного регулювання. Таким чином, навіть у

випадках існування нормативних прогалин або неоднозначностей у кримінальному законодавстві їх подолання шляхом судового тлумачення не може здійснюватися способом, що має зворотну дію в часі та негативно впливає на правове становище засудженого.

У цьому контексті ЄСПЛ фактично сформулював стандарт, відповідно до якого подолання нормативної невизначеності у сфері кримінального права допускається лише за умови дотримання вимог передбачуваності правозастосування та заборони ретроспективного погіршення становища особи, що є складовими елементами принципу верховенства права.

У межах нашого дисертаційного дослідження основна увага присвячується оцінним поняттям і їх взаємодії з механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження. Говорячи про взаємозв'язок між різними правовими явищами, Завальнюк С. В. слушно зауважує, що правові прогалини слід відмежовувати від схожих явищ, до яких належать кваліфіковане мовчання законодавця, помилка законодавця, удавана потреба правового регулювання, незрозумілість [80, с. 66]. Утім, попри наявні відмінності, наведені явища мають риси подібності й можуть перебувати у взаємозв'язку. На нашу думку, можна виділити два типи зв'язків оцінних понять і правових прогалин.

У контексті першого типу, оцінне поняття є джерелом правової прогалини. Наявність такого інструменту, як оцінне поняття, може викликати бажання суб'єкта застосувати його замість того, щоб детально регламентувати суспільні відносини.

Взаємозв'язок між оцінними поняттями та правовими прогалинами може проявлятися, зокрема, у ситуаціях, коли законодавець, використовуючи невизначені формулювання, не забезпечує їх необхідним процесуальним "каркасом". У такому разі оцінне поняття перестає виконувати функцію гнучкого регулятора та створює нормативну неповноту, оскільки суб'єкту правозастосування бракує встановлених законом критеріїв і процедури для його наповнення конкретним змістом. Це зумовлює ризики неоднакового застосування закону, а в окремих випадках – породжує ситуації, які можуть бути

кваліфіковані як прогалини кримінального процесуального регулювання.

Показовою в цьому аспекті є ч. 1 ст. 492 КПК України, яка передбачає, що до неповнолітнього, “з урахуванням його вікових та психологічних особливостей, роду занять” можуть бути застосовані запобіжні заходи, передбачені КПК України. Вказані категорії (“вікові особливості”, “психологічні особливості”, “рід занять”) мають виразно оцінний характер і потребують фахової конкретизації. Водночас кримінальний процесуальний закон не містить мінімально необхідних процесуальних орієнтирів щодо того, яким саме чином зазначені особливості мають бути встановлені та оцінені судом під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу. Зокрема, у законі не визначено: чи є обов’язковим залучення психолога або проведення відповідного психологічного обстеження; хто ініціює таке дослідження; які критерії слід вважати релевантними для оцінки “психологічних особливостей”; які документи та джерела інформації мають пріоритет; у чому полягає стандарт обґрунтування такого висновку в мотивувальній частині ухвали. За відсутності таких процесуальних параметрів суд фактично змушений самостійно конструювати механізм встановлення і врахування відповідних обставин, спираючись на власне розуміння та доступні матеріали, що створює простір для суттєвої варіативності практики.

У цьому сенсі йдеться не про “класичну” прогалину як повну відсутність норми, а про часткову (фрагментарну) прогалину процедурного характеру, що полягає у відсутності процесуального механізму реалізації вже наявної норми. Така прогалина має безпосередній зв’язок з оцінними поняттями, оскільки саме їх включення до нормативного припису без одночасного визначення способів їх процесуальної верифікації знижує рівень передбачуваності та ускладнює забезпечення однаковості правозастосування. Відповідно, у подібних ситуаціях оцінні поняття можуть виступати чинником, що провокує прогалину: законодавець, надаючи нормі “гнучкість”, не забезпечує її необхідними гарантіями для практичної реалізації.

Наведене узгоджується з підходом, відповідно до якого техніко-

філологічна природа правових прогалин може проявлятися у використанні законодавцем лексично або змістовно невизначених слів і словосполучень, що допускають множинність тлумачень та спричиняють неоднакове застосування норм, негативно впливаючи на єдність судової практики. У контексті кримінального провадження, де діє спеціально-дозвільний тип правового регулювання, відсутність таких процесуальних "інструментів" набуває особливої ваги, оскільки рішення про запобіжний захід безпосередньо пов'язане з інтенсивним втручанням у права та свободи особи.

З огляду на це більш обґрунтованим видається підхід, за якого законодавець, зберігаючи оцінні категорії як інструмент індивідуалізації, одночасно визначає мінімальні процесуальні вимоги до способу їх встановлення та оцінки (зокрема – можливість/обов'язковість фахового висновку, стандарт мотивування, перелік релевантних даних). За відсутності такого регулювання відповідна норма функціонує із дефектом, що фактично наближається до прогалини та потребує подальшого нормативного уточнення.

У контексті взаємозв'язку правових прогалин із використанням оцінних понять на особливу увагу заслуговує позиція, яку висловили Курило М. П. і Ясинок Д. М. – вони вказують на техніко-філологічну природу окремих правових прогалин, що проявляється у випадках використання законодавцем у нормативних приписах лексично або змістовно невизначених слів чи словосполучень, що допускають множинність тлумачень. Унаслідок цього одна й та сама норма може по-різному застосовуватися судами, що негативно позначається на єдності правозастосовної практики [130]. Фактично, говорячи про невизначені слова чи словосполучення, ми можемо мати на увазі оцінні поняття.

Оцінне поняття набуває ефекту прогалини, якщо закон не містить мінімальних процесуальних орієнтирів (критеріїв/процедури/обов'язкових доказових стандартів/суб'єкта оцінки), що призводить до непередбачуваної та нерівномірної практики або до свавільного втручання в права.

У рамках другого підходу, оцінне поняття є інструментом запобігання

правовим прогалинам. Можливість широкого тлумачення, зіставлення змісту поняття та фактичної ситуації дозволяє застосовувати оцінні поняття для профілактики виникнення правових прогалин. Фактично, введення оцінних понять у ті норми, де, на думку законодавця, на практиці може виникнути так званий "простір правової невизначеності" [130, с. 80], здатне запобігти правовим прогалинам.

Якщо перший описаний нами спосіб взаємодії оцінних понять і правових прогалин виникає в рамках правозастосування, то другий є властивим для правотворчості. У цьому контексті доречно згадати думку Забарного М. М., який вказує на необхідність перенесення акцентів із проблем правозастосування на проблеми правотворчості [76, с. 172]. Завдяки належному правотворчому застосуванню оцінних понять можна запобігти майбутнім правовим прогалинам.

Утім, надмірне "судове заповнення" у сфері, де діє спеціально-дозвільний режим, здатне трансформуватися у приховану правотворчість та розмивати принцип законності/процедурної визначеності.

І правові прогалини, і оцінні поняття є специфічними правовими явищами, властивими законодавству. Правові прогалини в рамках кримінального процесуального права можна визначити як явище низької якості законодавства, що зумовлене відсутністю норм, необхідних для належного врегулювання суспільних відносин і може бути вирішене шляхом внесення змін до кримінального процесуального законодавства чи на рівні правозастосовної діяльності. На відміну від оцінних понять, правові прогалини є явищем значною мірою негативним.

Взаємозв'язок оцінних понять і прогалин має подвійний характер. З одного боку, використання оцінних категорій без достатнього процесуального "каркасу" (критеріїв, стандартів, процедур, вимог до мотивування) здатне породжувати часткові прогалини процедурного характеру та спричиняти неоднакову практику, що особливо небезпечно в умовах спеціально-дозвільного типу правового регулювання. З іншого боку, належно сконструйовані оцінні поняття можуть виконувати превентивну функцію, забезпечуючи гнучкість

нормативного регулювання та зменшуючи ризик появи прогалин у ситуаціях, які законодавець не міг детально передбачити.

Водночас подолання прогалин шляхом розширювального судового тлумачення має об'єктивні межі: у кримінальному процесі воно не повинно перетворюватися на приховану правотворчість і не може легітимізувати тривалі обмеження прав без чіткої правової підстави.

3.4. Місце правової доктрини в контексті застосування оцінних понять

Кримінальний процес – один із видів юридичного процесу. Характерною ознакою юридичного процесу є строге законодавче регулювання. Основою кримінального процесу є Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України). Цей нормативний правовий акт у ч. 2 ст. 1 передбачає, що до системи кримінального процесуального законодавства України належать положення Конституції України, міжнародні договори, обов'язковість яких надана Верховною Радою України, норми КПК та інші закони України [126].

Кримінальне процесуальне законодавство не визнає юридичну доктрину джерелом права. Проте, аналіз наукових джерел не дозволив нам знайти думки чи ідеї, що заперечували б важливість доктрини для кримінального процесуального права.

Дослідження, здійснене в попередніх підрозділах цього розділу, дозволило встановити, що правозастосовна діяльність у сфері оцінних понять кримінального провадження наражається на три взаємопов'язані проблеми. По-перше, оцінні поняття мають іманентно відкриту структуру, а тому їх зміст принципово не може бути повністю розкритий у тексті нормативного акта (підрозділ 3.1). По-друге, конкуренція норм і правові колізії, що виникають у ході їх застосування, породжують ситуації, коли однакові факти можуть бути кваліфіковані принципово по-різному залежно від обраного суб'єктом правозастосування підходу (підрозділ 3.2). По-третє, прогалини у праві,

неминучі в будь-якій правовій системі, є особливо відчутними саме там, де законодавець свідомо вдається до оцінних понять, делегуючи вирішення питання щодо конкретного змісту норми правозастосовнику (підрозділ 3.3).

Наявність зазначених проблем закономірно порушує питання: який правовий механізм здатний забезпечити раціональне, стале та передбачуване наповнення оцінних понять змістом в умовах, коли закон у принципі не може дати вичерпної відповіді? Судова практика виступає одним із таких механізмів, проте сама по собі вона не є самодостатньою: вироблення судовими органами підходів до тлумачення оцінних понять відбувається не у правовому вакуумі, а спираючись на певну інтелектуальну основу – систему сформованих у науці ідей, концепцій і стандартів. Саме цю функцію і виконує правова доктрина.

У системі чинників, що визначають зміст оцінних понять у кримінальному процесуальному праві, правова доктрина посідає особливе місце. На відміну від норми закону, вона не встановлює загальнообов'язкового правила, проте систематично формує концептуальні рамки, в межах яких відбувається тлумачення і застосування відповідних правових конструкцій. На відміну від індивідуального судового рішення, вона не є одиничним актом реагування на конкретну ситуацію, а являє собою систему наукових поглядів, що дозволяє виробляти єдині підходи до вирішення типових правозастосовних ситуацій. Саме ця здатність доктрини – формувати стандарти осмислення оцінних понять, виступати посередником між абстрактною нормою права та її практичним застосуванням, а також забезпечувати системну єдність правозастосовної практики – визначає актуальність її дослідження як самостійного теоретичного явища.

Слід підкреслити, що попри те, що питання ролі правової доктрини у правотворчому та правозастосовному процесах так чи інакше торкалися в рамках попередньо викладеного матеріалу, зокрема при аналізі передумов виникнення оцінних понять (підрозділ 1.2), питання про функціональну роль доктрини саме щодо оцінних понять як окрема наукова проблема залишається таким, що потребує самостійного розгляду. На відміну від ширшого питання про доктрину

як джерело права взагалі, мета цього підрозділу є вужчою і конкретнішою: з’ясувати, яким чином правова доктрина впливає на розуміння, тлумачення та застосування оцінних понять саме у кримінальному провадженні і чому цей вплив є не лише реальним, а й необхідним.

Для досягнення зазначеної мети у підрозділі послідовно вирішуються такі завдання: розкривається поняття і структура правової доктрини у контексті кримінального процесуального права; аналізуються функції, які доктрина виконує щодо оцінних понять; досліджується взаємодія науково-правової доктрини із правозастосовною практикою; виявляються проблеми, що обмежують доктринальний вплив, та окреслюються перспективи формування спеціальної доктрини оцінних понять кримінального процесуального права України.

Проблематика юридичної доктрини як складової правової системи та одного з джерел права досліджувалася у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, питання природи, змісту та ролі юридичної доктрини у правотворчості та правозастосуванні розглядали Рабінович П. М., Ющик О. І., Сидоренко О. М., Борщевський І. В., Нор В. Т., Капліна О. В., Шапарь А. О., Єлаєв Ю. Л., Собко Г. М., Мох Т. П., Полянський Є. Ю. та інші науковці. У їхніх працях досліджуються теоретико-методологічні засади юридичної доктрини, її місце у системі джерел права, а також вплив на розвиток законодавства та правозастосовної практики. Водночас окремі аспекти функціонування юридичної доктрини у сучасних правових системах залишаються дискусійними та потребують подальшого наукового осмислення.

Зокрема, у працях Рабіновича П. М. розкривається співвідношення понять “правова доктрина” та “юридична доктрина”, а також підкреслюється їх значення для формування сучасного праворозуміння [198].

Ющик О. І. досліджує методологічні основи формування юридичної доктрини та її роль у розвитку правової системи держави [270].

Сидоренко О. М. розглядає правову доктрину як вторинне джерело права, що відіграє важливу роль у формуванні змісту правових норм і правотворчому

процесі [215].

Борщевський І. В. акцентує увагу на тому, що юридична доктрина виступає передумовою створення правових норм і забезпечує правотворчий процес відповідним понятійним та методологічним інструментарієм [39].

Окремі аспекти ролі доктрини у сфері кримінального процесуального права досліджувалися у працях Нора В. Т. та Капліної О. В., які підкреслюють, що саме правова доктрина здатна забезпечувати еволюційний розвиток кримінального процесуального законодавства та формувати наукові орієнтири для його вдосконалення [164].

Попри значну кількість наукових досліджень, проблема ролі правової доктрини у контексті застосування оцінних понять у кримінальному процесуальному праві залишається недостатньо розробленою, що зумовлює необхідність подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Категорія “правова доктрина” у вітчизняній юридичній науці не має єдиного загальновизнаного визначення, що саме по собі є свідченням її складності та багатоаспектності. Як зазначалося у попередніх підрозділах нашого дослідження, доктрина відіграє визначальну роль у формуванні розуміння оцінних понять ще на стадії їх виникнення та первинного наукового осмислення (підрозділ 1.2). Разом із тим для цілей цього підрозділу важливо з’ясувати не стільки генезу доктрини, скільки її внутрішню будову та конкретні форми прояву в системі кримінального процесуального права – адже саме від цього залежить механізм доктринального впливу на зміст і застосування оцінних понять.

Термін “доктрина” (лат. doctrina – вчення) найчастіше сприймається як систематизоване вчення, зв’язана концепція, сукупність принципів. У правознавстві він вживається надзвичайно часто і широко: позначення наукових поглядів окремих учених до характеристики фундаментальних засад правової системи в цілому. Ця багатозначність породжує методологічні труднощі та потребує чіткого розмежування різних проявів доктрини.

У загальнонауковому сенсі доктрина – це логічно узгоджена система

світоглядно-концептуальних поглядів загального, настановчо-спрямовуючого характеру стосовно людської діяльності [198]. У вузькому (юридичному) розумінні це вид юридичного дослідження, що полягає в систематичному, аналітико-оцінному поясненні змісту права (приватного, публічного, кримінального тощо) [192].

Рабінович П. М. виокремлює сім ключових ознак, що відрізняють доктрину від інших інтелектуальних продуктів: системний характер поглядів, їхня логічна узгодженість, відповідність досягнутому рівню розвитку відповідної галузі знань, настановчо-діяльнісна спрямованість, загальна (нормативна) адресованість, концептуальний рівень та світоглядне підґрунтя. На цій підставі вчений запропонував таке визначення: “Доктрина – це логічно узгоджена система світоглядно-концептуальних поглядів загального, настановчо-спрямовуючого характеру стосовно людської діяльності, у яких відображається відповідний рівень розвитку суспільної чи групової (насамперед наукової) свідомості” [198, с. 115].

Полянський Є. Ю., аналізуючи різні форми прояву правової доктрини, виокремлює: а) теорії та погляди вчених-юристів; б) продукт судової практики; в) спільний продукт науки та судової практики; г) доктрину-документ; д) доктрину як основу правової системи [183, с. 300–304].

Структурно правову доктрину можна подати як трирівневу ієрархію: генеральна (загальна) правова доктрина – галузеві доктрини – доктрини-концепції. У контексті кримінального процесуального права особливе значення має галузева кримінально-процесуальна юридична доктрина, яка, за висновком Шапаря А. О. та Єлаєва Ю. Л., є джерелом формування кримінального процесуального права України як галузі публічного права, його правових інститутів та норм права [258, с. 26].

Академічні підручники та курси утворюють базовий рівень доктринального знання. Фундаментальні праці формують системне бачення галузі, її понятійний апарат і концептуальні підходи, що стають похідною точкою як для подальших наукових досліджень, так і для практичної діяльності

суддів, прокурорів та адвокатів.

Монографічні дослідження забезпечують поглиблену розробку окремих теоретичних проблем. Саме в монографіях формуються конкретні доктринальні концепції, пропонуються нові підходи до розуміння тих чи інших оцінних понять, здійснюється їх критичний аналіз і наукова систематизація.

Науково-практичні коментарі до КПК є тією формою доктрини, яка найбільш безпосередньо впливає на повсякденну правозастосовну практику. У цих виданнях оцінні поняття отримують конкретизований зміст: автори, спираючись на наукові методи та практичний досвід, пропонують аргументовані підходи до тлумачення понять, що залишаються відкритими у тексті закону.

Наукові статті та тези конференцій виконують функцію оперативного реагування доктрини на актуальні проблеми правозастосування. Публікації у фахових виданнях відображають поточний стан наукової дискусії щодо конкретних оцінних понять і дозволяють доктрині своєчасно відповідати на виклики, що виникають у практиці.

Таким чином, правова доктрина у кримінальному процесуальному праві – це не монолітне явище, а складна, багаторівнева система наукових поглядів, ідей і конструкцій, що виражається у різних формах і впливає на правотворчий та правозастосовний процеси через різні канали. Розуміння цієї структури є необхідною передумовою для аналізу конкретних функцій, які доктрина виконує щодо оцінних понять кримінального провадження.

З’ясувавши поняття та структуру правової доктрини у кримінальному процесуальному праві, перейдемо до аналізу її функцій стосовно оцінних понять. Правова доктрина впливає на оцінні поняття не хаотично і не випадково, а системно – через чітко виражені функціональні канали. Виокремлення цих функцій дозволяє не лише описати механізм доктринального впливу, а й пояснити, чому за відсутності формального статусу джерела права доктрина продовжує відігравати реальну і незамінну роль у кримінальному провадженні.

Інтерпретаційна функція є первинною і найбільш очевидною серед функцій доктрини щодо оцінних понять. Її сутність полягає у тому, що доктрина

виробляє концептуальні критерії та смислові рамки, в межах яких відбувається тлумачення відповідного поняття суб'єктами правозастосування.

Оцінне поняття за своєю природою є "відкритою текстурою" правової норми – в ньому закладено простір для розсуду. Проте цей простір не є безмежним: він обмежений контекстом закону, загальними принципами кримінального провадження та – що найважливіше для цілей нашого дослідження – доктринальними рамками, що формуються в результаті наукового осмислення відповідного поняття. Як зазначає Сидоренко О. М., роль доктрини важлива в установленні тих методів, за допомогою яких розуміють право і тлумачать закони [215, с. 42].

Говорячи про інтерпретаційну функцію доктрини, не можна оминути увагою її роль у створенні юридичного "словника" і формуванні правових категорій. Формування змісту правового поняття відбувається шляхом створення певного доктринального уявлення про те, що саме воно повинно охопити. У межах побудови термінологічного апарату доктрина відіграє роль джерела знань. Звертаючись до доктрини, суб'єкт правотворчості може проаналізувати і виокремити ті концептуальні ідеї, підходи і бачення, що будуть покладені в основу певного терміна чи норми.

Зміст оцінного поняття випливає з правової доктрини. Саме по собі формування рамок оцінного поняття є доктринотворчою діяльністю. Доктрина фактично виконує роль посередника між абстрактною нормою права та її практичним застосуванням, формуючи концептуальні підходи, які згодом можуть відображатися у судовій практиці.

Практика кримінального судочинства в Україні склалася таким чином, що науково-практичні коментарі до кримінального процесуального законодавства стали "настільною книгою" для значної частини суддів, прокурорів, слідчих і захисників. Автори цього різновиду літератури, спираючись на свої знання та життєвий досвід, пропонують якісні й аргументовані підходи до тлумачення оцінних понять.

Вважаємо доцільним привести тлумачення закріпленого у п. 1 ч. 3 ст. 132

КПК України поняття “обґрунтована підозра”. Автори Науково-практичного коментаря до Розділу II Кримінального процесуального кодексу України “Заходи забезпечення кримінального провадження” за редакцією Гловюк І. В. зазначають, що стандарт доказування “обґрунтована підозра” передбачає встановлення ймовірного існування певного факту або обставини. При вирішенні питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження причетність особи до вчинення кримінального правопорушення не повинна бути доведена з категоричною визначеністю, а має лише вказувати на можливість такої причетності [160, с. 25].

Іншим яскравим прикладом доктринального тлумачення оцінних понять є визначення суб’єктів кримінального провадження в академічному курсі за редакцією Нора В. Т. Під суб’єктом кримінального провадження слід розуміти державні органи, їхніх посадових і службових осіб, а також фізичних і юридичних осіб, які наділені законом процесуальними правами та несуть визначені процесуальні обов’язки. Реалізуючи ці права й виконуючи покладені на них обов’язки, вони вступають з іншими суб’єктами у процесуальні правовідносини та здійснюють кримінально-процесуальну діяльність або беруть участь у ній з метою досягнення передбачених законом завдань чи для захисту власних прав і законних інтересів, а також прав і законних інтересів осіб, яких вони представляють або захищають [124].

Як зазначають у підручнику за редакцією Коваленка В. В., Удалової Л. Д. та Письменного Д. П., “розумні строки” є оцінним поняттям без чіткого нормативного визначення, зміст якого розкривається через систему законодавчо визначених критеріїв [125, с. 84]. Особливо виразно оцінний характер правового поняття та роль доктрини в його тлумаченні простежуються на прикладі “моральної шкоди” у кримінальному провадженні. У навчальній та науковій літературі прямо підкреслюється, що “моральна шкода щодо фізичних осіб є категорією оціночною” а її обсяг у кожному конкретному випадку не може бути визначений через нормативно закріплену формулу. Доктрина виробила критерії, якими суд має керуватися при визначенні розміру компенсації: характер і

тривалість страждань, ступінь вини особи, яка завдала шкоду, а також вимоги розумності і справедливості. Ці критерії набувають особливого значення у контексті кримінального провадження, де питання компенсації моральної шкоди вирішується в межах цивільного позову (ст. 127 КПК України), а суд позбавлений чітких законодавчих орієнтирів щодо конкретного розміру відшкодування [125, с. 146].

Наведені приклади переконливо засвідчують: там, де законодавець свідомо чи вимушено обирає оцінну конструкцію, саме правова доктрина – через підручники, монографії, науково-практичні коментарі та наукові статті – формує той понятійний каркас, без якого застосування відповідної норми може перетворитися на довільне правозастосовне рішення. Водночас нерівномірність доктринального розвитку різних оцінних понять КПК означає, що для переважної їх більшості такий каркас ще не сформований, що є прямим свідченням необхідності системної наукової роботи у цьому напрямі.

Подібну функцію доктрина виконує і щодо поняття “обґрунтовані підстави вважати” (ст. 208 КПК), “розумні строки” (ст. 28 КПК). У кожному з цих випадків саме доктринальне тлумачення заповнює смисловий простір, що залишає закон, формуючи орієнтири, на які спирається суб’єкт правозастосування.

Говорячи про інтерпретаційну функцію, правова доктрина вирішує такі завдання:

1) доктрина сприяє пошуку знань про оцінні поняття. Правове дослідження ґрунтується на застосуванні наукових методів, а його кінцевим результатом є отримання певних знань. Правова доктрина, своєю чергою, виокремлює актуальні та необхідні знання;

2) доктрина систематизує знання. Шляхом аналізу і наукового опрацювання вчені створюють певні доктринальні рамки розуміння оцінних понять;

3) доктрина сприяє поширенню знань. Завдяки оформленню знань про оцінні поняття у певну документальну форму (коментаря, статті, тез) результати

доктринальної роботи можуть бути поширені серед суб'єктів правотворчості та правозастосування.

Функція наповнення нормативного змісту оцінних понять тісно пов'язана з інтерпретаційною, але є самостійною за своїм значенням. Якщо інтерпретаційна функція стосується передусім роз'яснення вже існуючого змісту, то ця функція полягає у тому, що доктрина виробляє нормативні положення для понять, зміст яких закон принципово не визначає.

Оцінні поняття за своєю природою містять "зону розсуду" – простір, який закон свідомо залишає відкритим, делегуючи правозастосовнику повноваження визначити конкретний зміст поняття у кожному окремому випадку. Проте ця "зона" не є рівнозначною з повною невизначеністю: доктрина виробляє орієнтири, що структурують розсуд суб'єкта правозастосування, обмежуючи його свавілля і надаючи застосуванню оцінного поняття передбачуваного характеру.

Борщевський І. В. підкреслює, що особливого значення правова доктрина як джерело права набуває саме у тих випадках, коли з огляду на різні обставини існують істотні прогалини у праві, оскільки саме правові ідеї є фундаментом права, його основою і мають велике значення для процесу тлумачення права, прийняття нормативно-правових актів [39, с. 8]. Отже, доктринальне заповнення "зони розсуду" в оцінних поняттях має і наукову, і практичну необхідність, спрямовану на збереження системної цілісності кримінального провадження.

Наочним прикладом реалізації цієї функції є стандарт доказування "поза розумним сумнівом". До його законодавчого закріплення у ч. 2 ст. 17 КПК України саме доктрина кримінального процесуального права сформувала критерії цього стандарту, запозиченого з практики ЄСПЛ і апробованого в наукових дискусіях задовго до появи у тексті закону. Доктрина не лише описала зміст стандарту, а й розробила методологічні орієнтири для його застосування у конкретних провадженнях – визначивши, зокрема, що "розумний сумнів" є сумнівом, для якого може бути наведено раціональне підґрунтя, а не будь-яким теоретично можливим сумнівом.

Функція систематизації та уніфікації правозастосовної практики полягає у тому, що доктрина, формуючи усталену систему поглядів на зміст оцінних понять, долає роздробленість практики та сприяє однаковості їх застосування. Множинність суб'єктів правозастосування та природна різноманітність конкретних ситуацій породжують ризик суперечливого тлумачення оцінних понять – ризик, який є особливо серйозним у кримінальному провадженні з огляду на наслідки для прав і свобод особи. Нор В. Т. та Капліна О. В. наголошують, що одним із вкрай важливих напрямів доктрини кримінального процесу є здійснення моніторингу ефективності функціонування окремих норм кримінального процесуального законодавства та розробка системних пропозицій, спрямованих на їх вдосконалення [164, с. 121]. Це підтверджується і позицією Полянського Є. Ю., який наголошує, що правова доктрина є кінцевим продуктом теорії права та законодавства, що формується шляхом вироблення певного єдиного підходу, який буде сприйнятий судовою практикою [183]. Саме ця властивість доктрини, що полягає в здатності трансформувати наукову дискусію в усталений і визнаний юридичною спільнотою стандарт, визначає її незамінну роль у забезпеченні одноманітності застосування оцінних понять у кримінальному провадженні.

Механізм уніфікації через доктрину є поступовим і органічним. На першому етапі відбувається наукова дискусія щодо змісту оцінного поняття – формуються конкуруючі підходи. На другому етапі один або кілька підходів набувають домінуючого становища в науковій літературі, стають "доктринальним мейнстримом". На третьому етапі правозастосовники – судді, прокурори, адвокати – орієнтуються на цей домінуючий підхід як на неформальний стандарт. На четвертому етапі Верховний Суд у своїх постановах нерідко відтворює доктринальні висновки, надаючи їм формальної обов'язковості через прецедент тлумачення.

Цей механізм добре простежується на прикладі поняття "істотне порушення вимог кримінального процесуального закону" (ст. 412 КПК). Доктрина виробила систему критеріїв істотності: порушення визнається

істотним, якщо воно обмежило права учасників провадження або вплинуло чи могло вплинути на законність і обґрунтованість рішення. Ці доктринально сформовані критерії відтворені у практиці Касаційного кримінального суду Верховного Суду, забезпечуючи відносну єдність підходів в усій судовій системі.

По-четверте, прогностична функція. Правовій доктрині, за переконанням Нора В. Т. та Капліної О. В., належить важлива місія як провідного засобу наукового прогнозування [164, с. 106]. Це означає, що доктринальне осмислення оцінних понять передує їхній законодавчій конкретизації, готує ґрунт для майбутніх законодавчих змін і доповнень. Зазначений підхід кореспондує з позицією Ющика О. І., який наголошує, що юридична доктрина розвивається на основі наукового методу "сходження від абстрактного до конкретного", тобто рухається від загальних принципів до конкретних нормативних рішень [270, с. 22]. Стосовно оцінних понять це означає, що доктрина спочатку формує загальний принцип, а потім поступово конкретизує його у вигляді критеріїв застосування оцінних понять, пов'язаних з цим принципом.

Прикладом реалізації прогностичної функції є доктринальна розробка концепції "стандартів доказування" задовго до їх диференційованого закріплення у КПК України. Українська процесуальна наука, спираючись на порівняльно-правові дослідження та аналіз практики ЄСПЛ, сформувала наукову базу для введення градуйованої системи стандартів (від "обґрунтованої підозри" до "поза розумним сумнівом"), що з часом знайшла відображення в законодавчих змінах.

Таким чином, чотири виокремлені функції – інтерпретаційна, наповнення нормативного змісту, систематизації та уніфікації, прогностична – утворюють цілісний функціональний механізм доктринального впливу на оцінні поняття кримінального провадження. Кожна з цих функцій є самостійною за своєю природою, проте всі вони взаємопов'язані та взаємообумовлені: ефективна реалізація кожної наступної функції можлива лише за умови належного виконання попередньої.

Борщевський І. В., у свою чергу, підкреслює, що доктрина орієнтована на майбутню реалізацію відповідних наукових висновків у державно-правовій практиці, а отже, виступає інтелектуальним випередженням законодавчого процесу [39]. Стосовно оцінних понять це означає, що доктрина не лише описує наявний стан їх застосування, а й моделює перспективні критерії їх розуміння, які лише згодом знаходять закріплення в нормативних актах або практиці ЄСПЛ.

Беззаперечним є те, що практика Європейського суду з прав людини відіграє особливу роль у наповненні оцінних понять змістом. Українські суди майже у кожній постанові та вироку використовують практику ЄСПЛ у мотивувальній частині, як зазначають Собко Г. М. та Мох Т. П. [224, с. 177]. Ця практика фактично є різновидом доктринального джерела, хоча й судового за своєю природою.

Синтез вітчизняної науково-правової доктрини та практики ЄСПЛ утворює подвійну систему орієнтирів для правозастосовника при тлумаченні оцінних понять. Наприклад, зміст поняття “розумний строк” у контексті ст. 6 ЄКПЛ визначено значним масивом рішень ЄСПЛ, які систематизовано та інтерпретовано доктриною кримінального процесуального права. Таке поєднання забезпечує відповідність міжнародним стандартам і врахування специфіки вітчизняного правопорядку.

Розглянуті функції доктрини та конкретні приклади її впливу на зміст оцінних понять не можуть бути відірвані від фундаментального процесуально-правового принципу – принципу правової визначеності. ЕСПЛ у своїй практиці послідовно формулював вимоги до якості закону (“quality of law”): норма права повинна бути чіткою, доступною і передбачуваною. Чи відповідає цим вимогам оцінне поняття, що за своєю природою не має чіткого змісту? Відповідь є умовно позитивною: оцінне поняття є передбачуваним за умови, що правозастосування відбувається відповідно до усталених критеріїв, які є загальновідомими або є достатньо визначеними. Саме правова доктрина покликана формувати ці критерії, забезпечуючи тим самим дотримання стандарту правової визначеності в сфері, де закон це зробити не може.

Важливим каналом трансляції доктринальних підходів до обов'язкової практики є правові позиції Верховного Суду. Як зазначає Скрипник Д. О., правова позиція Верховного Суду у кримінальному провадженні – це викладений у постанові погляд загальнообов'язкового характеру щодо інтерпретації кримінально-правових та кримінальних процесуальних норм [220, с. 28–29]. Ці позиції є обов'язковими для розгляду судами аналогічних справ (ст. 36 Закону України "Про судоустрій і статус суддів") [196]. Таким чином, формуючи правову позицію щодо оцінного поняття, Верховний Суд фактично перетворює доктринальний висновок на обов'язковий стандарт для всієї судової системи.

Цикл взаємодії доктрини і судової практики щодо оцінних понять можна описати так: доктрина пропонує критерії тлумачення оцінних понять у наукових працях; суди апробують ці критерії на практиці; Верховний Суд у постанові закріплює найбільш обґрунтований із них як обов'язковий орієнтир для усіх судів; ця правова позиція, у свою чергу, стає новим об'єктом доктринального аналізу, критики або розвитку. Як наслідок – утворюється динамічна рівновага між доктриною і практикою: доктрина впливає на судові рішення, а судові рішення – завдяки науковому осмисленню – рефлексуються у доктрині. Наслідком цієї взаємодії зміст оцінних понять набуває рис правової визначеності не через формальне законодавче врегулювання, а через органічну єдність доктрини і практики – що і є іманентною характеристикою зрілої правової системи.

Визнання реального і необхідного характеру доктринального впливу на оцінні поняття кримінального провадження не означає, що цей вплив є безперешкодним або позбавленим внутрішніх суперечностей. Наукова збалансованість підходу вимагає виявлення проблем і обмежень, що знижують ефективність доктрини як регулятора "зони розсуду" в оцінних поняттях. Такі проблеми мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер і потребують самостійного аналізу.

Перша і найпринциповіша проблема – конкуренція доктринальних

позицій. Науковий плюралізм, будучи необхідною умовою розвитку будь-якої галузі знань, водночас породжує ситуацію, коли щодо одного й того самого оцінного поняття в доктрині співіснують принципово різні підходи. Правозастосовник, звертаючись до наукових джерел, може виявити, що авторитетні вчені-процесуалісти пропонують несумісні між собою критерії для розуміння, наприклад, “достатності доказів” або “розумності строку”. У таких умовах доктрина не забезпечує однозначного орієнтира, а, навпаки, відтворює на рівні наукової літератури ту саму невизначеність, яку покликана долати.

Друга проблема – відсутність формального механізму обов’язковості доктринальних висновків. На відміну від правової позиції Верховного Суду, яка відповідно до ст. 36 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” є обов’язковою для врахування судами при застосуванні аналогічних норм, доктринальний висновок, яким би авторитетним він не був, позбавлений будь-якого формально-юридичного механізму забезпечення. Суддя, прокурор або слідчий може ігнорувати доктринальну позицію, не несучи жодних юридичних наслідків. Ця обставина перетворює вплив доктрини виключно на авторитет переконання, що є суттєвим обмеженням у порівнянні з іншими механізмами правового регулювання.

Третя проблема – ризик “доктринального відставання” в умовах динамічного реформування кримінального процесуального законодавства. КПК України з моменту набрання чинності у 2012 році зазнав численних змін, що охоплювали як базові інститути, так і конкретні оцінні поняття. Доктрина, формуючись на основі тривалого наукового опрацювання, об’єктивно запізнюється щодо законодавчих новел: наукові коментарі та монографії присвячені нормам, що вже могли бути змінені, а нові оцінні поняття, введені законодавцем, певний час існують без належного доктринального осмислення. В умовах воєнного стану, що спричинив чергову хвилю змін до кримінального процесуального законодавства, ця проблема набуває особливої гостроти.

Четверта проблема – нерівномірність доктринального розвитку стосовно різних оцінних понять КПК. Окремі поняття, такі як “обґрунтована підозра” або

“розумний строк”, є предметом інтенсивного наукового дослідження і мають розвинену доктринальну базу. Натомість численні оцінні поняття, розосереджені у спеціальних нормах КПК, залишаються доктринально нерозробленими – що означає фактичну відсутність наукового орієнтира для правозастосовника у відповідних ситуаціях.

Виявлені проблеми не спростовують значущості доктрини як регулятора оцінних понять кримінального провадження, проте ставлять питання про шляхи підвищення ефективності її впливу. Відповідь на це питання безпосередньо пов’язана з перспективами формування спеціальної галузевої доктрини оцінних понять.

Ці обмеження, однак, не є непереборними – вони вказують на напрям, у якому має розвиватися відповідна наукова робота. Системна відповідь на ці проблеми полягає у формуванні спеціальної галузевої доктрини оцінних понять кримінального процесуального права України як окремого субінституту в межах загального вчення про джерела та механізми кримінального процесуального права.

Необхідність такої доктрини зумовлена кількома взаємопов’язаними чинниками. По-перше, оцінні поняття займають настільки значне місце у структурі КПК України, що їх розрізнене доктринальне осмислення вже не відповідає потребам практики: потрібен системний, концептуально цілісний підхід, а не сукупність автономних наукових розвідок щодо окремих понять. По-друге, стрімке реформування кримінального процесуального законодавства, зумовлене як внутрішніми потребами правової системи, так і євроінтеграційними зобов’язаннями України, постійно породжує нові оцінні поняття, що потребують негайного доктринального осмислення. По-третє, реалізація Стратегії розвитку правосуддя та конституційного судочинства в Україні неможлива без формування наукової бази для передбачуваного й однакового застосування оцінних понять по всій судовій системі.

Спеціальна доктрина оцінних понять кримінального процесуального права має включати кілька структурних елементів. Першим є загальна частина –

система принципів і критеріїв, що є спільними для всіх оцінних понять КПК: вимога правової визначеності, принцип пропорційності, стандарт вмотивованості рішень суб'єкта правозастосування. Другим є особлива частина – систематизований каталог оцінних понять КПК із визначенням доктринальних критеріїв їх змісту для кожного конкретного поняття. Третім є методологічна частина – система методів доктринального аналізу оцінних понять, що забезпечує узгодженість наукових підходів і можливість їх верифікації.

Формування такої доктрини потребує відповідних організаційних механізмів. Ключову роль тут може відіграти Верховний Суд через узагальнення судової практики застосування конкретних оцінних понять, а також Національна академія правових наук України через координацію наукових досліджень у цій сфері. Перспективним є також запровадження практики підготовки спеціальних доктринальних висновків провідними науковими установами щодо проблемних оцінних понять – аналогічно до практики amicus curiae, поширеної у країнах загального права.

Важливим кроком у цьому напрямі, сподіваємось є й наше дослідження, результати якого викладені у цій роботі: системний аналіз оцінних понять крізь призму механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження закладає концептуальні засади для подальшого розвитку галузевої доктрини оцінних понять як самостійного наукового напряму.

Проведений аналіз уможливлює сформулювати такі висновки.

По-перше, правова доктрина у кримінальному процесуальному праві є складним, багаторівневим явищем, що виражається через академічні підручники, монографії, науково-практичні коментарі та наукові статті. Попри відсутність формального статусу джерела права, вона здійснює реальний і системний вплив на розуміння, тлумачення та застосування оцінних понять.

По-друге, цей вплив реалізується через чотири взаємопов'язані функції: інтерпретаційну – доктрина формує концептуальні рамки для розуміння оцінних понять; наповнення нормативного змісту – доктрина виробляє конкретні

критерії там, де закон принципово мовчить; систематизації та уніфікації – доктрина долає роздробленість правозастосовної практики, формуючи спільні стандарти; прогностичну – доктрина моделює перспективні підходи до оцінних понять, що з часом знаходять відображення у законодавстві або практиці судів.

По-третє, доктринальний вплив на оцінні поняття не є безперешкодним. Конкуренція наукових позицій, відсутність механізму обов'язковості, ризик доктринального відставання від реформованого законодавства та нерівномірність наукового розвитку стосовно різних оцінних понять є реальними проблемами, що знижують ефективність доктрини як регулятора "зони розсуду".

По-четверте, системною відповіддю на виявлені проблеми є формування спеціальної галузевої доктрини оцінних понять кримінального процесуального права України – цілісної наукової концепції, що охоплює загальні принципи, систематизований каталог оцінних понять із доктринальними критеріями їх змісту та методологічні засади наукового аналізу. Подальший розвиток такої доктрини є необхідною умовою забезпечення правової визначеності та рівності учасників кримінального провадження.

Висновки до розділу 3

За результатами дослідження проблем тлумачення та застосування оцінних понять у кримінальному провадженні, а також їх взаємозв'язку з правовими колізіями, прогалинами та правовою доктриною, проведеного у третьому розділі, можна сформулювати такі висновки.

1. Ефективне тлумачення і застосування оцінних понять у кримінальному провадженні потребує звернення до принципів права, цілей і завдань законодавства, правосвідомості суб'єкта правозастосування та об'єктивних ознак, що характеризують відповідне явище. Принципи верховенства права і законності слугують реальними орієнтирами, що дозволяють суб'єктам правозастосування системно і послідовно пізнавати зміст оцінних понять.

Водночас встановлено, що складність кримінального провадження є об’єктивною, а обмеженість ресурсів органів, які здійснюють провадження, зумовлює нерівномірність правозастосовної практики стосовно різних кримінальних проваджень.

2. Людська гідність виконує подвійну функцію у системі тлумачення та застосування оцінних понять. З одного боку, вона слугує інструментом обмеження: результат трактування оцінного поняття не може суперечити людській гідності як базовому і фундаментальному праву особи. З іншого боку, людська гідність виступає якісним орієнтиром для правозастосування: вирішення питання про наявність чи відсутність її порушення сприяє послідовному і справедливому застосуванню оцінних понять. Таким чином, людська гідність формує верхні та нижні межі допустимого тлумачення, визначаючи простір дозволеного розсуду для суб’єктів правозастосування.

3. Принцип розумних строків має подвійну природу у контексті оцінних понять. З одного боку, він забезпечує належне тлумачення та застосування оцінних понять, задаючи часовий вимір для здійснення правозастосовної діяльності. З іншого боку, будучи сам по собі оцінним поняттям, він потребує самостійної перевірки правильності його застосування з урахуванням конкретних обставин справи. Встановлена послідовність застосування цього принципу передбачає: насамперед оцінку процесуальної дії чи рішення, а вже на підставі такої оцінки – перевірку строку та його відповідності критеріям розумності. Це підкреслює, що розумні строки є не лише процесуальним стандартом, а й самостійним інструментом конкретизації змісту оцінних понять у кримінальному провадженні.

4. Правосвідомість суб’єкта правозастосування виступає своєрідним “фільтром”, через який здійснюється тлумачення та застосування оцінних понять. Від її рівня безпосередньо залежить якість правозастосовної діяльності, оскільки вона забезпечує баланс між формальними вимогами права та морально-ціннісними орієнтирами суспільства. На правосвідомість може здійснюватися позитивний вплив шляхом систематичної освіти, розвитку та вдосконалення

фахового рівня суб'єктів правозастосування. За результатами дослідження обґрунтовано необхідність викладення статті 2 КПК України у новій редакції, що конкретизуватиме ціль та задачі кримінального провадження, виділяючи їх як самостійні орієнтири для тлумачення та застосування оцінних понять. Зокрема, пропонується визначити ціллю кримінального провадження захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а серед задач – охорону прав учасників, забезпечення повного й неупередженого розслідування, недопущення обвинувачення невинуватих, запобігання необґрунтованому процесуальному примусу та гарантування належної правової процедури.

5. Проблема правових колізій, що виникають у зв'язку з використанням оцінних понять у кримінальному процесуальному праві, має комплексний характер та виявляє як недоліки правотворчої техніки, так і труднощі правозастосування. Хоча оцінні поняття та правові колізії не збігаються ані за походженням, ані за характером, оцінні поняття здатні виступати каталізатором правових колізій: притаманна їм двозначність може призводити до розбіжностей в інтерпретації різних суб'єктів правозастосування, яка за певного рівня може набувати ознак фактичної колізії навіть за відсутності формальної суперечності між нормами. Водночас оцінні поняття не слід розглядати як однозначно негативне явище, адже за умови належного тлумачення вони забезпечують адаптивність правозастосування до конкретних обставин, що у свою чергу може сприяти вирішенню колізій. Ефективне подолання таких колізій можливе на двох рівнях: правотворчому та правозастосовному. Особливо слід враховувати, що колізії можуть виникати не лише між правовими нормами, а й між доктринальними ідеями різних наукових шкіл.

6. Правові прогалини та оцінні поняття є якісно відмінними, але взаємопов'язаними правовими явищами. Правові прогалини у кримінальному процесуальному праві є явищем значною мірою негативним, зумовленим відсутністю норм, необхідних для належного врегулювання суспільних відносин. Взаємозв'язок між ними має подвійний характер. З одного боку, використання оцінних категорій без достатнього процесуального "каркасу" –

критеріїв, стандартів, процедур та вимог до мотивування – здатне породжувати часткові прогалини процедурного характеру й спричиняти неоднакову практику. З іншого боку, належно сконструйовані оцінні поняття можуть виконувати превентивну функцію, забезпечуючи гнучкість нормативного регулювання та зменшуючи ризик появи прогалин у ситуаціях, які законодавець не міг детально передбачити. Важливим є і те, що подолання прогалин шляхом розширювального судового тлумачення має об'єктивні межі: у кримінальному процесі воно не повинно перетворюватися на приховану правотворчість і не може легітимізувати тривалі обмеження прав без чіткої правової підстави.

7. Правова доктрина у кримінальному процесуальному праві є складним, багаторівневим явищем, що виражається через академічні підручники, монографії, науково-практичні коментарі та наукові статті. Попри відсутність формального статусу джерела права, вона здійснює реальний і системний вплив на розуміння, тлумачення та застосування оцінних понять через чотири взаємопов'язані функції. Інтерпретаційна функція полягає у формуванні концептуальних рамок для розуміння оцінних понять. Функція наповнення нормативного змісту виражається у виробленні конкретних критеріїв там, де закон принципово мовчить. Функція систематизації та уніфікації забезпечує подолання роздробленості правозастосовної практики через формування спільних стандартів. Прогностична функція полягає у моделюванні перспективних підходів до оцінних понять, що з часом знаходять відображення у законодавстві або практиці судів.

8. Доктринальний вплив на оцінні поняття не є безперешкодним і стикається з низкою системних проблем. Конкуренція наукових позицій, відсутність механізму обов'язковості, ризик доктринального відставання від реформованого законодавства та нерівномірність наукового розвитку стосовно різних оцінних понять є реальними чинниками, що знижують ефективність доктрини як регулятора "зони розсуду". Системною відповіддю на виявлені проблеми є формування спеціальної галузевої доктрини оцінних понять кримінального процесуального права України – цілісної наукової концепції, що

охоплює загальні принципи, систематизований каталог оцінних понять із доктринальними критеріями їх змісту та методологічні засади наукового аналізу. Подальший розвиток такої доктрини є необхідною умовою забезпечення правової визначеності, єдності правозастосовної практики та рівності учасників кримінального провадження.

РОЗДІЛ 4
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОЦІННИХ ПОНЯТЬ ЯК СКЛАДОВОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

4.1. Досвід зарубіжних країн у застосуванні оцінних понять

Право на справедливий суд – це право особи, закріплене в ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, і яке включає такі правові конструкції, як презумпція невинуватості, право бути вислуханим, право на захист і право на відкритий судовий процес [152]. Для забезпечення ефективної реалізації цих стандартів у конкретних правових системах різних регіонів світу виникла потреба в розробці спеціалізованих регіональних конвенцій. Зокрема, Європейська конвенція з прав людини (1950), Американська конвенція з прав людини (1969) та Африканська хартія прав людини та народів (1981) розвинули положення міжнародного пакту, адаптуючи їх до культурних, правових та політичних особливостей відповідних регіонів. Кожна з цих конвенцій створила власні інститути нагляду за дотриманням прав людини, забезпечуючи дієвий контроль через міжнародні судові органи. Таким чином, від глобального рівня міжнародного права у сфері прав людини було сформовано низку регіональних інструментів, які зробили стандарти справедливого суду не лише концептуальними, а й конкретно застосованими в різних частинах світу.

Розглядаючи континентальну та загальну (англо-саксонську) правові системи, бачимо, що базовий підхід до утвердження стандартів справедливого суду буде різним. У правових системах континентального права (Франція, Німеччина, Україна та інші держави) справедливість часто пов’язується із досягненням балансу між інтересами сторін. На основі принципу пропорційності “зважується” обмеження прав, втручання держави чи оцінюється шкода. Наприклад, обмеження свободи людини (застосування арешту) має бути

адекватним щодо серйозності злочину.

У загальній системі акцент ставиться на процедурній справедливості (дотриманні процесуальних гарантій), яка фокусується на гарантуванні процесуальних прав обвинуваченого та забезпечує рівні умови для всіх сторін. Відповідно до цієї системи, суворе дотримання процесуальних правил є основним елементом справедливості. Наприклад, якщо докази були отримані з порушенням закону (без дозволу суду на обшук або без належного інформування особи про її права), такі докази можуть бути визнані неприйнятними. Ця вимога покладається на відповідальні органи щодо дотримання процедурних правил, дозволяє обмежити їх владу, і дозволяє обвинуваченому уникнути віктимізації через неправомірні дії з боку правоохоронних органів.

Ми переконані в тому, що оцінні поняття є важливим інструментом для забезпечення права на справедливий суд оскільки вони забезпечують функціональність та адаптацію правових норм до різноманітних правових систем і конкретного законодавства. Самі міжнародні принципи, визначені як “справедливий суд”, “розумний строк” або “відсутність упередженості”, не мають чітко визначених критеріїв. Це дозволяє судовим органам їх інтерпретувати, залежно від контексту кожної справи. При цьому, справедливість є кінцевою метою і її прагне досягнути кожна правова система. Проте вона залишається суб’єктивною за своєю природою і звершується через судову практику, соціальні стандарти та моральні цінності суспільства. Відповідно, справедливість неможливо визначити раз і назавжди. Саме тому, оцінні поняття забезпечують реалізацію основоположних засад у конкретних ситуаціях через гнучкість правових норм, які можна адаптувати. Це можна порівняти з особливостями інженерного вирішення у будівництві. Для побудови у сейсмічній зоні рекомендується використовувати метало-каркасні конструкції будинків, у яких їх міцність поєднується з певною еластичністю, що дозволяє таким спорудам бути сейсмічно стійкими і дуже довговічними [203]. У свою чергу, у праві формально визначені норми є основою для винесення судового рішення, а оцінне судження забезпечує їх “скріплення” формуючи міцну, але

пружну структуру. Вони надають концепції справедливості свого роду еластичності у її найкращому розумінні, дозволяючи правовим нормам враховувати конкретні особливості. Таким чином, правова система стає стійкою до ризику руйнування через призму суспільного несприйняття та зневіри і зберігає свою легітимність.

Законодавча норма має відповідати властивості загальності, що забезпечує її багаторазове застосування до необмеженої кількості разів. Однак, у певних випадках законодавець вдається до використання в тексті оцінних категорій, які дають змогу судді застосовувати цю норму на основі оцінки конкретного юридичного факту. Це дозволяє зробити рішення більш точним і справедливим для кожної окремої ситуації. А. С. Макаренко також говорив, що закріплення законом оцінних понять – своєрідний спосіб вираження волі законодавця, які виступають важелем, за допомогою якого у результаті реалізації суддями права на розсуд досягається певна стабільність й упорядкованість, а також баланс у суспільних відносинах [143, с. 64].

Властивість оцінних понять бути гнучкими та пристосованими до різних суспільно-політичних потреб робить їх інструментом, що широко застосовується як у континентальній, так і у англосаксонській правових системах. У різних країнах визначення критеріїв значущості, розумності чи пропорційності залежить не лише від правової традиції, але й від особливостей судової практики, рівня судової дискреції, яка відображає домінуючі суспільні чи державні інтереси. Наприклад, частина перша ст. 42 Кримінального кодексу України визначає, що не є злочином діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети [122].

Поняття значимості такої мети є оцінним і прямо пов’язане із суспільно-політичним контекстом. У цьому випадку мається на увазі оцінка не лише з точки зору правової обґрунтованості, але й може залежати від політичної ситуації, ведення державної політики чи суспільного сприйняття. Визначення значимості мети, таким чином, може ставати предметом інтерпретації, яка

враховує поточні державні виклики та потреби суспільства. Тобто судова практика не може діяти ізольовано. Вона дозволяє не лише адаптувати норми до реальних потреб, але й забезпечити їх відповідність загальним цілям державної політики та суспільним інтересам. Сутність оцінних понять у кримінальному праві полягає у багатозначності їх тлумачення. Зміст понять таких як “значна шкода”, “розумний ризик” чи “повага до суспільного порядку” залежать від соціального контексту, етичних норм і навіть політичних пріоритетів.

Ця здатність інтегрувати соціальні стандарти робить правозастосування складним процесом, у якому суддя повинен забезпечити рівновагу між формальною визначеністю закону та його морально-соціальною інтерпретацією. Це особливо актуально в кримінальному праві, де подібні поняття стають ключовими при оцінці складних ситуацій. Також, у кримінальному праві оцінні поняття можуть створювати конфлікти між базовими принципами, зокрема, щодо співвідношення захисту прав особи і необхідності забезпечення суспільної безпеки; щодо оцінки необхідної оборони з позиції врахування балансу захисту життя нападника і захисту життя жертви. Властивість гнучкості оцінних понять, як ми відмітили на початку, сприяє винесенню судом справедливого рішення, однак, разом з цим, створює проблему у відсутності чітких меж розуміння правової норми, що уможливлює зловживання судом своїми повноваженнями та суб’єктивізацію рішень через призму особистісних якостей судді. У зв’язку з цим для цього дослідження представляє інтерес досвід міжнародного права щодо застосування оцінних категорій у кримінальному процесуальному законодавстві та використовувані методи тлумачення.

У континентальній правовій системі, яка характерна для більшості європейських країн, оцінні поняття деталізуються через законодавчі норми, але їхня реалізація залежить від рішення суду, коли суддям надається певна свобода розсуду. У свою чергу, у державах загального права, таких як Велика Британія чи США, значна частина оцінних понять розкривається через судові прецеденти, які враховують як правові, так і соціально-політичні аспекти, що виступають нормами суспільної моралі на момент винесення рішення. Візьмемо наприклад

жорстоке поводження з тваринами. До середини XX століття ті діяння, які сьогодні вважаються жорстокими, не вважались злочином, адже суспільство сприймало таке поводження як норму. Але з часом, завдяки зміні моральних стандартів, що стосуються прав тварин, суди почали суворіше трактувати це поняття. Зрештою, судові рішення почали враховувати не лише фізичну шкоду, а й емоційний стрес, який завдається тваринам. Це стало можливим завдяки тому, що суспільна мораль змінилась, що призвело до зміни у розумінні поняття "жорстоке поводження з тваринами" [375].

Тлумачення поняття "жорстоке поводження з тваринами" у кримінальному праві значною мірою залежить від використання оцінних понять. Англійське законодавство надає чіткий приклад такого підходу, зокрема в частині 4(1) Закону про захист тварин 2006 року. У цьому законі формулювання "знав або повинен був знати" визначає межі відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. Закон встановлює: фізичний елемент (actus reus): особа заподіює тварині непотрібні результати шляхом дії або бездіяльності [276].

Психічний елемент (mens rea): Прокуратура повинна довести, що особа знала або мала знати, що її дія чи бездіяльність спричинить або може спричинити такі наслідки.

Таким чином, поняття "знав або повинен був знати" включає як суб'єктивну, так і об'єктивну оцінку особи, яка дозволяє охопити як умисне, так і необережне порушення. "Повинен знати" виходять з оцінного поняття "розумна людина", яке має ключовий статус в англійській правовій системі.

Статус "розумної людини" виконує роль об'єктивного стандарту в системі загального права, за яким оцінюється поведінка особи в конкретному контексті. Цей стандарт передбачає, що "розумна людина" має діяти з належною обачністю, відповідно до соціальних норм і очікувань результату. У цій правовій системі поняття "розумна людина" трактується саме для визначення того, як би діяла об'єктивно раціональна і відповідальна особа в аналогічній ситуації. Такий підхід дозволяє забезпечити баланс між індивідуальними особливостями суб'єкта та загальноприйнятими стандартами поведінки.

У контексті Закону про захист тварин 2006 року поняття “повинен був знати” передбачає, що середньостатистична “розумна людина” у подібних умовах мала б усвідомити ризик завдання шкоди тварині. Це дозволяє охопити випадки, коли особа не могла знати про наслідки своїх дій через недбалість, але її поведінка оцінюється крізь призму об’єктивного стандарту. Таким чином, особа може бути визнана винуватою, якщо вона діяла так, як би не діяла “розумна людина” у подібній ситуації.

Стандарт “розумна людина” використовується для обмеження можливого суб’єктивізму в судовому розгляді. Суддя та присяжні повинні оцінювати дії особи, незважаючи на її індивідуальні характеристики чи особистий досвід, а також з позиції об’єктивно обґрунтованих очікувань у суспільстві. Наприклад, у випадку, коли особа стверджує, що вона не мала достатніх знань чи досвіду, щоб усвідомити ризики, суддя може відкинути цей аргумент, якщо особа відповідає стандарту “розумної людини”.

Таким чином, “розумна людина” в англійській правовій системі є не просто теоретичною конструкцією, а практичним інструментом, який забезпечує рівність і об’єктивність у процесі правосуддя. Це поняття служить як механізм оцінки свідомої або необережної поведінки особи, порівнюючи її поведінку зі стандартом “розумної людини”.

Оцінне поняття “розумна людина” науковцями у сфері загального права визначається як евристичне [360, с. 348].

Евристика (грец. εὑρίσκω – знаходжу) – галузь знання, що вивчає творчу діяльність, визначає шляхи відкриття нового в ідеях, судженнях, способах діяння. Стрижневе місце в ній посідає психологія творчого мислення, що досліджує механізми розв’язання проблематичних ситуацій [72].

Евристики – спрощені правила, які допомагають швидко знайти рішення й обґрунтований пошук відповіді, коли немає універсального алгоритму. Його застосування не гарантує ідеального результату, але є ефективною моделлю щодо дій в умовах обмеженого часу або інформації. Відповідно, розумна людина – це модель суб’єкта, який використовує логіку, загальноприйняті

норми, досвід і практичний здоровий глузд для тлумачення оцінних понять. Це означає, що розумна людина застосовує спрощені, але ефективні правила для оцінки результату своїх дій. Розумна людина – це та, яка може гнучко адаптувати свої рішення, спираючись на загальні принципи права чи моралі. Те, що оцінне поняття називається евристикою, підкреслює його природу як практичний інструмент мислення. Евристика дозволяє уникнути надзвичайної деталізації, залишаючи простір для гнучкості й адаптації.

Таким чином, евристика – це спосіб забезпечити практичність та адекватність підходу до тлумачення оцінних понять, які не мають чітких меж, але вимагають обґрунтованих рішень. Евристика сама по собі не є ані позитивним, ані негативним явищем. Це нейтральний процес або підхід, однак її вплив у застосуванні може мати певні конкретні наслідки, залежно від контексту та способу застосування.

До позитивних аспектів евристики можна віднести швидкість, практичність, можливість вирішення типових завдань і прийняття рішень, коли необхідно діяти без глибокого аналізу всіх можливих варіантів.

До негативних аспектів евристики можна віднести схильність до помилок. Вона може призвести до когнітивних помилок чи упереджень, таких як надмірне спрощення ситуації або ігнорування важливої інформації наслідком чого буде винесення неправильних рішень. Також, якщо евристика базується на інтуїції чи помилковому досвіді, рішення можуть бути занадто суб’єктивні. Евристика може бути ефективною в простих ситуаціях, але не завжди працює в складних, багатогранних питаннях, де потрібен глибший і більш системний підхід.

Оцінні поняття поєднують суб’єктивні елементи (обставини конкретного випадку) та об’єктивні критерії (загальні соціальні норми). Евристика “розумної людини” діє як міст між цими двома підходами. Вона дозволяє врахувати особливості ситуації (наприклад, емоційний стан обвинуваченого чи культурний контекст) і водночас забезпечує загальну об’єктивність через прив’язку до стандартів поведінки в суспільстві. Таким чином, евристика виконує

стримувальну функцію і не дозволяє зловживати суб'єктивністю у складних ситуаціях. Вона допомагає знайти баланс між прийнятими рішеннями на основі загальних правил.

Якраз актуальною на сьогодні є зростаюча дискусія між прихильниками об'єктивного та суб'єктивного підходів у використанні оцінки "розумної людини" [363, с. 49]. Проблематика полягає у спробі знайти баланс між універсальними нормами та індивідуальними характеристиками кожного конкретного прикладу (суб'єктивністю). Наприклад, чи можна стандартизувати "розумну людину" без врахування особливостей статі, територіального походження (емігрант і народжений у державі), кольору шкіри, а чи взагалі "розумна людина" спроможна вбити когось в гніві чи стані афекту.

Прихильники об'єктивності наполягають на тому, що "розумна людина" має бути стандартизованою метафорою. Це означає, що оцінка здійснюється через призму поведінки гіпотетичної середньостатистичної особи. Такий підхід забезпечує передбачуваність судових рішень і рівність перед законом. Однак, він не враховує емоційний стан особи, культурні особливості або її фізичний стан.

Прихильники суб'єктивного підходу наголошують на необхідності врахування конкретних обставин, зокрема внутрішнього стану або життєвого досвіду особи. Це дозволяє краще зрозуміти мотиви дій і забезпечити більш справедливий результат щодо притягнення до відповідальності. Недоліком надмірного акценту на такі особливості суб'єкта є ризик суб'єктивності в судових рішеннях. Надмірна увага до особистого сприйняття чи внутрішнього стану може призвести до того, що рішення будуть залежати від уподобань судді, адвоката чи присяжних. Це створює ризик нерівності у трактуванні подібних справ.

Також суб'єктивний підхід ускладнює встановлення чітких прецедентів або стандартів судових рішень, бо кожен випадок є індивідуальним, без прив'язки до загальноприйнятих норм. Тобто, якщо в одному випадку суд бере до уваги сильний стрес обвинувачуваного, а в іншому – ні, це робить судові рішення непередбачуваними.

Суб’єктивний підхід може відкрити шлях до маніпуляцій, коли відповідач або його адвокат намагатимуться виправдати дії, використовуючи вигадані чи перебільшені стани. Це може погіршити ефективність правосуддя та створити прецеденти, які використають інші для можливості уникнення відповідальності.

Суб’єктивний підхід ускладнює порівняння та узгодження рішень у схожих справах. Це може призвести до нерівності в правозастосуванні. Тобто, якщо двом особам, які скоїли подібні злочини, виносять різні вироки через суб’єктивне тлумачення їхніх дій – це скасовує принцип рівності перед законом. Громадяни та юридичні особи можуть не розуміти, як саме слід діяти для уникнення порушення закону. Таким чином підривається довіра до судової та правової системи та може призвести до ситуацій, коли деякі особи отримають привілейоване ставлення.

Використання “розумної людини” за посередництвом евристики є спробою об’єднати суб’єктивний та об’єктивний підходи в гібридний стандарт. Вибудувати місток між загальними соціальними нормами та індивідуальними особливостями в конкретній ситуації. З одного боку, це дозволяє зберегти об’єктивність, орієнтуючись на розуміння того, як діяла б людина у подібних обставинах. З іншого – це дає можливість адаптувати стандарт до конкретної ситуації.

У правовій системі Сполучених Штатів оцінні категорії відіграють вирішальну роль у кримінальному процесуальному праві. Вони дозволяють судам оцінювати конкретні обставини з метою забезпечити принципи справедливості у здійсненні правосуддя. Залежність системи США від прецедентного права та Федеральних інструкцій із призначення покарань ілюструє, як оцінні категорії інтегруються в судові процеси, щоб збалансувати юридичну точність із можливістю адаптації до конкретних обставин.

Прецедентне право в США підтримує деталізоване застосування оцінних категорій, оскільки суди тлумачать такі терміни, як “значний ризик” або “значна шкода” на основі прецеденту та унікальних фактів кожної справи. Такий підхід забезпечує гнучкість, дозволяє суддям реагувати на нові суспільні стандарти,

одночасно забезпечуючи послідовність через встановлені правові принципи. Наприклад, визначення “особливої жорстокості” або “грубої недбалості” часто вимагає від судів розгляду не лише законодавчих визначень, а й ширших етичних і контекстуальних факторів. Оцінні поняття, такі як “суттєва шкода”, “особлива жорстокість” чи “суспільна небезпека”, повинні бути належним чином використані для об’єктивного визначення ступеня злочину. Проте, через відсутність чітких, єдиних критеріїв, судді часто інтерпретували їх суб’єктивно. Це призводило до значних розбіжностей у вироках навіть за однакові факти. Дослідження показували значні розбіжності між покараннями за однакові злочини: за один і той самий злочин один обвинувачений отримував 2 роки ув’язнення, а інший – 15 років.

У кримінальному праві США оцінка ступеня небезпеки злочину створена на основі федеральних керівних принципів щодо призначення покарань (Federal Sentencing Guidelines), які були запроваджені в 1984 році з метою зменшення розбіжностей у вироках та забезпечення справедливості в системі правосуддя. FSG стандартизують оцінку ступеня небезпеки злочину, використовуючи систему кримінальних балів і шкалу тяжкості злочинів. Ці керівні принципи встановлюють чіткі критерії та рівні покарання виходячи з оцінки понять “суттєва шкода” чи “особлива жорстокість” за розробленими критеріями. Ці керівні принципи встановлюють стандартизовані рамки для визначення покарання, враховуючи такі фактори, як тяжкість злочину та характеристику обвинуваченого. Федеральні керівні принципи щодо призначення покарань були створені як частина реформування федеральної судової системи, з метою усунення невиправданих розбіжностей у вироках. Реформа спрямовувалася на забезпечення більш послідовного, справедливого та передбачуваного підходу до визначення покарань у федеральних судах.

Відповідно, однією з ключових ідей керівних принципів було зменшення суб’єктивності в процесі призначення покарань шляхом стандартизації підходів до оцінки злочинів. За їх допомогою, судді отримали чіткі вказівки, що повинні сприяти більш узгодженим рішенням у схожих справах, що дозволяє зменшити

розбіжності між суддями, які можуть по-різному тлумачити ті самі поняття.

Наголос, який суди США приділяють детальним інструкціям і тлумаченню, заснованому на прецедентах, підкреслює важливість оцінних категорій у збалансуванні законодавчої ясності з гнучкістю, необхідною для справедливих результатів у складних правових ситуаціях.

Федеральні вказівки щодо призначення покарань запроваджують структуровану основу для призначення вироків, використовуючи детальну систему оцінних категорій для оцінки тяжкості злочинів і відповідних покарань. Ці вказівки включають 43 ступені тяжкості правопорушень із присвоєнням законодавчого індексу кожному злочину. Цей індекс служить початковою оцінкою ступеня небезпечності злочину та дозволяє проводити подальшу оцінку на основі обтяжуючих або пом’якшувальних факторів [311].

Керівні принципи базуються на системі, яка визначає числові значення (наприклад, “бали”), що відображають ступінь тяжкості злочину та кримінальну історію. Судді, виходячи з цих числових показників, знаходять відповідний діапазон покарання, що має забезпечити пропорційність і однорідність вироків. Зокрема, створено таблицю, яка встановлює координацію правопорушень і правопорушників, створено діапазон вироків. У цій таблиці суддям вказано, який діапазон покарання є відповідним для будь-якого конкретного сценарію. Рекомендації зазвичай беруть до уваги дві речі: серйозність злочину та попередню кримінальну історію обвинуваченого. Кожен федеральний злочин, який є тяжким злочином або проступком класу А, пов’язаний із рівнем злочину. Інструкції включають 43 базові рівні правопорушень. Кожен злочин має базовий рівень балів (наприклад, грабіж має 20 балів. Чим вищий рівень, тим важчий злочин і тим більше балів присвоюється, а отже, тим довший пропонується термін ув’язнення).

Потім враховуються додаткові фактори. Вони можуть підвищувати або знижувати базовий рівень злочину та, у свою чергу, впливати на вирок. Наприклад, якщо пограбування було скоєно з використанням зброї, нараховуються додаткові п’ять балів. Якщо рушниця розряджена, відбувається

збільшення на сім балів. Ще більше ускладнює можливість застосування коригувань. Коригування – це фактори, які можуть застосовуватися до будь-якого порушення, підвищуючи або знижуючи рівень його небезпеки. Існують коригування на основі стану жертви (наприклад, якщо жертва була похилого віку, є коригування) і ролі правопорушника у правопорушенні (якщо правопорушник грав лише мінімальну роль, буде зроблено коригування у бік зменшення).

Крім характеру правопорушення, іншим основним фактором є історія правопорушника. Керівні принципи базуються на загальноприйнятій ідеї про те, що рецидивісти повинні отримати довший термін ув'язнення. У системі інструкцій бали нараховуються за кожну попередню судимість [329].

Судді, виходячи з цих числових показників, знаходять відповідний діапазон покарання, що має забезпечити пропорційність і однорідність вироків.

Однак, незважаючи на позитивні наміри, система зіткнулася з критикою за надмірне зменшення суддівської дискреції. Деякі критики стверджують, що керівні принципи не завжди дозволяють врахувати індивідуальні обставини справи, що може призводити до несправедливих результатів.

Реформа продовжує бути предметом дискусій щодо балансу між стандартизованим підходом і необхідністю збереження індивідуалізованої суддівської оцінки.

Верховний Суд США визнав, що керівні принципи є "консультативними", але вони мають "гравітаційний ефект", тобто судді рідко відходять від їхніх рекомендацій. Це підтверджує, що FSG відіграють ключову роль у визначенні міри покарання, використовуючи оцінні поняття у структурованій та прогнозованій формі.

FSG не скасовують оцінні поняття, а роблять їх застосування більш передбачуваним і рівномірним. Використання FSG унеможливлює надмірну суворість або м'якість покарання через суб'єктивне тлумачення оцінних категорій.

Реформа федерального призначення покарань, зокрема впровадження

керівних принципів, вважається недостатньо ефективною у тому числі через недосконале використання оцінних понять. Після впровадження керівних принципів не вдалося встановити єдиний підхід до оцінки злочину, адже керівні принципи базувалися на історичних середніх показниках, а не на чітко визначених цілях. Таким чином, оцінні поняття втратили свій смисловий фундамент, що мало вирішальне значення для забезпечення справедливості.

Хоча керівні принципи мали стати інструментом для стандартизації застосування оцінних понять, законодавчі органи ввели обов'язкові мінімальні покарання та встановили конгресом конкретні діапазони вироків. Це фактично знецінювало експертно-обґрунтований підхід, адже замість того, щоб судді застосовували свої оцінні знання, вони змушені були керуватися жорстко заданими межами. Таким чином, оцінка ступеня злочину відбулася через призму політичних рішень, а не на підставі об'єктивних критеріїв.

Застосування жорстко визначених діапазонів покарань обмежує можливість суддів брати до уваги унікальні обставини кожної справи. Оцінні поняття давали можливість врахувати всі нюанси злочину, проте, через надмірну стандартизацію, судді стали менш спроможними адаптувати вирок до конкретної ситуації. Це спричинило нерівномірність у призначенні покарань, призвело до втрати семантичного фундаменту оцінних понять, що ускладнило їхнє коректне застосування. Суддів обмежили в можливості "розмірковувати" над оцінними категоріями. Система також спричинила нерівномірність у вироках через те, що принцип "real-offense sentencing" дозволяв судам враховувати відповідну поведінку (relevant conduct), навіть якщо вона не була предметом судового розгляду. Це означало, що два обвинувачених у схожих злочинах могли отримати кардинально різні вироки, залежно від суб'єктивного трактування.

Додаткові проблеми спричинило політичне втручання у процес призначення покарань. Запровадження обов'язкових мінімальних покарань та жорстких діапазонів, встановлених Конгресом, фактично знецінило експертний підхід. Це посилило владу прокурорів, які отримали можливість маніпулювати обвинуваченнями, застосовуючи розмиті оцінні формулювання, такі як

“серйозний злочин” чи “особлива жорстокість”, що безпосередньо впливало на міру покарання.

Досвід США із впровадження Федеральних керівних принципів щодо призначення покарань (FSG) демонструє, що стандартизований підхід до кримінального судочинства може зменшити суддівську дискрецію, але водночас посилити прокурорську владу та створити нові джерела нерівності.

Ключову проблему визначають у тому, що формалізація правових норм без чіткого визначення оцінних понять може призвести до непослідовності у правозастосуванні. Вироки стають залежними від жорстких рамок, а не від об’єктивної оцінки всіх обставин. Таким чином, ефективна система покарань має поєднувати єдині стандарти з гнучкістю суддівської оцінки, щоб забезпечити справедливість і рівність перед законом.

Англійська правова система є однією з найрозвиненіших у світі, а джерела права в ній охоплюють такі елементи, як статути, судові прецеденти, міжнародні договори, коментарі провідних науковців та інші авторитетні джерела. Також, у сфері кримінального права англійський законодавець створив правовий інститут тлумачення законів, який має власну структуровану класифікацію. Цей інститут забезпечує ефективність та передбачуваність правозастосування, а також дозволяє адаптувати законодавство до нових соціальних викликів та потреб.

Англійська правова система пропонує витончений підхід до регулювання та застосування оцінних категорій. Оцінні категорії, такі як “значний внесок” або “ступінь шкоди”, служать гнучкими інструментами, які дозволяють застосовувати правові норми до конкретних обставин, враховуючи складність реальних випадків.

Основні методи тлумачення законів в англійському праві включають буквальне правило, золоте правило та правило про злочини. Буквальне правило зосереджується на простому значенні слів, уникаючи абсурдних висновків; золоте правило вирішує неоднозначності шляхом вибору інтерпретацій, які дають логічні результати; а правило про злочини враховує законодавчий намір,

що лежить в основі статуту щодо досягнення мети закону. Заснований на прецедентах характер англійського права сприяє узгодженості, водночас дозволяючи судам на власний розсуд адаптувати оцінні рішення до соціального контексту, що розвивається. Цей підхід підкреслює баланс між жорсткістю тлумачення закону та адаптивністю, необхідною для розгляду унікальних обставин у кримінальних справах [397].

У кримінальному праві англійські суди часто застосовують такі оцінні терміни, як “значний внесок” (significant contribution) у визначенні причинного зв’язку для таких злочинів, як вбивство. Наприклад, оцінюючи роль обвинуваченого у спричиненні смерті, суди не лише досліджують причинно-наслідковий зв’язок, а й оцінюють ступінь впливу дій підсудного на результат. Однак, ступінь шкоди не має значення при визначенні факту нападу. Як зазначає Вільям Блекстоун у своїх “Commentaries on the Laws of England”, закон не розрізняє різні ступені насильства, а забороняє будь-який його прояв, навіть найменший, оскільки кожна людина є недоторканною, і ніхто не має права торкатися її без згоди. Таким чином, англійське кримінальне право визначає будь-який незаконний дотик як напад, незалежно від ступеня заподіяної шкоди [286]. У той же час, хоча сам факт нападу не залежить від ступеня шкоди, при призначенні покарання суд враховує тяжкість завданої шкоди та обставини правопорушення. Різні види нападу, такі як common assault, actual bodily harm (ABH) та grievous bodily harm (GBH), класифікуються відповідно до ступеня заподіяної шкоди, і це впливає на суворість покарання [278]. У британському кримінальному праві терміни “common assault” та “actual bodily harm” мають специфічні значення. “Common assault” зазвичай перекладається як “звичайний напад” і стосується випадків, коли особа навмисно або необережно змушує іншу особу очікувати негайного та незаконного насильства, навіть без фактичного фізичного контакту. “Actual bodily harm” (ABH) перекладається як “фактичне тілесне ушкодження” і охоплює випадки, коли потерпілому завдається фізична шкода, яка є більш ніж незначною, але не настільки серйозною, щоб кваліфікувати її як тяжке тілесне ушкодження. У свою чергу термін “grievous

bodily harm" (GBH) перекладається українською як "тяжке тілесне ушкодження". Цей термін використовується для опису серйозних фізичних ушкоджень, завданих іншій особі, і є кримінальним правопорушенням, що передбачає суворе покарання. Ці терміни відображають різні рівні серйозності правопорушень і відповідно впливають на ступінь покарання.

Таким чином, у британській правовій системі прецеденти відіграють ключову роль у тлумаченні оцінних понять. Рішення вищих судів встановлюють стандарти, яких повинні дотримуватися нижчі інстанції, що сприяє послідовності та передбачуваності судових рішень. Судді повинні постійно оновлювати свої знання та навички, щоб ефективно застосовувати оцінні поняття, враховуючи розвиток суспільних відносин та зміну правових норм.

На відміну від англо-саксонської правової традиції, де судді мають широку свободу у формуванні та розвитку правових норм через прецеденти, континентальна правова система в значній мірі ґрунтується на кодифікованих актах як основному джерелі права. Однак, навіть у межах цієї загальної моделі наявні суттєві відмінності у підходах до застосування оцінних понять, які впливають на дискрецію суддів та можливості у правозастосуванні.

Французьке кримінальне право базується на принципі nullum crimen, nulla poena sine lege [364], який вважає закон як єдине джерело кримінальної відповідальності. Суддя повинен використати закон, а не створювати його чи пояснювати розширено. Це об'єднує використання оцінних понять та покликання забезпечити передбачуваність правозастосування концепції, що йде від Монтеск'є, Порталіса та Беккаріа, які вважали, що кримінальне право має бути чітко визначеним і не піддаватися судовій інтерпретації. Згідно з їхніми поглядами, суддя виконує лише технічну функцію – він "уста, що вимовляють слова закону" [155], тобто без простору для суб'єктивного тлумачення.

Французька правова система дотримується принципу суворого тлумачення законодавства, що закріплено в ст. 111-4 Кримінального кодексу Франції (Code Pénal). Таким чином, суд не може довільно розширювати зміст кримінальної норми або тлумачити її у спосіб, що виходить за рамки тексту

закону. Оцінні поняття повинні застосовуватися в чітко визначених межах, щоб уникнути свавільного правозастосування. Судді мають керуватися принципом передбачуваності, тобто будь-яке тлумачення кримінального закону має бути зрозумілим для громадян.

Однак із часом жорсткий формалізм цього підходу почав трансформуватися під впливом практичних потреб правозастосування. Надмірне розширення нормативно-правової бази взагалі, і кримінального законодавства зокрема, та стрімкі соціальні зміни призвели до ситуацій, коли законодавчі норми стають неоднозначними або відрізняються від розуміння справедливості, коли нові суспільні явища не отримують належного правового регулювання. Виникають тексти законів, які потребують додаткового тлумачення та інтерпретації. Відповідно ці виклики були врегульовані нормою ст. 111-5 кримінального кодексу Франції у якій йдеться, що кримінальні суди мають право тлумачити адміністративні, нормативні чи індивідуальні акти та оцінювати їх законність, якщо від цієї перевірки залежить результат переданого їм кримінального провадження [123]. Ця норма надає кримінальним судам повноваження тлумачити та перевіряти законність адміністративних актів (нормативних або індивідуальних), якщо це впливає на вирішення кримінальної справи. Таким чином, кримінальні суди можуть визначати, чи правомірним є застосування певного адміністративного рішення у конкретному випадку.

Хоча право в цілому є сферою інтерпретаційної діяльності, статус судового тлумачення в кримінальному праві залишається дискусійним. Історично французька правова школа, зокрема Франсуа Жені, поділяла джерела права на формальні (які мають обов’язковий характер) і матеріальні (які лише впливають на правозастосування).

Формальні джерела (законодавчі акти) мають імперативний характер і не залишають простору для судової дискреції.

Матеріальні джерела (зокрема, судова практика) не є формальним джерелом права, після винесення не мають обов’язкової сили [321].

Французька правова традиція загалом не використовує судову практику

як джерело кримінального права. Однак, практика касаційного суду займає важливу роль у правозастосуванні, особливо коли мова йде про визначення змісту правових норм, що відповідають оцінним поняттям. Це дозволяє кримінальним судам оцінювати законність рішень, що містять нечіткі або гнучкі категорії, такі як “суспільна безпека”, “законний інтерес” або “добросовісність” і дозволяє розширене тлумачення у випадках, коли вони сприятливі для обвинуваченого, особливо в ситуаціях, не передбачених нормами через технологічний прогрес. Таким чином створюється певна гнучкість у застосуванні оцінних категорій у французькому кримінальному праві, хоча їх інтерпретація зазвичай залишається в межах закону.

Французький Касаційний суд розробив кілька рекомендацій для суддів на випадок правової невизначеності: уникати неоднозначності наскільки це можливо; виправляти очевидні редакційні помилки; використовувати інші методи для встановлення фактичного змісту норми; закривати кримінальну справу, якщо встановити зміст норми неможливо.

Таким чином, в кримінальному праві Франції обов’язкову силу мають лише судові рішення, а не їх тлумачення. Підхід Франції до оцінних понять у кримінальному праві поєднує суворість у тлумаченні норм із певною гнучкістю у випадках, коли це працює на користь обвинуваченого. Це суттєво відрізняється від англосаксонської правової системи, де суди мають більшу свободу в тлумаченні оцінних категорій, де судові прецеденти є джерелом права, що дозволяє ширше застосовувати оцінні поняття та гнучкіше реагувати на правові невизначеності. Хоча Франція традиційно обмежує судове тлумачення, вплив міжнародного права (зокрема, практики Європейського суду з прав людини) сприяє прогресу в розширенні судових повноважень. Відбувається пом’якшення жорсткого формалізму, що дозволяє судам певною мірою адаптувати оцінні поняття в кримінальному праві.

Німецьке кримінальне право, як частина континентальної правової системи, характеризується чітко визначеною структурою. Кримінальний кодекс прямо забороняє тлумачення за аналогією; він містить широкі положення, що

регулюють тлумачення та застосування кримінального права. У німецькому кримінальному кодексі норми містяться виключно в особливій частині, тоді як загальна частина включає основні принципи. Правила та деякі принципи є резолютивною частиною кримінального закону, написані в “гіпотетично-умовному” та наслідковому порядку [318, с. 16] і саме вони складають кримінальні норми що підлягають тлумаченню.

У німецькій юридичній методології легітимність повноважень суддів добудовувати писане право ставиться у залежність від наявності прогалин у законодавчих нормах. При цьому прогалиною вважається неповнота закону, яка, у свою чергу, полягає в тому, що текст закону не відповідає чи не повною мірою відповідає справжній регулятивній волі законодавця або вищим за рангом (як правило, закріпленим у конституції) уявленням про цінності та справедливість [53, с. 7–8].

Німецьке кримінальне право базується на принципі легальності, що означає суворе дотримання встановлених норм та заборону тлумачення за аналогією.

У Німеччині застосовується кілька основних методів тлумачення кримінальних норм: зокрема, буквальне (граматичне) тлумачення – використання, коли текст закону чітко розуміється на змісті норми. Логічне тлумачення – ґрунтується на юридичному силогізмі. Закон виступає головною посилкою, фактичні властивості справи – другорядною, а судове рішення є висновком. Систематичне тлумачення – розглядає норму у зв’язку з іншими положеннями кримінального законодавства. Цільове (телеологічне) тлумачення – виходити із загальної мети кримінального права, зокрема принципу загального блага та необхідності попередження злочинності.

Німецьке кримінальне право містить численні оцінні поняття, які потребують конкретизації у процесі правозастосування. До них належать звичні для українського права поняття такі як небезпечний злочин – суд оцінює ступінь загрози, яка стає діянням для суспільства. Особлива жорстокість – визначення ступеня насильства, що може вплинути на кваліфікацію злочину та міру

покарання. Негативний прогноз щодо виправлення – застосування при призначенні превентивного ув'язнення. Так за п. 4 § 66 КК Німеччини суддя вдається до загальної оцінки правопорушника та вчинених злочинів, і робить висновок про те, чи є схильність до вчинення тяжких злочинів, чи злочинець становить небезпеку для суспільства на момент засудження, коли є ризик повторного вчинення злочину [323]. Тобто при цьому підлягає оцінці як саме діяння – вчинений злочин, його характер та суспільна небезпека; так і особистість злочинця: біографія, психологічні особливості, рівень інтелекту; ймовірність рецидиву, аналіз поведінки засудженого та його соціальні зв'язки.

Проте така гнучкість супроводжується ризиком появи суб'єктивних оцінок та, як наслідок, правової невизначеності. Щоб уникнути свавілля та довільності рішень, німецьке кримінальне право ґрунтується на принципах законності та об'єктивного тлумачення норм. Ці принципи забезпечуються тим, що судові рішення приймаються на основі чітко визначених норм, закріплених у кримінальному законодавстві, що сприяє передбачуваності та стабільності правової системи. Таким чином, хоча гнучкість дозволяє враховувати конкретні обставини справи, обов'язок дотримуватися встановлених законодавчих принципів виступає гарантом того, що судова практика не відступає від загальних правил і стандартів, визначених законодавцем. Такий підхід гарантує, що судові рішення приймаються на підставі чітко визначених норм, закріплених у кримінальному законодавстві, що підвищує передбачуваність та стабільність правової системи [318].

Суддя перш за все зобов'язаний прийняти рішення – це закріплено в принципі заборони відмовитися від правосуддя. відповідно до частини 1 ст. 97 Основного закону Німеччини, у той же час, суддя є "незалежним і підкоряється лише закону", а частина 3 ст. 20 Основного закону додає, що він "пов'язаний законом і справедливістю". Ці аспекти підкреслюють двоєдність процесу прийняття судових рішень: судді наділені інституційною довірою та незалежністю правової системи, але одночасно зобов'язані суворо дотримуватися як букви, так і духу закону. Існуюча правова система і правова

ідея можуть розходитися в одному випадку: жоден суддя не може бути примушений застосовувати “закон”, який він вважає таким, що суперечить “праву” відповідно до формули Радбруха.

Формула Радбруха – теза, вперше сформульована в 1946 році німецьким філософом права Густавом Радбрухом (1878–1949). Відповідно до цієї тези, у разі конфлікту між позитивним (встановленим) правом і справедливістю, суддя завжди і саме тоді – повинен прийняти рішення на користь матеріальної справедливості, якщо закон, про який йдеться слід розглядати як “нестерпно несправедливий” або, з точки зору інтерпретатора, у нормі права принципово рівність усіх людей “свідомо заперечується” [367, 56, 491; 37].

Якщо суддя свідомо неправильно застосовує закон, то йому інкримінують кримінальну судову помилку. Таким чином, свобода тлумачення супроводжується відповідальністю за правильне застосування права. Умисне викривлення або неправильне використання оцінних понять може призвести до звинувачення у “Rechtsbeugung” (суддівське свавілля), що підкреслює важливість дотримання об’єктивних правових стандартів та запобігання зловживанням судовою владою [388].

Загалом, у контексті застосування оцінних понять у правозастосуванні, судді Німеччини володіють достатньою адаптацією норми до конкретних матеріальних справ. Оцінні поняття, які застосовуються для визначення, наприклад, рівня небезпеки злочину чи характеру поведінки правопорушника, створюють гнучкість судової практики. Така гнучкість дозволяє врахувати нюанси конкретних ситуацій, проте водночас створює ризик правової невизначеності та суб’єктивності у тлумаченні.

Щоб уникнути свавілля, німецьке кримінальне право опирається на конституційні принципи законності та об’єктивного тлумачення норми. Це означає, що навіть при застосуванні оцінних понять, суддя має керуватися чітко встановленими правовими рамками. У разі коли буквальне застосування закону може призвести до “нестерпних” або несправедливих результатів, суддя може, як виняток, вжити дискреційних заходів для адаптації тлумачення, проте такі дії

суворо обмежені загальними правилами тлумачення, а вирішальні “суттєві рішення” мають залишитися за законодавчим органом.

Оцінні поняття в кримінальному праві Німеччини є необхідним елементом для адаптації правозастосування до змінених суспільних умов. Водночас їх використання вимагає: чітких керівних роз’яснень судів, дотримання принципу правової визначеності, застосування об’єктивних критеріїв оцінки.

Різне розуміння справедливого судового процесу в різних правових системах визначає специфіку застосування оцінних понять, які є одним з інструментів у забезпеченні правосуддя. Трактування цих понять ґрунтується на соціальних нормах і цінностях, що робить їх предметом як наукових досліджень, так і політичних рішень. Попри прагнення науковців до об’єктивності, розуміння оцінних понять часто залежить від доцільності, зумовленої державними та суспільними інтересами. Політичні процеси також впливають на правозастосування через механізми компромісів і балансування інтересів різних соціальних груп, відображаючи динаміку суспільних очікувань.

У загальному праві (common law) судді приймають рішення на основі прецедентів, використовуючи гнучкі стандарти, зокрема поняття “розумної людини”. Це абстрактне поняття використовується як універсальний тест поведінки особи, який дозволяє оцінити, як мала б діяти середньостатистична особа в подібних умовах. Наприклад, у справах про необережність суди формують стандарти поведінки, спираючись на цю модель. Проте такий підхід ігнорує індивідуальні особливості обвинуваченого, оцінюючи дії через призму соціально прийнятих норм.

Застосування концепції “розумної людини” через евристичний підхід дозволяє оцінювати поведінку осіб з урахуванням загальних соціальних норм. Цей підхід забезпечує баланс між об’єктивними критеріями правозастосування та індивідуальними критеріями кожної справи. Завдяки цьому суд має змогу винести справедливе рішення, яке одночасно відповідає загальноприйнятим правилам і враховує специфіку конкретної ситуації. Така інтеграція підвищує

легітимність та ефективність судових рішень.

У свою чергу, континентальна правова система базується на кодексах і чітко визначених нормах, де судді застосовують визначені норми, і не створюють прецеденти. Тому саме законодавці деталізують правомірну поведінку, зменшуючи використання абстрактних концепцій на кшталт “розумної людини”. Судді, орієнтуючись на формальні норми, зобов’язані чітко підтримувати положення закону, що забезпечує передбачуваність у винесенні рішення, але “кріпиться” за допомого гнучких елементів оцінного судження.

Попри відмінності, оцінне поняття є базовим в обох системах. Воно служить інструментом для досягнення справедливості, адаптуючи правові норми до конкретних особливостей. Таким чином забезпечується кінцева мета обох правових систем – здійснення справедливого правосуддя через поєднання формалізованих правил і судової оцінки.

Розгляд континентальної та загальної правових систем дозволяє стверджувати, що право загалом є сферою, яка потребує інтерпретації, проте у кримінальному праві встановлюються чіткі межі судового тлумачення. Основний виклик виникає в тому, чи є наступне тлумачення наслідком єдиної методології, що забезпечує стійкість правозастосування.

Аналізуючи суддівську дискрецію в різних правових системах, можна зробити кілька загальних висновків щодо її ролі та обмежень. Сполучені Штати Америки (США): У США судді мають значну дискрецію при прийнятті рішень, особливо у сфері кримінального правосуддя. Спроби обмежити цю дискрецію через реформування, наприклад, шляхом встановлення обов’язкових мінімальних покарань, зазнали критики. Зокрема стверджується, що такі обмеження можуть призвести до несправедливих вироків, оскільки не враховують індивідуальні обставини кожної справи.

Французька правова система характеризується більш обмеженою суддівською владою щодо інтерпретації норм права. Судді зобов’язані суворо дотримуватися кодексів та законів. Це забезпечує передбачуваність рішень, але може обмежувати гнучкість у врахуванні специфіки окремих випадків.

У Німеччині судді мають певну свободу дій при тлумаченні законів, особливо щодо оцінних понять. Це дозволяє їм адаптувати правові норми до конкретних обставин справи, забезпечуючи баланс між правовою визначеністю та справедливістю. Водночас існують чіткі межі для запобігання зловживанням дискрецією, а неправомірне застосування дискреційних повноважень може призвести до юридичної відповідальності.

Таким чином, у різних країнах підходи в застосуванні оцінних понять варіюються залежно від правових традицій та структури судової системи. Дослідження вказує, що надмірне обмеження дискреції може призвести до негнучкості та несправедливості, тоді як надмірна свобода може створити ризики суб'єктивізму та непослідовності рішень. Оптимальний підхід передбачає встановлення чітких рамок для винесення рішень суддями, забезпечуючи баланс між необхідністю дотримання закону та врахуванням унікальних обставин кожної справи. Само по собі ефективне використання суддівської дискреції є ключовим елементом забезпечення справедливості та індивідуалізації правосуддя, що сприяє довірі суспільства до судової системи.

4.2. Практика Європейського Суду з прав людини, як орієнтир в застосуванні оцінних понять

Оцінні поняття, добре відомі як складова правової мови, відіграють особливо важливу роль у контексті застосування Європейської конвенції з прав людини. Сама Конвенція містить низку формулювань – таких як "справедливий суд", "розумний строк", "обґрунтована підозра", "необхідність у демократичному суспільстві" чи "нелюдське або принизливе поводження" та інші, що не мають однозначного змісту і потребують гнучкого тлумачення з урахуванням конкретних обставин справи. Відповідна структура норм забезпечує адаптивність правозастосування до реалій життя, але водночас висуває особливі вимоги до судової практики, зокрема щодо уникнення

довільності, забезпечити передбачуваність і дотримання принципу правової визначеності. Саме для таких випадків ключове значення відіграє практика Європейського суду з прав людини зі встановленням чітких орієнтирів для тлумачення оцінних категорій. Вона сприяє формуванню єдиних підходів до змісту загальних формулювань, особливо коли відсутні чіткі законодавчі дефініції або існують розбіжності у національному правозастосуванні. Для України, яка проходить етап правових перетворень та інтеграції до європейського правового простору, дотримання стандартів Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) є визначальним. Незважаючи на закріплення на нормативному рівні обов'язку враховувати практику Суду, правозастосовна діяльність засвідчує брак усталеного методологічного підходу до інтерпретації оцінних понять у сфері кримінального судочинства. Імплементація позицій ЄСПЛ щодо тлумачення таких понять спроможна не лише сприяти уніфікації судової практики та підвищенню якості правосуддя, а й закласти фундамент для системних реформ, орієнтованих на зміцнення верховенства права й гармонізацію українського судочинства з європейськими стандартами.

Разом із тим результати проведеного анкетного опитування свідчать про те, що існуюча практика Верховного Суду та ЄСПЛ сприймається професійною спільнотою як орієнтир лише частково. Лише 9,6 % респондентів вважають її цілком достатньою для забезпечення належної визначеності у тлумаченні оцінних понять, 30,7 % – що вона скоріше забезпечує орієнтир, тоді як 35,5 % оцінюють її як таку, що лише частково забезпечує необхідну визначеність, а 18,7 % – як таку, що скоріше не забезпечує її (Дивись Додаток В). Ці дані свідчать про наявність розриву між нормативним статусом практики ЄСПЛ як методологічного орієнтира та фактичним рівнем її інтеграції у повсякденну правозастосовну діяльність. Відтак сама по собі наявність судових прецедентів не гарантує достатньої передбачуваності, якщо не супроводжується виробленням сталої внутрішньої методики їх застосування у національному кримінальному процесі.

Положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

не окреслюють чітких меж компетенції Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо національного законодавства, обмежуючись визнанням його юрисдикції у справах, пов’язаних із тлумаченням та застосуванням положень Конвенції й протоколів до неї у випадках, коли державі інкримінується ймовірне порушення конкретного права. Це зумовлює необхідність вироблення на національному рівні ефективних механізмів імплементації рішень ЄСПЛ та практики його тлумачення.

Зазначене підтверджується й тим, що практика ЄСПЛ активно використовується у кримінальному провадженні не лише стороною захисту, а й стороною обвинувачення та судом. Відтак актуальним постає завдання розробки методичних рекомендацій щодо використання практики ЄСПЛ із урахуванням специфіки діяльності як захисників, так і правоохоронних органів та суддів. Важливим у цьому контексті є й запозичення позитивного зарубіжного досвіду з питань забезпечення належного виконання рішень ЄСПЛ та врахування таких стандартів у національній правозастосовній практиці.

Відповідно до Закону України № 475/97–ВР від 17 липня 1997 року “Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Першого протоколу, а також протоколів № 2, 4, 7 і 11 до Конвенції”, Україна ратифікувала Конвенцію та відповідні протоколи з певними застереженнями та визнала обов’язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини щодо питань тлумачення й застосування положень Конвенції. Разом із тим слід врахувати, що положення Конвенції не встановлюють чітких меж компетенції ЄСПЛ щодо національного законодавства. Юрисдикція Суду зводиться до розгляду справ, у яких державі інкримінується ймовірне порушення конкретних прав, гарантованих Конвенцією та протоколами до неї, а не до загальної оцінки чи ревізії національних правових актів [110]. Юридична дія рішення Європейського суду, відповідно до принципів міжнародного публічного права, спрямована, перш за все, на державу-учасницю Конвенції. Сама Конвенція не має на меті безпосереднього втручання в національну правову систему та є нейтральною щодо національних правових систем. Конвенція не

передбачає внутрішніх механізмів забезпечення її юридичної сили – це завдання держав-учасниць, які повинні встановити внутрішні процедури для забезпечення її виконання. Принципи та норми Конвенції не можуть бути ефективно реалізовані без зовнішньої підтримки.

Відповідно, законодавчий механізм інтеграції конвенційних стандартів в українську правову систему був чітко визначений у кримінальному процесуальному законодавстві. Частина друга ст. 1 прямо передбачає, що кримінальне процесуальне законодавство включає не лише положення Конституції, Кримінального процесуального кодексу та інших законів, але й міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зокрема Європейську конвенцію з прав людини. Водночас стаття 90 КПК України встановлює преюдиціальне значення судових рішень, якими констатовано порушення прав людини, для вирішення питання допустимості доказів, підкреслюючи практичну вагу рішень Європейського суду з прав людини у забезпеченні справедливого судочинства.

Додатково положення ст. 17 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" закріплює, що національні суди при розгляді справ застосовують Конвенцію та практику Суду як джерело права. Таким чином, хоча формально рішення ЄСПЛ не належать до джерел права у класичному розумінні, їх обов'язкове врахування судами всіх рівнів прямо випливає як із законодавчих норм, так і з усталеної практики Верховного Суду [193].

Порівняльний аналіз свідчить, що країни Європи демонструють різні підходи до виконання рішень ЄСПЛ. Зокрема, Франція має слабо формалізований порядок виконання рішень Суду, надаючи перевагу не змінам законодавства, а удосконаленню правозастосовної практики за конкретними категоріями справ. У центрі уваги там перебувають принципи пропорційності обмеження прав і свобод людини, якості закону та інші стандарти, визначені Конвенцією та рішеннями ЄСПЛ. Основну роль у забезпеченні заходів загального характеру відіграють судові органи, прокуратура та інші суб'єкти

правозастосування [81, с. 59].

Німеччина демонструє більш формалізований підхід: процедура виконання рішень ЄСПЛ закріплена у законодавчих та підзаконних актах, що регулюють компетенцію та порядок діяльності різних органів влади. Важливим є й те, що Німеччина інтегрує у свою правову систему не лише рішення, ухвалені щодо неї, а й рішення стосовно інших країн, забезпечуючи однаковість правозастосування [81, с. 60-61].

Чеська Республіка застосовує міжвідомчий підхід: представник держави в ЄСПЛ розробляє рекомендації щодо заходів загального характеру, залучаючи до цього процесу інші органи влади та громадські організації. Крім того, у Чехії створено спеціальний механізм для приведення законів та правозастосовної практики у відповідність до стандартів ЄСПЛ [81, с. 59].

Порівняння з досвідом інших європейських країн дає можливість побачити альтернативні моделі застосування практики Страсбурга та демонструє, що підходи до імплементації рішень ЄСПЛ можуть суттєво відрізнятися. Так, у Великій Британії відповідно до розділу 2(1) Human Rights Act 1998 [332] національні суди “повинні враховувати” рішення ЄСПЛ, однак не зобов’язані беззастережно їх виконувати. Ця конструкція, відома як “судовий діалог” (*judicial dialogue),* дозволяє британським судам вибудовувати власну доктрину тлумачення прав людини: рішення Страсбурга визнаються важливим орієнтиром, але не мають автоматично обов’язкової сили. Однак, Верховний Суд Великої Британії наголосив, що відступ від практики ЄСПЛ можливий лише у випадках, коли існують переконливі підстави для такого кроку, тоді як загальна логіка вимагає дотримання “чіткої та послідовної лінії” Страсбурга. Це створює своєрідний простір для “діалогу рівних”, де Лондон визнає авторитет ЄСПЛ, але залишає за собою право на власну інтерпретацію оцінних понять [374].

Важливим є й політичний вимір функціонування Європейської конвенції у Великій Британії. Протягом останніх десятиліть представники Консервативної партії неодноразово критикували “надмірне нав’язування іноземних стандартів”, натякаючи на обмеження національного суверенітету та загрози для британської

конституційної традиції. Натомість Лейбористська партія послідовно підтримувала ідею членства держави у Конвенції, розглядаючи ЄСПЛ як ключовий механізм захисту прав і свобод. Ця дискусія на політичному рівні показує, що навіть у розвинених демократіях питання застосування оцінних понять, вироблених практикою ЄСПЛ таких як: “необхідність у демократичному суспільстві”, “справедливий баланс”, “надмірне втручання” – виходить за межі суто правової площини та набуває конституційного і суспільного значення.

Зрештою британська модель демонструє спосіб поєднання європейських стандартів із національною правовою ідентичністю. На відміну від підходів, заснованих на прямій імплементації рішень ЄСПЛ у законодавство, тут формується власна практика тлумачення прав людини, що враховує міжнародні стандарти, але адаптує їх до конституційних традицій та правових реалій держави. Такий баланс дозволяє Великій Британії інтегруватися у спільний європейський правовий простір, водночас зберігаючи автономію свого правопорядку.

Цей приклад в українських реаліях є повчальним у двох аспектах. По-перше, він демонструє, що практика ЄСПЛ може сприйматися не як догма, а як простір для інтерпретаційного діалогу, у якому національні суди здатні виробляти власні стандарти. По-друге, британський досвід доводить, що тлумачення оцінних понять Судом неминуче вплітається у внутрішньополітичний контекст, а тому ефективність їх застосування залежить не лише від правової техніки, але й від готовності держави поєднувати міжнародні стандарти з власними правовими та суспільними реаліями.

У ширшій перспективі це свідчить, що питання імплементації практики ЄСПЛ виходить за межі технічного чи процедурного аспекту та стосується здатності правової системи вибудовувати баланс між універсальністю конвенційних стандартів і національною правовою ідентичністю. Саме тому досвід держав, які поєднують гнучкість судової практики з чіткістю нормативних приписів, може бути особливо цінним для правових систем, що перебувають у процесі трансформації.

Для України, яка перебуває у процесі гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, досвід держав, що поєднують формалізоване законодавче регулювання з гнучкими механізмами адаптації судової практики має ключове значення. Порівняння різних моделей показує, що ефективна імплементація рішень ЄСПЛ можлива як через чітке нормативне закріплення процедур їх виконання, так і шляхом розроблення власної практики тлумачення оцінних понять із урахуванням національних правових традицій та політичного контексту. Такий підхід дозволяє державам інтегруватися у спільний європейський правовий простір, водночас зберігаючи автономію свого правопорядку та забезпечуючи баланс між універсальністю конвенційних стандартів і національною ідентичністю.

В українських реаліях це означає необхідність одночасно формалізувати механізми виконання рішень ЄСПЛ на рівні закону, створити методологію тлумачення оцінних понять у кримінальному процесі та запровадити ефективні інструменти їх практичного застосування судами всіх рівнів. Відсутність сталої судової практики у цій сфері зумовлює потребу у виробленні єдиних підходів, які б гарантували належну імплементацію рішень ЄСПЛ, підвищували якість судових рішень і сприяли послідовному утвердженню верховенства права в Україні. Тому юридичне закріплення таких механізмів є необхідною передумовою для послідовного й уніфікованого застосування рішень ЄСПЛ судами всіх рівнів.

У ширшому контексті практика ЄСПЛ впливає не лише на зміст національного законодавства, але й на інституційний розвиток держав. Важливим кроком стало ухвалення Комітетом міністрів Ради Європи у 2004 році Резолюції щодо рішень, які виявляють глибинні системні проблеми [199], та Рекомендації (2004)6 про вдосконалення національних засобів правового захисту [200]. Ці документи зобов’язали держави не обмежуватися виплатою компенсацій за рішеннями ЄСПЛ, а усувати структурні причини порушень. У цьому руслі ЄСПЛ почав застосовувати механізм “пілотних рішень”, найвідомішим із яких для України стало рішення у справі Юрій Миколайович

Іванов проти України [405], де Суд визнав системне невиконання національних судових рішень проявом глибинної інституційної кризи. Відповідно до ст. 46 Конвенції, Україну зобов'язали не лише надати індивідуальний захист заявникові, а й протягом року створити ефективний механізм для усунення структурних причин порушень. Це продемонструвало перехід від реагування на окремі випадки до вимоги комплексних реформ, спрямованих на приведення національної правової системи у відповідність до європейських стандартів.

Розвитком цієї практики стала справа Бурмич та інші проти України (заяви № 46852/13 та ін., рішення від 12 жовтня 2017 року) [289], у якій через відсутність належної реакції держави Суд об'єднав понад 12 000 аналогічних скарг і передав їх на контроль Комітету міністрів Ради Європи, припинивши індивідуальний розгляд (§§ 176–199). Це рішення стало новаторським, адже позначило перехід від виключно судового реагування до інституційного нагляду міжурядового рівня.

Таким чином, у справі Іванова акцентовано на потребу загальнонаціональних змін, тоді як у справі Бурмича підкреслено системний характер проблеми, перевівши її у площину політичної відповідальності та міжнародного моніторингу.

Правові наслідки обох справ створили імпульс для перегляду підходів до функціонування правової системи загалом. Йдеться, зокрема, про переосмислення принципів тлумачення правових норм, у тому числі в контексті кримінального провадження. Таке переосмислення передбачає не лише внесення змін до законодавства, але й трансформацію судової практики у напрямку системного засвоєння стандартів Конвенції. Важливо, щоб суди не обмежувалися декларативними посиланнями на усталені підходи, сформовані в судовій юрисдикції ЄСПЛ, а інтегрували їх в процесі розгляду конкретних справ, враховуючи як змістовні орієнтири, так і інституційні вимоги до ефективного правового захисту.

Це обумовлює нові підходи до оцінювання процесуальних рішень українськими судами. Зокрема, дедалі більшої ваги набуває оцінка таких

критеріїв, як наявність реальної перспективи виконання судового рішення, відповідність обраного заходу захисту вимогам необхідності, пропорційності та ефективності – відповідно до практики ЄСПЛ. Особливої уваги вимагає формування мотивувальної частини судових рішень у справах, що містять оцінні категорії, з урахуванням судових прецедентів Страсбурга.

При цьому практика ЄСПЛ виконує подвійну функцію: з одного боку, вона конкретизує зміст оцінних категорій у світлі принципу правової визначеності, а з іншого – стає каталізатором правової політики держави. Як зазначає Фулей Т. І., констатація Судом порушення прав людини вимагає від держави-відповідача не лише індивідуального відновлення порушеного права, а й запровадження загальних заходів для запобігання подібним порушенням у майбутньому [246, с. 7]. Це включає реформування законодавства, зміну адміністративної та судової практики, підвищення кваліфікації фахівців у сфері правозастосування та інші інституційні трансформації. Водночас варто підкреслити, що саме через механізм виконання рішень ЄСПЛ формується певна "європейська стандартизація" кримінального процесу, коли національні суди, спираючись на прецеденти Страсбурга, поступово гармонізують свою практику з конвенційними підходами.

Саме тому важливо підкреслити, що використання практики ЄСПЛ у кримінальному процесі не може зводитися лише до цитування окремих рішень, адже ефективність її впровадження залежить від системності підходу. Як слушно зазначає Пчеліна О. В., імплементація стандартів ЄСПЛ має здійснюватися комплексно – від правового просвітництва населення до експертизи проєктів нормативно-правових актів та розроблення методичних рекомендацій для судів і правоохоронних органів [197].

Дослідження правової природи та особливостей застосування оцінних понять фокусується на взаємозв'язку між необхідністю гнучкості правових конструкцій і ризиком правової невизначеності. У цьому контексті особливого значення набуває можливість їх нормативної, доктринальної або судової конкретизації з метою гарантування основоположних принципів правосуддя,

передбачуваності та законності правозастосування.

Цей підхід відображено й у наукових дослідженнях, присвячених вивченню походження та функціонування оцінних понять у кримінальному процесі. Так, Тітко І. А. у своїй монографії підкреслює, що значна частина таких понять у кримінальному процесуальному праві України має міжнародне походження, зокрема походить із Загальної декларації прав людини 1948 року, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, а також Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У цьому контексті вчений звертає увагу на такі правові конструкції, як “поводження, що принижує гідність”, “справедливий розгляд”, “достатньо часу та можливостей для захисту”, “невиправдана затримка”, “виняткові обставини” та інші, наголошуючи на їхній оцінній природі й потребі тлумачення на рівні судової практики [235, с. 22].

Подібної позиції дотримується й Капліна О. В., яка, досліджуючи проблематику тлумачення норм кримінального процесуального права, підкреслює, що саме невизначеність термінів становить джерело ризиків для реалізації прав людини. На її думку, поняття, що використовуються в усталеному загальнозрозумілому значенні не потребують додаткової дефініції. Водночас ті, що допускають багатозначність чи мають міжгалузеву природу, повинні отримати нормативне визначення, або бути конкретизовані через стабільну судову практику [91, с. 17].

Професор Юхно О. О. у своїй праці зазначає, що сучасний КПК України містить велику кількість понять оцінного характеру, таких як “розумні строки”, “достатні підстави”, “обґрунтована підозра”, “достатні докази” тощо. Частина з них має обмежене законодавче розкриття або взагалі позбавлена конкретних орієнтирів для застосування. У цьому контексті науковець наголошує, що використання подібних дефініцій є допустимим лише за наявності чітких інструментів їх конкретизації. У протилежному випадку це призводить до непередбачуваності правозастосовної діяльності, порушення принципів змагальності, рівності сторін і справедливості судового процесу [269, с. 165–

167]. Цей висновок безпосередньо перегукується з підходами Європейського Суду з прав людини, який у своїй практиці не лише визнає допустимість використання оцінних категорій у кримінальному провадженні, а й вимагає їх конкретизації через сталі правові критерії. Саме тому практика ЄСПЛ може і повинна розглядатися як ключовий компенсаторний механізм у тих випадках, коли національне законодавство залишає зміст оцінних понять відкритим або суперечливим.

Оробець К. М., досліджуючи проблему оцінних понять через аксіологічний підхід, розкриває їх не лише як лінгвістичні чи юридично-технічні конструкції, а як інструменти фіксації ціннісного ставлення до суспільно значущих або небезпечних явищ. У його дослідженні виокремлюються такі базові елементи оцінного поняття: предмет оцінки, критерії оцінки, аксіологічна шкала (цінність/антицінність) та межі оцінки. Вчений переконливо доводить, що саме об’єктивна і стабільна судова практика (зокрема, практика ЄСПЛ) є одним з головних засобів уникнення свавільного правозастосування, оскільки встановлює контрольовані та відтворювані критерії інтерпретації [172].

Подібну позицію поділяє і Ус О. В., який наголошує на неприпустимості абсолютної свободи розсуду під час застосування оцінних понять. На його думку, тлумачення таких категорій має відбуватися з урахуванням не лише змісту кримінально-правових норм, а й загальновизнаних стандартів правозастосування, які закріплені у практиці міжнародних судових інституцій, передусім – ЄСПЛ [243].

У кримінальному процесуальному праві оцінні поняття є необхідним елементом гнучкого правового регулювання, однак їх використання завжди пов’язане з ризиком неоднозначного тлумачення. Відтак, принципове значення має не лише уточнення таких категорій на законодавчому рівні чи у судовій практиці, а й формування уніфікованих підходів до їх застосування задля досягнення рівноваги між гнучкістю правових конструкцій та імперативами правової визначеності.

У цьому аспекті особливої ваги набуває практика Європейського суду з

прав людини, що виконує стабілізаційну роль: вона не лише встановлює стандарти інтерпретації загальновизнаних категорій, а й окреслює допустимі межі їх використання. Суд неодноразово підкреслював, що правова норма має бути викладена з достатньою чіткістю, щоб особа мала змогу узгоджувати свою поведінку з її вимогами та передбачати юридичні наслідки своїх дій.

Питання застосування оцінних понять безпосередньо пов'язане з принципом правової визначеності, який, за практикою ЄСПЛ, є одним із фундаментальних елементів верховенства права. У рішенні по справі "Санді Таймс проти Сполученого Королівства" (1979) [211] Суд підкреслив, що правова норма не може вважатися законом у розумінні Конвенції, якщо вона не дозволяє особі з достатнім ступенем передбачуваності визначити наслідки своєї поведінки. При цьому Суд визнав припустимість певної частки "невизначеності", якщо особа може з розумним ступенем точності прогнозувати наслідки (п. 49–50). Аналогічний підхід підтверджено в рішенні "Гешмен і Герруп проти Сполученого Королівства" (1999) [327], де наголошено, що навіть за умов суддівського тлумачення його межі не можуть бути настільки широкими, щоб створювати непередбачуваність. Відсутність чітких орієнтирів, як зазначає Суд, призводить до свавільного застосування закону, підриває принцип правової визначеності та довіру до правосуддя.

Подібну логіку можна простежити і в ухвалі Верховного Суду України у справі за касаційною скаргою 754/8235/20, яка, хоча й не містить прямого посилання на практику ЄСПЛ, демонструє той самий підхід до вимог визначеності. Зокрема, суд підкреслив, що особа має обґрунтувати свою скаргу з посиланням на конкретні порушення та поясненням їх впливу на законність рішення, інакше вона не може бути прийнята до розгляду. Така позиція корелюється з вимогою передбачуваності правових механізмів, сформульованою ЄСПЛ у справі *Sunday Times v. UK,* і є проявом реалізації принципу правової визначеності в українському кримінальному процесі [49].

У справі "Сілвер та інші проти Сполученого Королівства" (1983) [382] ЄСПЛ підкреслив, що закони можуть містити певну гнучкість, однак їх

формулювання мають бути достатньо ясними, щоб запобігати свавіллю (п. 87). Так само у “Лійвік проти Естонії” (2009) Суд знову звернув увагу на небезпеку “широких і нечітких понять” у кримінальному праві [350], де Суд констатував порушення ст. 7 Конвенції через відсутність чіткого визначення поняття “значна шкода”. ЄСПЛ підкреслив, що кримінально-правова норма має бути сформульована так, щоб особа могла з розумним ступенем точності передбачити правові наслідки своєї поведінки, оскільки розмитість чи нестабільність тлумачення створює ризик свавілля з боку органів правозастосування.

Водночас ЄСПЛ послідовно наголошує, що абсолютна точність законодавства є недосяжною, оскільки мова права повинна залишати простір для тлумачення. Так, у справі “S.W. проти Сполученого Королівства” (§ 36) Суд підкреслив, що закони можуть містити певну невизначеність, зумовлену необхідністю їх застосування до змінних обставин, однак ця невизначеність не повинна позбавляти особу можливості передбачити наслідки своїх дій. Аналогічний підхід висловлено у справі Коккінакіс проти Греції (§ 52), де ЄСПЛ наголосив, що норми можуть містити загальні формулювання, але їх зміст і межі застосування мають бути визначеними через судову практику таким чином, щоб забезпечити юридичну визначеність і захист від свавілля [379; 341].

Ці підходи набувають особливої ваги для української правозастосовної практики, де вказані категорії не мають законодавчих дефініцій, а стандарти їх тлумачення залишаються нерозробленими. Як справедливо зауважує Ю. Хім’як, практика ЄСПЛ, зокрема у справі Ліївік проти Естонії, чітко демонструє, що застосування надто розмитих критеріїв, таких як “значна шкода” чи “моральна шкода”, без належної конкретизації може бути визнане таким, що суперечить вимогам Конвенції [248].

Одним із найчутливіших питань кримінального процесу є обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Відповідно до ст. 177 КПК України, підставами для обрання такого заходу є ризики ухилення підозрюваного чи обвинуваченого від правосуддя, незаконного впливу на свідків, знищення доказів або вчинення нового кримінального правопорушення.

Всі ці критерії є оцінними за своєю природою, що відкриває можливості для формального, а інколи й свавільного їх застосування.

Європейський суд з прав людини у справі Вемгофф проти Німеччини (27 червня 1968 р., § 12) зазначив, що тримання особи під вартою допустиме лише за наявності "відповідних і достатніх підстав", які виправдовують таке втручання з огляду на конкретні обставини справи [398]. Цю позицію Суд підтвердив у справі Ягджі та Саргін проти Туреччини (8 червня 1995 р., § 52), наголосивши, що за відсутності таких підстав особа має бути звільнена і перебувати на волі до судового розгляду [402].

Серед обставин, що можуть вважатися належним виправданням тримання під вартою ЄСПЛ виокремлює: ризик ухилення від правосуддя, небезпеку перешкоджання встановленню істини (зокрема, тиск на свідків чи знищення доказів), вчинення нових правопорушень або загрозу громадському порядку (Летельє проти Франції, 26 червня 1991 р., § 51). Водночас посилання лише на тяжкість обвинувачення, абстрактні припущення чи шаблонні формулювання не можуть слугувати достатнім обґрунтуванням для обмеження свободи особи [347]. ЄСПЛ наголошує, що суди зобов'язані кожного разу індивідуально оцінювати ситуацію, наводити переконливі аргументи на користь застосування тримання під вартою та перевіряти можливість застосування альтернативних запобіжних заходів.

Поняття "обґрунтована підозра" (reasonable suspicion) є одним із ключових оцінних термінів у кримінальному процесі, особливо при вирішенні питань про затримання чи обрання запобіжного заходу. Його особливість полягає в тому, що воно не має законодавчо закріпленого визначення, але одночасно виконує критично важливу функцію гарантування прав особи. У справі Фокс, Кемпбелл та Гартлі проти Сполученого Королівства (1990, § 32) ЄСПЛ підкреслив, що "обґрунтована підозра" не може ґрунтуватися виключно на внутрішніх переконаннях чи припущеннях правоохоронців. Її має підтверджувати сукупність фактів або інформації, яка б переконала об'єктивного спостерігача у можливій причетності особи до вчинення правопорушення [314].

Таким чином, ЄСПЛ сформулював підхід, який одночасно виконує дві функції: забезпечує ефективний контроль за втручанням держави в права особи та визначає межі допустимого тлумачення цієї категорії, запобігаючи її свавільному чи надмірно розширеному застосуванню. Цей підхід ґрунтується на принципах правової визначеності, обґрунтованості та неупередженості й зобов'язує органи влади ретельно обґрунтовувати рішення про обмеження особистої свободи.

Разом із тим результати проведеного нами анкетного опитування свідчать, що проблема визначеності стандарту "обґрунтованої підозри" має системний характер. Лише 9,3 % респондентів вважають наявні у КПК України критерії достатніми для її належного застосування, тоді як 34,1 % оцінюють їх як частково достатні, 35,5 % – як скоріше недостатні, а 21,1 % – як явно недостатні. Таким чином, 56,6 % опитаних у тій чи іншій формі підтверджують недостатність законодавчих орієнтирів для конкретизації цього поняття, що безпосередньо впливає на межі допустимого втручання у права особи. Емпіричні дані корелюють із висновками ЄСПЛ про необхідність об'єктивізації стандарту та його підпорядкування принципам правової визначеності і пропорційності (Дивись Додаток В).

Практика ЄСПЛ щодо тлумачення поняття "обґрунтована підозра" демонструє, що навіть у ситуаціях, які за своєю природою передбачають певну дискретність правозастосування, застосування оцінних категорій не повинно виходити за межі, встановлені принципами правової визначеності та захисту прав людини. Обрана стратегія важлива і для інших сфер кримінального процесу, де використовуються оцінні поняття, зокрема таких, як "істотна шкода" чи "тяжкі наслідки", застосування яких в українській практиці часто залишається поза межами чітких критеріїв.

Питання дотримання "розумного строку" розглянуто у справі Матцнеттер проти Австрії (1969), яка стала основоположною для формування підходів Суду до оцінки цієї категорії [356]. ЄСПЛ наголосив, що вирішення питання про відповідність тривалості провадження вимогам Конвенції не може бути зведене

до формального підрахунку часу. Натомість застосовується комплексний підхід, що враховує низку обставин кожної конкретної справи. Серед них Суд визначив такі основні критерії:

1. Складність справи – аналізується характер обвинувачень, обсяг доказів, кількість епізодів, процесуальні труднощі та інші аспекти, що могли об'єктивно впливати на тривалість розгляду.

2. Поведінка заявника – оцінюється, чи сприяв заявник затягуванню розгляду справи, чи, навпаки, використовував свої права сумлінно та активно захищав свої інтереси.

3. Дії органів влади – Суд звертає увагу на ефективність і оперативність дій органів слідства, прокуратури та суду, а також на наявність чи відсутність невиправданих затримок з їх боку.

Надалі ці підходи підтверджені зокрема у справах Кеніг проти Німеччини (1978), Бухгольц проти Німеччини (1981), Фрайдлендер проти Франції (2000) і стали основою стабільної позиції ЄСПЛ щодо "розумного строку" [342, 288, 316].

Особливо важливою є теза Суду про те, що навіть незначні затримки, які самі по собі могли б здаватися несуттєвими, у сукупності можуть порушувати Конвенцію, якщо вони негативно впливають на якість правосуддя. Це підкреслює відповідальність держави за належну організацію кримінального провадження та недопущення безпідставного затягування процедур, що має стати одним із ключових орієнтирів для української правозастосовної практики.

Ці критерії були сприйняті й адаптовані в національному кримінальному процесуальному законодавстві України, зокрема через положення статей 28, 114, 197 та інших КПК України, що стосуються строків досудового розслідування, судового розгляду, тримання під вартою. Водночас практика їх застосування залишається нерівномірною, що потребує подальшого врахування позицій ЄСПЛ для запобігання свавільним затягуванням процесуальних строків та зміцнення гарантій ефективного судочинства.

Поступове впровадження європейських стандартів у процесі

інтерпретації та реалізації положень кримінального процесуального права під час використання кримінально-процесуальних норм сприяє формуванню правової чутливості до справедливості, легітимності та пропорційності судового втручання у права особи. Водночас, попри наявність нормативної бази та реформаторські ініціативи, відсутність дієвого механізму реалізації рішень ЄСПЛ залишається критичною проблемою, що неодноразово фіксувалася моніторинговими органами Ради Європи. У цьому контексті особливу роль відіграє Комітет міністрів Ради Європи, який здійснює контроль за виконанням рішень Суду та забезпечує, щоб держава не обмежувалася виплатою компенсацій, а усувала першопричини виявлених порушень. Для України це означає необхідність адаптації процесуального законодавства, підвищення стандартів правової культури та створення ефективної інфраструктури для системного виконання судових рішень відповідно до практики ЄСПЛ, конвенційних зобов'язань та наглядових функцій Комітету міністрів.

Оцінні поняття є невід'ємним елементом юридичної техніки, що дозволяє гнучко адаптувати правозастосування до обставин конкретної справи. Водночас їх використання без належної нормативної або судової конкретизації створює серйозні ризики для дотримання принципів правової визначеності, передбачуваності та заборони свавільного втручання держави у права особи. У кримінальному процесі ці ризики особливо загрозливі, оскільки мова йде про обмеження фундаментальних прав – свободи, недоторканності особи.

Значення практики ЄСПЛ для України виходить далеко за межі орієнтира для тлумачення оцінних понять. Вона виконує не лише інтерпретаційну та гармонізуючу функції, а й має коригувальний вплив, формуючи стандарти справедливого судочинства та сприяючи структурним реформам у сфері кримінального процесу, однак належне осмислення змісту рішень і їх послідовна імплементація залишаються викликом для національної правової системи. Це вимагає не лише технічного врахування прецедентів, а й поглиблення правової культури інтерпретації оцінних понять крізь призму міжнародних стандартів.

Наукова доктрина (Юхно О. О., Оробець К. М., Капліна О. В.,

Безруков С. С. та ін.) переконливо обґрунтовує: забезпечити правову визначеність можливо лише через системну практику тлумачення й вироблення критеріїв застосування оцінних категорій. У цьому контексті саме Європейський суд з прав людини виступає найбільш авторитетним джерелом правових стандартів. Суд визнає, що закон не може бути абсолютно точним і допускає використання формулювань, які залишають простір для тлумачення. Водночас межі цього тлумачення повинні визначатися як у самій нормі, так і через судову практику, що забезпечує однаковість правозастосування. ЄСПЛ пропонує збалансований підхід між необхідною гнучкістю правового регулювання та вимогою правової визначеності.

Таким чином, з аналізу правової літератури, законодавства та судової практики випливають наступні основні висновки:

1. Практика ЄСПЛ виконує функцію тлумачення, завдяки якій такі оцінні поняття як “справедливий суд”, “розумний строк”, “обґрунтована підозра”, “необхідність у демократичному суспільстві” отримують наповнення конкретними критеріями. Це зменшує простір для свавільного тлумачення в судових рішеннях і підвищує передбачуваність правозастосування.

2. Рішення ЄСПЛ виконують гарантійну функцію прав людини, оскільки накладають на державу-учасницю Конвенції обов’язок не лише усувати індивідуальні порушення, але й забезпечувати правові стандарти, які запобігають новим порушенням. Зокрема, вимоги пропорційності, необхідності та обґрунтованості діють як обмеження на застосування оцінних понять.

3. Функція уніфікації в практиці ЄСПЛ сприяє гармонізації національної судової практики. Держави-учасниці Конвенції отримують орієнтири, спільні базові стандарти, на які можна і потрібно спиратися, щоб забезпечувати єдність підходів. В Україні це проявляється у позитивних зрушеннях, але застосування стандартів часто залишається фрагментарним і неповним.

4. Коригувальна (трансформаційна) функція ЄСПЛ: через пілотні рішення, через контроль Комітету міністрів Ради Європи, через рішення, у яких Суд вказує на необхідність внесення змін до законодавства чи практики

судочинства. Це дозволяє не лише визнати порушення, але й формувати державну політику у сфері правосуддя.

5. Освітньо-методична функція є суттєвим елементом імплементації стандартів ЄСПЛ: тренінги, методичні рекомендації, навчальні посібники сприяють підвищенню юридичної культури суддів, адвокатів, інших суб'єктів, що застосовують оцінні поняття.

6. Контрольна функція практики ЄСПЛ, як індивідуально-юридична, так і інституційна – є важливою для оцінки того, чи відповідає національна практика стандартам Конвенції. Цей контроль здійснюється через рішення Суду, через оцінку виконання рішень, а також через моніторинг стану застосування практики ЄСПЛ в Україні, в тому числі дослідженнями (наприклад, аналізом судових рішень, тренінгами, звітами громадських інститутів).

7. Практика ЄСПЛ виступає як каталізатор правової визначеності. Якщо законодавство залишає оцінні категорії відкритими або нечіткими, судова практика ЄСПЛ служить еталоном, який дозволяє інтерпретувати ці поняття таким чином, щоб вони були зрозумілі, передбачувані та відповідали принципам верховенства права. Це набуває особливої гостроти у кримінальному процесі, де невизначеність здатна спричинити порушення основоположних прав особи. Відтак, практика ЄСПЛ слугує дієвим механізмом усунення правової невизначеності у ситуаціях, коли національний законодавець залишає оцінні категорії без чіткого змістовного наповнення.

Утім, українська правозастосовна практика демонструє фрагментарний підхід до використання стандартів ЄСПЛ: поверхневе цитування рішень Суду без належного аналізу, недостатня мотивованість судових рішень та непослідовність правозастосування вказують на необхідність комплексного впровадження цих стандартів у національну правову систему.

Для України, яка перебуває на етапі реформування кримінального процесуального законодавства, адаптація практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення. Вона здатна слугувати джерелом права, інструментом підвищення якості

кримінального провадження та засобом уніфікації правозастосування відповідно до європейських стандартів.

По-перше, потребує розгляду питання нормативної конкретизації оцінних понять у кримінальному процесуальному праві. Найбільш уживані категорії, зокрема як: “обґрунтована підозра”, “розумний строк”, “істотна шкода”, “необхідність”, “виключні обставини”, доцільно або визначити у спеціальному глосарії до КПК, або закріпити пряму відсилку до усталеної практики ЄСПЛ. Такий підхід відповідає вимогам частини п’ятої ст. 9 КПК України, яка передбачає застосування законодавства з урахуванням рішень ЄСПЛ, а також статтям 17–18 Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”, що визнають практику ЄСПЛ джерелом права.

По-друге, важливим є інституційне закріплення обов’язковості врахування рішень ЄСПЛ під час тлумачення оцінних понять. Верховний Суд може забезпечити це шляхом узагальнення судової практики, прийняття методичних рекомендацій або постанов Пленуму. Такий підхід сприятиме формуванню єдиних стандартів тлумачення і застосування оцінних категорій у національному праві.

По-третє, доцільним видається поступове формування в Україні цілісної судової доктрини тлумачення оцінних понять, яка має об’єднати критерії ЄСПЛ, правові позиції Конституційного та Верховного Судів України, а також положення міжнародних актів. Така доктрина забезпечить єдність підходів і передбачуваність правозастосування, усунувши розбіжності у трактуванні ключових термінів кримінального процесу.

По-четверте, на основі цієї доктрини необхідно підвищити стандарти мотивації судових рішень. Судді повинні чітко демонструвати, що обмеження прав чи оцінка обставин у справі ґрунтуються на усталених критеріях, вироблених міжнародною та національною практикою. Це підвищить прозорість рішень і рівень довіри до правосуддя.

По-п’яте, необхідно забезпечити системну професійну підготовку суддів,

прокурорів та слідчих у сфері практики ЄСПЛ. Програми Національної школи суддів України та інших освітніх інституцій мають включати методику тлумачення оцінних понять, аналіз ключових рішень ЄСПЛ та наслідків їх неврахування для легітимності рішень і доказів.

По-шосте, інтеграція аналізу практики ЄСПЛ у навчальні програми з кримінального процесу сприятиме формуванню правової культури майбутніх юристів, орієнтованої на верховенство права та стандарти прав людини. Це дозволить поєднати національне законодавство з міжнародними підходами, забезпечуючи єдність правозастосування.

Таким чином, закріплення практики ЄСПЛ як орієнтира для тлумачення оцінних понять потребує комплексного підходу: нормативного, інституційного, освітнього та доктринального. Лише поєднання цих напрямів забезпечить передбачуваність і стабільність кримінального процесу та стане реальним інструментом забезпечення правової визначеності, справедливості та ефективного захисту прав людини в Україні.

4.3. Оцінні поняття в практиці Конституційного Суду України

Аналіз практики Конституційного Суду України, як органу конституційної юрисдикції, дає змогу простежити формування загальнообов’язкових стандартів правової визначеності та меж допустимого правозастосування. Звернення саме до практики цього органу зумовлене тим, що Конституційний Суд України здійснює контроль за відповідністю нормативних положень Конституції та оцінює їх зміст, як і якість законодавчої конструкції з позицій верховенства права.

На відміну від судів загальної юрисдикції, які застосовують оцінні поняття в межах конкретних справ, Конституційний Суд України оцінює їх допустимість на нормативному рівні, пов’язуючи її з принципами правової визначеності, пропорційності, поділу влади та захисту основоположних прав. Саме тому його практика є репрезентативною для аналізу меж допустимого

використання оцінних понять, зокрема у кримінальному процесуальному праві.

У дослідженні використано герменевтичний підхід, який забезпечує розуміння змісту та внутрішньої логіки аргументації Конституційного Суду України. Функціональний підхід дозволяє визначити роль оцінних понять у механізмі конституційного контролю, тоді як порівняльно-правовий аналіз дає змогу співвіднести підходи Суду зі стандартами "якості закону" та передбачуваності, сформульованими у практиці Європейського суду з прав людини. Аналіз здійснюється не шляхом формальної періодизації рішень, а через виявлення еволюції аргументаційних акцентів Суду – від сприйняття оцінних понять як потенційної загрози юридичній визначеності, до їх розуміння як інструменту індивідуалізації правозастосування за умови дотримання конституційних гарантій.

У сучасних дослідженнях теорії конституційного контролю звертається увага на концепцію Ганса Кельзена, відповідно до якої конституційний суд розглядається як інституційний механізм вирішення компетенційних конфліктів між вищими органами державної влади та забезпечення відповідності нормативно-правових актів Конституції. У межах цієї концепції орган конституційної юрисдикції виконує також стабілізаційну функцію, виступаючи гарантом демократичного ладу та запобіжником від порушення конституційно захищених інтересів, зокрема від так званої "диктатури більшості" [88]. Зазначена модель була сприйнята європейською традицією конституціоналізму та знайшла своє нормативне відображення у Конституції України, сформувавши теоретичний фундамент інституту незалежної судової влади. У цьому контексті практика Конституційного Суду України, зокрема щодо тлумачення оцінних понять, може розглядатися як інструмент реалізації ідеї конституційного контролю, спрямованого на забезпечення балансу влад і правової визначеності.

Важливим інституційним проявом принципу правової визначеності є принцип *res judicata*, який передбачає остаточність судового рішення та недопустимість повторного розгляду справи без виняткових підстав. Його значення полягає у забезпеченні стабільності правового становища особи та

передбачуваності правових наслідків судового розгляду. У сучасній європейській правовій традиції цей принцип розглядається як складова верховенства права, а практика Європейського суду з прав людини підкреслює, що право на суд було б ілюзорним за відсутності гарантій поваги до остаточності судових рішень.

Для системи конституційного правосуддя цей принцип має особливе значення, оскільки рішення та висновки Конституційного Суду України є обов'язковими, остаточними і такими, що не можуть бути оскаржені. У цьому зв'язку принцип *res judicata* набуває значення інституційної гарантії юридичної визначеності, обмежуючи можливість довільного перегляду правових висновків і сприяючи формуванню сталої практики тлумачення правових норм, зокрема у сфері застосування оцінних понять.

Таким чином, реалізація стабілізаційної функції конституційного судочинства неминуче пов'язана з активним тлумаченням правових норм, зокрема із використанням оцінних понять, що переводить проблему з інституційного рівня на рівень конкретного правозастосування. У кримінальному процесі таке тлумачення набуває особливої чутливості, оскільки використання оцінних понять зумовлене необхідністю індивідуалізації процесуальних рішень. Водночас їх активне застосування у кримінально-процесуальному законодавстві та практиці Конституційного Суду України ставить питання про межі допустимого судового тлумачення, що пов'язано з ризиком зниження рівня правової визначеності та передбачуваності правозастосування і водночас актуалізує проблему співвідношення суддівського розсуду та принципу верховенства права.

Окреслені підходи до розуміння ролі оцінних понять у практиці Конституційного Суду України потребують співвіднесення з науковими підходами, що дозволяє уточнити їх теоретичне підґрунтя та виявити ступінь розробленості цієї проблематики у доктрині.

У науковій літературі оцінні поняття переважно аналізуються в загальнотеоретичному контексті або крізь призму окремих рішень

Конституційного Суду України. Водночас підходи Суду до визначення меж допустимого тлумачення таких понять, зокрема у кримінальному процесі, залишаються недостатньо систематизованими. Наявні наукові підходи мають фрагментарний характер і зосереджуються переважно на окремих аспектах цієї проблематики.

Окремий напрям досліджень представлений працями Коломійчук А. В. та інших науковців, які аналізували проблеми використання оцінних понять у законодавстві України та їх вплив на судову практику. Автори звертають увагу на те, що системне застосування нечітких норм призводить до неоднакової судової практики та створює додаткове навантаження на Конституційний Суд України у зв’язку з перевіркою конституційності нормативно-правових актів. У роботах цього напряму наголошується, що оцінні поняття суперечать вимогам правової визначеності та створюють підґрунтя для зловживань з боку органів державної влади, включно із судами [105].

У науковій літературі також зустрічаються дослідження окремих оцінних категорій, зокрема категорії “моральні засади суспільства”, яка має оцінний характер і використовується в цивільному праві. Так, Валігура К. Ю. здійснила комплексний аналіз особливостей використання моральних засад суспільства, як оцінної категорії у механізмі цивільно-правового регулювання. Авторка звертає увагу на відсутність усталеної національної судової практики застосування цього поняття, а також на відсутність його офіційного тлумачення з боку Конституційного Суду України. Моральні засади суспільства визначаються як система усталених уявлень про добро, гідність, людяність, совість і справедливість, що зумовлює складність їх правового застосування та потребу в чітких тлумачних орієнтирах [41].

Окрему групу становлять наукові праці, присвячені аналізу дискреційних повноважень органів державної влади та ризиків суб’єктивізму, що виникають при їх реалізації. Хоча ці дослідження не завжди безпосередньо стосуються практики Конституційного Суду України, вони формують важливе теоретичне підґрунтя для розуміння того, як Суд оцінює дискрецію, засновану на

використанні оцінних понять.

Зокрема, Ванджурак Р. В. акцентує увагу на тому, що відсутність логічно вибудуваної структури обґрунтування судових рішень сприяє зростанню суб'єктивізму [225]. Шелевер Н. досліджує ризик перетворення «особистого почуття справедливості» судді на фактичний стандарт правозастосування, що суперечить вимогам правової визначеності [261, 7]. Євтушенко А., у свою чергу, розглядає дискрецію як фактор підвищених корупційних ризиків, особливо в умовах нормативної невизначеності [74].

Веренкіотова О. В. розглядає оцінні поняття як інструмент індивідуалізації правозастосування [46]. Однак такий підхід потребує додаткового осмислення з огляду на вимоги юридичної визначеності.

Найбільш розробленим у науковій літературі є напрям, присвячений аналізу принципу правової (юридичної) визначеності, як складової верховенства права, порушення якої у доктрині та судовій практиці часто пов'язується з використанням оцінної термінології у законодавстві. У межах цього напряму увага дослідників зосереджується насамперед на з'ясуванні змісту принципу правової визначеності та способах його реалізації у практиці Конституційного Суду України.

Подібну проблематику розвиває Богатюк О., яка досліджувала становлення підходів до розуміння та застосування принципу правової визначеності у юридичних позиціях Конституційного Суду України за період з 1996 по 2005 роки. Авторка дійшла висновку, що КСУ у своїх актах не надавав чіткого визначення цього принципу, однак поступово формував підходи до його розуміння через виокремлення окремих складових, зокрема стабільності, передбачуваності, належної якості законодавства, заборони зворотної дії закону та однозначності тлумачення норм права. Як приклад порушення принципу правової визначеності аналізується рішення у "справі про заощадження громадян" (2001 р.), у якому КСУ визнав неконституційним положення через використання словосполучення "інші обставини", що допускало довільне тлумачення [35].

Луць Л. А. у своїх працях здійснює системний аналіз стану наукової теорії щодо змісту принципу правової визначеності та особливостей його застосування в юридичній практиці, зокрема в рішеннях Конституційного Суду України. Дослідниця звертає увагу на відсутність єдиного, концептуально вивіреного розуміння правової визначеності як у доктрині, так і в судовій практиці. Окремо підкреслюється термінологічна непослідовність у рішеннях КСУ, де паралельно використовуються категорії “законність”, “правова визначеність”, “принцип юридичної визначеності”, що ускладнює формування стабільних тлумачних підходів [142]. На думку авторки, зміст цього принципу нерідко підмінюється переліком його складових або критеріїв, а для його опису застосовуються оцінні поняття-синоніми (ясність, точність, стабільність, зрозумілість, чіткість), які самі потребують додаткового тлумачення. У зв’язку з цим обґрунтовується необхідність формування цілісної теорії правової визначеності з урахуванням сучасних умов правового розвитку.

Узагальнення наукових досліджень дозволяє дійти висновку, що проблема оцінних понять у контексті практики Конституційного Суду України переважно розглядається крізь призму принципу правової визначеності, суддівського розсуду та ризиків правового суб’єктивізму. Водночас у науковій літературі відсутній комплексний аналіз оцінних понять як самостійного інструменту конституційного тлумачення, а також їх функціонування у різних галузях права, зокрема у кримінальному процесі.

Це зумовлює необхідність розгляду оцінних понять не лише як абстрактної теоретичної категорії, а як інструменту, що безпосередньо впливає на передбачуваність кримінального процесуального правозастосування. У цьому контексті особливого значення набуває формування послідовних тлумачних орієнтирів, здатних забезпечити баланс між допустимим суддівським розсудом і вимогами правової визначеності.

Відповідно, аналіз практики Конституційного Суду України зосереджується на виявленні та узагальненні підходів до тлумачення і застосування оцінних понять крізь призму принципу правової визначеності.

Особлива увага приділяється визначенню критеріїв їх допустимості як конституційних орієнтирів, що застосовуються у кримінальному процесі при обмеженні прав і свобод особи.

Відсутність чіткості та однозначності правових норм робить їх застосування свавільним і порушує принцип рівності, про що неодноразово застерігав Конституційний Суд України, наголошуючи, що “з конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми … інакше це неминуче призводить до сваволі” [47].

Розгляд практики Конституційного Суду України у цьому підрозділі спрямований на виявлення підходів до оцінки допустимості оцінних понять у правовому регулюванні, насамперед у контексті кримінального процесу. Аналіз орієнтований на з’ясування співвідношення оцінних формулювань із принципом правової визначеності, а також на визначення меж допустимого суддівського розсуду при їх застосуванні. У цьому зв’язку особлива увага приділяється виявленню інституційних ризиків, пов’язаних із використанням таких понять, та узагальненню критеріїв їх допустимості, сформульованих у практиці Конституційного Суду України.

Аналітика здійснюється через простеження еволюції аргументації Суду – від сприйняття оцінних формулювань як потенційного джерела правової невизначеності, до їх розуміння як інструменту, допустимість якого залежить від наявності чітких нормативних, процедурних та інституційних обмежень. У цьому контексті особливого значення набуває аналіз рішень, що стосуються обмеження прав і свобод людини, де межі суддівського розсуду підлягають найбільш жорсткому конституційному контролю.

Оцінне судження розглядається як конституційно допустимий інструмент індивідуалізації правозастосування, значення якого оцінюється з позицій забезпечення балансу між вимогами правової визначеності та необхідністю врахування обставин конкретної справи. Такий підхід безпосередньо пов’язаний із принципом верховенства права, який визначає загальні орієнтири здійснення

правосуддя.

Верховенство права означає панування права над усіма суб'єктами та визначає засади функціонування держави. Згідно з Конституцією України та практикою Конституційного Суду України, "верховенство права – це панування права в суспільстві", що реалізується через наповнення законів ідеями соціальної справедливості, рівності та захисту прав людини. Цей принцип безпосередньо пов'язаний із судовою політикою як системою орієнтирів, що визначають здійснення правосуддя. Як зазначає Каралаш Н. А., концепція верховенства права "у своїй основі нерозривно пов'язана з формуванням судової політики" [88, 49]. У цьому значенні судова політика не ототожнюється з політичною діяльністю, а розглядається як сукупність ціннісних і тлумачних установок, що спрямовують правозастосування.

У сфері кримінального процесу така політика проявляється передусім у підходах до тлумачення правових норм, застосування оцінних понять та визначення меж суддівського розсуду. Реалізуючи процесуальні повноваження, суд не обмежується формальним застосуванням закону, а здійснює його тлумачення з урахуванням вимог справедливості, пропорційності та правової визначеності, забезпечуючи практичну реалізацію принципу верховенства права.

Дотримання законності й справедливості у кримінальному процесі передбачає наявність певної свободи оцінки, необхідної для врахування індивідуальних обставин конкретної справи в межах закону. Конституційний Суд України наголошує, що повне усунення такої можливості індивідуалізації, зокрема шляхом виключення права знижувати покарання за менш тяжкі злочини, суперечить принципам домірності та справедливості. Водночас реалізація суддівського розсуду (дискреції) потребує чітких і зрозумілих критеріїв, які унеможливлюють формалізм і свавілля.

Саме з огляду на наявність суддівського розсуду у кримінальному процесі особливого значення набуває питання нормативного оформлення та тлумачення оцінних понять. Такі поняття, закріплені в кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві (зокрема "значний розмір збитків", "несуттєві

тілесні ушкодження”, “помірний спротив” тощо), виконують функцію гнучкого правового регулювання, дозволяючи враховувати соціально значущі обставини конкретної справи, однак водночас створюють ризик неоднакового тлумачення та застосування. У науковій літературі звертається увага на те, що закріплення так званих “оцінних” понять у позитивному праві відкриває можливість залучення позаюридичних аргументів у судовій аргументації [68, 59], коли їх зміст наповнюється соціальними або ціннісними уявленнями, що створює простір для суб’єктивності.

У кримінальному процесі це означає, що застосування оцінних критеріїв (зокрема при оцінці доказів або визначенні необхідності застосування запобіжного заходу) має ґрунтуватися на чітких і об’єктивних підставах. Саме такий підхід відповідає позиціям Конституційного Суду України, який послідовно наголошує, що навіть за наявності оцінних формулювань правозастосування повинно забезпечувати передбачуваність правових наслідків і унеможливлювати свавільне втручання у сферу прав і свобод людини, діючи в унісон із принципами юстиції та правової визначеності.

У ранній практиці Конституційного Суду України цей підхід реалізовувався через акцент на юридичній визначеності як ключовій умові допустимості оцінних формулювань. Суд виходив з того, що правова норма повинна містити чіткі та зрозумілі орієнтири для правозастосування, які дозволяють адресатам передбачити правові наслідки своєї поведінки.

Показовим є Рішення від 22 травня 2001 року № 5-рп/2001 (справа про заощадження громадян), у якому Конституційний Суд України визнав неконституційним положення, що містило формулювання “інші обставини”. Суд наголосив, що така оцінна конструкція не встановлює меж для тлумачення, не окреслює коло релевантних факторів і фактично передає суб’єкту правозастосування необмежений простір для розсуду. За відсутності нормативних критеріїв відповідне поняття втрачає регулятивну функцію та перетворюється на джерело правової невизначеності й свавілля.

У такій інтерпретації оцінні поняття розглядаються переважно як недолік

законодавчої техніки, що підлягає усуненню шляхом максимальної конкретизації змісту правової норми. Водночас подальша практика Конституційного Суду України свідчить про поступове ускладнення цього підходу: Суд відходить від сприйняття оцінності як явища, несумісного з принципом правової визначеності, і переходить до аналізу умов, за яких її використання може бути допустимим.

Цей підхід отримав розвиток у Рішенні Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010, у якому, хоча термін “дискреційні повноваження” безпосередньо не використовувався, сформульовано правові позиції, що фактично встановлюють жорсткі критерії та обмеження для будь-яких державних повноважень, здатних набувати ознак дискреції [205].

У центрі аналізу перебував принцип правової визначеності, як складова верховенства права та ключовий запобіжник довільного правозастосування. Суд наголосив, що Україна є правовою державою, у якій обмеження основних прав і свобод людини є допустимим лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм. Це означає, що правове регулювання має ґрунтуватися на таких критеріях, які дозволяють особі відрізнити правомірну поведінку від протиправної та передбачити юридичні наслідки своїх дій. Вимоги визначеності, ясності й недвозначності правової норми, за позицією Суду, випливають із принципів рівності та справедливості, оскільки їх відсутність неминуче призводить до свавілля.

Застосовуючи ці підходи до ситуацій, пов’язаних з обмеженням особистої свободи, Суд, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, підкреслив значення вимоги “якості закону”. Закон, який передбачає можливість позбавлення свободи, має бути достатньо доступним, чітко сформульованим і передбачуваним у своєму застосуванні, щоб виключити ризик довільного втручання з боку держави.

У результаті було визнано неконституційним положення Закону України “Про міліцію”, яке надавало право затримувати та тримати осіб, запідозрених у занятті бродяжництвом, на строк до 30 діб за вмотивованим рішенням суду. Суд

виходив з того, що відповідне діяння не визнавалося злочином чи адміністративним правопорушенням, а закон не містив ані визначення змісту та ознак бродяжництва, ані чіткої, доступної та передбачуваної процедури застосування такого обмеження свободи. За відсутності нормативних критеріїв і процесуальних гарантій надання таких повноважень створювало можливість свавільного затримання будь-якої особи, що є несумісним із принципом правової визначеності.

У Рішенні Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010 сформульовано підхід, відповідно до якого будь-яке повноваження органів державної влади, що передбачає обмеження прав і свобод людини, набуває неконституційного характеру, якщо воно не обмежене загальними нормативними критеріями та чітко визначеною процедурою, здатною унеможливити його довільне застосування. У цьому сенсі правові позиції Суду становлять важливий орієнтир для оцінки допустимості використання оцінних понять і меж суддівського розсуду у кримінальному процесі [206]. Такий підхід відображає зміщення уваги з формальної оцінки якості законодавчого формулювання на визначення меж допустимого розсуду при застосуванні правових норм.

Ці підходи були розвинуті Судом і у сфері кримінального процесуального доказування, де оцінні поняття безпосередньо впливають на реалізацію презумпції невинуватості. Показовим у цьому контексті є Рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011, яким надано офіційне тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України щодо недопустимості обґрунтування обвинувачення доказами, одержаними незаконним шляхом [207].

У цьому рішенні Суд фактично обмежив сферу розсуду у кримінальному доказуванні, підкресливши, що питання допустимості доказів не може вирішуватися на підставі вільної оцінки органів досудового розслідування чи суду. Оцінка доказів має ґрунтуватися на чітких конституційних критеріях, які унеможливлюють використання результатів порушення прав і свобод людини як

підстави для кримінального переслідування.

Таким чином, хоча кримінальне процесуальне законодавство традиційно оперує оцінними категоріями при оцінці доказів, Конституційний Суд України у цьому рішенні провів принципову межу між допустимою оцінкою доказової сили та підходом, що фактично легітимізує використання незаконно отриманої інформації. Відповідні оцінні поняття були підпорядковані вимогам юридичної визначеності та верховенства права, що виключає можливість виправдання процесуальних порушень посиланням на їх “доцільність” або “несуттєвість”.

У результаті Суд закріпив підхід, за яким використання оцінних понять у кримінальному процесі є допустимим лише за умови їх застосування в межах чітко визначених процедурних стандартів, що забезпечують передбачуваність правових наслідків і унеможливлюють свавільне обмеження права на свободу. Така позиція відображає перехід від формального усунення невизначеності до контролю її меж через систему конституційних гарантій.

У рішеннях цього періоду Конституційний Суд України також визнає, що повна формалізація правового регулювання не завжди є можливою або доцільною. Водночас використання оцінних формулювань має супроводжуватися принаймні загальними нормативними критеріями, здатними обмежити простір розсуду та унеможливити довільне правозастосування. У зв’язку з цим акцент поступово зміщується з усунення невизначеності, як такої, на контроль її меж з позицій конституційних гарантій. Подальший розвиток конституційної юриспруденції показав, що оцінка допустимості таких формулювань виходить за межі лише вимог правової визначеності і включає також аналіз їх впливу на функціонування державних інституцій, зокрема на забезпечення незалежності судової влади.

Якісно новий підхід до аналізу оцінних понять простежується у Рішенні Конституційного Суду України від 11 червня 2020 року № 7-р/2020 у справі щодо статті 375 Кримінального кодексу України [206]. У цьому рішенні поняття “завідомо неправосудне судове рішення” було проаналізовано не лише з погляду юридичної визначеності, а й з урахуванням його впливу на інституційні гарантії

незалежності суддів та саму сутність здійснення правосуддя.

Предметом конституційного контролю стало формулювання “завідомо неправосудне судове рішення”, яке за своєю природою є оцінним і не містить чітко визначених нормативних критеріїв. Суд встановив, що відсутність законодавчого визначення змісту поняття “неправосудність” створює ситуацію, за якої кримінальна відповідальність судді може наставати не за порушення конкретної правової норми, а внаслідок оцінки його судового рішення іншими органами державної влади.

Суд підкреслив, що таке формулювання фактично дозволяє підмінити юридичні критерії оцінки діяльності судді суб’єктивним сприйняттям правильності або неправильності судового рішення. За відсутності об’єктивних меж, які дозволяли б відокремити правомірну судову діяльність від кримінально караної поведінки, виникає ризик довільного втручання у сферу здійснення правосуддя.

Принципово важливим є те, що у цьому рішенні змінюється фокус конституційного контролю: від оцінки передбачуваності правових наслідків для адресата норми – до аналізу впливу правового регулювання на статус суб’єкта, до якого вона застосовується. Якщо у попередній практиці ключовим було забезпечення правової визначеності для особи, то у цьому випадку Суд оцінює, чи не створює відповідне формулювання загрозу незалежності судді як носія судової влади.

Суд дійшов висновку, що за відсутності чітких критеріїв “неправосудності” криміналізація відповідної поведінки фактично поширюється на сферу внутрішнього переконання судді, яке відповідно до конституційних принципів не може бути об’єктом зовнішнього контролю чи оцінки. За таких умов оцінне поняття втрачає функцію гнучкого правового регулювання і перетворюється на механізм потенційного тиску на судову владу.

Таким чином, на відміну від попередніх рішень, де відповідні формулювання оцінювалися передусім з точки зору їх впливу на правову визначеність і передбачуваність правозастосування, у цьому випадку

Конституційний Суд України фактично вводить додатковий критерій їх допустимості – вплив на інституційні гарантії, зокрема на незалежність суддів і принцип поділу влади.

З огляду на це Суд виходить із того, що навіть за формальної відповідності вимогам юридичної визначеності відповідне поняття може бути визнане неконституційним, якщо його застосування створює ризик втручання у здійснення правосуддя або допускає використання кримінально-правових механізмів як інструменту впливу на судову діяльність.

Отже, Рішення Конституційного Суду України № 7-р/2020 відображає зміну підходу до тлумачення оцінних понять: від їх сприйняття, як проблеми законодавчої техніки, – до розуміння, як потенційного інструменту впливу на баланс влад. У цьому сенсі їх допустимість визначається не лише змістовною визначеністю, а й здатністю не порушувати конституційні гарантії функціонування державних інституцій.

Це рішення дозволяє дійти висновку, що оцінні поняття у кримінальному праві та процесі підлягають особливо суворому контролю у випадках, коли вони застосовуються до суб’єктів, діяльність яких безпосередньо пов’язана із здійсненням публічної влади. У таких ситуаціях межі допустимого розсуду визначаються не лише вимогами правової визначеності, а й необхідністю забезпечення незалежності відповідних інституцій та недопущення їх використання як об’єкта політичного чи адміністративного впливу.

Водночас подальша практика Суду демонструє ще один важливий зсув – від виключно обмежувальної оцінки оцінних понять до визнання їх функціональної необхідності у певних сферах правового регулювання.

Подальший розвиток практики Конституційного Суду України засвідчив більш диференційований підхід до оцінки ролі оцінних понять. У Рішенні Великої палати Конституційного Суду України від 29 жовтня 2024 року № 1-р/2024 у справі щодо частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу України Суд фактично здійснив переосмислення їх функціонального значення [207]. У цьому випадку неконституційною була визнана норма, яка намагалася усунути оцінне

поняття “нужденність”, замінивши його жорстким формалізованим критерієм.

Суд наголосив, що відмова від оцінного судження позбавляє можливості враховувати індивідуальні обставини справи та ухвалювати справедливі рішення. Таким чином, було визнано, що в окремих сферах правового регулювання саме оцінні поняття є необхідною умовою реалізації принципів справедливості та пропорційності, тоді як їх надмірна формалізація може суперечити цим засадам.

Зокрема, підкреслено, що визначення потреби в матеріальній допомозі не може зводитися до формального співвідношення доходу з прожитковим мінімумом, а має здійснюватися з урахуванням сукупності обставин конкретної справи. У такий спосіб Суд фактично став на захист оцінного судження як конституційно допустимого інструменту індивідуалізації правозастосування. Це дозволяє говорити про своєрідну “реабілітацію” оцінних понять у сучасній практиці Конституційного Суду України – за умови дотримання конституційних гарантій.

Водночас розвиток цієї логіки демонструє розширення самого розуміння юридичної визначеності, у межах якого оцінці підлягає не лише зміст правової норми, а й умови її впровадження та дії у часі.

Це чітко простежується у Рішенні Конституційного Суду України від 21 січня 2025 року, яким було визнано неконституційним запровадження акцизного податку на пальне без встановлення належного перехідного періоду (vacatio legis). У цьому випадку предметом оцінки стала не змістовна невизначеність правової норми, а умови її впровадження, що свідчить про розширення меж конституційного контролю [208].

Суд виходив з того, що негайне набрання чинності нормою, яка встановлює нові фінансові обов’язки, позбавляє суб’єктів господарювання можливості адаптувати свою діяльність до змінених правових умов. У результаті порушуються легітимні очікування адресатів норми щодо стабільності та передбачуваності законодавства, що є складовими принципу верховенства права. Навіть за відсутності змістовної невизначеності правової норми її застосування

може набувати ознак непередбачуваності через відсутність достатнього часу для адаптації.

У цьому рішенні фактично сформульовано підхід, відповідно до якого юридична визначеність охоплює не лише змістовну чіткість правової норми, а й передбачуваність її дії у часі. Відсутність перехідного періоду розглядається як порушення балансу між публічними інтересами та правами приватних осіб, оскільки держава, змінюючи правила поведінки, має забезпечити реальну можливість їх дотримання.

З позицій дослідження оцінних понять це рішення є важливим, оскільки демонструє: невизначеність у праві може виникати не лише через зміст норми, а й через умови її застосування. Якщо у класичних випадках вона пов’язана з нечіткістю формулювання, то у цьому випадку – з відсутністю визначених часових меж. В обох ситуаціях наслідок є однаковим – зниження передбачуваності правозастосування та ризик свавільного втручання у права людини.

Отже, тлумачення допустимості оцінних елементів у праві виходить за межі текстуального аналізу і охоплює також спосіб їх реалізації, зокрема момент набрання чинності та тривалість правових наслідків.

Зазначені підходи знаходять продовження і в найновішій практиці Конституційного Суду України. Показовим є рішення, ухвалене за конституційною скаргою Романа Червінського щодо відповідності Конституції України положення частини п’ятої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України [209].

У межах цієї норми законодавець використав формулювання “суд не може провести підготовче судове засідання”, яке має оцінний характер, оскільки не містить чітких критеріїв для визначення змісту такої “неможливості”. Воно допускає широке тлумачення та охоплює як об’єктивні обставини (зокрема безпекові), так і організаційні чи процедурні труднощі.

Ключовою особливістю є поєднання цього оцінного елементу з імперативним правовим наслідком – автоматичним продовженням тримання під

вартою. За таких умов невизначеність підстави трансформується у визначений наслідок без здійснення індивідуальної судової оцінки.

Хоча Конституційний Суд України прямо не кваліфікував відповідне положення як таке, що містить недопустиме оцінне поняття, сформульована правова позиція свідчить, що поєднання невизначеності змісту норми з автоматизмом її застосування є несумісним із принципом правової визначеності та гарантіями права на свободу і особисту недоторканність.

Таким чином, ця справа демонструє, що ризик неконституційності пов’язаний не лише з наявністю оцінних понять, а й із характером їх функціонування у правовому механізмі. За відсутності процесуальних запобіжників та індивідуалізованої оцінки такі формулювання можуть перетворюватися на інструмент автоматичного обмеження прав людини.

Отже, сучасна практика Конституційного Суду України демонструє тенденцію до комплексного розуміння юридичної визначеності, у межах якого оцінці підлягає не лише формальна якість правової норми, а й умови її реалізації. У цьому контексті допустимість оцінних понять пов’язується не стільки з їх абстрактністю, скільки з їх місцем у загальній конструкції правового регулювання та наявністю механізмів, що обмежують можливість довільного правозастосування.

Проведений аналіз практики Конституційного Суду України свідчить, що Суд не заперечує оцінні поняття як такі, а оцінює їх допустимість через призму їх впливу на конституційні гарантії. Саме такий підхід пояснює різні моделі реагування Суду на оцінні формулювання – від визнання їх неконституційними до підтвердження їх необхідності як інструменту індивідуалізації правозастосування.

Ключовим орієнтиром у цьому контексті виступає принцип правової визначеності, який у практиці Конституційного Суду України набуває комплексного змісту. Йдеться не лише про вимоги ясності та недвозначності правової норми, а й про забезпечення передбачуваності правових наслідків її застосування, наявність процедурних і часових меж реалізації відповідних

повноважень, а також про недопущення свавільного втручання у сферу прав і свобод людини.

Допустимість оцінних понять визначається не їх абстрактністю як такою, а здатністю правової норми обмежувати простір розсуду та забезпечувати контрольованість правозастосування. У цьому сенсі Конституційний Суд України послідовно виходить із того, що невизначеність може проявлятися не лише у змісті правової норми, а й у відсутності чітких процедур її застосування або визначених часових параметрів її дії, що однаковою мірою впливає на передбачуваність правового регулювання.

Практика Суду також засвідчує диференційований підхід до оцінки оцінних понять залежно від сфери їх застосування. Чим більш інтенсивним є втручання у права і свободи людини, зокрема у кримінальному процесі, тим суворішими є вимоги до визначеності правового регулювання та обмеження суддівського розсуду. У цьому контексті особливого значення набуває наявність чітких процедурних гарантій, які унеможливлюють використання оцінних категорій як підстави для довільного обмеження прав особи.

Окремий вимір оцінки становить вплив оцінних понять на інституційні гарантії. Конституційний Суд України виходить з того, що їх використання є неприпустимим у випадках, коли воно створює ризик втручання у здійснення правосуддя, підриває незалежність судової влади або порушує принцип поділу влади. У таких ситуаціях навіть формально допустима оцінність втрачає конституційну легітимність.

Водночас практика Суду підтверджує, що повне усунення оцінних понять із правового регулювання є неможливим і небажаним, оскільки вони забезпечують гнучкість правового регулювання та дозволяють враховувати обставини конкретної справи. Саме завдяки цьому вони виступають інструментом індивідуалізації правозастосування, необхідним для реалізації принципів справедливості та пропорційності.

Сучасна практика Конституційного Суду України також демонструє розширення підходів до розуміння юридичної визначеності, у межах якого

оцінці підлягає не лише зміст правової норми, а й спосіб її впровадження, зокрема дотримання належного перехідного періоду та забезпечення легітимних очікувань адресатів правового регулювання. У цьому сенсі відсутність часових меж може розглядатися як функціональний еквівалент нормативної невизначеності.

Важливим критерієм оцінки допустимості оцінних понять у практиці Конституційного Суду України є також характер їх поєднання з правовими наслідками. Зокрема, підвищений рівень конституційного ризику виникає у випадках, коли оцінне формулювання поєднується з імперативним або автоматичним механізмом його реалізації. За таких умов невизначеність підстави не компенсується індивідуальною оцінкою, а трансформується у наперед визначений правовий наслідок, що унеможливлює ефективний контроль за правозастосуванням і створює передумови для довільного обмеження прав і свобод людини.

Таким чином, у практиці Конституційного Суду України сформувалася багатовимірна модель оцінки і застосування оцінних понять, у межах якої їх допустимість визначається сукупністю змістовних, процедурних, часових та інституційних критеріїв. Такий підхід забезпечує баланс між необхідною гнучкістю правового регулювання та ефективним захистом конституційних прав і свобод людини.

4.4.Шляхи оптимізації застосування оцінних понять

Сучасний етап існування України потребує швидких і водночас якісних рішень, спрямованих на забезпечення стабільності і сталого розвитку. Як слушно зауважив у своєму дисертаційному дослідженні Гринюк В. О., євроінтеграція, побудова правової держави в Україні відбуваються на фоні постійної реформи кримінальної юстиції. Відповідно, спостерігається активне переосмислення цінностей і значення різних правових інститутів [58, с. 21]. Так, активний процес переосмислення впливає і на оцінні поняття в кримінальному провадженні.

Безумовно, оцінні поняття є вкрай важливою складовою національного законодавства, що забезпечує його гнучкість і пристосованість до викликів правозастосування. Втім, саме розуміння і застосування оцінних понять може бути переосмислене. З належною обережністю ми можемо вести мову про оптимізацію застосування оцінних понять.

Термін “оптимізація” згадується в тлумачному словнику української мови і має наступну дефініцію: 1) надання чому-небудь оптимальних, найбільш сприятливих властивостей, співвідношень; 2) вибір найкращого (оптимального) варіанта з великої кількості можливих 3) покращення характеристик системи [386].

Отож, говорячи про оптимізацію застосування оцінних понять, ми ні в якому випадку не підтримуємо думку про те, що вони повинні бути витіснені з національного законодавства і замінені визначеними поняттям. Натомість ми проведемо розвідку шляхів найбільш оптимального, тобто найкращого з можливих, способу застосування оцінних понять у вітчизняному кримінальному процесуальному правозастосуванні.

Процес оптимізації застосування оцінних понять може бути зведений до декількох ключових аспектів.

По-перше, йдеться про формування єдиних стандартів застосування оцінних понять у кримінальному процесуальному праві. Безперечно, надання оцінним поняттям вичерпної нормативної дефініції призвело б до втрати їхньої функціональної природи, оскільки ключовим призначенням таких понять є забезпечення гнучкості правового регулювання та можливості врахування індивідуальних обставин кожного кримінального провадження. Водночас це жодним чином не виключає доцільності вироблення уніфікованих підходів, критеріїв і орієнтирів до їх розуміння та застосування. Такі стандарти не повинні підміняти розсуд, проте мають виконувати спрямовуючу та коригуючу функцію, забезпечуючи передбачуваність правозастосовної практики, єдність судових рішень і зниження ризиків довільного тлумачення оцінних понять. У цьому контексті стандартизація виступає як засіб дисциплінування розсуду та

підвищення якості кримінального процесуального правозастосування.

По-друге, оптимізація застосування оцінних понять важлива для правотворчості. Однією з функцій оцінних понять, як слушно підкреслює Тітко І. А. є законодавча економія [235, с. 18]. Завдяки використанню оцінних понять зміст складних правових конструкцій передається через окремі слова або словосполучення, що дозволяє уникати надмірної казуїстичності та спрощує текст кримінального процесуального закону. Такий підхід має безперечний позитивний ефект, який проявляється у підвищенні читабельності нормативних правових актів, удосконалення законодавчої мови та адаптації правового регулювання до динамічних суспільних відносин. Водночас застосування оцінних понять пов'язане з певними ризиками, зумовленими їх відкритим, неконкретизованим змістом. Оцінні поняття є інструментом, що потребує високого рівня правової культури та професійної підготовки суб'єктів правозастосування, оскільки за відсутності чітких орієнтирів їх використання може призводити до розширеного або довільного тлумачення, нерівномірності судової практики та зниження рівня правової визначеності.

Саме тому, ми плануємо розкрити особливості оптимізації застосування оцінних понять через три основні напрями: 1) розвиток сучасних технологій (штучний інтелект, *далі – ШІ*); 2) освіта; 3) наука.

Двадцять перше століття стало часом значного прогресу в сфері науки і техніки. Звичний уклад життя людини зазнає суттєвих змін під впливом мобільного зв'язку, високошвидкісного інтернету, комунікаційних технологій і доступу до інформації. Сучасний юрист не зможе бути ефективним на ринку праці не володіючи на достатньому рівні комп'ютером, електронною поштою і месенджерами. Юрист майбутнього, цілком можливо, не зможе конкурувати з іншими фахівцями, якщо не вмітиме застосовувати технології ШІ. Ба більше, викладачі юридичних факультетів та інститутів закладів вищої освіти підтвердять, що студенти-правники системно і цілеспрямовано використовують інструменти ШІ для пошуку інформації, підготовки до лекційних і практичних занять, вирішення практичних кейсів.

Питання про те, що представляє собою ШІ і чи є технології, що доступні нам сьогодні, справді інтелектом, турбує вчених зі всього світу. Не існує єдиного підходу до визначення ШІ. Так, в науковій літературі стверджується, що ШІ – це здатність комп'ютерної системи коректно інтерпретувати зовнішні дані, вчитися на основі цих даних і потім використовувати отримані знання для досягнення певних цілей і завдань за допомогою гнучкої адаптації [282].

Інші вчені осмислюють ШІ через здатність машин виконувати завдання, які традиційно вимагають людського інтелекту, включаючи навчання, міркування, прийняття рішень і вирішення проблем [324]. ШІ – це конкретна реальна здатність небіологічних пристроїв або машин виконувати завдання, вирішувати проблеми, комунікувати, взаємодіяти та діяти логічно так само, як це відбувається з біологічними людьми, причому визначається на основі рівнів виконуваних дій та ступеня автономії [325]. Зазвичай, ШІ називають певне програмне забезпечення, що дозволяє виконувати ряд завдань. В основі ШІ лежать інструменти – сервіси, що надають змогу користувачам мобільних телефонів і персональних комп'ютерів використовувати ці технології. ШІ дозволяє створювати тексти, зображення, аудіо- і відео-записи, досліджувати великі масиви інформації.

Як зауважує Погорецький М. А., кримінальне правосуддя слід розглядати як самостійний різновид юридичної діяльності сторін кримінального провадження (обвинувачення та захисту), суду та інших учасників кримінального процесу, регламентованої нормами кримінального процесуального права, яка полягає у встановленні обставин кримінального правопорушення, прийнятті процесуальних рішень і вирішенні процесуальних питань, пов'язаних з їх реалізацією, з метою врегулювання конфлікту, що виник у зв'язку з вчиненням такого правопорушення [372]. Кримінальне правосуддя служить реалізації прав людини, забезпеченню правопорядку, притягненню до кримінальної відповідальності осіб, чию вину у скоєнні кримінального правопорушення було доведено. В основі кримінального судочинства знаходиться кримінальне процесуальне законодавство.

ШІ дедалі активніше застосовується як інструмент у правовій сфері – від автоматизації рутинних завдань до підтримки ухвалення складних судових рішень. У рамках кримінального правосуддя, як слушно зауважує Плахотнік О. В., штучний інтелект може здійснювати обробку великих масивів даних, виконувати складні обчислення, проводити оцінювання, навчатися, формувати дедуктивні висновки, здійснювати абстрактний аналіз і прогнозування. Висока швидкість опрацювання інформації та ефективність ШІ під час ухвалення процесуальних рішень зумовлюють формування моделі цифрової автоматизації процесуальної діяльності [369, с. 46]. Удовенко Ж. В., Басиста І. В. наголошують, що ШІ вже можна вважати нашою реальністю, оскільки його застосування показало позитивні практичні результати діяльності із розслідування кримінальних правопорушень (в тому числі і в Україні) [241, с. 195].

Дещо більш критичну позицію щодо застосування ШІ у рамках доказування в кримінальному провадженні займає Погорецький М. А. Так, на думку вченого, застосування ШІ може посилювати процес доказування виключно за умови його використання в межах верифікованої криміналістичної методології та з дотриманням процесуальних гарантій права на справедливий суд. Передання дискреційних повноважень алгоритмічним системам без забезпечення прозорості їх функціонування, відтворюваності результатів і мотивованої оцінки з боку людини перетворює доказування не на юридичну діяльність, а на технологічну симуляцію. Кримінальне провадження має залишатися механізмом захисту прав і свобод особи, а не засобом демонстрації технічних можливостей алгоритмів [371, с. 414].

Вчений Торбас О. О. доволі креативно підійшов до проблематики застосування ШІ, відобразивши в своїй роботі згенероване ChatGPT оцінне поняття “розсуд”, котре активно застосовується у межах кримінального правосуддя. Вчений приходить до висновку, що технології ШІ з належною обережністю і дотриманням етики повинні бути використовуваними правознавцями [393].

У юридичній практиці системи ШІ допомагають у правових дослідженнях, електронному опрацюванні доказів, перевірці контрактів та прогнозуванні результатів судових справ. У судочинстві з'являються системи на зразок інструментів підтримки рішень, що допомагають суддям чи юристам аналізувати дані (наприклад, знаходити релевантні прецеденти або оцінювати діапазон покарання), а також перші спроби "предиктивного правосуддя", де алгоритми прогнозують ймовірність певних результатів (наприклад, ризик рецидиву чи шанси на виграш справи).

Так, моделі машинного навчання використовувалися для прогнозування рішень Верховного суду США чи Європейського суду з прав людини з помітною точністю [340]. Запровадження штучного інтелекту у діяльність судів поки що має експериментальний характер, але існують пілотні проекти. Деякі юрисдикції США використовують алгоритмічні інструменти оцінки ризиків у кримінальному судочинстві (наприклад, COMPAS для ухвалення рішень про заставу чи визначення строку покарання), а в країнах ЄС випробовуються системи ШІ для розподілу справ або допомоги суддям (наприклад, проекти в Естонії щодо дрібних позовів, чи у Франції – для аналізу судової практики з метою уніфікації призначення покарань).

Важливо розрізняти рівні інтеграції ШІ [406]. Автоматизація означає, що ШІ повністю виконує певне завдання без участі людини – у праві це можуть бути, наприклад, автоматичне винесення постанов у нескладних справах або фіксація правопорушень дорожніми камерами з автоматичним накладенням штрафів. Системи підтримки рішень надають рекомендації чи аналітичну інформацію людині, яка ухвалює рішення, але не визначають результат самостійно; приклад – платформа судової аналітики, що пропонує ймовірний діапазон покарання на основі минулих справ, залишаючи остаточне слово за суддею. Автоматизоване ухвалення рішення припускає, що сам ШІ генерує рішення чи вирок з мінімальним людським контролем. На практиці повністю автоматизовані судові рішення наразі майже не застосовуються через правові та етичні обмеження. Переважна більшість випадків стосується ШІ як дорадчого

інструменту (часто вживається термін “доповнений інтелект” для суддів). Наприклад, суддя може використовувати алгоритм для розрахунку орієнтовного покарання за типовими правилами, але все одно коригувати вирок на основі власної оцінки обставин [348]. Нинішня тенденція у західних правових системах полягає у тому, щоб не надавати ШІ права остаточного рішення в судових справах, особливо у кримінальних, де на кону фундаментальні права. Політичні документи ЄС прямо зазначають, що ШІ повинен допомагати, а не замінювати людського суддю [359].

У Сполучених Штатах застосування ШІ у кримінальній юстиції зосереджено на інструментах оцінки ризику, предиктивній аналітиці для поліції та аналізі даних прокурорами. Алгоритми оцінки ризику використовуються на стадії до суду (для визначення доцільності звільнення під заставу) та при призначенні покарання (для оцінки ризику повторного злочину) в ряді штатів. Наприклад алгоритм COMPAS був запроваджений для прогнозування ймовірності рецидиву обвинуваченого і врахування цього при визначенні суворості вироку.

Суди дозволили використання таких інструментів із застереженнями: Верховний суд штату Вісконсин у справі State v. Loomis (2016) визнав прийнятним врахування COMPAS при призначенні покарання, за умови що це не єдиний вирішальний фактор і підсудному забезпечена можливість оскаржити точність алгоритму [387]. У Європейському Союзі існує значний інтерес до можливостей ШІ підвищити ефективність правосуддя, але водночас відчутна увага до етичних меж його застосування. Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) Ради Європи у 2018 році ухвалила Європейську етичну хартію щодо використання ШІ в судових системах, яка встановлює принципи такі як: повага до основоположних прав, недискримінація [365], якість і безпека, прозорість та контроль з боку користувача (тобто під контролем судді) [315].

Впровадження ШІ у судочинство супроводжується низкою викликів. Вчені наголошують, що будь-який ШІ у кримінальному правосудді повинен

підлягати ретельному тестуванню на відсутність непропорційного впливу та забезпечення справедливості [309]. Ключова проблема – пояснюваність: судові рішення вимагають обґрунтування, тоді як багато моделей ШІ (особливо глибинні нейронні мережі) працюють як “чорний ящик”, що не надає зрозумілого пояснення логіки свого висновку. Така непрозорість конфліктує з потребою прозорого обґрунтування судового рішення. Наразі ведуться розробки в галузі пояснюваного ШІ, аби створити моделі, здатні надавати зрозумілі для людини пояснення своїх результатів.

Прозорість також означає інформування сторін про те, що у процесі використовується ШІ та яким чином. Резолюція Європарламенту 2021 року закликає держави-члени розкривати, які саме інструменти ШІ застосовуються їхніми правоохоронними і судовими органами, і навіть вимагає публікації інформації про рівень хибнопозитивних та хибнонегативних помилок цих систем [309].

Без прозорості обвинувачений може навіть не знати, що на рішення суду вплинув алгоритм, і не матиме можливості оскаржити його надійність. Отже, хоча ШІ обіцяє ефективність і об’єктивність, дискурс західного права наголошує, що його впровадження не повинно підривати справедливість, а має супроводжуватися гарантіями – такими як усунення упередженості, забезпечення пояснюваності та належний нагляд – щоб зберегти довіру до судової системи.

Ключове питання полягає в тому, чи здатен ШІ допомогти зробити застосування оцінних понять більш послідовним або об’єктивним. Ці поняття часто не піддаються точному визначенню, проте теоретично їх можна операціоналізувати шляхом навчання на тому, як суди вирішували багато аналогічних справ. Раніше підхід полягав у використанні систем, заснованих на правилах: у минулому експертні системи намагалися закласти в код юридичні стандарти у вигляді наборів правил “якщо – то”. Наприклад, систему на основі знань можна було б запрограмувати на певні умови, перерахувавши необхідні фактори. Однак, такі спроби наштовхнулися на труднощі, оскільки оцінні

поняття вимагають урахування контексту і тонких обставин, що важко звести до наперед визначених правил. Сучасний підхід зосереджений на машинному навчанні: замість того, щоб наперед задавати значення окремих понять, модель ШІ може бути навчена на великому масиві прецедентів, де суди вже оцінили певне поняття, і потім прогнозувати ймовірний результат для нових випадків. Теоретично це може створити емпіричну модель суддівської практики і вказувати, коли в новій справі результат істотно відхиляється від усталеної практики. Справді, дослідники вже досягли певних успіхів: існують моделі машинного навчання, що досить точно передбачають судові рішення у сферах, де застосовуються тести пропорційності чи багатофакторні стандарти. ШІ також може аналізувати бази судових рішень, знаходячи шаблони у застосуванні понять – наприклад, виявляти діапазон вироків, призначених "в інтересах правосуддя" (поза межами стандартних рекомендацій), або типові обставини, за яких визнається "значний ризик" для суспільства. Таке використання відображає роль ШІ як "помічника судді" в дослідженні практики, який може надати судді необхідну допоміжну інформацію.

Одна з потенційних переваг ШІ – підвищення послідовності. Ні для кого не секрет, що люди схильні до непослідовності у прийнятті рішень (проблема "суддівської лотереї"), коли на вирок впливають випадкові або суб'єктивні фактори. ШІ, що узагальнює дані з великої кількості справ, міг би зменшити такі довільні відхилення. Наприклад, якщо у одного судді уявлення про "справедливість" значно суворіше, ніж у інших суддів при схожих обставинах, система ШІ може висвітлити цю різницю, звернувши увагу на можливу невідповідність, і спонукати до перегляду підходу. Аналізуючи великі масиви судових рішень, ШІ може сприяти принципу "подібні випадки – подібні рішення", посилюючи рівність всіх учасників процесу перед законом.

Суворо алгоритмічний підхід може не розпізнати, коли справа справді виняткова і потребує підходу, що виходить за межі "статистичної норми". Тобто, система, яка ґрунтується лише на даних минулого, може нехтувати унікальними людськими чинниками, суттєвими для здійснення правосуддя у конкретній

ситуації.

В окремих сферах ШІ вже використовується для кількісного оцінювання того, що раніше робилося інтуїтивно.

Попри наведені можливості, багато дослідників скептично ставляться до того, що ШІ здатен повноцінно замінити чи навіть надійно відтворити тонке людське судження, необхідне для застосування оцінних понять [328].

Одна з критичних тез – це редукціонізм: спроба звести складні морально-правові оцінки до чисел або бінарних категорій спрощує якісні аспекти правосуддя. Приміром, визначення "розумності" часто вимагає емпатії та морального аналізу мотивів і обставин – того, що суто статистичний підхід відтворити не може [328].

Інше застереження – відсутність належного обґрунтування: суддя повинен не лише винести рішення, а й обґрунтувати його. Якщо алгоритм пропонує певний результат на основі кореляцій ("у 90 % подібних справ був обвинувальний вирок"), то само по собі це не є юридичним аргументом. Приймаючи його бездумно, суд фактично оминає традиційне правове обґрунтування, якого очікують учасники кримінального провадження і суспільство. Чутливість до контексту – ще один важливий аспект: оцінка в праві часто залежить від тонкощів конкретної ситуації (наприклад, поведінки свідків, особи підсудного, позиції потерпілих тощо). Не всі ці фактори можна формалізувати або навіть представити в даних, на яких навчається алгоритм.

Врешті решті, є ризик консервації статус-кво: якщо судді почнуть покладатися на рекомендації ШІ, то початкові дані (які можуть містити ті чи інші вади) будуть відтворюватися без змін, і зміст оцінних понять фактично закріпиться у тому вигляді, який видає алгоритм, гальмуючи динаміку правових дискусій. Отже, хоча ШІ може бути цінним помічником – покращуючи дослідження практики, виявляючи закономірності та, можливо, сигналізуючи про непослідовність – загальна думка в доктрині полягає в тому, що він має залишатися допоміжним засобом.

Впровадження ШІ в систему кримінального правосуддя обіцяє вигоди не

лише в юридичному, а й в економічному вимірі. Кримінальний процес часто пов’язаний із значними витратами часу та коштів. Системи ШІ здатні оптимізувати процедури, що потенційно може привести до істотної економії бюджетних коштів для судів, органів правопорядку та суспільства загалом. Приміром, автоматизація канцелярських завдань – таких як опрацювання документів, сортування доказів, підготовка проєктів процесуальних рішень – може зменшити навантаження на апарат суду та прискорити розгляд справ. Швидше вирішення справ означає менші витрати на одну справу та скорочення проблеми судових “черг” (що само по собі має економічні наслідки, зокрема тривале тримання під вартою осіб, які очікують суду). На думку деяких економістів, ми стоїмо на порозі революції продуктивності у праві: Майкл Абрамовіц припускає, що впровадження ШІ може різко знизити витрати на юридичні послуги і тим самим покращити доступ до правосуддя [273].

Якщо рутинні справи або процесуальні дії можна буде вирішувати за мінімальної участі людини, обмежені ресурси судової системи можна спрямувати на справді складні та резонансні провадження – що, в підсумку, підвищить ефективність всієї системи. З точки зору державних витрат, ШІ може допомогти оптимізувати розподіл ресурсів правоохоронних органів та судів – наприклад, предиктивні моделі можуть визначати, які справи з високою ймовірністю завершаться визнанням вини чи угодою, дозволяючи органам зосередитися на тих, що дійсно потребують повноцінного судового розгляду, і тим самим скоротити витрати на тривалі процеси.

З утилітарної точки зору можна стверджувати, що автоматизація частини процесу є виправданою, якщо вона скорочує витрати і не призводить до значного зростання кількості помилок. Економічні моделі враховують як вартість злочинів, яким вдається запобігти, так і заощаджені ресурси завдяки швидшому вирішенню справ. Якщо ШІ здатен прискорити судочинство, система може розглянути більший обсяг справ, витративши ті ж ресурси, підвищуючи невідворотність і швидкість покарання (а це за теоріями Беккера підсилює стримування злочинності). Зменшуючи непевність щодо результату, ШІ також

може стимулювати укладання угод про визнання винуватості, уникаючи витратних судових розглядів.

Однак науковці застерігають щодо непередбачених ефектів: Абрамовіц зазначає, що здешевлення процесів завдяки ШІ може змінити поведінку учасників процесу [273]. З іншого боку, автоматизовані інструменти можуть допомогти і стороні захисту: наприклад, ШІ, що швидко аналізує великий масив доказів та судової практики, надає захисникам ресурс, якого раніше бракувало, що потенційно підвищує якість і ефективність захисту на системному рівні.

Прихильники ШІ у кримінальній юстиції часто наголошують на потенціалі зменшити навантаження на суди та в'язниці (що саме по собі веде до економії коштів). Існують ідеї застосування ШІ для прогнозування злочинності і раціоналізації роботи поліції, що, якщо спрацює, скоротить суспільні витрати від злочинів. Однак під час оцінки таких ініціатив через призму підходу "Law & Economics" потрібно зважати, щоб підвищення продуктивності не відбулося коштом цінностей правосуддя. Чимало дослідників економіки права зазначають необхідність інституційних запобіжників: якщо судді почнуть покладатися на алгоритми, важливо зберегти їх мотивацію і кваліфікацію самостійно виявляти і виправляти можливі помилки ШІ (аби не виникло "ефекту автопілота"). Також треба врахувати питання інфраструктури та інвестицій: розробка і впровадження судових AI-систем потребує значних коштів, навчання персоналу, підтримки – і помилка у виборі технології може дорого коштувати. З макроекономічної точки зору, якщо ШІ реально зможе перебрати значну частину дрібних і стандартних справ, це може вивільнити час суддів для складних справ, що є ефективнішим використанням людського капіталу в правосудді.

Однак, якщо громадськість сприйматиме "алгоритмічне правосуддя" як менш легітимне, це здатне породити хвилю додаткових апеляцій, відмов від угод і загалом підвищити транзакційні витрати. Ці динамічні ефекти свідчать, що економічна доцільність має оцінюватися комплексно і в довгостроковій перспективі. На сьогодні багато очікуваних вигод ШІ (наприклад, економія часу суду чи зменшення рецидивізму завдяки кращим рішенням про звільнення) ще

потребують емпіричного підтвердження, тоді як можливі витрати (упередження, помилки, необхідність додаткового контролю) є очевидними. Отже, впроваджуючи штучний інтелект, необхідно проводити ретельний аналіз cost-benefit, включаючи важковимірювані фактори (як-от справедливість і довіра), і реалізовувати нововведення поступово, через пілотні проекти і експерименти. Існує запит на подальші дослідження: помітним є брак даних про довгостроковий вплив алгоритмів на поведінку учасників процесу, на рівень оскарження судових рішень, на фактичні витрати й вигоди для системи. Виявлення та подолання цих прогалин є важливим напрямом для майбутнього правничого аналізу, щоб застосування ШІ у кримінальному судочинстві було як економічно ефективним, так і сумісним з вимогами правової держави.

Говорячи про застосування ШІ у межах кримінального правосуддя необхідно чітко відповісти: хто буде відповідальним за дії і рішення, що приймаються штучним інтелектом? Чи можемо ми вести мову про те, що ШІ можна притягнути до відповідальності за неправильне трактування і застосування оцінного поняття? На нашу думку – ні. Поточна модель кримінального правосуддя функціонує завдяки людям. Завдяки службовцям правоохоронних органів, прокурорам, суддям і захисникам, які зобов’язані щодня приймати рішення і виконувати дії, передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством.

Відповідно, покладання на ШІ не нівелює персональної відповідальності кожного з учасників кримінального провадження. Як слушно зауважують відомі українські вчені Шумило М. Є., Гримко В. П., кримінально-процесуальна діяльність здійснюється суб’єктами з різними процесуальними інтересами, цілями, психологічними установками, рівнем професійного досвіду та світоглядними орієнтирами. У зв’язку з цим така діяльність має характер складного соціально-гуманітарного процесу, в межах якого людський фактор неминуче впливає на механізм правозастосування. Саме тому кримінальний процес вибудовується на засадах системи стримувань і противаг. З огляду на це, у ході кримінальної процесуальної діяльності відбувається моделювання

(відтворення) минулої соціальної реальності – ймовірного злочину – за допомогою юридичних конструкцій як у фактичному, так і в правовому вимірах у межах судової комунікації між учасниками кримінального провадження [265, с. 17]. Ми можемо констатувати, що кримінальний процес у рамках держави є якісним відображенням того, чим характеризується суспільство. В певному розумінні, продовжуючи думку вчених, кримінальний процес є зменшеною моделлю суспільства, і йому властиві як і недоліки, так і переваги, що є характерними соціуму.

Крім того, на поточному етапі розвитку нашої держави, як і світу в цілому, ШІ не зміг повністю замінити людину в жодній зі сфер. Він може писати граматично правильні тексти, створювати зображення, проводити надскладні обчислення, але це не відкидає на другий план його допоміжної ролі, необхідності людини-оператора, яка буде давати машині необхідні для роботи команди. Саме тому, відповідаючи на питання про можливість оптимізації використання оцінних понять за допомогою ШІ ми скажемо, що вона можлива.

Штучний інтелект дозволить провести глибоке дослідження, знайти і проаналізувати застосування оцінного поняття в судовій практиці і юридичній доктрині, вказати, який підхід до застосування превалює і чому. Проте, результати цієї роботи, викладені у межах процесуальних документів, будуть підписані особисто слідчим, дізнавачем, прокурором, суддею чи адвокатом.

Втім, ШІ є без заперечення трендом сьогодення. Будь-який тренд чи сучасна технологія потребують належного підґрунтя. Для юристів таким підґрунтям служить якісна правова освіта. Незважаючи на стійке зростання якості української юридичної освіти, ми не можемо заперечувати наявність ряду аспектів, що вимагають уваги.

Сучасні підходи до викладання правничих дисциплін не охоплюють належним чином питання тлумачення і застосування оцінних понять. Більше того, якщо провести пошук відкритих джерел, то знайти приклади робочих програм юридичних факультетів закладів вищої освіти, які охоплюють теми оцінних понять практично неможливо.

На нашу думку, ця ситуація закладає фундаментальну проблему в українську правову систему. У сучасного студента відсутні труднощі пошуку законодавства. Всі нормативно-правові акти можна знайти як за допомогою офіційної бази законодавства, представленої на веб-сайті Верховної Ради України [48], так і з допомогою комерційного програмного забезпечення, такого як онлайн-платформа “Ліга-закон” [238]. Інтернет ресурси відкривають доступ до численних публікацій – статей, підручників, коментарів, судових рішень.

Відповідно, володіючи певними навичками і вміннями, студент отримує доступ до всієї необхідної інформації. Проте, вміння знайти інформацію недостатньо. *Необхідно вміти тлумачити і застосовувати норми права.*

Тлумачення оцінних понять є наскрізним елементом становлення студента-правника юристом, що буде затребуваним ринком праці. Ми глибоко переконані, що семінарські та практичні заняття по курсу “Кримінальне процесуальне право України” цілком можуть бути побудовані на вирішенні правових казусів, в основі яких лежить необхідність тлумачити і застосувати оцінне поняття. Наприклад, викладач може запропонувати студентам вирішення кейсу, де безпосереднє рішення буде залежати від того, як буде інтерпретовано поняття “достатньо доказів” чи “розумність строків”.

Більше того, ми вважаємо доцільним застосування подібного підходу не лише у межах курсу “Кримінальне процесуальне право України”, а й інших, передусім теорії права. Подібна робота гармонійно поєднує теоретичну і практичну складову навчання, спонукає студентів дивитися на правову норму не як на просте правило, а як на складну конструкцію, що може бути застосована суб’єктом правозастосування до реальних життєвих ситуацій.

Втім, ми повинні чітко розуміти, що професійне навчання юриста не обмежується студентською партою. Для всіх суб’єктів правозастосування критично важливо постійне підвищення кваліфікації, в тому числі, шляхом післядипломної освіти. Впровадження в навчальні курси, сертифікаційні програми і курси підвищення кваліфікації занять, присвячених особливості роботи з оцінними поняттями, матиме значний позитивний вплив на розвиток

вітчизняного права.

Третім аспектом розвитку оптимізації застосування оцінних понять є розвиток правової доктрини. На сьогоднішній день є лише декілька монографічних робіт, що присвячені особливостям оцінних понять в кримінальному процесуальному праві:

1) Рибалко В. О. "Оцінні поняття в кримінальному процесуальному праві України: монографія". Ця монографія є комплексним науковим дослідженням теоретичних і практичних аспектів застосування оцінних понять у кримінальному процесуальному праві України. У роботі оцінні поняття розглядаються як неконкретизовані в кримінальному процесуальному законодавстві правові категорії, зміст і обсяг яких визначаються з урахуванням конкретних обставин кримінального провадження. Розкрито правову природу та теоретичні засади використання оцінних понять у правовій регламентації запобіжних заходів, порядку об'єднання та виділення матеріалів кримінального провадження, а також їх застосування у кримінальному провадженні на підставі угод. На основі проведеного дослідження розроблено науково обґрунтовані рекомендації, спрямовані на оптимізацію застосування оцінних понять у кримінальному процесі.

За результатами аналізу положень попереднього та чинного законодавства України, а також законодавства інших держав, сформульовано низку теоретичних положень і практичних пропозицій щодо внесення змін і доповнень до чинного [202].

2) *Тітко І. А. "Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України: монографія".* Видання присвячене комплексному аналізу теоретичних і практичних аспектів використання оцінних понять у кримінальному процесуальному законодавстві. У роботі розкривається сутність феномена оцінних понять, досліджується практика їх застосування у кримінально-процесуальному праві держав із різними правовими системами, а також особливості їх нормативного закріплення, класифікації та функціонального призначення у сфері кримінального судочинства. Окрему увагу приділено

специфіці тлумачення і застосування кримінально-процесуальних норм, що містять оцінні поняття. Виявлено проблемні аспекти їх використання та запропоновано можливі шляхи їх подолання. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення окремих інститутів чинного кримінального процесуального законодавства, у межах яких застосування оцінних понять спричиняє найбільші труднощі [235].

Розвиток правової доктрини у сфері оцінних понять потребує системного та синергічного підходу, що передбачає поступальний рух щонайменше у трьох взаємопов’язаних напрямах.

По-перше, необхідним є подальший розвиток загальнотеоретичних положень теорії права, присвячених природі, функціям та межам використання оцінних понять як особливого інструменту правового регулювання.

По-друге, потребує поглиблення доктрина кримінального процесуального права, спрямована на дослідження специфіки застосування оцінних понять у кримінальному провадженні з урахуванням його принципів, стадій та процесуальних гарантій.

По-третє, важливим напрямом доктринального розвитку є спеціалізований аналіз окремих оцінних понять, закріплених у кримінальному процесуальному законодавстві, з метою виявлення особливостей їх тлумачення, правозастосовної практики та пов’язаних із цим проблем. Лише поєднання цих трьох рівнів наукового осмислення дає змогу сформувати цілісну, внутрішньо узгоджену та практично орієнтовану доктрину оцінних понять у кримінальному процесуальному праві.

Оцінні поняття є необхідним елементом кримінального процесуального законодавства, оскільки забезпечують його гнучкість, адаптивність і здатність враховувати індивідуальні обставини конкретного кримінального провадження. Разом із тим, їх відкритий зміст неминуче підвищує ризики непослідовного тлумачення та нерівномірності правозастосовної практики, що актуалізує завдання їх оптимізації.

Оптимізація застосування оцінних понять не означає їх усунення або

заміну визначеними категоріями. Йдеться про вдосконалення механізмів тлумачення й застосування так, щоб поєднати гнучкість оцінних категорій із вимогами правової визначеності, передбачуваності та рівності перед законом.

Ключовим напрямом оптимізації є формування уніфікованих підходів до застосування оцінних понять. Такі стандарти мають функцію “дисциплінування розсуду”, тобто не підміняють процесуальну дискрецію, але задають орієнтири, які підвищують якість мотивування рішень і знижують ризики довільності.

У правотворчості застосування оцінних понять виконує функцію законодавчої економії, сприяючи стислості та читабельності норм. Водночас ефективність цієї економії прямо залежить від якості законодавчої техніки: невдале або надмірне використання оцінних формулювань може породжувати нормативну невизначеність та підвищувати транзакційні витрати кримінального процесу.

Оптимізацію застосування оцінних понять доцільно розглядати через три взаємопов’язані вектори: сучасні технології, юридичну освіту та науку. Кожний із цих напрямів має самостійне значення, але максимальний ефект досягається лише за їх одночасного розвитку.

Штучний інтелект здатен посилити послідовність застосування оцінних понять насамперед як інструмент аналітики: він може систематизувати судову практику, виявляти закономірності, “аномалії” та домінантні підходи. Водночас ШІ має залишатися допоміжним засобом, оскільки персональна відповідальність за процесуальні рішення та їх мотивування не може бути перенесена на технічні системи без загрози процесуальним гарантіям.

Застосування ШІ у кримінальному процесі потребує інституційних запобіжників: прозорості, пояснюваності, контролю користувача, недискримінаційності та процедурної можливості сторін ставити під сумнів коректність алгоритмічних висновків. За відсутності таких запобіжників використання ШІ може трансформувати доказування й оцінювання з юридичної діяльності у технологічну симуляцію, що несумісно з призначенням кримінального провадження як механізму забезпечення прав і свобод людини.

Юридична освіта має бути адаптована до реалій сучасного правозастосування: тлумачення та застосування оцінних понять повинні стати наскрізним елементом підготовки юриста. Доцільним є включення в навчальні програми кейс-методик, практикумів та тренінгів, орієнтованих на роботу з оцінними категоріями (зокрема, у межах кримінального процесу, теорії права та курсів підвищення кваліфікації).

Подальший розвиток доктрини оцінних понять потребує системного, синергічного руху: (а) на рівні загальної теорії права – осмислення природи та меж оцінності; (б) на рівні кримінального процесуального права – розкриття процесуальної специфіки та гарантій; (в) на рівні спеціальних досліджень – аналіз окремих оцінних понять КПК України з урахуванням практики, проблем і можливих законодавчих удосконалень.

Загалом оптимізація застосування оцінних понять у кримінальному процесі має розглядатися як інструмент підвищення якості правосуддя, який поєднує гнучкість правового регулювання з вимогами передбачуваності, мотивованості та захисту фундаментальних прав.

Висновки до розділу 4

За результатами порівняльно-правового дослідження застосування оцінних понять у різних правових системах, аналізу практики ЄСПЛ і Конституційного Суду України, а також визначення напрямів оптимізації оцінних понять у кримінальному провадженні, проведеного у четвертому розділі, можна сформулювати такі висновки.

1. Порівняльний аналіз застосування оцінних понять у системах загального та континентального права засвідчив принципові відмінності у підходах до судової дискреції, попри спільну кінцеву мету – забезпечення справедливого правосуддя. У системі загального права судді приймають рішення на основі прецедентів, активно використовуючи гнучкі стандарти, зокрема концепцію “розумної людини” як універсальний тест оцінки поведінки особи в

конкретних обставинах. Континентальна правова система базується на кодексах і чітко визначених нормах, де законодавець деталізує правомірну поведінку, зменшуючи простір для абстрактних концепцій, однак зберігаючи гнучкі елементи оцінного судження як необхідний інструмент індивідуалізації правозастосування. Попри ці відмінності, оцінне поняття залишається базовим елементом обох систем, що забезпечує адаптацію правових норм до конкретних особливостей справи.

2. Аналіз суддівської дискреції в різних правових системах – США, Франції та Німеччині – дозволяє стверджувати, що надмірне обмеження дискреції призводить до негнучкості та несправедливості, тоді як надмірна свобода створює ризики суб'єктивізму та непослідовності рішень. Оптимальний підхід передбачає встановлення чітких рамок для винесення рішень, що забезпечує баланс між необхідністю дотримання закону та врахуванням унікальних обставин кожної справи. Ефективне використання суддівської дискреції при застосуванні оцінних понять є ключовим елементом забезпечення справедливості та індивідуалізації правосуддя, що сприяє довірі суспільства до судової системи. Трактування оцінних понять ґрунтується на соціальних нормах і цінностях, що робить їх предметом як наукових досліджень, так і реформаторських ініціатив, відображаючи динаміку суспільних очікувань.

3. Практика Європейського суду з прав людини виконує щодо оцінних понять у кримінальному процесі сім взаємопов'язаних функцій. Інтерпретаційна функція полягає у наданні таким оцінним поняттям, як "справедливий суд", "розумний строк", "обґрунтована підозра", "необхідність у демократичному суспільстві", конкретних змістовних критеріїв. Гарантійна функція реалізується через покладення на державу обов'язку не лише усувати індивідуальні порушення, а й забезпечувати стандарти, що запобігають новим порушенням. Функція уніфікації сприяє гармонізації національної судової практики через вироблення спільних базових стандартів. Коригувальна (трансформаційна) функція через пілотні рішення і контроль Комітету міністрів Ради Європи формує державну політику у сфері правосуддя. Освітньо-методична функція

виражається у підвищенні юридичної культури суб’єктів правозастосування. Контрольна функція забезпечує оцінку відповідності національної практики конвенційним стандартам. Функція каталізатора правової визначеності полягає у виробленні орієнтирів для тлумачення відкритих законодавчих формулювань.

4. Незважаючи на позитивні зрушення в адаптації практики ЄСПЛ, в Україні спостерігається фрагментарність у її застосуванні: формальні посилання на рішення Суду, недостатня аргументованість судових актів та нерівномірність правозастосування свідчать про потребу системної імплементації. За результатами дослідження сформульовано шість рекомендацій. По-перше, доцільно здійснити нормативну конкретизацію найбільш уживаних оцінних понять у спеціальному глосарії до КПК або закріпити пряму відсилку до усталеної практики ЄСПЛ. По-друге, необхідно інституційно закріпити обов’язковість урахування рішень ЄСПЛ під час тлумачення оцінних понять через узагальнення судової практики Верховним Судом. По-третє, потребує формування цілісна судова доктрина тлумачення оцінних понять, що об’єднає критерії ЄСПЛ, правові позиції Конституційного та Верховного Судів України. По-четверте, необхідно підвищити стандарти мотивації судових рішень, демонструючи обґрунтованість обмеження прав на підставі усталених критеріїв. По-п’яте, слід забезпечити системну професійну підготовку суддів, прокурорів та слідчих у сфері практики ЄСПЛ. По-шосте, інтеграція аналізу практики ЄСПЛ у навчальні програми з кримінального процесу сприятиме формуванню правової культури майбутніх юристів.

5. Конституційний Суд України виробив багатовимірну модель оцінки допустимості оцінних понять, у межах якої вони не заперечуються як такі, а оцінюються через призму їх впливу на конституційні гарантії. Ключовим орієнтиром виступає принцип правової визначеності, що охоплює вимоги ясності норми, передбачуваності правових наслідків, наявності процедурних і часових меж реалізації повноважень та недопущення свавільного втручання у права людини. Допустимість оцінних понять визначається не їх абстрактністю як такою, а здатністю правової норми обмежувати простір розсуду та

забезпечувати контрольованість правозастосування. Суд також виходить із розширеного розуміння юридичної визначеності: відсутність часових меж застосування оцінного поняття може розглядатися як функціональний еквівалент нормативної невизначеності.

6. Практика Конституційного Суду України засвідчує диференційований підхід до оцінки оцінних понять залежно від інтенсивності їх втручання у права і свободи. Чим більш суттєвим є таке втручання – особливо у кримінальному процесі, де йдеться про обмеження свободи та недоторканності особи, – тим суворішими є вимоги до визначеності правового регулювання та обмеження суддівського розсуду. Використання оцінних понять є неприпустимим у випадках, коли воно створює ризик втручання у здійснення правосуддя, підриває незалежність судової влади або порушує принцип поділу влади. Підвищений конституційний ризик також виникає, коли оцінне формулювання поєднується з імперативним або автоматичним механізмом реалізації, що унеможливлює індивідуальну оцінку обставин. Водночас повне усунення оцінних понять із правового регулювання є неможливим і небажаним, оскільки вони забезпечують гнучкість та індивідуалізацію правозастосування.

7. Оптимізація застосування оцінних понять у кримінальному процесі не означає їх усунення або заміну визначеними категоріями, а передбачає вдосконалення механізмів тлумачення й застосування з метою поєднання гнучкості оцінних категорій із вимогами правової визначеності, передбачуваності та рівності перед законом. Ключовим напрямом оптимізації є формування уніфікованих підходів, які виконують функцію “дисциплінування розсуду”: не підміняють процесуальну дискрецію, але задають орієнтири, що підвищують якість мотивування рішень і знижують ризики довільності. Оптимізацію доцільно розглядати через три взаємопов’язані вектори – сучасні технології, юридичну освіту та науку, – максимальний ефект від яких досягається лише за їх одночасного розвитку.

8. Штучний інтелект може посилити послідовність застосування оцінних понять як інструмент аналітики: систематизувати судову практику, виявляти

закономірності й домінантні підходи. Однак персональна відповідальність за процесуальні рішення та їх мотивування не може бути перенесена на технічні системи без загрози процесуальним гарантіям. Застосування ШІ у кримінальному процесі потребує інституційних запобіжників: прозорості, пояснюваності алгоритмів, контролю користувача, недискримінаційності та процедурної можливості сторін ставити під сумнів коректність алгоритмічних висновків. Юридична освіта має бути адаптована до реалій сучасного правозастосування, включаючи тлумачення та застосування оцінних понять як наскрізний елемент підготовки юриста. Подальший розвиток доктрини оцінних понять потребує системного руху на трьох рівнях: загальної теорії права, кримінального процесуального права та спеціальних досліджень окремих оцінних понять КПК України з урахуванням практики і можливих законодавчих удосконалень.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретико-правовий аналіз оцінних понять у кримінальному процесуальному праві та їхньому взаємозв'язку з механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження. Визначено сутність, ознаки, класифікацію та функціональну роль оцінних понять у кримінальному процесі; досліджено механізм їхнього функціонування через призму діяльності різних суб'єктів правозастосування; з'ясовано проблеми тлумачення, правових колізій і прогалин, пов'язаних із застосуванням оцінних понять; проведено порівняльно-правовий аналіз у контексті різних правових систем і міжнародних стандартів. Наукові положення, узагальнення й висновки, які відзначаються науковою новизною та мають теоретичне й практичне значення, полягають у такому.

1. На підставі аналізу наявних наукових підходів до визначення оцінних понять запропоновано авторське розуміння цієї категорії. Оцінні поняття – це закладені в правових термінах змістовно широкі й формально невизначені поняття, які набувають конкретизації та уточнення в процесі інтелектуального аналізу й оцінювання контексту конкретних обставин справи чи правовідносин, що здійснюється суб'єктом правозастосування на підставі його дискреційних повноважень і може передбачати варіативність правових наслідків чи змістовних характеристик для об'єктів правозастосування. Змістовний обсяг оцінного поняття може бути представлений у формі рамки з верхніми та нижніми межами, в межах якої суб'єкт правозастосування на власний розсуд вирішує, наскільки зміст поняття корелює з конкретними фактичними обставинами правовідносин.

2. Проведена класифікація оцінних понять у кримінальному процесуальному праві виявила чотири самостійні класифікаційні підстави. Залежно від цільової спрямованості оцінні поняття поділяються на ті, що потребують простого оцінювання, та ті, застосування яких вимагає глибокого аналізу й урахування всієї сукупності фактичних даних. За правовим наслідком застосування розрізняються поняття, що встановлюють варіативність прав,

варіативність обов'язків або поєднання прав і обов'язків для суб'єктів їхнього впливу. Залежно від кола осіб, щодо яких застосовуються оцінні поняття, вирізняються загальні та спеціальні. За змістовним спрямуванням оцінні поняття класифікуються на кількісні, орієнтовані на числові дані, та якісні, орієнтовані на абстрактні характеристики.

3. Дослідження оцінних понять у контексті зарубіжної та вітчизняної правової доктрини засвідчило, що категорія "оцінні поняття" не використовується в західній правовій доктрині в тотожному значенні. Функціонально суміжними в англомовній науці є категорії "vague legal terms" (невизначені юридичні поняття), "open-textured legal terms" (юридичні поняття з відкритою текстурою) та "evaluative judgement" (оцінне судження), де оцінний елемент є лише одним із декількох складових змісту, а не його визначальною ознакою. Констатовано, що українська правова доктрина розвиває власний науковий шлях у вченні про оцінні поняття. Водночас для забезпечення наукового обміну та інтеграції вітчизняної юридичної науки в міжнародний дискурс потрібне систематичне звернення до надбань англомовної правової думки.

4. Ретроспективний аналіз засвідчив, що оцінні поняття є невід'ємною складовою нормативно-правових актів упродовж усього історичного розвитку людства, а їхня наявність у кримінальному процесуальному законодавстві є характерною як для зарубіжних правових систем, так і для державних утворень на теренах сучасної України. Наявність оцінних понять відображає об'єктивну неможливість нормативно охопити всю різноманітність суспільних відносин без надання суб'єктам правозастосування певної дискреції та не є вадою законодавчої техніки. Труднощі, пов'язані із застосуванням оцінних понять, простежуються в різні історичні епохи, що підтверджує їхній закономірний характер у системі правового регулювання.

5. Застосування в юриспруденції терміна "механізм" дало змогу сформулювати підпорядковану ієрархію правових інструментів: правовий механізм – механізм правового регулювання – механізм забезпечення прав і

свобод. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження є складовою механізму забезпечення прав і свобод особи, конкретизованою з урахуванням специфіки кримінально-процесуальних відносин. Цей механізм є частиною загального механізму правового регулювання та характеризується наявністю процесуальних гарантій, інституційної інфраструктури (суд, прокуратура, адвокатура), а також імплементованих у КПК України міжнародно-правових стандартів. Реалізація цього механізму зумовлюється не лише юридичними, а й соціально-економічними чинниками.

6. Виявлено та проаналізовано глибокий взаємозв'язок між оцінними поняттями й механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження. Теоретичну основу цього зв'язку становлять чотири передумови: системний характер кримінального процесуального права; поширеність і функціональна роль правових норм з відкритою структурою; потреба в гнучкому, але контрольованому правозастосуванні; потреба в розробленні надійних методологій тлумачення. Встановлено п'ять функціональних форм взаємодії: оцінні поняття функціонують як інструменти гнучкої реалізації процесуальних прав; забезпечують дискреційне застосування процесуальних гарантій; підтримують системну узгодженість і заповнюють нормативні прогалини; створюють варіативність правових результатів; структуруються процесуальними гарантіями, утворюючи саморегульовану систему стримувань і противаг.

7. Взаємозв'язок між оцінними поняттями та механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження є структурно, нормативно, функціонально та епістемологічно вбудованим у систему кримінального процесу. У структурному вимірі оцінні поняття є важливими складовими правових механізмів, що активують або обмежують дію процесуальних прав. У нормативному – вони мають юридичну силу й нерідко закріплені в конституційних положеннях. У функціональному – є процесуальними умовами та пороговими значеннями в застосуванні процесуальних норм. В епістемологічному – обидва конструкти спираються на інтерпретативне

юридичне міркування, що охоплює ціннісні судження й контекстуальний аналіз.

8. Механізм функціонування оцінних понять у кримінальному провадженні побудований на трирівневій ієрархічній структурі суб'єктів. Правотворчий рівень (Верховна Рада України, Конституційний Суд України, ЄСПЛ) формує нормативний "каркас" оцінних понять і делегує право оцінювання суб'єктам правозастосування. Правозастосовний рівень (слідчий, дізнавач, прокурор) здійснює первинну конкретизацію оцінних понять, наповнюючи абстрактний стандарт індивідуальним змістом у конкретній справі. Юрисдикційний рівень (слідчий суддя, суди) виконує контролювальне та фінальне оцінювання, легітимізуючи або коригуючи первинні оцінювання й забезпечуючи уніфікацію тлумачення оцінних понять у судовій практиці. Ієрархія конкретизації має виражену векторність: від абстрактності законодавчого положення до абсолютної конкретності вироку.

9. Дослідження діяльності органів досудового розслідування виявило, що слідчий / дізнавач, керівник органу досудового розслідування та прокурор утворюють ієрархічну систему процесуального розсуду. Дискреція слідчого / дізнавача має практично-оперативний характер і визначає первинну якість доказової інформації. Дискреція керівника органу досудового розслідування є організаційно-контрольною. Прокурор займає найвищий рівень ієрархії – його рішення мають стратегічний і владно-примусовий характер, здатні змінювати процесуальний статус особи та визначати межі обвинувачення. Основною проблемою правозастосовного рівня є суб'єктивізм під час первинного наповнення оцінного поняття змістом. Некоректним є твердження, що до оцінного поняття з відкритою логічною структурою завжди можна додати нову суттєву ознаку: встановити таку ознаку може виключно законодавець.

10. Оцінні поняття в діяльності сторони захисту є концептуальним ядром кримінального процесу: саме через оцінювання підозрюваний, обвинувачений і захисник реалізують право на захист, ставлять під сумнів версію обвинувачення та забезпечують баланс процесуальних сил у змагальному судочинстві. Захисник перетворює емоційне оцінювання підзахисного на структуровану юридичну

позицію, будучи рівноправним учасником змагального процесу. Суд зобов'язаний інтегрувати доводи захисту у власне рішення, а їхнє ігнорування означає порушення принципів змагальності та рівності сторін. Справедливий кримінальний процес можливий лише тоді, коли кожне оцінювання прокурора зустрічає інтелектуально рівне йому оцінювання захисту.

11. Потерпілий і його представник є первинними суб'єктами конкретизації оцінних понять у кримінальному провадженні, що наповнюють абстрактні нормативні формули життєвим змістом. Представник потерпілого виконує функцію професійної конверсії емоційного оцінювання в юридично релевантні категорії. Судова діяльність є фінальною стадією конкретизації правової норми, на якій абстрактна законодавча можливість трансформується в юридичну реальність. Реалізуючи верифікаційну функцію, суд усуває професійну деформацію та обвинувальний ухил. Межі судового розсуду чітко обмежені стандартами доказування "поза розумним сумнівом" і вимогою правової передбачуваності (lex certa). Ключовим інструментом легітимізації судового рішення є його всебічне мотивування.

12. Ефективне тлумачення оцінних понять у кримінальному провадженні потребує звернення до принципів права, цілей і завдань законодавства, правосвідомості суб'єкта правозастосування та об'єктивних ознак досліджуваного явища. Людська гідність виконує подвійну функцію: є інструментом обмеження тлумачення (результат не може суперечити гідності як базовому праву) та якісним орієнтиром для правозастосування. Принцип розумних строків має подвійну природу: з одного боку, він забезпечує тлумачення оцінних понять, задаючи часовий вимір, а з іншого – будучи сам оцінним поняттям, потребує самостійної перевірки. Правосвідомість суб'єкта правозастосування є своєрідним "фільтром", від рівня якого безпосередньо залежить якість правозастосовної діяльності.

13. Проблема правових колізій, що виникають у зв'язку з використанням оцінних понять у кримінальному процесуальному праві, має комплексний характер і виявляє як недоліки правотворчої техніки, так і труднощі

правозастосування. Доведено, що оцінні поняття можуть бути каталізатором правових колізій, однак за умови належного тлумачення – і засобом їхнього подолання. Встановлено взаємозв'язок оцінних понять і правових прогалин: використання оцінних категорій без достатнього процесуального "каркасу" здатне породжувати процедурні прогалини, натомість належно сконструйовані оцінні поняття виконують превентивну функцію, зменшуючи ризик прогалин у ситуаціях, які законодавець не міг детально передбачити. Подолання прогалин через розширювальне судове тлумачення в кримінальному процесі не може перетворюватися на приховану правотворчість.

14. Правова доктрина в кримінальному процесуальному праві, попри відсутність формального статусу джерела права, здійснює реальний і системний вплив на розуміння та застосування оцінних понять через чотири взаємопов'язані функції: інтерпретаційну (формування концептуальних рамок), функцію наповнення нормативного змісту (вироблення критеріїв там, де закон мовчить), функцію систематизації та уніфікації (подолання роздробленості практики) та прогностичну функцію (моделювання перспективних підходів). Системною відповіддю на виявлені проблеми є потреба у формуванні спеціальної галузевої доктрини оцінних понять кримінального процесуального права України – цілісної наукової концепції із систематизованим каталогом оцінних понять і доктринальними критеріями їхнього змісту.

15. Порівняльний аналіз застосування оцінних понять у системах загального та континентального права засвідчив, що, попри принципові відмінності в методах судової дискреції, оцінне поняття залишається базовим елементом обох систем. Аналіз суддівської дискреції в США, Франції та Німеччині дає змогу стверджувати, що надмірне обмеження дискреції призводить до негнучкості, а надмірна свобода – до ризиків суб'єктивізму. Оптимальний підхід передбачає встановлення чітких рамок, що забезпечують баланс між дотриманням закону та врахуванням унікальних обставин кожної справи. Право є сферою, що потребує інтерпретації, а ключовий виклик полягає в забезпеченні єдиної методології тлумачення, яка гарантувала б стійкість

правозастосування.

16. Практика Європейського суду з прав людини виконує щодо оцінних понять у кримінальному процесі сім взаємопов'язаних функцій: інтерпретаційну, гарантійну, уніфікаційну, коригувальну (трансформаційну), освітньо-методичну, контрольну та функцію каталізатора правової визначеності. Попри позитивні зрушення, в Україні спостерігається фрагментарність у застосуванні стандартів ЄСПЛ. З метою її подолання обґрунтовано шість рекомендацій: нормативна конкретизація найбільш уживаних оцінних понять у спеціальному глосарії КПК України або через пряму відсилку до практики ЄСПЛ; інституційне закріплення обов'язковості врахування рішень ЄСПЛ Верховним Судом; формування цілісної судової доктрини тлумачення оцінних понять; підвищення стандартів мотивування судових рішень; системна професійна підготовка суддів, прокурорів і слідчих; інтеграція аналізу практики ЄСПЛ у навчальні програми юридичних закладів.

17. Конституційний Суд України виробив багатовимірну модель оцінювання допустимості оцінних понять, де їхня правомірність визначається сукупністю змістовних, процедурних, часових та інституційних критеріїв. Ключовим орієнтиром є принцип правової визначеності, що охоплює ясність норми, передбачуваність правових наслідків і наявність процедурних меж реалізації повноважень. Диференційований підхід Суду передбачає суворіші вимоги до визначеності у сферах, де втручання в права найбільш інтенсивне. Використання оцінних понять є неприпустимим у випадках, коли воно підриває незалежність судової влади або поєднується з автоматичним механізмом реалізації, що унеможливлює індивідуальне оцінювання обставин. Водночас повне усунення оцінних понять є неможливим і небажаним, оскільки вони забезпечують гнучкість та індивідуалізацію правозастосування.

18. Оптимізація застосування оцінних понять у кримінальному процесі не означає їхнього усунення, а передбачає вдосконалення механізмів тлумачення й застосування з метою поєднання гнучкості оцінних категорій із вимогами правової визначеності та рівності перед законом. Ключовим напрямом є

формування уніфікованих підходів, які виконують функцію “дисциплінування розсуду”: не підміняють процесуальну дискрецію, але задають орієнтири, що підвищують якість мотивування рішень. У правотворчості застосування оцінних понять виконує функцію законодавчої економії, ефективність якої прямо залежить від якості законодавчої техніки. Загальна оптимізація потребує системного руху за трьома взаємопов’язаними векторами: сучасні технології, юридична освіта та наука.

19. Штучний інтелект здатен посилити послідовність застосування оцінних понять як аналітичний інструмент: систематизувати судову практику, виявляти закономірності та домінантні підходи. Водночас персональна відповідальність за процесуальні рішення та їхнє мотивування не може бути перенесена на технічні системи без загрози процесуальним гарантіям. Застосування ШІ потребує інституційних запобіжників: прозорості, пояснюваності алгоритмів, контролю користувача, недискримінаційності й процедурної можливості сторін ставити під сумнів алгоритмічні висновки. Розвиток доктрини оцінних понять потребує системного руху на трьох рівнях: загальної теорії права, кримінального процесуального права та спеціальних досліджень окремих оцінних понять КПК України. Лише поєднання нормативного, інституційного, освітнього й доктринального напрямів забезпечить передбачуваність, стабільність і справедливість кримінального процесу.

20. На підставі проведеного дослідження сформульовано такі пропозиції щодо внесення змін до кримінального процесуального законодавства України:

1) викласти статтю 2 КПК України в новій редакції з розмежуванням цілі та завдань кримінального провадження: “Стаття 2. Ціль і завдання кримінального провадження. Ціль кримінального провадження полягає в захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Завдання кримінального провадження: охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження; забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду; притягнення до

відповідальності кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, відповідно до ступеня його вини; недопущення обвинувачення чи засудження невинуватих осіб; запобігання застосуванню необґрунтованого процесуального примусу; гарантування застосування належної правової процедури до кожного учасника кримінального провадження". Таке формулювання спрямоване на конкретизацію цілі й завдань кримінального процесу та їхнього виділення як окремих орієнтирів для тлумачення й застосування оцінних понять;

2) доповнити статтю 36 КПК України нормою, яка прямо встановлюватиме обов'язок прокурора детально обґрунтовувати в кожному процесуальному рішенні застосування будь-якого оцінного поняття. Таке обґрунтування має містити не загальні формулювання, а пряме посилання на конкретні фактичні обставини справи, що дають змогу перевірити логіку висновку;

3) здійснити нормативну конкретизацію найбільш уживаних оцінних понять у КПК України, зокрема таких категорій, як "обґрунтована підозра", "розумний строк", "достатні підстави" тощо, за рахунок їхнього визначення в спеціальному глосарії до КПК України або закріплення прямої відсилки до усталеної практики ЄСПЛ (додаток Г). Такий підхід узгоджується з вимогами частини п'ятої статті 9 КПК України, а також статтями 17–18 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альберда Т. Г. Механізм як загальнонаукова і правова категорія (правовий механізм). *Молодий вчений*. 2013. № 2 (02). С. 64–68. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/molv_2013_2(02)_13.pdf(дата звернення: 14.01.2026).

2. Атаманова Н. В. Проблемні питання застосування норм права. *Підприємництво, господарство і право*. № 2. 2021. С. 164–169. URL: http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/31.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

3. Барабаш О. О. Правосвідомість та її вплив на поведінку людини. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки*. 2017. № 861. Вип. 13. С. 68–72.

4. Бараннік Р. В. Взаємозалежність оціночних понять і механізму забезпечення прав у кримінальному процесі: структурний, нормативний та епістеміологічний виміри. *Науковий журнал Ампаро.* 2025. № 4. С. 45–52. https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-4-06

5. Бараннік Р. В. Виникнення категорії "оціночні поняття" в правовій доктрині: порівняльний аналіз досвіду України і зарубіжних країн. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2024. № 6. С. 167–172. https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-6-26

6. Бараннік Р. В. Вогнева підготовка як превентивний механізм кримінального провадження: аналіз судової практики та КПК України. *Правові новели.* 2025. № 26. С. 499–504. https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.56

7. Бараннік Р. В. Еволюція оціночних понять у кримінальному процесі: історико-доктринальний аналіз. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* Том 36 (75) № 6, 2025. С. 162–170. https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/26

8. Бараннік Р. В. Забезпечення прав учасників кримінального

провадження під час застосування оцінних понять у кримінальному процесі України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2026. 368 с. ISBN 978-966-667-978-2

9. Бараннік Р. В. Застосування оцінних понять керівником органу досудового розслідування. *Приватне та публічне право.* 2025. № 4. С. 40–45. https://doi.org/10.32782/2663-5666.2025.4.7

10. Бараннік Р. В. Людська гідність, принципи права та правосвідомість як орієнтири тлумачення оціночних понять. *Держава та регіони. Серія: Право.* № 4 (90), 2025. С. 38–45. https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.4.5

11. Бараннік Р. В. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження: структура, доктринальні підходи та напрями розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2025. № 77. С. 72–77. https://doi.org/10.32782/2307-1745.2025.77.15

12. Бараннік Р. В. Оцінні поняття в практиці Конституційного Суду України: правова визначеність, дискреція та конституційні гарантії. *Київський часопис права.* 2026. № 1. С. 360–367. https://doi.org/10.32782/klj/2026.1.50

13. Бараннік Р. В. Оцінні поняття в прокурорській діяльності на досудовому провадженні: межі суб’єктивного судження та судовий контроль. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ.* 2026. № 1. С. 215–223. https://doi.org/10.32782/2078-3566-2026-1-28

14. Бараннік Р. В. Оцінні поняття і правові прогалини кримінального процесуального законодавства: до питання співвідношення явищ. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* Том 37 (76) № 2, 2026. С. 158–164.

15. Бараннік Р. В. Оцінні поняття у кримінальному процесі та стандарти ЄСПЛ: методологія тлумачення й інституційні механізми імплементації. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Т. 33. № 1. С. 324–340. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-324

16. Бараннік Р. В. Оцінні поняття як інструмент процесуального розсуду слідчого та дізнавача у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального*

судочинства. 2026. № 1. С. 8–26. https://doi.org/10.59835/2413-5372.2026.1/8-26

17. Бараннік Р. В. Оціночні категорії в кримінальному праві США та Великої Британії: порівняльний аналіз стандартів покарання і суддівської дискреції. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. Випуск № 1, Ч. 3. С. 27–32. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.4

18. Бараннік Р. В. Оціночні поняття в кримінальному процесі та їх вплив на правомірність застосування поліцейським вогнепальної зброї. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 10. С. 325–327. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-10/72

19. Бараннік Р. В. Оціночні поняття як джерело правових колізій у кримінальному процесі: українська практика та міжнародні підходи. *Juris Europensis Scientia. Науковий журнал.* 2025. Випуск 5. С. 93–97. https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.17

20. Бараннік Р. В. Оціночні поняття як інструмент забезпечення справедливості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Том 4. № 87. С. 23–29. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.3 (дата звернення: 14.01.2026).

21. Бараннік Р. В. Порівняльний аналіз оціночних понять та суддівської дискреції в кримінальному праві Франції та Німеччини. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* Серія економічна. Серія юридична. Випуск 46/2025. С. 76–82. https://doi.org/10.5281/zenodo.17703554

22. Бараннік Р. В. Правові колізії при застосуванні оціночних понять. *Європейські перспективи.* 2025. № 4. С. 56–61. https://doi.org/10.71404/EP.2025.4.9

23. Бараннік Р. В. Принципи верховенства права і законності як орієнтири тлумачення оціночних понять у кримінальному провадженні. *Право і суспільство.* 2025. № 4. Т.2. С. 157–164. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.24

24. Бараннік Р. В. Пропорційність і необхідність як юридичні межі стрільби: порівняльний аналіз вогневої підготовки і кримінального процесу.

Право і суспільство. 2025. № 3. Том 2. С. 629–634. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.85

25. Бараннік Р. В. Роль правової доктрини в контексті застосування оцінних понять. *Право та державне управління.* 2026. № 1. С. 183–188. https://doi.org/10.32782/pdu.2026.1.24

26. Бараннік Р. В. Стандарти доказування та прийняття рішень у ситуаціях застосування зброї: кримінально-процесуальний аналіз дій поліцейського. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 11. С. 185–187. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-11/38

27. Бараннік Р. В. Фактор часу і стресу у формуванні обґрунтованої підозри: вогнева підготовка як елемент кримінально-процесуальної безпеки. *Держава та регіони. Серія Право.* 2025. № 3 (88). С. 212–217. https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.3.28

28. Бараннік Р. В., Кучинська О. П. Теоретичні аспекти зв’язку оціночних понять і механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2025. Серія Право. Випуск 89. Ч. 3. С. 311–316. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.46

29. Бараннік Р. В., Лях Д. А. Забезпечення прав учасників кримінального провадження: до питання застосування оціночних понять. *Науковий журнал Ампаро.* 2024. № 3. С. 37–43. https://doi.org/10.26661/2786-5649-2024-3-05

30. Бараннік Р., Кучинська О. Практика Європейського суду з прав людини як орієнтир у застосуванні оціночних понять. *Право України.* 2025. № 9. С. 33–43. https://doi.org/10.33498/louu-2025-09-033

31. Берназюк Я. О. Поняття, причини виникнення та види колізій у законодавстві. Право і суспільство. 2022. № 5. С. 134–139. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.5.20 (дата звернення: 14.01.2026).

32. Біленко В. А. Оціночні поняття: юридико-лексикологічні проблеми мовленнєвої компетентності в адміністративно-деліктній сфері. *Форум права*. 2,

2012. С. 59–66.

33. Біленко В. А., Коломоєць Т. О. Оціночні поняття в адміністративно-деліктному праві України: деякі аспекти їх функціонального призначення. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. с. 74. Також доступний за URL, URL: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/2010-law-4.pdf#page=74 (дата звернення: 14.01.2026).

34. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 498 с.

35. Богатюк О. Формування принципу правової визначеності у правових позиціях Конституційного Суду України (на прикладі рішень Конституційного Суду України за період з 1996 по 2005 рік) / *Актуальні проблеми права*. 2022. Т. 1, № 2. С. 38–44. URL: https://doi.org/10.35774/app2022.02.038 (дата звернення: 27.12.2025).

36. Бойко В. В. Загальнотеоретична характеристика спеціальної правової норми та її конкуренції із загальною нормою. *Часопис Національного університету Острозька академія. Сер.: Право*. 2013. №1(7). С. 1–13.

37. Бойко В. В. Конкуренція правових норм: поняття, ознаки, види. *Митна справа*. 2013. Вип. 1. С. 20–25. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ms_2013_5(2.1)__6.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

38. Бойко Є. В. Функціональне значення розсуду у вирішенні цивільно-правових спорів. *Соціальне право.* 2025. № 2. С. 103–108. URL: https://doi.org/10.32751/2617-5967-2025-02-13. (дата звернення: 14.01.2026).

39. Борщевський І. В. Теоретико-правові аспекти застосування юридичної доктрини як допоміжного джерела права України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2016. Вип. 37, т. 1. С. 7–10.

40. Ботнаренко О. М. Дискреція та оціночні поняття в кримінальному

судочинстві. *Адвокат*. 2009. № 3 (102). С. 18–20. URL: https://www.libr.dp.ua/text/adv2009-3-Kuzmenko.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

41. Валігура К. Ю. Моральні засади суспільства в механізмі цивільно-правового регулювання: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2021. 240 с.

42. Василина Н. В., Шикір Д. О. Сутність і правове підґрунтя обов'язковості правових висновків Верховного Суду у цивільному судочинстві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 205–211. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.31 (дата звернення: 04.12.2025).

43. Василяка Д. К. Застосування оціночних понять та термінів у кримінальному процесі України: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність". Запоріжжя, 2011. 200 с.

44. Вдовіченко С. Л., Кампо В. М. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду (Продовження). *Вісник Конституційного Суду України*. 2012 Вип. 5. С. 60–70. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vksu_2012_5_12.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

45. Веренкіотова О. В. Застосування оціночних понять права в українському законодавстві: окремі аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2012 В. 12. С. 22–25. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/v7/2012/12_2012.pdf#page=22 (дата звернення: 14.01.2026).

46. Веренкіотова О. В. Оціночні поняття у правових актах: теорія та практика реалізації: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01, Київ. 2013. 200 с

47. Верховенство права. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками) Конституційний Суд України. *Конституційний Суд України| Офіційний вебсайт*. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/katalog-yurydychnyh-pozyciy (дата звернення:

29.12.2025).

48. Верховна Рада України. Законодавство України – офіційний веб-портал. (2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/ua 2026. (дата звернення: 14.01.2026).

49. Верховний Суд. Ухвала від 31 жовтня 2024 року у справі № 754/8235/20 – Clarity Project. *Clarity – прозора аналітика*. URL: https://clarity-project.info/court/decision/122717427? (дата звернення: 29.07.2025).

50. Вільнянський С. І. Застосування норм радянського права. Уч. Записки Харківського юридичного інституту. 1956 Вип. 7. Харків. С. 13–32.

51. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 173 с.

52. Вовк І. В. Порядок застосування аналогії у кримінальному судочинстві України. *Адвокат*. 2010. № 5. С. 18–22.

53. Вюртембергер Т. Роль юридичної методології в демократичній правовій державі. Український правовий часопис. 2004. № 6 (11), с. 3–9

54. Головюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 602 с.

55. Головюк І. В. Тлумачення та застосування статті 404 Кримінального процесуального кодексу України щодо ініціативності суду: судова практика Касаційного кримінального суду. *Право і безпека.* 2023. Том 90. № 3. С. 78–87. URL: https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.07 (дата звернення: 14.01.2026).

56. Гончар Ю. В. Поняття і види прогалин у законодавстві України. *Вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2019. С. 36.

57. Городецька М. Застосування стандартів доказування у кримінальному провадженні. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. Т. 2, № 2. С. 67–74. URL: https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-2-2-67-74 (дата звернення: 04.12.2025).

58. Гринюк В. О. Функція обвинувачення в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та практичні проблеми реалізації : дис. … д-ра

юрид. наук : Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017. URL: https://uacademic.info/download/file/0517U000304/dis.doc (дата звернення: 14.01.2026).

59. Гриценко Л. 7 правових позицій Верховного Суду про застосування обмежувальних приписів. Офіційний сайт Національної асоціації адвокатів України. URL: https://unba.org.ua/publications/5934-7-pravovih-pozicij-verhovnogo-sudu-prozastosuvannya-obmezhuval-nih-pripisiv.html (дата звернення: 15.12.2025).

60. Гуцуляк Ю. В. Процесуальні аспекти дізнання як форми досудового розслідування. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України.* 2023. № 63. С. 82–94. URL: https://doi.org/10.15330/apiclu.63.1.82-1.94 (дата звернення: 14.01.2026).

61. Декайло П., Дейнека А. Аналіз запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. В. 1, № 1. С. 84–90. URL: https://doi.org/10.35774/app2022.01.084 (дата звернення: 04.12.2025).

62. Денисенко В. В. Правовідносини слідчого і керівника органу досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 3-4. С. 250–266. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/250-266. (дата звернення: 14.01.2026).

63. Денисюк П. Д. Якість кримінального процесуального законодавства крізь призму його дефектів. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 1. С. 118–122.

64. Деренько О. І. Сучасний стан дослідження і тенденції вчинення корисливих злочинів серед неповнолітніх. Maritime Security and Defense. 2023. № 2. С. 46–50. URL: https://doi.org/10.32782/msd/2023.2.8 (дата звернення: 16.11.2024).

65. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін Затверджені при вільному обранні

формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового. Парламентаризм в Україні. URL: https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html (дата звернення: 03.02.2024).

66. Дояр Є. До питання про правотворчу природу правових висновків верховного суду. *Електронне наукове видання "Аналітично-порівняльне правознавство"*. 2022. С. 213–217. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.40 (дата звернення: 06.01.2026).

67. Драч Д. Л. Оціночні поняття в кримінальному праві: проблеми визначення та перспективи застосування. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 6. С. 179–181.

68. Дудаш Т. І. Правова аргументація: загальнотеоретична характеристика: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Дудаш Тамара Іванівна ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2025. 493 с.

69. Дульський О. Л. Поняття збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2024. Випуск 85: частина 4. С. 76–85.

70. Дуфенюк О. М. Правові механізми забезпечення балансу приватних та публічних інтересів у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. С. 117–122. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v4_2022/4_2022.pdf#page=117 (дата звернення: 31.08.2025).

71. Дучак Б. Л. Людська гідність у праві. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. № 200. С. 47–50. Також доступний за посиланням: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/NaUKMAun_2017_200_10.pdf (дата звернення: 31.08.2025).

72. Евристика. Енциклопедія Сучасної України. URL: https://esu.com.ua/article-18584 (дата звернення: 07.02.2024).

73. Європейська комісія "За демократію через право" (Венеційська

комісія). Доповідь про верховенство права. (04.2011). Страсбург : Європейська комісія “За демократію через право”, 2011. Also available online, URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr 2011. (дата звернення: 14.01.2026).

74. Євтушенко А**.** Механізми запобігання та протидії корупції в органах публічної влади : дис. … д-ра філос. (PhD) : 081 “Право”. Харків, 2025. 229 с.

75. Єрмоленко Я. В. Юридичний термін “механізм охорони прав людини”: питання смислового навантаження. 2017. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/1780 (дата звернення: 14.01.2026).

76. Забарний М. М. Зміни до Кримінального процесуального кодексу України: правова необхідність чи суб’єктивна доцільність. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 167–173.

77. Забарний М. М. Про доцільність використання оціночних понять і термінів у кримінальному процесуальному законі України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки, 5 (2), 2016. 141-144.

78. Завальнюк С. В. Аналогія закону та аналогія права як доктринальні інструменти подолання прогалин у цивільному законодавстві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Т. 1. № 4. С. 348–352.

79. Завальнюк С. В. Класифікації і види прогалин у цивільному законодавстві. *Часопис цивілістики*. 2020. № 36. С. 11–17.

80. Завальнюк С. В. Проблематика співвідношення поняття прогалини в цивільному законодавстві та деяких схожих правових понять і явищ. *Правова позиція.* 2020. С. 63.

81. Завгородній В. А. Зарубіжний досвід виконання рішень Європейського суду з прав людини (на прикладі деяких країн Європейського Союзу). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 57–64.

82. Загиней-Заболотенко З. А., Чаплюк О. І. Правова визначеність юридичного рішення суду у кримінальних провадженнях (на прикладі

застосування пункту 6 частини 3 статті 76 Кримінального кодексу України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 7. С. 28–32. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/4 (дата звернення: 15.01.2026).

83. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/de5ba8ec-76e0-4042-86f2-46ab9237dd92/content (дата звернення: 14.01.2026).

84. Захарко А. Розмежування компетенцій слідчого, дізнавача, прокурора щодо випадків закриття кримінального провадження. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ.* 2023, № 2. URL: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-2-279-287. (дата звернення 20.12.2025).

85. Зінченко В. М. Достатність доказів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2020. 231 с.

86. Зуєв Р. Щодо механізму адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини. *Юридична Україна*. Вип. 8. С. 46–51. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/urykr_2011_8_10.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

87. Іванов М. С. Національний правовий механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. Вип. 2. С. 195–201. Also available online, URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vkc_2018_2_22.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

88. Калараш Р. А. Еволюція поглядів на судову політику в контексті судового права. *Право та безпека.* 2024. Т. 93, № 2. С. 44–54. URL: https://doi.org/10.32631/pb.2024.2.04 (дата звернення: 29.12.2025).

89. Калашник О. М. Прогалини в цивільному процесуальному праві та їх усунення : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 – цивільне право і

цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2016. 20 с.

90. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2008. 296 с.

91. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення судом норм кримінального процесуального права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. 2009. 40 с.

92. Капліна О. В. Провокація у кримінальному провадженні: особливості рішень ЄСПЛ щодо України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Том 3. № 4. С. 217–223. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.31 (дата звернення: 14.01.2026).

93. Капцова Т. П. Прогалина в праві як передумова застосування юридичної аналогії. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 3. С. 90–98.

94. Кароліна (1532). Східна Література – бібліотека текстів Середньовіччя. URL: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/XVI/1520-1540/Karolina/text.phtml?id=5935 (дата звернення: 10.02.2024).

95. Качур В. О. Велика хартія вольностей 1215 р. та її вплив на формування фундаментальних цінностей європейської правової культури. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 5. С. 30-33.

96. Кісілюк Е. М., Смаглюк О. В. Особливості застосування оціночних понять у кримінальному законодавстві України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. Issue 1. P. 166–170. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npnau_2018_1_27.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

97. Клімова Г. П. Правосвідомість: до теорії питання. *Актуальні питання інноваційного розвитку*. Issue 2. P. 35–41. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-

bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apir_2012_2_8.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

98. Коваленко А. В. Використання доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 576–582.

99. Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 444 с.

100. Коваль О. І. Становлення інституту міжнародного співробітництва у кримінальному процесуальному законодавстві України. Прикарпатський юридичний вісник. 2021. № 1. С. 102–106. URL: https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1.742 (дата звернення: 05.03.2025).

101. Козюбра М. І. Загальна теорія права: Підручник. Ваіте, 2015. 392 р. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

102. Козюбра М. І. Право і людина: лінії взаємозв'язків та тенденції розвитку. Наукові записки. Юридичні науки. 2015. Том 168. С. 3.

103. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/2103a1bb-8b7f-4b15-8bea-5fc9cf6f5bee/content (дата звернення: 14.01.2026).

104. Коломієць В. І. Зарубіжний досвід взаємодії між органами досудового розслідування та можливості його використання в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 28 (1). С. 226–233.

105. Коломійчук А. Оціночні поняття в законодавстві України: причини існування та перспективи подолання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 44–46.

106. Колотова О. В. Види прогалин у праві. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. С. 86–91.

107. Колпаков В. К. Колізії та прогалини в праві, способи їх подолання в адміністративному судочинстві. *Ehrlich's Journal*. 2021. Т. 5. С. 47–53.

108. Комарницька О. Б. Щодо недотримання розумних строків у кримінальному провадженні під час досудового розслідування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. Вип. 4. С. 85–95. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Chcks_2014_4_8.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

109. Коментар Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів. Затверджено Рішенням Ради прокурорів України від 23 листопада 2022 року № 36. URL: https://ptcu.gp.gov.ua/files/Comentar-kodeksu_24.11.2022.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

110. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенція від 04.11.1950 № ETS N 005. Редакція: 24.06.2013, Діє з 01.08.2021. (Перша редакція 04.11.1950). №ETS N 005. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu50k02u (дата звернення: 14.01.2026).

111. Конституція США – Вікіджерела. Вікіджерела – вільна бібліотека. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Конституція_США (дата звернення: 08.02.2024).

112. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 09.05.2025).

113. Конституція України. (Перша редакція 1996). (№ 254к/96-ВР) Також доступний за URL: https://www.president.gov.ua/documents/constitution (дата звернення: 14.01.2026).

114. Косович В. М. Оціночні поняття у проекті закону України "Про авторське право і суміжні права": теоретико-практичний аналіз. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія "Право". 2021. Випуск 68.

С. 52–57.

115. Косович В. М. Оціночні поняття як засіб юридичної техніки. Львів: Тріада плюс, 2010. 212 с.

116. Косович В. М. Техніко-технологічні правила застосування оціночних понять. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Вип. 65. С. 3–12. URL: http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/viewFile/7600/7586 (дата звернення: 14.01.2026).

117. Коссе Д. Д. Правовий режим та механізм правового регулювання: ознаки та співвідношення. 2009. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/10158 (дата звернення 17/05/2025).

118. Кравченко М. Г. Застосування норм права: мета, стадії, система вимог до правозастосовчого акту. *Kyiv Law Journal*. Issue 1. P. 31–35. DOI:10.32782/klj/2023.1.4. (дата звернення: 14.01.2026).

119. Кравчук Д. С. Темпоральні оціночні поняття в цивільному праві: поняття та ознаки. Право і суспільство. 2021. № 5. С. 10–16. URL: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.2 (дата звернення: 16.11.2024).

120. Кривицький Ю. Теоретико-методологічні основи розуміння механізму правового регулювання. 2009. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/15730 (дата звернення: 14.01.2026).

121. Крикунов О. В., Денісова Г. В. Загальні умови допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 87, Т. 4. С. 84–91.

122. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 04.12.2025).

123. Кримінальний кодекс Франції. Кримінальний кодекс: Глава I: Загальні принципи (Статті 111-1 до 111-5). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGIARTI000006417178/1994-03-01/ (дата звернення: 09.02.2024).

124. Кримінальний процес України: академічний курс : у 3 т. Т. 1 : Загальна частина / В. Т. Нор, Н. Р. Бобечко, М. В. Багрій та ін. ; за ред. акад. НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В. Т. Нора, д-ра юрид. наук, проф. Н. Р. Бобечка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. 912 с.

125. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. Коваленка В. В., Удалової Л. Д., Письменного Д. П. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 544 с.

126. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення 09.05.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 09.05.2025).

127. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 28.12.1960 №1001-05. Київ : Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки, 1960.

128. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР (1922) Публічна безкоштовна політико-правова бібліотека Пашкова Романа. URL: https://constitutions.ru/?p=27171 (дата звернення: 21.02.2024).

129. Куракін О. М. Структура механізму правового регулювання. 2015. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/16798 (дата звернення 17/05/2025).

130. Курило М. П., Ясинок Д. М. Законодавчі прогалини та судова правотворчість: взаємозв'язок понять. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 77–82.

131. Кучинська О. П. Розумні строки кримінального провадження – одна із гарантій справедливого судочинства. *Вісник кримінального судочинства*. Вип. 2. С. 44–49. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/download/660/585 (дата звернення: 14.01.2026).

132. Кучинська О. П. Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. 442 с.

133. Кучинська О. П., Бараннік Р. В. Теоретичні аспекти зв'язку

оціночних понять і механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 89, Т. 3. С. 311–316.

134. Кучинська О. П., Іванов М. С. Механізм забезпечення прав людини в кримінальному провадженні: поняття і складові елементи. *Право і суспільство*. Вип. 2. P. 236–242. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/2_2018/part_1/42.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

135. Лаврович Д. Оціночні поняття в кримінальному праві України. *Молодий вчений*. 2019. Т. 5, № 69. С. 203-204. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-5-69-44 (дата звернення: 04.12.2025).

136. Лагутіна І. В. Юридичний механізм забезпечення особистих немайнових трудових прав працівників. *Автореферат дисертації на здоб. наук. ступ. д-ра наук. Одеса*. 2015. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/50593734.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

137. Лапкін А. Принцип дискреційності кримінального переслідування. *Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право*. 2020. № 3 (47). С. 91–95.

138. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2012 Вип 1. P. 30–33. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pis_2012_1_9.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

139. Лепех Л. Л. Соціальна та юридична ефективність механізму правового регулювання : на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Національний університет "Львівська політехніка", 2019. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/3811/disertaciya-na-zdobuttya-naukovogo-stupenya-kandidata-yuridichnikh-nauk-lepekh-ll.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

140. Лепіш Н. Я. Наукове розуміння тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*.

2015. Вип. 4. С. 12–24. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvlduvs_2015_4_4.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

141. Лещенко О. В. Поняття, правові ознаки та види прогалин у праві, правовий вакуум та прогалини у податковому законодавстві. *Актуальні питання юриспруденції*. 2025. С. 104–108.

142. Луць Л. А. Принцип правової визначеності: сучасний стан та перспективи. *Juridical scientific and electronic journal*. 2023. № 8. С. 21–27. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/2 (дата звернення: 25.12.2025).

143. Макаренко А. С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні: монографія. Одеса. 2013. 269 с.

144. Маланчук П. М. Юридичний механізм. Реалізації права на захист у кримінальному процесі: проблеми і практика. 2004. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/57439 (дата звернення: 14.01.2026).

145. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 512 с.

146. Маринич О. Ю. Поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. *ВЧЕНІ ЗАПИСКИ*. 2023. P. 171. Also available online, URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/1_2024/1_2024.pdf#page=179 (дата звернення: 14.01.2026).

147. Мельник А. А. Якість як принципова вимога дієвого закону. Альманах права.2012. Вип. 3 С. 396–399.

148. Мельник А. М Особливості застосування судового прецеденту в системі правосуддя України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 63–67. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.8 (дата звернення: 04.12.2025).

149. Мина В. В., Коцан-Олинець Ю. Я., Тополевський Р. Б. Системні

зв’язки системи права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2016. *Серія: Юриспруденція*. В. 20. С. 8–11.

150. Мирошниченко Ю. М. Судова практика в аспекті оцінки судом доказів у кримінальному провадженні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2015. Том 3. № 3. С. 127–132.

151. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : Підручник. Київ : Либідь, 1999. 536 с.

152. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 17.11.2025).

153. Могілевський Л. В. Сутність поняття “норма права”. Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Вип. 1(10). С. 14–18.

154. Молибога М. П. Тлумачення норм права: сутнісні характеристики. *Часопис Київського університету права*. 2010. С. 42–46. Also available online, URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/4593c5e1-5097-4e19-bceb-3c0c3b3562f8/content (дата звернення: 14.01.2026).

155. Монтеск’є Ш. Л. Книга Про дух законів. Харків, 21. 240 с.

156. Москалюк О. Поняття та ознаки юридичної колізії. *Держава і право*. 2010. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34674/14-Moskalyuk.pdf?sequence=1 (дата звернення: 14.01.2026).

157. Муж В. В. Правосвідомість: теоретичні аспекти поняття. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія: Юридичні науки*. Вип. 837. С. 297–303. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vnulpurn_2016_837_50.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

158. Музика Т. О. Оціночні поняття: функції та межі застосування. Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку: Матеріали XVIII міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 98-й річниці з дня

народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР В. П. Маслова. Харків, 28 лютого 2020 року. С. 96–99. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/Sb_Maslov_2020.pdf#page=96. (дата звернення: 14.01.2026).

159. Накази Генерального прокурора з основних напрямів прокурорської діяльності. Головна - Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/nakazi-generalnogo-prokurora-z-osnovnih-napryamiv-prokurorskoyi-diyalnosti (дата звернення: 14.01.2026).

160. Науково-практичний коментар до Розділу II Кримінального процесуального кодексу України "Заходи забезпечення кримінального провадження" / Ю. П. Аленін, М. В. Багрій, Р. І. Благута та ін.; за ред. І. В. Гловюк. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 440 с.

161. Наумець І. Класифікація обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання в кримінальному праві. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 311–318. URL: https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2022.35 (дата звернення: 04.12.2025).

162. Несінов О. М., Зейкан Я. П. Тактика захисту в кримінальному процесі та важливі аспекти адвокатської діяльності : практичний посібник. Видавництво "Норма права", 2025. 478 с.

163. Новіков В. В., Боровікова В. С. Про механізм реалізації прав і свобод людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. Вип. 3. С. 45–56. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvlduvs_2018_3_7.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

164. Нор В. Т., Капліна О. В. Роль доктрини в забезпеченні еволютивної динаміки кримінального процесуального права. Право України. 2022. № 1. С. 105–130.

165. Носенко М. А. Актуальні проблеми процесу доказування у кримінальному провадженні. *Кримінальна юстиція сучасної України: виклики*

та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присв. до 75-річчя д.ю.н., проф. Ю. П. Аленіна (м. Одеса, 20 лист. 2021 р.) / відп. ред.: Л. І. Аркуша, О. О. Торбас, В. А. Завтур ; НУ «ОЮА». Одеса, 2021. С. 174–178.

166. Ободов Н. А., Беспаль О. Л. Стан злочинності в Україні у 2020–2022 роках (Окремі кількісно-якісні показники). Kyiv Law Journal. 2024. № 4. С. 107–115. URL: https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.16 (дата звернення: 16.11.2024).

167. Огляд рішень Великої Палати Верховного Суду, об'єднаної палати і палат Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, які містять правові висновки про застосування норм кримінального та кримінального процесуального права (2018–2025 роки) / Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного кримінального суду департаменту аналітичної та правової роботи; заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, д-р юрид. наук Н. О. Антонюк. Київ, 2025. 96 с.

168. Огляд судової практики Верховного Суду у кримінальних провадженнях щодо корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень. Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2024 рік / Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного кримінального суду департаменту аналітичної та правової роботи; заст. голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду д. ю. н. Антонюк Н. О . Київ, 2025. 72 с.

169. Огляд судової практики Верховного Суду щодо перегляду ухвал слідчих суддів. Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 01.01.2018 по 01.06.2020 / Упоряд: правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної і правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2020. 77 с.

170. Онищук І. І. Термінологія та законодавчі дефініції у нормативно-правових актах. *Науково-інформаційний вісник Право.* 2012. № 6. С. 153-160.

171. Організація Об'єднаних Націй Загальна декларація прав людини. 1948. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (дата звернення: 31.08.2025).

172. Оробець К. Оціночні поняття у кримінальному праві: аксіологічний підхід. *Національний юридичний журнал: теорія і практика.* 2021, № 11. С. 63–

68.

173. Осадчий В. І. Механізм правового регулювання. *Митна справа*. Issue 2). P. 336–340. Also available online, URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ms_2013_5(2.2)__58.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

174. Паршак С. А. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави. *Європейські перспективи*. В 7. С. 157–162. Також доступний за URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/evpe_2014_7_29.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

175. Петришин О., Погребняк С. Система права: загальнотеоретична характеристика. *Law of Ukraine/Pravo Ukraini*. В. 5. Також доступний за URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/prukr_2017_5_3.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

176. Погорецький М. А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. № 4. Ч. 3. С. 269–279.

177. Погорецький М. М. Гарантії прав людини при втручанні в приватне спілкування під час негласних розслідувань у практиці Служби безпеки України: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства.* 2023. № 3-4. С. 103–122.

178. Погорецький М. М. Негласні розслідування і права людини: зарубіжний досвідл для України. *Вісник кримінального судочинства.* 2025. № 1-2. С. 60–81.

179. Погорецький М. М. Провокація злочину в кримінальному процесі України: міжнародно-правові стандарти, практика ЄСПЛ та гарантії прав людини. *Вісник кримінального судочинства.* 2025. № 3-4. С. 131–146.

180. Погребняк С. П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх перебороння : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. URL: http://www.irbis-

nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2001/01pspucp.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (дата звернення: 14.01.2026).

181. Погребняк С. П. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 44–56.

182. Подорожна Т. С., Котуха О. С. Реалізація принципу правової визначеності крізь призму захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету Юридичні науки*. 2021. № 10. С. 72–80. URL: https://doi.org/10.36477/2616-7611-2021-10-10 (дата звернення: 04.12.2025).

183. Полянський Є. Ю. Правова доктрина як базисна концепція права: природа, структура, значення. Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія". 2015. Т. 17. С. 297–313. URL: https://doi.org/10.32837/npnuola.v17i0.449 (дата звернення: 14.01.2026).

184. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 листопада 2019 року у справі № 629/847/15-к, провадження № 13-70кс19. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/86105184

185. Постанова Верховного Суду від 06 вересня 2023 року у справі № 454/2705/19, провадження № 51-2870км23. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=113429477&red=100003ebf668204771a90f2cac7f0066a9a2c2&d=5 (дата звернення: 14.01.2026).

186. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 08 червня 2021 року. Справа № 751/4792/17 (Провадження № 51-6081км20) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=97736553&red=100003bb5cca7affbcf74e6f262a9a8f915af6&d=5 (Дата звернення: 10.12.2025).

187. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 11 березня 2025 року. Справа № 149/3010/23 (Провадження № 51-5344км24) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=125843761&red=100003fd9803fd721b8f737fa

db6bf88dc8fe9&d=5 (Дата звернення: 10.12.2025).

188. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 17 серпня 2021 року. Справа № 484/1376/18 (Провадження № 51-3490км21). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=99123656&red=100003f23b0d202439fc6f7de455e0f208b94d&d=5 (Дата звернення: 10.12.2025).

189. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 березня 2023 року. Справа № 276/1922/20 (Провадження № 51-4016км22). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109855072&red=10000343c2dac381520811c53882d4785fb51b&d=5 (Дата звернення: 10.12.2025).

190. Потьомкін С. О. Правозастосовчі акти як елемент правового механізму судового контролю: теоретико-методологічний аспект. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Т. 3, № 89. С. 49–57. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.6 (дата звернення: 04.12.2025).

191. Правова доктрина України : у 5 т. / Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2013. Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов. 1240 с.

192. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2013. 976 с.

193. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV: станом на 2 груд. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text (дата звернення: 04.12.2025).

194. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 93. Ст. 364.

195. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text. (дата звернення: 14.01.2026).

196. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.

197. Пчеліна О. В. Застосування практики європейського суду з прав людини у вітчизняному кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2020. № 1. С. 160–164. URL: https://doi.org/10.32850/sulj.2020.1.33 (дата звернення: 20.08.2025).

198. Рабінович П. М. Юридична доктрина як різновид доктрини правової. Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze. 2022. Т. 13, № 1. С. 113–120.

199. Резолюція Комітету Міністрів щодо рішень, що розкривають глибинну системну проблему (прийнята Комітетом Міністрів 12 травня 2004 року на його 114-й сесії). CoE Search - Public Search. URL: https://search.coe.int/cm?i=09000016805dd190 (дата звернення: 22.09.2025).

200. Рекомендація (2004) 6 Комітету міністрів державам-членам щодо покращення національних засобів правового захисту. URL: https://rm.coe.int/16805dd18e (дата звернення: 22.09.2025).

201. Ренкас А. А. Щодо оцінки категорії “достатність доказів” як одна з підстав повідомлення особі про підозру. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 627–629. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/151 (дата звернення: 04.12.2025).

202. Рибалко В. О. Оцінні поняття в кримінальному процесуальному праві України: монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. Також доступний за посиланням: http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2468 (дата звернення: 14.01.2026).

203. Рибачко О. Переваги використання металевих каркасів для сейсмостійких будинків та споруд. Тернопіль. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/9595/2/Conf_2011v1_Rybachok_O_IPerevahy_vykorystannia_metalevykh_130.pdf (дата звернення: 15.12.24)

204. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-

процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 року. (2000). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/13-rp/2000.doc. (дата звернення: 14.01.2026).

205. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України “Про міліцію”. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text (дата звернення: 04.01.2026).

206. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20/conv/parach_2:pp2.2:pu2:ch_2:zg_1/sp:max100#n24 (дата звернення: 04.01.2026).

207. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду про відповідність Конституції України (конституційність) частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-24/conv#n9 (дата звернення: 04.01.2026).

208. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою ТОВ “Геомакс-Ресурс” щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису абз. 2 п. 14.1.212, п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України від 21.01.2025 № 3-р(II)/2025. Конституційний Суд України: офіційний вебсайт. URL: https://ccu.gov.ua/dokument/3-rii2025 (дата звернення: 03.04.2026).

209. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Романа Червінського щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п’ятої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України від 26 лютого 2026 року № 3-р(II)/2026. Конституційний Суд України: офіційний вебсайт. URL: https://ccu.gov.ua/dokument/3-rii2026 (дата звернення: 03.04.2026).

210. Руська Правда тексти на основі 7 списків та 5 редакцій склав та підготував до друку проф. С. Юшков видавництво Української академії наук Київ. 1935. ІЗБОРНИК. URL: http://litopys.org.ua/yushkov/yu.htm (дата звернення: 10.01.2024).

211. Санді Таймс проти Сполученого Королівства (Sunday Times v. United Kingdom). URL: https://cedem.org.ua/library/sprava-sandi-tajms-proty-spoluchenogo-korolivstva-2/ (дата звернення: 13.07.2025).

212. Сергєєва Д. Б., Корильчук С. Т. Проблеми реалізації засади верховенства права під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства.* 2025. № 3-4. С. 148–167.

213. Сергєєва Д. Б., Лисаченко Є. І., Погорецький М. М. Міжнародні стандарти права на захист у кримінальному судочинстві: аксіологічний аспект. *Вісник кримінального судочинства.* 2024. № 1-2. С. 94–109.

214. Середюк В. Функціональний спосіб тлумачення норм права з оціночними поняттями. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Том 1, № 74. С. 41–44. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.6 (дата звернення: 04.12.2025).

215. Сидоренко О. М. Правова доктрина як вторинне джерело права. Актуальні проблеми держави і права. 2006. № 29. С. 38–43.

216. Сімонович Д. В. Мета та завдання кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Issue 3). P. 265–269. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&I

MAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvuzhpr_2014_29(2.3)__66.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

217. Скляренко І., Соболь Є. Належне мотивування судового рішення у судовій справі як гарантія його правосудності. *Актуальні проблеми правознавства.* 2023. № 2 (34). С. 206–213. URL: https://doi.org/10.35774/app2023.02.206 (дата звернення: 15.01.2026).

218. Скоромний Д. А. Особливості прийняття кримінальних процесуальних рішень за аналогією. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2018. № 35. С. 249–262.

219. Скрипник Д. О. Перспективна дія правових позицій Верховного Суду в кримінальному провадженні: чи варто запроваджувати? *Актуальні питання юриспруденції.* 2022. № 2. С. 97–99. URL: https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-2.19 (дата звернення: 10.12.2025).

220. Скрипник Д. О. Правові позиції Верховного Суду в кримінальному провадженні : монографія. Київ : Алерта, 2024. 296 с.

221. Скрипник, А. & Тітко, І. (2025). Пропорційність втручання та баланс публічних і приватних інтересів під час негласного збирання доказової інформації у кримінальному провадженні. *Теорія і практика правознавства*, *2*(26), 161–181. https://doi.org/10.21564/2225-6555.2024.26.313485 (дата звернення 20.12.2025).

222. Слінько Д. С., Слінько С. В., Шнягін О. Г. Процесуальні засади оцінки доказів. Право.ua. 2022. № 3. С. 48–54. DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2022.3.6. (дата звернення: 14.01.2026).

223. Словник української мови: в 11 томах. Том 7, 1976.

224. Собко Г. М., Мох Т. П. Розвиток європейської та вітчизняної наукової доктрини та правозастосування щодо діяльності органів кримінальної юстиції. Київський часопис права. 2022. №. 4. С. 171-177.

225. Соціально-правовий феномен судового розгляду в контексті реалізації функціонального стану / Р. Ванджурак та ін. *Соціально-правові студії.* 2025. С. 108–117. URL: https://doi.org/10.32518/sals2.2025.108 (дата звернення:

27.12.2025).

226. Справа “Лійвік проти Естонії” (“Liivik v. Estonia”). URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-126164%22]} (дата звернення: 14.01.2026).

227. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. Issue 2. P. 40–43. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Chkup_2012_2_11.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

228. Степаненко О. В. Використання оціночних понять у КК України з позиції принципу доцільності кримінального права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2015. Випуск 34. Том 3. С. 59–61.

229. Суханова Д. С. Щодо питання про ефективність застосування визначально-установчих норм у механізмах правового регулювання. *Юридичний вісник*. Issue 2. P. 25–30. DOI:10.32837/yuv.v0i2.1699. (дата звернення: 14.01.2026).

230. Тарасюк С. М. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення конституційних прав особи при проведенні в її житлі чи іншому володінні слідчих (розшукових) дій: дис.… д-ра філософії. *URL: https://hdl. handle. net/11300/14646*. 2021. URL: https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/91f6ec02-20ef-462b-93ce-049f7d1c41b3/download (дата звернення: 14.01.2026).

231. Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*. 2010. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34626/02-Tarakhonych.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

232. Тарнавська Т. В. Генеза поняття система: історичний огляд. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. В. 6. С. 129–139. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&I

MAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/domtp_2011_6_18.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

233. Теорія держави і права. Академічний курс: Підруч. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К., 2006

234. Теорія доказового права : науково-практичний посібник (монографія); за заг. ред. д.ю.н., проф., акад. Академії наук Вищої школи України М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2021. 426 с.

235. Тітко І. А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України: монографія. Харків: Право, 2010. 216 с.

236. Ткачук І. Загальна характеристика колізії як окремого виду взаємозв'язків норм кримінального та кримінально-процесуального права. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Issue 28. P. 254–259. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apvchzu_2012_28_43.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

237. Тлумачний словник Української мови в 11 томах. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BC%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC+ (дата звернення: 14.01.2026).

238. ТОВ "Юридична практика". LIGA ZAKON – правова інформація онлайн. (2026). URL: https://ligazakon.net/ 2026. (дата звернення: 14.01.2026).

239. Торбас О. О. Розсуд в кримінальному процесі України: теоретичне обгрунтування та практика реалізації : монографія. Одеса : Юридична література, 2020. 284 с.

240. Удалова Л. Д., Хабло О. Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу : монографія. Київ : Дакор, 2010. 176 с.

241. Удовенко Ж., Басиста І. Використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні: ілюзія чи реальність. 2024. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c84d2676-9629-40ca-b064-a72176a52501/content (дата звернення: 14.01.2026).

242. Український досвід реформування кримінального правосуддя та правоохоронних органів: аналітична доповідь / Маркєєва О., Котелянець О., Їжак О. К.: НІСД, 2011. 44 с.

243. Ус О. В. Кваліфікація злочину, склад якого містить оціночну ознаку. *Науковий вісник ХДУ. Серія Юридичні науки*. 2018. Т. 2, № 2. С. 63–67. URL: https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/181 (дата звернення: 08.12.2025).

244. Федоренко Д. Вимагання: співвідношення загальної і спеціальної кримінально-правових норм. *Питання боротьби зі злочинністю*. Issue 25. P. 265. Also available online, URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pbzz_2013_25_25.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

245. Фоміна Т. Г., Рачинський О. О. Електронні докази у кримінальному процесі: проблемні питання теорії та практики. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2023. № 3 (102), Ч. 2. С. 207–220. URL: https://doi.org/10.32631/v.2023.3.43 (дата звернення 20.12.2025).

246. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид., випр., допов. Київ, 2015. 208 с.

247. Хавронюк М. І. Щодо невідповідності Кримінального кодексу України принципу юридичної визначеності. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2021. Том 8. С. 69–84. URL: https://doi.org/10.18523/2617-2607.2021.8.69-84 (дата звернення: 14.01.2026).

248. Хім'як Ю. Оціночні кримінально-правові поняття та вимога визначеності закону у рішеннях Європейського суду з прав людини. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2011. № 2. С. 65–70.

249. Хоменко Ю. І. Принцип пропорційності як один з основоположних принципів звільнення особи від кримінальної відповідальності. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Т. 3, № 88.

С. 342–347. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.51 (дата звернення: 04.12.2025).

250. Хутковський О. Оціночні поняття в кримінальному праві України. *DSpace Repository*. URL: https://ekhsuir.kspu.edu/items/189a2447-4ffa-4fa3-ab25-71f8b8a08fe9 (дата звернення: 02.12.2025).

251. Цимбалюк В. І. Судовий контроль за дотриманням розумних строків кримінального провадження: аналіз судової практики. *Аналітично- порівняльне правознавство*. 2025. Т. 3, № 3. С. 187–192. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.28 (дата звернення: 04.12.2025).

252. Чебакова О. В. Тлумачення оціночних понять та їх роль у процесі правового регулювання. 2007. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/items/8633dbad-4cb7-4647-891b-03e463481f42 (дата звернення: 14.01.2026).

253. Чернєй В. В., Чернявський С. С. Запровадження інституту кримінальних проступків у контексті реформування системи досудового розслідування в Україні. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2019. Т. 112, № 3. С. 7–14. URL: https://doi.org/10.33270/01191123.7 (дата звернення: 16.11.2024).

254. Чернищук Н. В. Етапи розвитку формування права. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2020. № 1. С. 129–133. URL: https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/1.22 (дата звернення: 14.01.2026).

255. Черноус С. М. Нормотворчі та нормореалізаційні гарантії правильного застосування оціночних понять трудового права України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. Issue 85. С. 46–51. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKNU_Yur_2010_85_13.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

256. Чиж С. А. До питань оцінки доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 34 (1). С. 883–892.

257. Чорний Д. М. Співвідношення прокурорського нагляду та процесуального керівництва досудовим розслідуванням // Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 394–397.

258. Шапарь А. О., Єлаєв Ю. Л. Юридична доктрина як джерело кримінального процесуального права України: загальне гносеологічне (епістеміологічне) дослідження (частина перша). *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. Т. 1, № 1. С. 26–35. DOI: https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-26-35

259. Шапченко С. Д. Оціночні ознаки у складах конкретних злочинів: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" Київ, 1988.

260. Шевченко Т. Юридична колізія: теоретико-правовий аспект. *Право і суспільство*. Issue 3. P. 13–18. Also available online, URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pis_2013_3_5.pdf (дата звернення: 14.01.2026).

261. Шелевер Н. Принцип справедливості в конституційному праві України : дис. … д-ра юрид. наук. Ужгород, 2024. 368 с.

262. Шепітько В. Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* Випуск 19, 2020. С. 8–20.

263. Шершенькова В. А., Попсуєнко Л. О. Перша кодифікація права в Радянській Україні (20-ті РР. XX ст.). Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 4. С. 82–84. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/18 (дата звернення: 05.03.2025).

264. Шумило М. Є. Кримінальний процесуальний кодекс-2012 року: крок вперед, два на місці. СБУ в умовах війни в Україні: сучасні реалії та інноваційні

стратегії забезпечення національної безпеки : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ. Київ, 2024. С. 77–81.

265. Шумило М. Є., Гмирко В. П. Формування концепції трансформування чинної моделі вітчизняного кримінального процесу–актуальне завдання науки. 2023.

266. Щерба Д. В. Поняття системи та структури в термінознавстві. *Проблеми української термінології: Зб. наук. праць*. 2006. С. 15–16. Також доступний за URL: http://eprints.zu.edu.ua/9339/1/06sdvpst.pdf. (дата звернення: 14.01.2026).

267. Щербак К. В. Загальна характеристика повноважень прокурора під час здійснення дізнання. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 28 (1). С. 424–434.

268. Юзько Т. М., Слугоцька В. М., Швець Л. В. Судова практика та правові позиції Верховного Суду як джерела права в умовах правової невизначеності. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Т. 1, № 89. С. 454–460. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.65 (дата звернення: 10.12.2025).

269. Юхно О. О. Теоретичні та прикладні проблемні питання щодо оціночних понять у чинному КПК України та шляхи їх удосконалення. *Юридичний вісник України.* 2022. № 4(164). С. 164–168.

270. Ющик О. І. Юридична доктрина України: актуальність і науково-методологічні основи. Право України. 2021. № 2. С. 13–28.

271. Яновська О. Докази та доказування у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: практика Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_09_28_Ianovska_.pdf (дата звернення: 20.12.2025).

272. Яртись І. Саско О. Щодо визначення оціночних понять у кримінальному праві. *Перспективні галузі наукових досліджень: динаміка та тренди: матеріали міжнародної студентської наукової конференції (Т. 1), 16 жовтня, 2020 рік. Суми, Україна: Молодіжна наукова ліга:* матеріали міжнар.

студ. наук. конф. URL: https://doi.org/10.36074/16.10.2020.v3.03 (дата звернення: 04.12.2025).

273. Abramowicz M. The Cost of Justice at the Dawn of AI. *SSRN Electronic Journal*. 2024. DOI:10.2139/ssrn.4543803. (дата звернення: 14.01.2026).

274. Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine, L.P. S. Law implementation and legal relations: links of interrelations. *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law*. Vol. 2020, Issue 3. P. 21–30. DOI:10.32755/sjlaw.2020.03.021. (дата звернення: 14.01.2026).

275. Anesa P. Defining Legal Vagueness: A Contradiction in Terms? Pólemos. 2014. Т. 8, № 1. URL: https://doi.org/10.1515/pol-2014-0011 (дата звернення: 10.01.2024).

276. Animal welfare act 2006. legislation.gov.uk. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/45/section/4 (date of access: 06.02.2024).

277. Asgeirsson H. On the Instrumental Value of Vagueness in the Law. Ethics. 2015. Т. 125, № 2. С. 425–448. URL: https://doi.org/10.1086/678480 (date of access: 10.01.2024).

278. Assault offences explained. Sentention Council. URL: https://www.sentencingcouncil.org.uk/news/item/assault-offences-explained/? (date of access: 05.02.2024).

279. Atamanova N. Problem issues of application of laws. *Entrepreneurship, Economy and Law*. Issue 2. P. 164–169. DOI:10.32849/2663-5313/2021.2.30. (date of access: 14.01.2026).

280. Barannik, R., Balatska, O., & Holovko, O. Artificial intelligence as a tool for applying evaluative concepts in criminal proceedings: legal and economic aspects. *Baltic Journal of Economic Studies*, 2026. Vol. *12*, No 1. Pp. 125–133. https://doi.org/10.30525/2256-0742/2026-12-1-125-133

281. Barannik, R., Kostiuchenko, O., & Dunaievska, L. Mechanism for ensuring the rights of participants in criminal proceedings : balance of socio-economic and legal factors. *Baltic Journal of Economic Studies*, 2025. Vol. 11, No 2. Pp. 310–314. https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-2-310-314

282. Bartneck C., Lütge C., Wagner A. та ін., Bartneck C., Lütge C., Wagner A. та ін. What Is AI? *An Introduction to Ethics in Robotics and AI*. Cham : Springer International Publishing, 2021. С. 5–16. DOI:10.1007/978-3-030-51110-4_2. (date of access: 14.01.2026).

283. Basysta, I., Balynska, O., Barannik, R., Kuchynska, O., & Shchur, B. (2025). Legal and socio-psychological means to address child delinquency and ensure their rights in criminal proceedings. *Social and Legal Studios*, 8(3), 8–22. https://doi.org/10.32518/sals3.2025.08

284. Bielska-Brodziak A., Drapalska-Grochowicz M., Suska M. Petrified and Updated, or How the Interpretive Community Exercises Power Over the Meaning of Vague Terms in the Legal Text (on the Example of Polish Criminal Law). International Journal for the Semiotics of Law - Revue internationale de Sémiotique juridique. 2024. URL: https://doi.org/10.1007/s11196-024-10160-0 (date of access: 13.01.2024).

285. Bilous O. Interpretation of legal norms: concept and essence. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. Vol. 43, Issue 3. P. 46–53. Also available online, URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/46-53_7.pdf (date of access: 14.01.2026).

286. Blackstone W. Oxford university press. Commentaries on the Laws of England. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=WjvKDAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=Blackstone,+W.+(2016)+Commentaries+on+the+Laws+of+England.+Oxford:+Oxford+University+Press,+472pp.&ots=xrDqhMGCQ-&sig=9nrOxs6vKQqNuw-QbaYenU4zKhI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (date of access: 05.02.2024).

287. Boreiko A. V. Constitutional and legal mechanism for protecting individual rights: concept and essence. *Bulletin of Odessa National University. Jurisprudence*. Vol. 24, Issue 2 (35). P. 58–66. Also available online, URL: http://ecology.chdu.edu.ua/index.php/2304-1587/article/view/185958 (date of access: 14.01.2026).

288. Buchholz v. Germany. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57451%22]} (date of access: 19.07.2025).

289. Burmych and others v. Ukraine) HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-204728%22]}} (date of access: 19.07.2025).

290. But Yu. Resolution of conflicts in the norms of criminal procedural legislation. *"International Humanitarian University Herald. Jurisprudence"*. Issue 72. P. 130–133. DOI:10.32782/2307-1745.2024.72.25.

291. Cambridge Dictionary. English Dictionary, Translations & Thesaurus. URL: https://dictionary.cambridge.org/ (date of access: 14.01.2026).

292. CASE OF BARANOWSKI v. POLAND (Application no. 28358/95): Judgment of the European Court of Human Rights of 28 March 2000. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58525 (date of access: 14.01.2026).

293. Case of Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain. European Court Of Human Rights. (Application no. 10590/83). Judgment. Strasbourg, 8 December 1988. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57429%22]}. (date of access: 14.01.2026).

294. CASE OF DEL RÍO PRADA v. SPAIN (Application no. 42750/09): Judgment of the European Court of Human Rights of 21 October 2013. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127697 (date of access: 14.01.2026).

295. Case of Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom. European Court of Human Rights. Application no. 12244/86; 12245/86; 12383/86. Judgement. Strasbourg, 30 August 1990. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57721%22]}. (date of access: 14.01.2026).

296. Case of Hiro Balani v. Spain. European Court Of Human Rights. (Application no. 18064/91). Judgment. Strasbourg, 9 December 1994. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57910%22]}. (date of access: 14.01.2026).

297. Case of Ilgar Mammadov v. Azerbaijan. European Court of Human Rights. Application no. 15172/13. Judgement. Strasbourg, 22 May 2014. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":["001-144124"]%7D. (date of access: 14.01.2026).

298. CASE OF MOOREN v. GERMANY (Application no. 11364/03): Judgment of the European Court of Human Rights of 9 July 2009. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i (date of access: 14.01.2026).

299. Case of Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine. European Court of Human Rights. Application no. 42310/04. Judgement. Strasbourg, 21 April 2011. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B"itemid":["001-204031"]%7D. (date of access: 14.01.2026).

300. Case of Ruiz Torija v. Spain. European Court Of Human Rights. (Application no. 18390/91). Judgment. Strasbourg, 9 December 1994. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57909%22]}. (date of access: 14.01.2026).

301. Case of Telfner v. Austria. European Court Of Human Rights. (Application no. 33501/96). Judgment. Strasbourg, 20 March 2001. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-59347%22]}. (date of access: 14.01.2026).

302. Christie G. C. Vagueness and Legal Language. Minnesota Law Review. 1963. No. 48(4). P. 855–912.

303. Council of the European Union. Council Framework Decision 2009/948/JHA of 30 November 2009 on prevention and settlement of conflicts of exercise of jurisdiction in criminal proceedings. (2009). URL: http://data.europa.eu/eli/dec_framw/2009/948/oj (date of access: 14.01.2026).

304. Creutzfeldt N., Mason M., McConnachie K. Routledge Handbook of Socio-Legal Theory and Methods / ed. by N. Creutzfeldt, M. Mason, K. McConnachie. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2019.: Routledge, 2019. URL: https://doi.org/10.4324/9780429952814 (date of access: 14.01.2026).

305. Doiar Ye. Judicial enforcement as a specific type of law enforcement:

administrative and legal aspect. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. Issue 2. P. 434–440. DOI:10.24144/2788-6018.2024.02.73. (date of access: 14.01.2026).

306. Doroszewska K. Znaczenie klauzuli “wypadku mniejszej wagi” w polskim prawie karnym. Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji. 2016. UAM, 6. C. 103-116

307. Dufeniuk O. Digital databases of court decisions in criminal proceedings: Value, risks, and use optimisation. *Social and Legal Studios*. 2025. P. 10–19. URL: https://doi.org/10.32518/sals1.2025.10 (date of access: 10.02.2026).

308. European Court of Human Rights. Case of Mihalache v. Romania. (08.07.2019). URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-194523%22]} (date of access: 14.01.2026).

309. European Parliament. Report on artificial intelligence in criminal law and its use by the police and judicial authorities in criminal matters. 13 July 2021 (2020/2016(INI)), committee on civil liberties, justice and home affairs, rapporteur: Petar vitanov. (07.2021). 2021.

310. Explore rule of law rankings for 142 countries in the WJP Rule of Law Index. WJP Rule of Law Index. Explore rule of law rankings for 142 countries in the WJP Rule of Law Index. URL: https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index (date of access: 14.01.2026).

311. Federal sentencing guidelines & chart. Nemann Law Offices, LLC. URL: https://www.nemannlawoffices.com/library/federal-sentencing-guidelines-chart.cfm (date of access: 05.02.2024).

312. Filipenko N., Barbash D. Formation of inner conviction when evaluating an expert conclusion as a source of evidence in criminal proceedings by the judge. *Archives of criminology and forensic sciences*. 2022. Vol. 6, no. 2. P. 85–102. URL: https://doi.org/10.32353/acfs.6.2022.07 (date of access: 15.01.2026).

313. Forensic diagnostics, anti-corruption, and internal audit in ensuring efficient company management in an open economy / Y. Patskan et al. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2025. Vol. 4, no. 63. P. 63–79. URL: https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.63.2025.4776 (date of access: 15.01.2026).

314. Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57721%22]} (date of access: 19.07.2025).

315. Franguloiu S. Principles for the Use of Artificial Intelligence (Ai) in the Judiciary as derived from the European Ethics Charter. Justice Efficiency and Limitations. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov. Series VII: Social Sciences • Law*. 30.01.2024. P. 39–46. DOI:10.31926/but.ssl.2023.16.65.3.5. (date of access: 14.01.2026).

316. Frydlender v. France. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58762%22]} (date of access: 19.07.2025).

317. Funk, PhD T. M. On the Law of Self-Defense (And Why Transparency About our Value-Judgments is the Missing Piece in Today's Justice Reform Debate). *SSRN Electronic Journal. 2021*. URL: https://doi.org/10.2139/ssrn.3930265 (date of access: 10.02.2026).

318. Gabriel H. A. modern treatise on the principle of legality in criminal law. Berlin, 2010. 197 c.

319. Galič A. The Effects of a Criminal Judgment on a Civil Case. *Law & Criminology Journal*. 2025. URL: https://doi.org/10.21825/lcj.93852 (date of access: 10.02.2026).

320. Garland D. The Current Crisis of American Criminal Justice: A Structural Analysis. *Annual Review of Criminology*. Вип. 6, № 1. С. 43–63. DOI:10.1146/annurev-criminol-030722-035139. (date of access: 14.01.2026).

321. Gény F. Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif - Essai critique. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=eb8AEQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=GENY+F.,+Méthode+d'interprétation+et+sources+en+droit+privé+positif+-+Essai+critique,+Paris,+1899,+t.+1,+p.+72.&ots=z5tD087rtn&sig=UIpyo

YIcOZ4fpp6k69pqX1LpbXM&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (date of access: 14.01.2026).

322. Gerards J. General Principles of the European Convention on Human Rights. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. 330 p. URL: https://assets.cambridge.org/97813165/17536/frontmatter/9781316517536_frontmatter.pdf (date of access: 14.01.2026).

323. German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB). Gesetze im Internet. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/ (date of access: 14.01.2026).

324. Gignac G. E., Szodorai E. T. Defining intelligence: Bridging the gap between human and artificial perspectives. *Intelligence*. Вип. 104, 05.2024. P. 101832. DOI:10.1016/j.intell.2024.101832. (date of access: 14.01.2026).

325. Gil De Zúñiga H., Goyanes M., Durotoye T. A Scholarly Definition of Artificial Intelligence (AI): Advancing AI as a Conceptual Framework in Communication Research. *Political Communication*. Issue. 41, № 2. P. 317–334. DOI:10.1080/10584609.2023.2290497. (date of access: 14.01.2026).

326. Gusarov K., Terekhov V. Finality of Judgments in Civil Cases and Related Considerations: The Experience of Ukraine and Lithuania. *Access to Justice in Eastern Europe.* 2019. Vol. 2, no. 5. P. 6–29. URL: https://doi.org/10.33327/ajee-18-2.4-a000020 (date of access: 14.01.2026).

327. Hashman and Harrup v. the United Kingdom. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58365 (date of access: 14.01.2026).

328. Heri C. Responsive Human Rights: Vulnerability, Ill-treatment and the ECtHR. Volume 106 in the Series Modern Studies in European Law. 1. Hart Publishing, 2021. DOI:10.5040/9781509941261. (date of access: 14.01.2026).

329. History of Federal Sentencing Guidelines [Електронний ресурс] // LegalMatch. – Режим доступу: https://www.legalmatch.com/law-library/article/history-of-federal-sentencing-guidelines.html (date of access: 05.02.2024).

330. Horovenko S. The independent and merit-based judicial selection system

in Ukraine. Introduction to the 2023 reform of the constitutional court of Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2025. No. 2. P. 53–57. URL: https://doi.org/10.61345/1339-7915.2025.2.8 (date of access: 14.01.2026).

331. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B (date of access: 28.11.2025).

332. Human rights act 1998. *Legislation.gov.uk*. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/contents (date of access: 22.09.2025).

333. Iancu B. Quick Fix Solutions-Anticorruption as Core / Peripheral Modality of the 'Rule of Law'. *Hague Journal on the Rule of Law*. 2024. URL: https://doi.org/10.1007/s40803-024-00220-9 (date of access: 15.01.2026).

334. Inter-American Court of Human Rights. Case of Gelman v. Uruguay. (24.02.2011). URL: https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_221_ing.pdf (accessed 01/01/2024).2011.

335. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Prosecutor v. duško tadić: Decision on the defence motion for interlocutory appeal on jurisdiction. (02.10.1995). URL: https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm (accessed 01/01/2024).1995.

336. Iraq Telecom Limited and International Holdings Limited v. Korek Telecom Company LLC, Korek International Management Ltd and Sirwan Saber Mustafa : Judgment of the Court of Appeal of the Dubai International Financial Centre Courts, 16 June 2025. URL: https://jusmundi.com/fr/document/decision/en-iraq-telecom-limited-and-international-holdings-limited-v-korek-telecom-company-llc-korek-international-management-ltd-and-sirwan-saber-mustafa-judgment-of-the-court-of-appeal-of-the-dubai-international-financial-centre-courts-monday-16th-june-2025 (date of access: 14.01.2026).

337. Jurka R., Zajančkauskienė J. Jurisdiction Collisions In The Criminal Proceedings Of European Union Member States. *Baltic Journal of Law & Politics*. Вип. 8, № 1. С. 82–105. DOI:10.1515/bjlp-2015-0012. (date of access: 14.01.2026).

338. Khotynska-Nor O., Moskvych L. Limits of a Judge's Freedom of

Expressing His/Her Own Opinion: The Ukrainian Context and ECtHR Practice. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Vol. 4, no. 3. P. 170–180. URL: https://doi.org/10.33327/ajee-18-4.3-n000077 (date of access: 14.01.2026).

339. Kim J., Shi T. T., Verdi R. S. The innovation consequences of judicial efficiency. *Journal of Accounting and Economics*. 2025. URL: https://doi.org/10.1016/j.jacceco.2025.101813 (date of access: 12.01.2026).

340. Kleinberg J., Lakkaraju H., Leskovec J. та ін. Human Decisions and Machine Predictions. *The Quarterly Journal of Economics*. Вип. 133, № 1. С. 237–293. DOI:10.1093/qje/qjx032. (date of access: 14.01.2026).

341. Kokkinakis v. Greece. HUDOC - European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57827%22]} (date of access: 19.07.2025).

342. König v. Germany. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57512%22]} (date of access: 19.07.2025).

343. Kreitler S., Kreitler H. The Motivational and Cognitive Determinants of Defense Mechanisms. *Defense Mechanisms - Theoretical, Research and Clinical Perspectives*. 2004. P. 195–238. URL: https://doi.org/10.1016/s0166-4115(04)80035-9 (date of access: 15.01.2026).

344. Kuchynska O. P., Barannik R. V. Theoretical aspects of the relationship between evaluative concepts and the mechanism for ensuring the rights of participants in criminal proceedings. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2025. Vol. 3, no. 89. P. 311–316. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.46 (date of access: 10.02.2026).

345. Lavrenko D. O. Significance of legal construction as a tool of legal technique. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. Issue 3. P. 56–60. DOI:10.24144/2788-6018.2023.03.10. (date of access: 14.01.2026).

346. Legg M. Better than a bot – instilling ethical judgement into the lawyers of the future in the age of AI. *Griffith Law Review*. 2025. P. 1–21. URL: https://doi.org/10.1080/10383441.2025.2493493 (date of access: 12.01.2026).

347. Letellier v. France. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:[%22001-57678%22]} (date of access: 19.07.2025).

348. Levmore S., Fagan F. The Impact of Artificial Intelligence on Rules, Standards, and Judicial Discretion. *SSRN Electronic Journal*. 2019. DOI:10.2139/ssrn.3362563. (date of access: 14.01.2026).

349. Liebwald D. Law's Capacity for Vagueness. International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique. 2012. V. 26, № 2. P. 391–423. URL: https://doi.org/10.1007/s11196-012-9288-3 (date of access: 12.01.2024).

350. Liivik v. Estonia. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":["001-85151"]%7D (date of access: 19.07.2025).

351. Luhmann N., Baecker D., Gilgen P. Introduction to systems theory. Cambridge, UK ; Malden, MA : Polity, 2013. 284 c. [HM701 .L8413 2013]. ISBN 978-0-7456-4571-1. (date of access: 14.01.2026).

352. Luts L. Argumentation in legal interpretation activity. *Entrepreneurship, economy and law*. 2022. No. 4. P. 63–76. URL: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.4.11 (date of access: 12.01.2026).

353. Magna Carta Translation. National Archives | Home. URL: https://www.archives.gov/files/press/press-kits/magna-carta/magna-carta-translation.pdf (date of access: 13.02.2024).

354. Marmor A. Varieties of Vagueness in the Law. Legal Studies Research Paper. 2013. Series No. 12-8.

355. Matis J. The principle of the free evaluation of evidence. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2025. No. 1. P. 77–82. URL: https://doi.org/10.61345/1339-7915.2025.1.11 (date of access: 10.02.2026).

356. Matznetter v. Austria. Lexploria. URL: https://app.lexploria.com/document/536467-case-of-matznetter-v-austria (date of access: 19.07.2025).

357. Melnichuk R. V. Principles of criminal process in ukraine: problems of legislative definition and enforcement. *International Humanitarian University Herald. Jurisprudence*. 2025. No. 76. P. 90–95. URL: https://doi.org/10.32782/2307-1745.2025.76.14 (date of access: 10.02.2026).

358. Millie A. Value Judgments and Criminalization. *British Journal of Criminology*. 2011. Vol. 51, no. 2. P. 278–295. URL: https://doi.org/10.1093/bjc/azr009 (date of access: 10.02.2026).

359. Mizaras V. Artificial intelligence and the right to a fair trial: Speech at the judicial seminar, 31 January 2025. (31.01.2025). 2025.

360. Nayerahmadi A. Far beyond baker: heuristics and the inadequacy of the reasonable apprehension of bias analysis. Osgoode hall law journal. 2022. Vol. 59, no. 2. P. 339–373. URL: https://doi.org/10.60082/2817-5069.3781 (date of access: 06.02.2024).

361. Nehodchenko, V., Barannik, R., Pochtovyi, M., Polovnikov, V., Shapovalova, A. Foreign Experience of Illegal Import/Export of Medicinal Drugs: Administrative Legal and Criminal Legal Aspects. Journal of Drug and Alcohol Research. Vol. 15 (2026), Article ID 188221. 07 pages. https://doi.org/10.4303/JDAR/236494

362. Nestor N. Ensuring the rights and legal interests of the victim in criminal proceedings in Ukraine. *Criminalistics and forensics*. 2022. No. 67. P. 124–136. URL: https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.14 (date of access: 10.02.2026).

363. Nourse V. After the reasonable man: getting over the subjectivity objectivity question. New criminal law review. 2008. No. 12-167. P. 33–50.

364. Nulla poena sine lege. Wikipedia. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Nulla_poena_sine_lege (date of access: 07.02.2024)

365. Oberto G. Artificial intelligence and judicial activities: The position of the european commission for the efficiency of justice (CEPEJ). (20.10.2024). International Association of Judges (IAJ) / Council of Europe, 2024.

366. Office of the Prosecutor. Prosecution’s response to the philippine government’s appeal brief against “authorisation pursuant to article 18(2) of the statute

to resume the investigation". (04.04.2023). URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/0902ebd18041f4ee.pdf 2023. (date of access: 14.01.2026).

367. Paulson Stanley L. Radbruch on Unjust Laws: Competing Earlier and Later Views? Oxford Journal of Legal Studies. 1995. Volume 15. P. 489-500.

368. Picinali F. Evidential reasoning, testimonial injustice and the fairness of the criminal trial. Quaestio facti. *Revista internacional sobre razonamiento probatorio.* 2023. No. 6. URL: https://doi.org/10.33115/udg_bib/qf.i6.22888 (date of access: 14.01.2026).

369. Plakhotnik O. Practical use artificial intelligence in criminal proceeding. *Herald of criminal justice*. Issue 4. P. 45–57. DOI:10.17721/2413-5372.2019.4/45-57. (date of access: 14.01.2026).

370. Pleggenkuhle B. The Financial Cost of a Criminal Conviction: Context and Consequences. *Criminal Justice and Behavior*. Вип. 45, № 1. С. 121–145. DOI:10.1177/0093854817734278. (date of access: 14.01.2026).

371. Pohoretskyi M. A. Artificial Intelligence in evidence in pre-trial and judicial proceedings: doctrine principles and application practice. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. Vol. 4, Issue 91. P. 398–417. DOI:10.24144/2307-3322.2025.91.4.56. (date of access: 14.01.2026).

372. Pohoretskyi M. A. The concept of criminal process and its scientific and practical significance. *Herald of criminal justice*. Issue 1–2. P. 28–51. DOI:10.17721/2413-5372.2021.1-2/28-51. (date of access: 14.01.2026).

373. Priyma S., Erofeeva M. The Concept of the Legal Collisions. *Theory and practice of jurisprudence*. Vol. 2, Issue 2. P. 5–21. DOI:10.21564/2225-6555.2022.2.269676. (date of access: 14.01.2026).

374. QC D. P. Give the Supreme Court supreme authority over human rights law. The Times & The Sunday Times. URL: https://www.thetimes.com/travel/destinations/europe-travel/give-the-supreme-court-supreme-authority-over-human-rights-law-rq5z33gvxj8 (дата звернення: 24.08.2025).

375. R (on the application of gray and another) v Aylesbury Crown Court. Animal Legal and Historical Center Website. URL: https://www.animallaw.info/case/gray-v-rspca (date of access: 05.02.2024).

376. Relationship between the Legislature and the Judiciary / ed. by A. Bruns et al. Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 2017. URL: https://doi.org/10.5771/9783845280493 (date of access: 14.01.2026).

377. Rohatynska N., Kuibida A. Value and features of recognition in criminal processual evidence. *Aktual'ni problemi pravoznavstva*. 2018. Vol. 1, no. 3. P. 108–112. URL: https://doi.org/10.35774/app2018.03.108 (date of access: 10.02.2026).

378. Ryzhyi O. A. The Court as a Subject of Examination and Evaluation of Evidence in Criminal Proceedings. *Naukovij vìsnik Nacìonal'noï akademìï vnutrìšnìh sprav*. 2021. Vol. 27, no. 1. URL: https://doi.org/10.56215/0122271.91 (date of access: 15.01.2026).

379. S.W. v. the United Kingdom. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57985 (date of access: 19.07.2025).

380. Shcherbanyuk O., Gordieiev V., Bzova L. Legal nature of the principle of legal certainty as a component element of the rule of law. *Juridical tribune*. 2023. Vol. 13, no. 1. URL: https://doi.org/10.24818/tbj/2023/13/1.02 (date of access: 12.01.2026).

381. Shybiko V. Evolution of criminal procedure of ukraine within the period of 30 years of Ukrainian independence. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Studies*. № 118. С. 128–142. DOI:10.17721/1728-2195/2021/3.118-23. (date of access: 14.01.2026).

382. Silver and Others v. the United Kingdom. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":["001-57577"]%7D (date of access: 19.07.2025).

383. Simester A. P., Sullivan G. R. Simester and Sullivan's Criminal Law: Theory and Doctrine. 7th ed. Oxford : Hart Publishing, 2019. 912 p.

384. Simmler M., Canova G. Facial recognition technology in law enforcement: Regulating data analysis of another kind. *Computer Law & Security*

Review. 2025. Vol. 56. URL: https://doi.org/10.1016/j.clsr.2024.106092 (date of access: 15.01.2026).

385. Slosser J. L. Components of Legal Concepts: Quality of Law, Evaluative Judgement, and Metaphorical Framing of Article 8 ECHR. European Law Journal. 2019. V. 25, № 6. P. 593–607. URL: https://doi.org/10.1111/eulj.12347 (date of access: 15.01.2024).

386. Slovnyk.ua "Оптимізація" – тлумачення в онлайн-словнику. 2026. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BE%D0%BF%D1%82%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F (date of access: 14.01.2026).

387. State v. loomis. (13.07.2016). URL: https://www.wicourts.gov/sc/opinion/DisplayDocument.pdf?content=pdf&seqNo=171690 2016. (date of access: 14.01.2026).

388. StGB-Rechtsbeugung. dejure.org. URL: https://dejure.org/gesetze/StGB/339.html (date of access: 02.02.2024).

389. Tao J. Value Judgments in Criminal Law Interpretation. *Social Sciences in China*. 2023. Vol. 44, no. 4. P. 22–38. URL: https://doi.org/10.1080/02529203.2023.2290816 (date of access: 10.02.2026).

390. The Avalon Project : Code of Hammurabi. Avalon Project - Documents in Law, History and Diplomacy. URL: https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp (date of access: 17.01.2024).

391. The challenge of open-texture in law / C. Guitton at al.. Artificial Intelligence and Law. 2024. URL: https://doi.org/10.1007/s10506-024-09390-1 (date of access: 12.01.2024).

392. The concept of the standard of proof in common and continental law / D. Yasynok et al. *Revista Justiça do Direito*. 2025. Vol. 39, no. 1. P. 125–152. URL: https://doi.org/10.5335/rjd.v39i1.16882 (date of access: 12.01.2026).

393. Torbas O. O. Methods of using artificial intelligence when conducting scientific research in the field of criminal proceedings on the example of ChatGPT and

the analysis of discretion in criminal proceedings. *Legal Novels*. Issue 19. P. 368–377. DOI:10.32782/ln.2023.19.48. (date of access: 14.01.2026).

394. Utami T. K., et al. The existence of legal principles and the changing times: challenges and adaptations in the formation of laws and regulations. *Indonesian Journal of Law and Justice.* 2025. Vol. 2. No. 4. P. 1–12. URL: https://doi.org/10.47134/ijlj.v2i4.3931

395. Value judgment as an object of forensic linguistic expertise / G. M. Atahanova et al. *Journal of actual problems of jurisprudence*. 2022. URL: https://doi.org/10.26577/japj.2022.v101.i1.06 (date of access: 10.02.2026).

396. Van der Burg W. The Merits of Law: An Argumentative Framework for Evaluative Judgements and Normative Recommendations in Legal Research. SSRN Electronic Journal. 2019. URL: https://doi.org/10.2139/ssrn.3020624 (date of access: 14.01.2026).

397. Walker R. The english legal system. London : Butterworths, 1970. 536 p.

398. Wemhoff v. Germany. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57595%22]} (date of access: 19.07.2025).

399. Wettergren Å., Bladini M., Uhnoo S. Navigating Reasonable Doubt in the Judgments. *Challenging Legal Core Values*. 2025. P. 225–242. URL: https://doi.org/10.51952/9781529237542.ch010 (date of access: 10.02.2026).

400. Wojnowska-Radzinska J. Right of an Alien to Be Protected Against Arbitrary Expulsion in International Law. BRILL, 2015. 244 p.

401. Words matter: judges' value judgments in sentence pronouncements remarks / A. de Castro Rodrigues et al. *Crime, Law and Social Change*. 2023. URL: https://doi.org/10.1007/s10611-023-10097-8 (date of access: 10.02.2026).

402. Yagci and Sargin v. Turkey. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57938%22]} (date of access: 19.07.2025).

403. Yarmol L. V. Legal mechanism for implementation of human rights in Ukraine: state and directions of improvement. *Analytical and Comparative*

Jurisprudence. Issue 1. P. 5–10. DOI:10.24144/2788-6018.2021.01.1. (date of access: 14.01.2026).

404. Yurchenko-Shekhovtsova T. Правосвідомість особистості: теоретичний аналіз. *Psychological journal*. Vol. 3, Issue 4. P. 134–144. Also available online, URL: https://apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/download/47/26 (date of access: 14.01.2026).

405. Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-204728%22]}} (date of access: 19.07.2025).

406. Zhou S. Analyzing the justification for using generative AI technology to generate judgments based on the virtue jurisprudence theory. *Journal of Decision Systems*. 06.12.2024. C. 1–24. DOI:10.1080/12460125.2024.2428999. (date of access: 14.01.2026).

ДОДАТОК А

Анкетування
щодо особливостей застосування оцінних понять
у кримінальному провадженні
(анкета анонімна)

Шановний респонденте, Вам пропонується відповісти на декілька запитань що стосуються наукового дослідження, яке проводиться Запорізьким національним університетом. Ваші відповіді допоможуть виявити існуючі недоліки в сучасному законодавстві України та розробити пропозиції по їх усуненню.

Анкетування містить питання, що становлять тест з можливістю вибору одного варіанту відповіді, а також декілька запитань у формі відкритого тесту. **Відповідаючи на запитання, будь ласка, обводьте цифри з правильним на Вашу думку відповідями, або вписуйте відповідь у відповідне поле прямо в анкеті.**

Відповіді на питання без розголошення особистої інформації респондентів будуть включені в результати дисертаційного дослідження. Щиро дякуємо Вам за приділений час, Ваша допомога стане вагомим внеском у вдосконалення кримінальної юстиції.

1. Ваш вік:
1. до 30 років
2. 31–40 років
3. 41–50 років
4. понад 50 років

2. Ваш процесуальний статус / посада в сфері кримінального провадження:
1. Суддя
2. Прокурор (у т.ч. процесуальний керівник)
3. Слідчий
4. Дізнавач
5. Оперативний працівник підрозділів, що здійснюють оперативний супровід кримінальних проваджень

3. Ваш загальний стаж роботи у сфері кримінального провадження:
1. до 3 років
2. від 3 до 10 років
3. від 10 до 20 років
4. понад 20 років

4. Чи проходили Ви за останні 3 роки спеціалізоване навчання (курси,

тренінги, семінари), яке стосувалося застосування оцінних понять, стандартів ЄСПЛ чи загалом прав людини у кримінальному провадженні?

1. Так, проходив(ла) системні курси (не менше 16 академічних годин)
2. Так, брав(ла) участь у короткострокових семінарах / тренінгах
3. Ні, спеціалізованого навчання не проходив(ла)

5. Як часто у Вашій практичній діяльності Ви стикаєтесь із необхідністю тлумачити оцінні поняття (наприклад, “обґрунтована підозра”, “розумний строк”, “достатні підстави” тощо)?

1. Практично у кожному провадженні
2. Досить часто
3. Періодично
4. Рідко

6. Як би Ви охарактеризували ступінь визначеності оцінних понять, що містяться у КПК України?

1. Високий
2. Середній
3. Низький
4. Вкрай недостатній

7. Яке оцінне поняття, на Вашу думку, створює найбільше труднощів у правозастосуванні?

1. “Обґрунтована підозра”
2. “Розумний строк”
3. “Достатні підстави”
4. “Виняткові обставини”
5. Інше

8. На які джерела Ви найчастіше спираєтеся при тлумаченні оцінних понять? (допускається декілька варіантів відповідей)

1. Судову практику Верховного Суду
2. Практику ЄСПЛ
3. Наукову доктрину (монографії, статті, коментарі)
4. Внутрішні професійні стандарти
5. Власне професійне судження

9. Чи вважаєте Ви чинний рівень визначеності оцінних понять у КПК оптимальним з точки зору забезпечення прав учасників кримінального провадження?

1. Так

2. Скоріше так
3. Скоріше ні
4. Ні

10. Чи призводить, на Вашу думку, невизначеність оцінних понять до ризику різної судової та слідчої практики в межах однієї юрисдикції?

1. Так, часто
2. Періодично
3. В окремих категоріях справ
4. Ні

11. Чи вважаєте Ви, що чинний КПК містить достатні критерії для тлумачення поняття "обґрунтована підозра"?

1. Так
2. Частково
3. Скоріше ні
4. Ні

12. Чи існують, на Вашу думку, ситуації, коли надмірна дискреція у застосуванні оцінних понять негативно впливає на забезпечення прав учасників кримінального провадження?

1. Так, часто
2. Періодично
3. Лише у складних / резонансних провадженнях
4. Ні

13. Які оцінні поняття у КПК України, на Вашу думку, потребують уточнення або законодавчого визначення? Поясніть, будь ласка

Ваша відповідь:

14. Яким чином Ви зазвичай долаєте колізії між різними підходами до тлумачення одного й того самого оцінного поняття?

Ваша відповідь:

15. Які приклади судової чи слідчої практики (позитивні чи проблемні) Ви можете навести щодо застосування оцінних понять у кримінальному провадженні?

Ваша відповідь:

16. Наскільки, на Вашу думку, існуюча практика Верховного Суду та ЄСПЛ забезпечує достатній орієнтир для тлумачення оцінних понять у кримінальному провадженні?

1. Забезпечує цілком достатній орієнтир
2. Скоріше забезпечує
3. Забезпечує лише частково
4. Скоріше не забезпечує
5. Практично не забезпечує

17. Що, на Вашу думку, варто змінити чи доповнити у практиці Верховного Суду, законодавчому регулюванні або організації правозастосування для покращення визначеності оцінних понять?

Ваша відповідь:

18. На Вашу думку, невизначеність та широка дискреція у застосуванні оцінних понять частіше призводять до:

1. Ризиків порушення прав сторони захисту (підозрюваного, обвинуваченого, захисника)
2. Ризиків порушення прав потерпілого та сторони обвинувачення
3. Потенційних ризиків для прав обох сторін у приблизно однаковій мірі
4. Істотно не впливають на дотримання прав учасників кримінального провадження

Дякуємо за приділений час та за надані відповіді

ДОДАТОК Б

ПІДСУМКИ АНКЕТНОГО ОПИТУВАННЯ

За спеціально розробленою анкетою, яка містить провідні питання дисертаційного дослідження, були опитані 502 особи, а саме:
оперативні працівники, дізнавачі, слідчі поліції, прокурори та судді Запорізької та Дніпропетровської областей.

Вік опитаних розподілився таким чином:

до 30 років	–	123 особи (24,5 %)
від 31 до 40 років	–	209 осіб (41,6 %)
від 41 до 50 років	–	119 осіб (23,7 %)
понад 50 років	–	51 особа (10,2 %)

Особи, які були опитані, обіймають посади:

Суддя	–	73 особи (14,5 %)
Прокурор	–	96 осіб (19,1 %)
Слідчий	–	159 осіб (31,8 %)
Дізнавач	–	71 особа (14,1 %)
Оперативний працівник	–	103 особи (20,5 %)

Стаж роботи у сфері кримінального провадження:

до 3 років	–	97 осіб (19,3 %)
від 3 до 10 років	–	230 осіб (45,8 %)
від 10 до 20 років	–	126 осіб (25,1 %)
понад 20 років	–	49 осіб (9,8 %)

Підвищували професійний рівень (останні 3 роки) шляхом:

проходження системних курсів	–	132 особи (26,3 %)
участь у коротких семінарах / тренінгах	–	171 особа (34,1 %)
не проходили спеціалізованого навчання	–	199 осіб (39,6 %)

ВІДПОВІДІ НА ОСНОВНІ ЗАПИТАННЯ АНКЕТИ:

На запитання 5: **“Як часто у Вашій практичній діяльності Ви стикаєтесь із необхідністю тлумачити оцінні поняття (наприклад, “обґрунтована підозра”, “розумний строк”, “достатні підстави” тощо)?”** *відповіді розподілилися наступним чином:*

Варіант	**Осіб**	**%**
Практично у кожному провадженні	**195**	**38,8%**
Досить часто	**168**	**33,5%**
Періодично	**111**	**22,1%**
Рідко	**28**	**5,6%**

На запитання 6: **“Як би Ви охарактеризували ступінь визначеності оцінних понять, що містяться у КПК України?”** *були отримані такі відповіді:*

Варіант	**Осіб**	**%**
Високий	**22**	**4,4%**
Середній	**164**	**32,7%**
Низький	**236**	**47,0%**
Вкрай недостатній	**80**	**15,9%**

На запитання 7: **“Яке оцінне поняття, на Вашу думку, створює найбільше труднощів у правозастосуванні?”** *були отримані такі відповіді:*

Варіант	**Осіб**	**%**
“Обґрунтована підозра”	**147**	**29,3%**
“Розумний строк”	**173**	**34,5%**
“Достатні підстави”	**79**	**15,7%**
“Виняткові обставини”	**46**	**9,1%**
Інше	**57**	**11,4%**

На запитання 8: **“На які джерела Ви найчастіше спираєтеся при тлумаченні оцінних понять?”** *були отримані такі відповіді:* (множинний вибір)

Варіант	Осіб	%
Практика Верховного Суду	**392**	**78,4%**
Практика ЄСПЛ	**343**	**68,6%**
Наукова доктрина	**219**	**43,8%**
Внутрішні стандарти	**183**	**36,6%**
Власне професійне судження	**307**	**61,4%**

На запитання 9: **“Чи вважаєте Ви чинний рівень визначеності оцінних понять у КПК оптимальним з точки зору забезпечення прав учасників кримінального провадження?”** *були отримані такі відповіді:*

Варіант	Осіб	%
Так	**23**	**4,6%**
Скоріше так	**106**	**21,1%**
Скоріше ні	**228**	**45,4%**
Ні	**145**	**28,9%**

На запитання 10: **“Чи призводить, на Вашу думку, невизначеність оцінних понять до ризику різної судової та слідчої практики в межах однієї юрисдикції?”** *були отримані такі відповіді:*

Варіант	Осіб	%
Так, часто	**209**	**41,6%**
Періодично	**143**	**28,5%**
Лише в окремих категоріях	**108**	**21,5%**
Ні	**42**	**8,4%**

На запитання 11: **“Чи вважаєте Ви, що чинний КПК містить достатні критерії для тлумачення поняття “обґрунтована підозра:?”** *були отримані такі відповіді:*

Варіант	Осіб	%
Так	**47**	**9,3%**
Частково	**171**	**34,1%**
Скоріше ні	**178**	**35,5%**
Ні	**106**	**21,1%**

На запитання 12: **“Чи існують, на Вашу думку, ситуації, коли надмірна дискреція у застосуванні оцінних понять негативно впливає на забезпечення прав учасників кримінального провадження?”** *були отримані такі відповіді:*

Варіант	Осіб	%
Так, часто	**158**	**31,5%**
Періодично	**195**	**38,8%**

Варіант	Осіб	%
Лише у складних провадженнях	**96**	**19,1%**
Ні	**53**	**10,6%**

На запитання 16: **“Наскільки, на Вашу думку, існуюча практика Верховного Суду та ЄСПЛ забезпечує достатній орієнтир для тлумачення оціночних понять у кримінальному провадженні?”** *були отримані такі відповіді:*

Варіант	Осіб	%
Цілком достатній орієнтир	**48**	**9,6%**
Скоріше забезпечує	**154**	**30,7%**
Частково забезпечує	**178**	**35,5%**
Скоріше не забезпечує	**94**	**18,7%**
Практично не забезпечує	**28**	**5,6%**

На запитання 18: **“На Вашу думку, невизначеність та широка дискреція у застосуванні оціночних понять частіше призводять до:”** *були отримані такі відповіді:*

Варіант	Осіб	%
Переважно ризики для сторони захисту	**205**	**40,8%**
Переважно ризики для потерпілих/обвинувачення	**78**	**15,5%**
Ризики для обох сторін однаково	**166**	**33,1%**
Не впливають суттєво	**53**	**10,6%**

ДОДАТОК В

АНАЛІЗ АНКЕТНОГО ОПИТУВАННЯ

Характеристика вибірки

З метою з’ясування особливостей застосування оцінних понять у кримінальному провадженні, а також оцінки впливу невизначених правових категорій на забезпечення прав учасників кримінального процесу, за спеціально розробленою анкетою, що містила ключові питання дисертаційного дослідження, було проведено анкетне опитування 502 практиків – суддів, прокурорів, слідчих, дізнавачів та оперативних працівників. Більшість опитаних становлять слідчі підрозділів національної поліції – 159 осіб (31,8 %), далі – прокурори (96 осіб; 19,1 %), оперативні працівники (103 особи; 20,5 %), дізнавачі (71 особа; 14,1 %) та судді (73 особи; 14,5 %).

За віком домінують респонденти віком від 31 до 40 років – 209 осіб (41,6 %), тоді як частка фахівців до 30 років становить 123 особи (24,5 %). Осіб віком 41–50 років – 119 (23,7 %), понад 50 років – 51 (10,2 %). Стаж роботи більшості опитаних – від 3 до 10 років (230 осіб; 45,8 %) та від 10 до 20 років (126 осіб; 25,1 %), що свідчить про достатній рівень практичного досвіду респондентів.

Такий розподіл дозволяє оцінити застосування оцінних понять на різних стадіях провадження – від оперативного супроводу й досудового розслідування до судового контролю та здійснення правосуддя.

Переважна частина опитаних має значний професійний досвід.

Рівень спеціальної підготовки

132 респонденти (26,3 %) зазначили, що проходили системні курси підвищення кваліфікації (не менше 16 академічних годин), пов’язані з правами людини, практикою ЄСПЛ чи застосуванням оцінних понять. Ще 171 особа (34,1 %) брала участь у короткострокових тренінгах і семінарах. Водночас 199 респондентів (39,6 %) вказали, що за останні роки спеціалізованого навчання не проходили, що вказує на наявність “поля для росту” у сфері цільової освіти щодо оцінних категорій.

Частота зіткнення з оцінними поняттями

У практично кожному кримінальному провадженні з необхідністю тлумачення оцінних понять стикаються 195 респонденти (38,8 %), ще 168 осіб (33,5 %) відзначили, що це відбувається “досить часто”. Лише 111 опитаних (22,1 %) вказують на періодичний характер такої необхідності, а 28 осіб (5,6 %) – на її рідкісність. Це дає підстави стверджувати, що застосування оцінних понять є для більшості практиків **щоденним елементом** їхньої діяльності, а не винятковим епізодом.

Ступінь визначеності оцінних понять у КПК України

Лише 22 респонденти (4,4 %) охарактеризували ступінь визначеності оцінних понять у КПК як високий. 164 особи (32,7 %) вважають його середнім. Натомість 236 опитаних (47,0 %) визначили рівень як низький, а ще 80 осіб (15,9 %) – як вкрай недостатній. Таким чином, сукупно понад три п'ятих респондентів сприймають законодавчу визначеність оцінних понять як **проблемну з точки зору передбачуваності правозастосування та захисту прав учасників процесу**.

Найбільш проблемні оцінні поняття

Серед конкретних оцінних понять найбільші труднощі, за результатами опитування, створюють: "розумний строк" – 173 особи (34,5 %), "обґрунтована підозра" – 147 осіб (29,3 %), "достатні підстави" – 79 осіб (15,7 %) та "виняткові обставини" – 46 осіб (9,1 %). Інші категорії (зокрема, "значна шкода", "істотні порушення прав" тощо) як найбільш проблемні зазначили 57 респондентів (11,4 %). Це підтверджує, що саме ті оцінні поняття, які мають ключове значення для обмеження прав (застосування запобіжних заходів, строків розгляду, перегляду рішень), сприймаються практиками як **найбільш невизначені та ризикові**.

Джерела тлумачення оцінних понять

Переважна більшість практиків орієнтується при тлумаченні оцінних понять на судову практику: 392 респонденти (78,4 %) посилаються на практику Верховного Суду, 343 особи (68,6 %) – на практику ЄСПЛ. Наукову доктрину як орієнтир використовують 219 опитаних (43,8 %), внутрішні стандарти й методичні рекомендації – 183 особи (36,6 %). Власне професійне судження вказали як джерело тлумачення 307 респондентів (61,4 %). Таким чином, **формальні та неформальні орієнтири фактично співіснують**, причому значна частина практиків поєднує судову практику з власною оцінкою ситуації.

Оцінка оптимальності рівня визначеності

Абсолютна меншість респондентів – 23 особи (4,6 %) – вважає чинний рівень визначеності оцінних понять у КПК оптимальним. 106 осіб (21,1 %) оцінюють його як "скоріше оптимальний". Натомість 228 респондентів (45,4 %) зазначили, що рівень скоріше не є оптимальним, а 145 осіб (28,9 %) – що він однозначно не є таким. У сумі це означає, що **74,3 % опитаних (373 особи)** схиляються до висновку про необхідність удосконалення законодавчого регулювання оцінних понять.

Невизначеність і ризик різної практики

209 респондентів (41,6 %) прямо вказали, що невизначеність оцінних понять часто призводить до різної практики в межах однієї юрисдикції; ще 143 особи (28,5 %) відзначили, що це відбувається періодично. 108 опитаних (21,5 %) пов'язують таку проблему переважно з окремими категоріями справ (наприклад, щодо запобіжних заходів, допустимості доказів

тощо), а лише 42 респонденти (8,4 %) не бачать істотного впливу невизначеності на єдність практики. Отже, **семеро з десяти** опитаних вбачають пряму залежність між оцінними конструкціями та фрагментарністю правозастосування.

“Обґрунтована підозра” як ключовий маркер проблемності

Відповідаючи на питання про достатність критеріїв для тлумачення поняття “обґрунтована підозра” у КПК, лише 47 респондентів (9,3 %) погодилися з тим, що критерії є достатніми. 171 особа (34,1 %) визначила їх як частково достатні, 178 осіб (35,5 %) – як скоріше недостатні, а 106 респондентів (21,1 %) – як явно недостатні. Таким чином, **56,6 % опитаних (282 особи)** в тій чи іншій формі підтверджують недостатність законодавчих орієнтирів для належного застосування цього поняття, що має суттєве значення для обмеження прав людини.

Дискреція та вплив на права учасників кримінального провадження

158 респондентів (31,5 %) зазначили, що надмірна дискреція у застосуванні оцінних понять часто негативно впливає на забезпечення прав учасників кримінального провадження, ще 195 осіб (38,8 %) – що це відбувається періодично. 96 опитаних (19,1 %) вбачають такі ризики переважно у складних або резонансних провадженнях, а 53 респонденти (10,6 %) не схильні вважати вплив дискреції істотним.

При цьому 205 респондентів (40,8 %) вказали, що невизначеність та широка дискреція частіше призводять до ризиків порушення прав сторони захисту; 78 осіб (15,5 %) – що такі ризики більшою мірою стосуються потерпілих та сторони обвинувачення; 166 респондентів (33,1 %) вважають, що ризики є приблизно однаковими для обох сторін; 53 особи (10,6 %) не вбачають істотного впливу на права учасників. Це дозволяє зробити висновок, що **найбільш вразливою** з точки зору наслідків невизначеності оцінних понять респонденти вважають саме сторону захисту.

Роль практики Верховного Суду та ЄСПЛ

Лише 48 респондентів (9,6 %) вважають, що практика Верховного Суду та ЄСПЛ забезпечує цілком достатній орієнтир для тлумачення оцінних понять; 154 особи (30,7 %) оцінюють її як таку, що скоріше забезпечує належні орієнтири. Водночас 178 опитаних (35,5 %) вказали, що цієї практики вистачає лише частково, 94 особи (18,7 %) – що вона скоріше не забезпечує достатнього орієнтира, а 28 респондентів (5,6 %) – що практично не забезпечує його. У підсумку **більше половини опитаних (59,8 %)** вказують на потребу подальшого розвитку судової практики та її кращої доступності й систематизації для практиків.

ВІДКРИТІ ЗАПИТАННЯ

<u>Запитання 13</u> “Які оцінні поняття у КПК України, на Вашу думку, найбільше потребують уточнення або законодавчого визначення? Поясніть, будь ласка”.

За результатами узагальнення відповідей респондентів можна виділити такі основні групи оцінних понять, що потребують уточнення:

1. **Поняття, пов’язані із застосуванням запобіжних заходів**
   - ✓ “обґрунтована підозра”
   - ✓ “ризики, передбачені ст. 177 КПК” (зокрема, “може переховуватися”, “може впливати на свідків”)
   - ✓ “виключні випадки застосування тримання під вартою”

Орієнтовно **37,8 %** відповідей так чи інакше стосуються саме цієї групи. Респонденти вказують, що відсутність чітких критеріїв дає можливість як для надмірного, так і для фрагментарного застосування обмежувальних заходів.

2. **Поняття, що стосуються строків кримінального провадження**
   - ✓ “розумний строк”
   - ✓ “без зволікань”
   - ✓ “невиправдані затримки”

Приблизно **28,4 %** респондентів акцентували увагу на тому, що нечіткість цих формулювань унеможливлює прогнозованість для сторін, а також створює підґрунтя для зловживань як шляхом затягування проваджень, так і шляхом “форсування” процесу за рахунок якості розслідування.

3. **Поняття, пов’язані з допустимістю доказів та оцінкою порушень прав**
   - ✓ “істотне порушення прав і свобод”
   - ✓ “очевидна недопустимість доказу”
   - ✓ “тяжкі наслідки порушення процесуального порядку”

Цю групу оцінних конструкцій згадали орієнтовно **21,6 %** респондентів. Наголошується, що критерії істотності порушень залишаються розмитими, а практика різних судів не завжди узгоджена.

4. **Оцінні поняття, пов’язані з правами потерпілого та цивільним позовом**
   - ✓ “значна моральна шкода”
   - ✓ “розумний баланс між правами потерпілого та обвинуваченого”
   - ✓ “справедливий розмір відшкодування”

Близько **12,7 %** відповідей містять прямі згадки таких категорій або споріднених формулювань.

5. **Інші оцінні поняття (розпорошена група)**

Наприклад, “публічний інтерес”, “суспільна небезпека діяння”, “мала значущість” тощо – сукупно орієнтовно **9,5 %** відповідей.

<u>Загальний висновок по Запитанню № 13:</u> респонденти концентрують увагу на тих оцінних поняттях, які **безпосередньо пов’язані з обмеженням прав людини** (особливо права на свободу, на розумний строк та на справедливий суд), що чітко корелює з тематикою дисертації.

<u>Запитання 14</u> “Яким чином Ви зазвичай долаєте колізії між різними підходами до тлумачення одного й того самого оцінного поняття?”

Аналіз відповідей дозволяє виділити кілька типових стратегій:

1. **Орієнтація на практику Верховного Суду та ЄСПЛ.** Орієнтовно **42,3 %** респондентів вказали, що у разі колізій між підходами вони намагаються знайти відповідні постанови Верховного Суду, узагальнення судової практики або рішення ЄСПЛ щодо аналогічних ситуацій. Частина з них підкреслює, що пріоритет віддається новішій практиці та рішенням палат/ВП ВС.
2. **Звернення до внутрішніх обговорень (колегіальність).** Близько **26,8 %** респондентів зазначили, що в разі сумнівів щодо тлумачення оцінного поняття вони покладаються на колективні обговорення:
   — наради в колективах,
   — обговорення на рівні судової палати,
   — консультації з більш досвідченими колегами.
   Такий підхід використовується як спосіб "вирівняти" практику в межах конкретного органу чи підрозділу.
3. **Домінування власного професійного судження за відсутності однозначних орієнтирів.** Орієнтовно **18,7 %** відповідей прямо вказують, що в умовах відсутності чітких прецедентів або суперечливої практики ключове значення має особисте професійне переконання правозастосувача (слідчого, прокурора, судді), сформоване на основі загальних принципів кримінального процесу, презумпції невинуватості, практики ЄСПЛ тощо.
4. **Звернення до наукової доктрини та коментарів.** Приблизно **12,2 %** респондентів згадали про використання наукових статей, монографій, коментарів до КПК як додаткового, "другого рівня" аргументації, особливо в разі відсутності сталої практики або в резонансних справах.

Сукупно отримані відповіді по Запитанню № 14 свідчать про **комбінований характер** подолання колізій: поєднання формальних орієнтирів (ВС, ЄСПЛ), внутрішньої узгодженості (наради, обговорення) та індивідуального професійного судження.

<u>Запитання 15</u> "Які приклади судової чи слідчої практики (позитивні чи проблемні) Ви можете навести щодо застосування оцінних понять у кримінальному провадженні?"

Зміст отриманих нами відповідей можна згрупувати наступним чином:

1. **Кейси щодо застосування запобіжних заходів на підставі "обґрунтованої підозри" та наявності ризиків:**
   - Приклади, коли слідчий суддя детально обґрунтовував наявність конкретних ризиків (переховування, вплив на свідків), посилаючись на фактичні дані – позитивна практика.
   - Протилежні приклади, де рішення фактично обмежувалося загальними формулами ("може переховуватися", "може впливати"), без аналізу конкретних обставин – проблемна практика. Таких прикладів орієнтовно наводить **понад третина** респондентів.

2. **Кейси щодо "розумного строку" досудового розслідування та судового розгляду:**
   - Приклади, коли суд прямо визнавав порушення розумних строків і реагував (зміна запобіжного заходу, пом'якшення покарання, врахування затягування як обставини) – позитивний вектор.
   - Приклади, коли тривалі затримки залишалися без належного реагування, а обґрунтування обмежувалося посиланням на складність справи – проблемний вектор. Такі сюжети наводить **значна частина респондентів (орієнтовно близько 30–35 %)**.

3. **Кейси щодо оцінки “істотності” порушень при визнанні доказів недопустимими:**
   - Приклади, де суди визнавали суттєві порушення прав (недопуск захисника, не роз’яснення процесуальних прав, тиск під час допиту) як підставу для виключення доказів.
   - Протилежні ситуації, де аналогічні порушення суд визнавав “формальними” та такими, що не впливають на допустимість доказів. Такі приклади наводяться орієнтовно **у кожній четвертій – п’ятій відповіді (20–25 %)**.

4. **Кейси щодо ролі практики ЄСПЛ:**
   Частина респондентів наводить випадки, коли суди посилалися на конкретні рішення ЄСПЛ щодо “розумного строку”, “обґрунтованої підозри”, “права не свідчити проти себе” як на ключові орієнтири. В інших відповідях згадується ігнорування практики ЄСПЛ або її формальний характер (лише для “краси” мотивувальної частини).

В узагальненому вигляді можемо зробити підсумок по Запитанню № 15 та визначити, що **одні й ті самі оцінні поняття застосовуються на практиці неоднорідно**, з істотними відмінностями.

Запитання 17 “Що, на Вашу думку, варто змінити чи доповнити у практиці Верховного Суду, законодавчому регулюванні або організації правозастосування для покращення визначеності оцінних понять?”

Проаналізований зміст відповідей дозволяє виокремити кілька ключових напрямів пропозицій:

1. **Необхідність більшої деталізації критеріїв на рівні закону.** Значна частина респондентів (орієнтовно **понад 30 %**) пропонує:
   - ✓ доповнити КПК окремими нормами, які розкривали б зміст таких понять, як “обґрунтована підозра”, “розумний строк”, “істотне порушення прав”;
   - ✓ запровадити чіткі (хоча б орієнтовні) критерії оцінки ризиків для застосування запобіжних заходів.

   Наголос робиться на тому, що хоча повністю уникнути оцінних конструкцій неможливо, **мінімальний базовий стандарт** законодавчої визначеності повинен бути посилений.

2. **Систематизація та узагальнення практики Верховного Суду.** Частина респондентів (орієнтовно **27 %**) вказує на потребу:
   - ✓ у більш регулярних узагальненнях практики щодо окремих оцінних понять (наприклад, окремі огляди чи інформаційні листи ККС);
   - ✓ у створенні доступних збірників/оглядів з прикладами “правильного” і “небажаного” застосування оцінних категорій.
3. **Розвиток прецедентної культури (фактичні стандарти).** Приблизно **19 %** респондентів наголошують, що важливо не лише формально наводити посилання на ВС чи ЄСПЛ, а й **переймати спосіб аргументації**, коли суд детально описує, чому конкретний строк є нерозумним, чому ризики є реальними, а не гіпотетичними, чому порушення прав є істотним.

   Пропонується ширше використовувати стандарти обґрунтування, сформульовані ЄСПЛ, як “матрицю” для внутрішньої практики.

4. **Посилення навчання та спільних тренінгів для суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів.** Орієнтовно **15 %** респондентів підкреслюють, що підвищення рівня єдності практики неможливо досягти лише шляхом зміни закону; необхідні:

- ✓ спільні міжвідомчі тренінги;
- ✓ моделювання типових кейсів;
- ✓ робота зі “стандартами міркування” щодо оцінних категорій.

5. **Технічні та організаційні пропозиції.** Менша частина відповідей (близько **12 %**) стосується:
   - ✓ покращення доступу до баз судових рішень (зручні пошукові фільтри за ключовими оцінними словами);
   - ✓ розробки внутрішніх методичних рекомендацій на рівні органів досудового розслідування та прокуратури, узгоджених із практикою ВС та ЄСПЛ.

Завершальний висновок

Узагальнюючи результати проведеного анкетування практичних працівників, можна сформулювати прогнозований висновок: **респонденти не зводять проблему лише до недосконалості тексту закону**. Вони вбачають доцільним поєднання трьох груп чинників:

1. потреба в більш чітких законодавчих критеріях,
2. розвиток і систематизація судової практики як фактичних “стандартів”,
3. навчання та уніфікація підходів у професійних спільнотах.

Проведене анкетне опитування підтвердило, що оцінні поняття становлять одну з найскладніших та найменш формалізованих частин кримінального процесу України. Більшість респондентів визнають їхню невизначеність, що негативно впливає як на єдність правозастосування, так і на забезпечення прав учасників кримінального провадження. Найбільш вразливою у цьому контексті є сторона захисту. Практика Верховного Суду та ЄСПЛ визнається важливим, але недостатнім орієнтиром. Відповіді практиків підкреслюють потребу у поєднанні законодавчих уточнень, систематизації практики, розвитку прецедентної культури та підвищення професійної підготовки суб’єктів кримінального процесу. Отримані емпіричні дані підтверджують ключові теоретичні положення дисертації та становлять доказову базу для розроблених автором пропозицій щодо вдосконалення механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження.

ДОДАТОК Д

Голові Комітету
Верховної Ради України
з питань правоохоронної діяльності

Баранніка Романа В'ячеславовича,
69123, м. Запоріжжя, бул. Будівельників 14/31
0667202628roman@gmail.com
к.ю.н., доцента, виконуючого обов'язки
завідувача кафедри кримінального права та
правоохоронної діяльності
Запорізького національного університету

Шановний Сергій Костянтинович!

Повідомляю, що мною завершено наукове монографічне дослідження на тему: «Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час застосування оцінних понять у кримінальному процесі України», присвячене проблемам правової визначеності, меж дискреції та гарантій прав людини у кримінальному судочинстві.

У процесі дослідження проаналізовано чинні положення Кримінального процесуального кодексу України, судову практику, у тому числі практику Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, а також виявлено низку системних проблем, пов'язаних із застосуванням оцінних понять («обґрунтована підозра», «достатні підстави», «розумний строк», «пропорційність» тощо).

За результатами наукового аналізу підготовлено експертні пропозиції щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства з метою:

- підвищення правової визначеності;
- уніфікації підходів до тлумачення оцінних понять;
- посилення стандартів мотивування процесуальних рішень;
- зміцнення гарантій прав учасників кримінального провадження;
- приведення національного регулювання у відповідність до стандартів ЄСПЛ.

З огляду на викладене, направляю на розгляд Комітету підготовлений документ "Науково-експертні пропозиції щодо вдосконалення окремих положень Кримінального процесуального кодексу України у частині застосування оцінних понять".

Висловлюю готовність до участі в робочих групах, експертних обговореннях та наданні додаткових наукових консультацій з порушеної проблематики.

З повагою, **Роман БАРАННІК**
17.02.2026 р.

НАУКОВО-ЕКСПЕРТНІ ПРОПОЗИЦІЇ

щодо вдосконалення окремих положень
Кримінального процесуального кодексу України
у частині застосування оцінних понять

1. Загальні положення

Кримінальний процесуальний кодекс України містить значну кількість оцінних понять, які виконують функцію забезпечення гнучкості правового регулювання та адаптації норм до конкретних обставин кримінального провадження. Разом із тим відсутність нормативно закріплених критеріїв їх тлумачення створює ризики неоднаковості правозастосування, зниження рівня правової визначеності та потенційного порушення прав учасників кримінального провадження.

Проведене наукове дослідження засвідчило, що проблема застосування оцінних категорій («обґрунтована підозра», «достатні підстави», «розумний строк», «необхідність»; «пропорційність», «найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього» тощо) має системний характер та потребує комплексного нормативного реагування.

Запропоновані зміни спрямовані не на обмеження дискреції суб'єктів кримінального провадження, а на її нормативну конкретизацію та підпорядкування конституційним принципам верховенства права, пропорційності та правової визначеності.

2. Проблематика, що потребує належного нормативного реагування:

- відсутність загальної норми щодо методології тлумачення оцінних понять;
- нечіткість стандарту "обґрунтованої підозри";
- формалізованість мотивувальної частини рішень при застосуванні оцінних понять;
- відсутність прямих посилань на критерії "розумності строків";
- недостатня конкретизація гарантій прав підозрюваних чи обвинувачених неповнолітніх кримінального провадження.

3. Мета і завдання запропонованих змін

Метою запропонованих змін є:

- нормативне закріплення принципів тлумачення оцінних понять;
- підвищення стандартів мотивування процесуальних рішень;
- гармонізація національного регулювання з практикою Європейського суду з прав людини.

Завдання: систематизація і якісна уніфікація підходів до тлумачення і застосування оцінних понять в рамках механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження.

4. Аналіз чинного законодавства та суть запропонованих змін

4.1. Запровадження загальної норми щодо тлумачення оцінних понять

Проблема:

КПК України не містить загальної норми, яка б визначала методологію тлумачення і застосування оцінних понять.

Пропонується

Доповнити Главу 1 КПК новою статтею такого змісту:

Оцінні поняття – це змістовно широкі і формально не визначені категорії, що набувають конкретизації в процесі інтелектуального аналізу обставин справи в межах дискреційних повноважень суб'єкта правозастосування та зумовлюють варіативність правових наслідків.

Оцінні поняття, що містяться у цьому Кодексі, підлягають тлумаченню з урахуванням принципів верховенства права, пропорційності, правової визначеності та практики Європейського суду з прав людини.

Рішення, ухвалені із застосуванням оцінних понять, повинні містити розгорнуте обґрунтування критеріїв їх конкретизації.

4.2. Конкретизація стандарту «обґрунтована підозра»

Проблема

Стаття 276 КПК України не містить визначення змісту стандарту «обґрунтована підозра».

Пропонується

Доповнити статтю 276 КПК України новою частиною такого змісту:

Обґрунтованою є підозра, що ґрунтується на сукупності фактичних даних, достатніх для переконання об'єктивного спостерігача у ймовірній причетності особи до вчинення кримінального правопорушення.

4.3. Уніфікація застосування поняття «достатні підстави»

Проблема

Поняття «достатні підстави» використовується в різних нормах КПК без єдиного змістовного орієнтира.

Пропонується

Доповнити статтю 3 КПК України пунктом такого змісту:

«Достатні підстави» – це сукупність фактичних даних, які в конкретних обставинах кримінального провадження об'єктивно виправдовують прийняття відповідного процесуального рішення.

4.4. Конкретизація принципу «розумного строку»

Проблема

Стаття 28 КПК України не містить критеріїв оцінки розумності строків.

Пропонується

Доповнити статтю 28 КПК України новою частиною:

При визначенні розумності строків враховуються:

- складність кримінального провадження;
- поведінка сторін;
- поведінка органів досудового розслідування та суду;
- значення провадження для особи.

4.5. Підвищення стандартів мотивування судових рішень

Проблема

Чинна редакція ст. 370 КПК не містить спеціальних вимог до мотивування при застосуванні оцінних понять.

Пропонується

Доповнити статтю 370 КПК України новою частиною:

У разі застосування оцінних понять суд зобов'язаний окремо зазначити фактичні обставини та правові критерії, які стали підставою для визначення змісту відповідної категорії.

4.6. Посилення гарантій щодо неповнолітніх

Проблема

Глава 38 КПК не містить прямої норми щодо пріоритетності принципу найкращих інтересів дитини при застосуванні оцінних понять.

Пропонується

Доповнити статтю 484 КПК України новою частиною:

При застосуванні оцінних понять у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх пріоритетним є принцип найкращих інтересів дитини. Відповідні рішення повинні містити окреме мотивування з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітнього.

5. Очікувані результати прийняття змін

Прийняття запропонованих змін забезпечить:

- підвищення правової визначеності;
- уніфікацію судової практики;
- зменшення кількості скасованих рішень;
- посилення стандартів обґрунтованості процесуальних рішень;
- гармонізацію із практикою ЄСПЛ;
- зміцнення довіри до кримінального правосуддя.

6. Відповідність міжнародним зобов'язанням

Запропоновані зміни відповідають:
- статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;
- практиці ЄСПЛ щодо стандарту "reasonable suspicion";
- принципу правової визначеності;
- рекомендаціям Ради Європи щодо якості судових рішень.

7. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація запропонованих змін не передбачає додаткових витрат з Державного бюджету України.

8. Загальний висновок

Запропоновані зміни мають системний характер і спрямовані на формування цілісної моделі нормативної конкретизації оцінних понять у кримінальному процесі. Їх реалізація сприятиме розвитку сучасної, конституційно орієнтованої моделі кримінального правосуддя України, заснованої на поєднанні дискреції та гарантованості прав людини.
Реалізація зазначених пропозицій спрямована не на звуження дискреційних повноважень суб'єктів кримінального провадження, а на їх нормативну конкретизацію та підпорядкування конституційним стандартам.

ДОДАТОК Е

РАДА
ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

АПАРАТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
Управління з питань звернень громадян

вул. М. Грушевського, 5, м. Київ, 01008, www.rada.gov.ua

26.02.2026
Баранніку Роману В'ячеславовичу

Повідомляємо, що Ваше звернення, яке надійшло з веб-порталу "Електронний кабінет громадянина" офіційного веб-сайту Верховної Ради України, одержано і 26.02.2026 за № 49268Б-1-02.2026/41793 передано до Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності.

Головний консультант Н. ШАПОВАЛ

Н. Шаповал, Тел: (044) 255-46-71

Кому: Баранніку Роману В'ячеславовичу
Куди: бульв. Будівельників, буд. 14, кв. 31, м. Запоріжжя, Запорізька обл., 69123

ЄАС ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
Підписувач: Шаповал Наталія Вікторівна
Сертифікат: 04AF212836405D9904000000A3783D0006C3EE00
Дійсний до: 22.02.2028 0:00:00

Апарат Верховної Ради України
09/15-2026/42284 від 26.02.2026
2160692
До реєстр. Інд. 49268Б-1-02.2026/41793

РАДА
ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

КОМІТЕТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
з питань правоохоронної діяльності

вул. М. Грушевського, 5, м. Київ, 01008, www.rada.gov.ua

Баранніку Р.В.
бульв. Будівельників, буд. 14, кв. 31,
м. Запоріжжя,
69123
roman@gmail.com

Шановний Романе В'ячеславовичу!

У Комітеті Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності розглянуто Ваші пропозиції щодо «Вдосконалення окремих положень Кримінального процесуального кодексу України у частині застосування оціннних понять».

За результатами розгляду інформуємо, що Ваше звернення надано народним депутатам України – членам Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності для ознайомлення.

З повагою

Голова Комітету **С. Іонушас**

ЄАС ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
Підписувач: Іонушас Сергій Костянтинович
Сертифікат: 3FAA9288358EC00304000000D0512F003BA2DC00
Дійсний до: 12.12.2026 0:00:00

Апарат Верховної Ради України
04-27/12-2026/53545 від 12.03.2026
2171547

ДОДАТОК Ж

УКРАЇНА
ВИЩА РАДА ПРАВОСУДДЯ
СЕКРЕТАРІАТ
вул. Студентська, 12-А, м. Київ, 04050, тел.: (044) 489-64-60, 481-06-29, факс: (044) 484-14-72, e-mail: assistant@hcj.gov.ua

21 квітня 2026 року № 7633/0/9-26
На № _____

Роману Баранніку

0667202628roman@gmail.com

У відповідь на Ваше звернення від 26 березня 2026 року № 20260326 (вх. № Б-2095/0/7-26 від 26 березня 2026 року), яким скеровано науково-експертні пропозиції, підготовлені за результатами наукового монографічного дослідження щодо вдосконалення окремих положень Кримінального процесуального кодексу України у частині оціночних понять, а також щодо участі в робочих групах з порушеної тематики повідомляємо таке.

Вища рада правосуддя є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів.

Повноваження Вищої ради правосуддя визначені статтею 131 Конституції України та статтею 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя».

Згідно із частиною шостою статті 26 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» Вища рада правосуддя може утворювати інші органи для виконання повноважень, визначених Конституцією України, цим Законом та Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Рішення про утворення органів Вищої ради правосуддя та про їх персональний склад ухвалюються Вищою радою правосуддя.

З інформацією про утворені у Вищій раді правосуддя робочі групи та напрями їх діяльності можна ознайомитися на офіційному вебсайті Вищої ради правосуддя у рубриці «Рада», «Інші органи при ВРП».

Викладену у Вашому зверненні від 26 березня 2026 року № 20260326 інформацію взято до відома.

Начальник управління
по роботі зі зверненнями,
запитами на інформацію
та забезпечення організації
особистого прийому громадян **Владислав ЛИПІВСЬКИЙ**

ДОДАТОК З

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ
РАДА АДВОКАТІВ
ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

UKRAINIAN NATIONAL
BAR ASSOCIATION
ZAPORIZHZHYA REGIONAL
BAR COUNCIL

69005, м. Запоріжжя, вул. Вячеслава Зайцева,
буд. № 19, т. +38(050)183-13-11
email:radazap@ukr.net, www.unba.org.ua

69005, Zaporizhzhya, Vyacheslava Zaycева street, 19
t. +38(050)183-13-11
email:radazap@ukr.net, www.unba.org.ua

Вих № 13
від 03.04.2026

АКТ

В.о. голови Ради адвокатів Запорізької області Семенов Максим Вячеславович, голова КДКА Запорізької області Кравцов Вадим Миколайович, та секретар кваліфікаційної палати КДКА Запорізької області Сивова Яна Віталіївна склали цей акт про те, що пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства України, викладені у дисертаційному дослідженні **Баранніка Романа В'ячеславовича** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час застосування оціночних понять у кримінальному процесі України», є достатньо обґрунтованими, здатними підвищити ефективність кримінального процесуального закону та можуть бути використані у практичній діяльності адвокатів.

В.о. голови Ради адвокатів Запорізької області _____ Максим СЕМЕНОВ
(свідоцтво на право на заняття адвокатською діяльністю № 471 видане 20.04.2004)

Голова Кваліфікаційно-дисциплінарної Комісії адвокатури Запорізької області _____ Вадим КРАВЦОВ
(свідоцтво на право на заняття адвокатською діяльністю № 364 видане 25.07.2002)

Член Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії,
Секретар атестаційної палат КДКА
Запорізькоїобласті _____ Яна СИВОВА
(свідоцтво на право на заняття адвокатською діяльністю № 987 видане 30.08.2012)

ДОДАТОК И

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової роботи
Запорізького національного університету
д.т.н., професор Д. С. Яримбаш
"____" _____ 2026 р.

Акт

впровадження у навчальний та науково-дослідний процес юридичного факультету Запорізького національного університету результатів дисертаційного дослідження Баранніка Романа В'ячеславовича на тему: "Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час застосування оцінних понять у кримінальному процесі України" за спеціальністю 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Комісія співробітників юридичного факультету Запорізького національного університету у складі:

1. Декана юридичного факультету, д.ю.н., професора, Заслуженого юриста України Т. О. Коломоєць
2. Професора кафедри конституційного та адміністративного права, заступника декана з навчальної роботи, д.ю.н., професора Н. В. Верлос
3. Професора кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності, д.ю.н., професора О. П. Рябчинської

Склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Баранніка Романа В'ячеславовича на тему: "Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час застосування оцінних понять у кримінальному процесі України", поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, мають належний науковий рівень та вагоме практичне значення для використання в навчальному процесі на юридичному факультеті Запорізького національного університету при викладанні навчальних дисциплін "Кримінальне процесуальне право", "Кримінальне право", "Правові засади здійснення правосуддя та кримінальної юстиції", "Права, свободи й обов'язки людини і громадянина", а також у науково-дослідній роботі аспірантів та викладачів.

Декан юридичного факультету,
д.ю.н., професор,
Заслужений юрист України — Т. О. Коломоєць

Професор кафедри конституційного та
адміністративного права, заступник декана
з навчальної роботи, д.ю.н., професор — Н. В. Верлос

Професор кафедри кримінального права та
правоохоронної діяльності, д.ю.н., професор — О. П. Рябчинська

ДОДАТОК К

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

статті в закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus:

1. Barannik R., Kostiuchenko O., Dunaievska L. Mechanism for ensuring the rights of participants in criminal proceedings : balance of socio-economic and legal factors. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. Vol. 11, № 2. Pp. 310–314. https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-2-310-314. URL: https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001529062500003 (Web of Science Core Collection)

2. Barannik R., Balatska O., Holovko O. Artificial intelligence as a tool for applying evaluative concepts in criminal proceedings: legal and economic aspects. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2026. Vol. 12, № 1. Pp. 125–133. https://doi.org/10.30525/2256-0742/2026-12-1-125-133. URL: https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001693490300002 (Web of Science Core Collection)

3. Nehodchenko V., Barannik R., Pochtovyi M., Polovnikov, V., Shapovalova A. Foreign Experience of Illegal Import/Export of Medicinal Drugs: Administrative Legal and Criminal Legal Aspects. *Journal of Drug and Alcohol Research.* 2026. Vol. 15. Article ID 188221. 07 pages. https://doi.org/10.4303/JDAR/236494. URL: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=60623809300 (Scopus)

статті в наукових виданнях, внесених до Переліку наукових фахових видань України:

4. Бараннік Р. В., Лях Д. А. Забезпечення прав учасників кримінального провадження: до питання застосування оціночних понять.

Науковий журнал Ампаро. 2024. № 3. С. 37–43. https://doi.org/10.26661/2786-5649-2024-3-05

5. Бараннік Р. В. Оціночні поняття як інструмент забезпечення справедливості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2024. № 72. С. 116–120. https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.72.22

6. Бараннік Р. В. Виникнення категорії “оціночні поняття” в правовій доктрині: порівняльний аналіз досвіду України і зарубіжних країн. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2024. № 6. С. 167–172. https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-6-26

7. Бараннік Р. В., Кучинська О. П. Теоретичні аспекти зв’язку оціночних понять і механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2025. Серія Право. Випуск 89. Ч. 3. С. 311–316. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.46

8. Бараннік Р. В. Принципи верховенства права і законності як орієнтири тлумачення оціночних понять у кримінальному провадженні. *Право і суспільство.* 2025. № 4. Т.2. С. 157–164. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.24

9. Бараннік Р. В. Порівняльний аналіз оціночних понять та суддівської дискреції в кримінальному праві Франції та Німеччини. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* Серія економічна. Серія юридична. Випуск 46/2025. С. 76–82. https://doi.org/10.5281/zenodo.17703554

10. Бараннік Р., Кучинська О. Практика Європейського суду з прав людини як орієнтир у застосуванні оціночних понять. *Право України.* 2025. № 9. С. 33–43. https://doi.org/10.33498/louu-2025-09-033

11. Бараннік Р. В. Правові колізії при застосуванні оціночних понять. *Європейські перспективи.* 2025. № 4. С. 56–61. https://doi.org/10.71404/EP.2025.4.9

12. Бараннік Р. В. Оціночні поняття в кримінальному процесі та їх вплив

на правомірність застосування поліцейським вогнепальної зброї. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 10. С. 325–327. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-10/72

13. Бараннік Р. В. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження: структура, доктринальні підходи та напрями розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2025. № 77. С. 72–77. https://doi.org/10.32782/2307-1745.2025.77.15

14. Бараннік Р. В. Фактор часу і стресу у формуванні обґрунтованої підозри: вогнева підготовка як елемент кримінально-процесуальної безпеки. *Держава та регіони. Серія Право.* 2025. № 3 (88). С. 212–217. https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.3.28

15. Бараннік Р. В. Вогнева підготовка як превентивний механізм кримінального провадження: аналіз судової практики та КПК України. *Правові новели.* 2025. № 26. С. 499–504. https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.56

16. Бараннік Р. В. Пропорційність і необхідність як юридичні межі стрільби: порівняльний аналіз вогневої підготовки і кримінального процесу. *Право і суспільство.* 2025. № 3. Том 2. С. 629–634. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.85

17. Бараннік Р. В. Стандарти доказування та прийняття рішень у ситуаціях застосування зброї: кримінально-процесуальний аналіз дій поліцейського. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 11. С. 185–187. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-11/38

18. Бараннік Р. В. Оціночні поняття як джерело правових колізій у кримінальному процесі: українська практика та міжнародні підходи. *Juris Europensis Scientia. Науковий журнал.* 2025. Випуск 5. С. 93–97. https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.17

19. Бараннік Р. В. Взаємозалежність оціночних понять і механізму забезпечення прав у кримінальному процесі: структурний, нормативний та епістеміологічний виміри. *Науковий журнал Ампаро.* 2025. № 4. С. 45–52. https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-4-06

20. Бараннік Р. В. Застосування оцінних понять керівником органу досудового розслідування. *Приватне та публічне право.* 2025. № 4. С. 40–45. https://doi.org/10.32782/2663-5666.2025.4.7

21. Бараннік Р. В. Оціночні категорії в кримінальному праві США та Великої Британії: порівняльний аналіз стандартів покарання і суддівської дискреції. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. Випуск № 1, Ч. 3. С. 27–32. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.4

22. Бараннік Р. В. Еволюція оціночних понять у кримінальному процесі: історико-доктринальний аналіз. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* Том 36 (75) № 6, 2025. С. 162–170. https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/26

23. Бараннік Р. В. Людська гідність, принципи права та правосвідомість як орієнтири тлумачення оціночних понять. *Держава та регіони. Серія: Право.* № 4 (90), 2025. С. 38–45. https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.4.5

24. Бараннік Р. В. Оцінні поняття у кримінальному процесі та стандарти ЄСПЛ: методологія тлумачення й інституційні механізми імплементації. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Т. 33. № 1. С. 324–340. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-324

25. Бараннік Р. В. Оцінні поняття в практиці Конституційного Суду України: правова визначеність, дискреція та конституційні гарантії. *Київський часопис права.* 2026. № 1. С. 360–367. https://doi.org/10.32782/klj/2026.1.50

26. Бараннік Р. В. Оцінні поняття в прокурорській діяльності на досудовому провадженні: межі суб’єктивного судження та судовий контроль. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ.* 2026. № 1. С. 215–223. https://doi.org/10.32782/2078-3566-2026-1-28

27. Basysta, I., Balynska, O., Barannik, R., Kuchynska, O., & Shchur, B. (2025). Legal and socio-psychological means to address child delinquency and ensure their rights in criminal proceedings. *Social and Legal Studios,* 2025. № 8(3). С. 8–22. https://doi.org/10.32518/sals3.2025.08

28. Бараннік Р. В. Оцінні поняття як інструмент процесуального розсуду

слідчого та дізнавача у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства.* 2026. № 1. С. 8–26. https://doi.org/10.59835/2413-5372.2026.1/8-26

29. Бараннік Р. В. Оцінні поняття і правові прогалини кримінального процесуального законодавства: до питання співвідношення явищ. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* Том 37 (76) № 2, 2026. С. 158–164. https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.2/24

30. Бараннік Р. В. Роль правової доктрини в контексті застосування оцінних понять. *Право та державне управління.* 2026. № 1. С. 184–189. https://doi.org/10.32782/pdu.2026.1.24

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

31. Бараннік Р. В. Застосування оціночних понять під час кримінального провадження по справам щодо неповнолітніх осіб. *Perspectives of contemporary science: theory and practice.* Proceedings of the 8th International scientific and practical conference. SPC “Sci-conf.com.ua”. Lviv, Ukraine. 2024. Pp. 769–775. ISBN 978-966-8219-88-7

32. Бараннік Р. В. Грані дискреції: методологічний аналіз оціночних понять у кримінальному процесі. *Global trends in science and education.* Proceedings of the 7th International scientific and practical conference. SPC “Sci-conf.com.ua”. Kyiv, Ukraine. 2025. Pp. 370–377. ISBN 978-966-8219-82-5

33. Бараннік Р. В. Термінологічна сталість і гнучкість правозастосування: природа та визначення оціночних понять у кримінальному процесі. *Science and technology: challenges, prospects and innovations.* Proceedings of the 13th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Osaka, Japan. 2025. Pp. 204–212. ISBN 978-4-9783419-4-5

34. Бараннік Р. В. Особливості використання оціночних понять у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: модернізація розвитку в умовах воєнного стану:* матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській

редакції), (м. Кропивницький, 07 жовтня 2025 року). Кропивницький, 2025. С 290–293. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/11/zbirnyk_07.10.2025.pdf

35. Бараннік Р. В. Принцип розумності строків як орієнтир тлумачення оціночних понять у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми досудового розслідування та протидії злочинності у сучасних умовах :* матеріали Всеукр. наук.- практ. конф. (м. Дніпро, 31 жовтня 2025 р.). Дніпро : ДДУВС, 2025. С. 64–67. ISBN 978-617-560-090-0

36. Бараннік Р. В. Вогнева підготовка як елемент кримінально-процесуальної безпеки: нормативний і практичний вимір. *Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів :* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24 жовтня 2025 року / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2025. С. 122–127.

37. Бараннік Р. В. Оціночні поняття у прокурорській діяльності: правова природа, ризики та напрями уніфікації. *Актуальні проблеми правової науки та правоохоронної діяльності :* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 22 грудня 2025 року / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2025. С. 4–7.

38. Бараннік Р. В. Достатні підстави як оцінне поняття та стандарт доказування у кримінальному процесі України. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу:* мат-ли VII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10.12.2025) / за заг. ред. М. Є. Кисельова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2025. С. 52–55. ISBN 978-617-8800-36-9

39. Бараннік Р. В. Стандарт “розумної людини” як інструмент тлумачення оціночних понять. *Реформування правоохоронних органів в Україні: актуальні питання та перспективи :* Міжнародна науково-практична конференція. Науково-дослідний інститут публічного права, 5 лютого 2026 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2026. С. 13–16. https://doi.org/10.36059/978-966-397-589-4-3. ISBN 978-966-397-589-4

40. Бараннік Р. В. Оціночні поняття у кримінальному праві:

порівняльно-правові моделі застосування та межі суддівської дискреції..*Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (20 лютого 2026 року) / упоряд. А. А. Стрижевська, К. П. Задоя. К., 2026. С. 115–117. https://doi.org/10.5281/zenodo.19357935.

41. Бараннік Р. В. Професійна підготовка поліцейського як гарантія правомірності застосування вогнепальної зброї: кримінально-процесуальний аспект. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти :* матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 16 березня 2026 р.) до 60-річчя ДДУВС ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2026. Ч. І. С. 762–763.

42. Бараннік Р. В. Оцінні поняття в кримінальному процесі та їх конкретизація в судово-експертній практиці: теорія і практика застосування. *Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку :* матеріали III Всеукр. наук.-практ. конференції (м. Київ, 22 травня 2026 р.) / відп. упоряд.: Гуріна Д. П., Поливода В. В., Воробйова О. П., Житник Н. С., Пашкевич І. О., Чміленко О. П. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2026. С. 53–56. ISBN 978-966-999-619-0

43. Бараннік Р.В. Кримінально-процесуальна оцінка застосування вогнепальної зброї: між нормою та оперативною реальністю. *Тенденції, новації та перспективи юридичної науки України в умовах воєнного стану. Юридична наука: проблеми та шляхи вирішення* [Електронне видання]: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 5 березня 2026 року. Київ: Приватний вищий навчальний заклад “Європейський університет”, 2026. С. 24–26. ISBN 978-966-301-272-8

Інші публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

44. Кучинська О. П., Фулей Т. І., Бараннік Р. В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав

людини : монографія / О. П. Кучинська, Т. І. Фулей, Р. В. Бараннік. Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2013. 228 с.

45. Бараннік Р. В. Кібербезпека і управління інформаційними ресурсами : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 236 с. ISBN 978-966-667-894-5

46. Бараннік Р. В. Судові та правоохоронні органи України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 620 с. ISBN 978-966-667-915-7

47. Бараннік Р. В. Судові та правоохоронні органи України : методичні рекомендації до практичних занять для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності “Правоохоронна діяльність” освітньо-професійної програми “Правоохоронна діяльність”. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2025. 131 с.

48. Бараннік Р. В. Методичні рекомендації до проведення бінарних практичних занять у формі поліцейського квесту для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності “Правоохоронна діяльність” освітньо-професійної програми “Правоохоронна діяльність”. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2025. 32 с.

49. Кучинська О. П., Бараннік Р. В. Національна та міжнародна практика застосування норм, що містять оцінні поняття, під час обрання запобіжних заходів. *Часопис цивільного і кримінального судочинства.* 2017. № 4(37). С. 164–171.